

GENOCIDAS

IR

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

REZISTENCIJA

2019 2(46)

ISSN 1392-3463

GENOCIDAS IR

REZISTENCIJA

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

2019 2(46)

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2019

Redakcijos kolegija:

Vyriausiasis redaktorius

dr. ARŪNAS BUBNYS

Nariai:

KĘŠTUTIS K. GIRNIUS (Vilniaus universitetas)

ALGIRDAS JAKUBČIONIS (Vilniaus universitetas)

KĀRLIS KANGERIS (Stokholmo universiteto Baltijos studijų departamentas, Švedija)

ANTANAS KULAKAUSKAS (Mykolo Romerio universitetas)

BRONIUS MAKAUSKAS (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas)

SAULIUS A. SUŽIEDĖLIS (Milersvilio universitetas, JAV)

JOACHIM TAUBER (Nordost institutas Liuneburge, Vokietija)

LIUDAS TRUSKA (Lietuvos edukologijos universitetas)

Turinys – Contents

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Arūnas Bubnys

- Lukiškių kalėjimas nacistinės okupacijos metais (1941–1944) 7
Lukiškės remand Prison-closed prison during the Nazi occupation period
(1941–1944) 28

Artūras Grickevičius

- Adelės Dirsytės pedagoginis darbas (1939–1946) 29
Adelė Dirsytė's Pedagogical Work (1939–1946) 51

Gintautas Miknevičius

- Partizanų baudžiamoji praktika Kauno apskrityje (1944–1952), I dalis 53
Reprisal Actions of Partisans in Kaunas County (1944–1952), Part 1 75

Rimantas Zagreckas

- Lietuvos partizanų baudžiamosios operacijos Lazdijų apskrityje 1944–1952 metais
(Leipalingio valsčiaus pavyzdys) 76
Punitive Operations of Lithuanian Partisans in Lazdijai County in 1944–1952
(an example of Leipalingis rural district) 94

Mingailė Jurkutė

- Bronius Liesis-Naktis 95
Bronius Liesis-Naktis 112

Monika Kareniauskaitė

- „Faktiškai nekreipdavo dėmesio“: sovietinė teisėsauga ir smurto prieš moteris
problema istoriniuose šaltiniuose 113
“Actually, they used to pay no notice of”: Soviet Law Enforcement and
Gender-Related Violence Problem in Historical Sources 121

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Valdemaras Klumbys

Nežinoma Salomėjos Nėries autobiografija. Kritisė publikacija 122

ATMINTIS – MEMORY

Gintaras Lučinskas

Lietuvos laisvės armija Dzūkijoje (1942–1945) 129

KRONIKA – CRONICALS 144

KNYGOS – BOOKS 156

ATMINTINOS DATOS – MEMORABLE DATES 159

MŪSŲ AUTORIAI – OUR AUTHORS 166

Arūnas Bubnys

Lukiškių kalėjimas nacistinės okupacijos metais (1941–1944)

2019 m. liepos 2 d. oficialiai uždarytas 115 metų Vilniaus centre veikęs Lukiškių kalėjimas. Straipsnyje nagrinėjamas tragiškas Lukiškių kalėjimo istorijos tarpsnis – nacistinės okupacijos laikotarpis (1941–1944). Ši tema Lietuvos istoriografijoje iki šiol nėra specialiai tyrinėta. Straipsnyje analizuojami tokie klausimai: kalinių statistinė kaita (kalinių skaičiaus kaita, suimtųjų įkalinimas ir paleidimas iš kalėjimo), kalinių tautinė sudėtis, lytis, rūšis (politiniai ir kriminaliniai), bausmių sistema, kalinimo sąlygos, suimtųjų maitinimo ir sveikatos problemos, kalėjimo tarnautojų elgesys su suimtaisiais, pabėgimo iš kalėjimo atvejai.

ĮVADAS

Vienas svarbiausių nacistinio režimo represinių metodų buvo Lietuvos gyventojų areštas ir kalinimas kalėjimuose, arešto namuose ir priverčiamojo darbo stovyklose. Nacių okupacijos metais kalėjimo bausmėmis buvo nubausta daug tūkstančių Lietuvos gyventojų. Ypač dažnai ši bausmė buvo taikoma politiniams Trečiojo reicho priešams pirmaisiais nacių okupacijos mėnesiais. Laisvės atėmimo bausmėmis okupacinis režimas siekė izoliuoti tikrus ir potencialius nacizmo priešus, įbauginti Lietuvos gyventojus, paversti juos

paklusniais okupacinės valdžios įsakymų vykdytojais. Priešingai nei ankstesniems XIX–XX a. pradžios Europos šalių politiniams režimams, nacizmui buvo visai nesvarbu pataisyti ir perauklėti suimtuosius humanizmo, moralės ir darbo principais. Antihumaniškai nacių penitenciarinei (kalėjimų) sistemai rūpėjo kalinius izoliuoti, nukenksminti, palaužti jų valią ir žmoniškumą, paversti nužmogintais, bevaliais ir išnaudojamais vergais. Suimtieji privalėjo būti palaužiami žiauriu režimu, sunkiu darbu, fizinėmis bausmėmis ir patyčiomis, pavojingesni ir „nusikaltusieji“ – fiziškai sunaikinami.

Pasaulinė nacistinių kalėjimų ir koncentracijos stovyklų literatūra yra nepaprastai turtinga ir įvairi. Šia tema išleista tūkstančiai mokslinių, publicistinių knygų ir memuarų, dokumentų rinkinių ir straipsnių. Stebėtina, kad ši tema Lietuvoje nei sovietiniais laikais, nei atkūrus Nepriklausomybę (po 1990 m.) nesulaukė adekvataus savo svarbai visuomenės ir istorikų dėmesio. Kaip išimtį būtų galima nurodyti lietuvių kalinimo Štuthof koncentracijos stovykloje klausimą. Nepriklausomybės laikotarpiu apie lietuvių kančias Štuthofe buvo išleista keletas knygų ir sukurta kino filmų. Vis dėlto ši tema čia nebus nagrinėjama, kadangi šio straipsnio objektas yra Lietuvos gyventojų kalinimas viename

didžiausių Lietuvoje Lukiškių kalėjime. Straipsnyje bus bandoma atkurti nacistinį Lukiškių kalėjimo istorijos fragmentą, atskleisti kalinių statistinę kaitą, jų tautinę sudėtį ir lytį, bausmių sistemą, kalinimo sąlygas, suimtųjų maitinimo ir sveikatos problemas, mirties bausmių taikymą, kalėjimo tarnautojų elgesį su kaliniais, pabėgimo iš kalėjimo atvejus.

Iki šiol Lietuvoje nėra parašyta specialių darbų apie Lietuvos kalėjimus nacistinės okupacijos metais. Lukiškių kalėjimo istorijai labai svarbus šaltinis yra buvusio kalėjimo kapeliono Juozo Baltramoničio dienoraštis¹. Pastaraisiais metais išaugo Lenkijos istorikų dėmesys nacių okupacijos Lietuvoje problemoms. Buvo parašyta keletas monografijų, kuriose nagrinėjama lenkų pasipriešinimo judėjimas Vilniaus krašte, nacių represijos prieš Lietuvos lenkus – civilius gyventojus, pogrindžio dalyvius ir dvasininkus². Bene svarbiausias Lenkijos istorikų darbas nagrinėjama tema yra dr. Monikos Tomkiewicz Lukiškių kalėjimo istorijai skirta monografija, kurią 2018 m. išleido Lenkijos tautos atminties institutas³. Antrasis knygos skyrius yra skirtas Lukiškių kalėjimo istorijai vokiečių okupacijos laikotarpiu. M. Tomkiewicz detalai aprašė kalėjimo infrastruktūrą, administraciją, kalinių gyvenimo sąlygas (buitį, sanitarines sąlygas ir t. t.). Pasitelkusi gausius ne tik Lietuvos, bet ir kitų šalių archyvų dokumentus, taip pat čia kalėjusių asmenų atsiminimus bei liudijimus, istorikė atskleidė žmonių suėmimo priežastis, tardymo metodus, kalinių likimus, aprašė kalinių egzekucijas Lukiškių kalėjime ir jų sušaudymą Paneriuose.

Lenkijos istorikų veikalams būdingas išskirtinis dėmesys nukentėjusiems lenkams ir lietuvių kolaboravimo su naciais akcentavimas ir sureikšminimas. Dėl reliatyviai menkos nagrinėjamos temos istoriografinės bazės svarbiausias tyrimo šaltinis buvo archyviniai dokumentai, saugomi Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) ir Lietu-

vos ypatingajame archyve (toliau – LYA). Nagrinėjamai temai itin svarbūs šie LCVA fondai: Teisingumo vadybos (f. R-624, jame išliko 1156 saugojimo vienetai (bylos)) ir Vilniaus (Lukiškių) sunkiųjų darbų kalėjimo (f. R-730, išliko 3208 s. v.). Nacių okupacijos metais visoms Lietuvoje veikusioms įkalinimo įstaigoms vadovavo Teisingumo vadybos Kalėjimų departamentas. Jis leido įvairias instrukcijas ir potvarkius, čia suplaukdavo informacija iš visų Lietuvos kalėjimų, arešto namų ir priverčiamojo darbo stovyklų. Teisingumo vadybos fonde išliko reliatyviai daug svarbių dokumentų: teisingumo generalinio tarėjo įsakymai ir potvarkiai dėl kalėjimų vadovaujančių darbuotojų paskyrimo, atleidimo ir perkėlimo, įkalinimo įstaigų reorganizavimo, kalinimo režimo, suimtųjų maitinimo, sveikatos ir kt. Į Kalėjimų departamentą buvo siunčiama informacija apie situaciją ir einamuosius reikalus kalinimo vietose, žinios apie kalinių skaičių ir jų judėjimą (naujus ir paleistus kalinius), kalinių perdavimą vokiečių saugumo policijai ir SD ir kt. Iš kitų archyvinių fondų savo dokumentų kiekiu ir reikšme išsiskiria Vilniaus sunkiųjų darbų kalėjimo fondas. Didesnę dalį šio fondo sudaro kalinių asmens bylos. Ši dokumentų rūšis gali būti vertinga tiriant individualius kalinių likimus, jų įvykdytus nusikaltimus ir jiems taikytas bausmes, taip pat nustatant suimtųjų tautybę. Svarbesnės yra bendros kalėjimų raštvedybos bylos. Jose yra išlikusi korespondencija su Kalėjimų departamentu aktualiais kalėjimų veiklos klausimais, pateikiamos mėnesinės, savaitinės ir kitokios žinios apie kalinių skaičių ir jų judėjimą, kartu nurodant jų tautinę sudėtį, lytį, politinių ir kriminalinių kalinių skaičių. Čia taip pat galima rasti žinių apie kalinių perdavimą vokiečių saugumo policijai ir SD (o tai dažnai reikšdavo suimtųjų išvežimą sušaudyti). Nagrinėjamai temai svarbių dokumentų yra ir LYA. Pirmiausia paminėtinos okupacijos metais Lukiškių ka-

lėjime dirbusių tarnautojų bylos. Tokių bylų yra keliolika. Šie dokumentai leidžia tarsi iš vidaus pažvelgti į kalėjimo gyvenimą. Juose galima rasti daug informacijos apie kalėjimo darbuotojų elgesį su kaliniais, kalinimo režimą, suimtųjų kategorijas, jiems taikytas bausmes ir kt. Suprantama, šiose bylose esančią informaciją reikia vertinti kritiškai, atsižvelgiant į šių bylų specifiką. Sovietinės okupacijos ir aneksijos laikotarpiu komunistinio režimo vykdyta Lietuvos sovietizavimo ir teroro politika karo ir nacistinės okupacijos pradžioje sukėlė intensyvią, masinę ir iš dalies chaotišką antikomunistinio teroro reakciją. Masiniai trėmimai prieš karą ir sovietų surengtos civilių gyventojų žudynės karo pradžioje sukėlė didelę neapykantą komunistinio režimo pareigūnams ir jų talkininkams – komunistams, komjaunuoliams, sovietinių įstaigų darbuotojams, gyventojų trėmimuose dalyvavusiems asmenims. Didelė sovietinių kolaborantų dalis dėl spartaus vokiečių kariuomenės žygiavimo nespėjo evakuotis iš Lietuvos į Sovietų Sąjungos gilumą ir pasiliko nacių okupuotoje Lietuvoje. Šios kategorijos asmenys be ginklų buvo palikti likimo valiai ir nevaržomam antikomunistiniam terorui. 1941 m. vasarą ir rudenį surengus masines krašto „valymo“ akcijas (žydų ir komunistų žudynės), svarbiausiomis Lietuvos gyventojų persekiojimo ir naikinimo vietomis tapo kalėjimai, priverčiamojo darbo stovyklos ir žydų getai. Likę gyvi komunistai, komjaunuoliai ir sovietiniai aktyvistai (nežydai) buvo suvaryti į kalėjimus ir priverčiamojo darbo stovyklas. 1941 m. rugpjūčio pradžioje Lietuvoje įvedus civilinę vokiečių valdžią, komunistų ir sovietinių aktyvistų areštų ir žudynių mastai sumažėjo.

Nacių okupacijos metais visoms įkalinimo įstaigoms (kalėjimams, arešto namams, priverčiamojo darbo stovykloms) vadovavo Teisingumo vadybos Kalėjimų departamentas. Šio departamento funkcijos buvo

įkalinimo įstaigų veiklos kontrolė ir darbo tvarkos nustatymas, potvarkių bei instrukcijų leidimas, pajamų ir išlaidų sąmatų sudarymas ir jų vykdymo priežiūra, įkalinimo įstaigų statyba ir kapitalinis remontas, kadru komplektavimas, suimtųjų globos, auklėjimo ir sveikatos priežiūros klausimai. Kalėjimų departamentą sudarė ūkio ir administracijos referentūros⁴. Vokiečių generalinis komisaras Kaune pasiliko sau „bendros priežiūros vadovavimą kalėjimų reikalų srityje“⁵. Generalinio komisaro A. T. von Rentelno nurodymu teisingumo generaliniam tarėjui, teisę pristatyti suimtuosius į kalėjimus turėjo vokiečių prokuratūra, vokiečių teismas, vermachtas, lietuviškoji prokuratūra ir teismai, vokiečių ir lietuvių policijos įstaigos⁶.

VILNIAUS SUNKIŲJŲ DARBŲ (LUKIŠKIŲ) KALĖJIMAS

1941 m. rugsėjo 20 d. duomenimis, Vilniuje gyveno 186 342 gyventojai. Tautinė miesto gyventojų sudėtis buvo tokia: lietuvių – 52 312 (33,5 proc.), lenkų – 95 082 (60,9 proc.), rusų – 6489 (4,1 proc.), baltarusių 1665 (1,1 proc.), vokiečių – 365 (0,2 proc.). Be to, Vilniuje tuo metu gyveno ir 30 147 žydai, kurie į oficialią gyventojų statistiką nebuvo įtraukiami⁷.

Vilniaus sunkiųjų darbų (Lukiškių) kalėjimas (toliau – VSDK) buvo pastatytas carinės Rusijos laikais (1898–1903 m.) ir savo paskirties nekeitė per visą ligšiolinę savo istoriją. Visais istoriniais laikotarpiais ir okupacijų metais tai buvo didžiausias Vilniaus kalėjimas. Keitėsi tik valdžios ir kalėjime dirbantys ir kalintys žmonės⁸. Vokiečių okupacijos metais Lukiškių kalėjimas (Kalinių–Sielininkų g. 4/6) užėmė 31 408 kv. m žemės plotą, kalėjimo teritorijoje buvo 12 mūrinių ir medinių pastatų. Be to, kalėjimui priklausė 39 400 kv. m daržas⁹. Pagrindinį kalėjimo pastatą sudarė

trys į centrą sueinantys triaukščiai sparnai (korpūsai). Dviejuose korpusuose buvo maždaug po 200 vienučių kamerų¹⁰. Vokiečių okupacijos metais kalėjimo vidinė infrastruktūra nesikeitė – nebuvo pastatyta naujų pastatų, o esantys nebuvo atnaujinami ir modernizuojami. Viename kalėjimo korpuse buvo laikomi tardomieji ir politiniai kaliniai, kitame – kriminaliniai kaliniai ir suimtos moterys¹¹. Kaip matyti iš kaliniams nustatytų ploto normų, kalėjime turėjo būti kalinami 687 suimtieji, tačiau 1944 m. kovo 1 d. jų kalėjo 1269¹². Kitais duomenimis, kalėjime be ypatingo susigrūdimo buvo galima laikyti 1048 suimtuošius¹³. Faktiškai beveik visą nacių okupacijos laikotarpį čia kalinių buvo kur kas daugiau, negu leido suimtiesiems nustatytos normos. Karo išvakarėse (1941 m. birželio 22 d.) bolševikai Lukiškėse kalino apie 1500 suimtųjų. Prieš pasitraukdami iš Vilniaus, sovietiniai kalėjimo darbuotojai suspėjo sunaikinti kalinių asmens bylas ir kitus dokumentus¹⁴. Pasitraukdami iš Vilniaus, bolševikai kalėjimo patalpas paliko labai netvarkingas: sandėliai išplėsti, inventorius sulaužytas, raktai išmėtyti ir pan. Iš pasilikusių kalėjimo tarnautojų ir atvykusių naujų žmonių jau 1941 m. birželio 24 d. pradėta formuoti kalėjimo administracija ir apsaugos tarnyba.

Kalėjimo administracija. Pirmuoju sovietmečiu absoliuti dauguma Lietuvos Respublikos laikų kalėjimo tarnautojų iš darbo buvo atleisti (iš viso 217 žmonių)¹⁵. Jau birželio 25 d. Lukiškių kalėjimas pradėjo normaliai veikti. Kalėjimą saugojo 40 lietuvių savisaugos dalinio kareivių (1-ojo ir 3-ojo lietuvių policijos batalionų kareiviai kalėjimą saugojo iki 1941 m. rugsėjo 4 d.). Kalėjime buvo palikti 45 tarnautojai, kurie čia dirbo ir sovietų valdymo laikais. Be to, buvo priimti 143 nauji tarnautojai, iš jų 98 prižiūrėtojai (vėliau kalėjimo tarnautojų skaičius buvo padidintas). Pirmosiomis 1941 m. birželio mėnesio naktimis kalėjimą iš gretimų kvartalų

dažnai apšaudydavo nežinomi asmenys. Manoma, kad tai daro slaptos lenkų organizacijos nariai, norėdami sukelti paniką ir taip padėti išsilaisvinti kalėjime laikomiems lenkams¹⁶.

Pirmuoju Lukiškių kalėjimo viršininku (oficialiai tuomet vadintu Vilniaus namų suimtiesiems tvarkytoju) 1941 m. birželio 24 d. buvo paskirtas J. Budrys. Tačiau jau kitą dieną (birželio 25) viršininko pareigas iš J. Budrio laikinai perėmė Albinas Mičiulis¹⁷. Juozas Grunskis buvo paskirtas kalėjimo administracijos viršininku, Pranas Jameikis – kalėjimo sekretoriumi, Vytautas Babrauskas – kalėjimo gydytoju, Jurgis Andrieušis – ūkio vedėju¹⁸. A. Mičiulis ligtol niekada nebuvo dirbęs kalėjime ir šias pareigas perėmė atsitiktinai. Vilniaus miesto savivaldybės jis buvo paskirtas Revizijos komisijos, kuri turėjo patikrinti Lukiškių kalėjimą, pirmininku. Kadangi tuo metu jokios valdžios kalėjime nebuvo, A. Mičiulis buvo paskirtas laikinai eiti kalėjimo viršininko pareigas. Faktiškuoju kalėjimo viršininku buvo vokiečių karininkas, kuris duodavo nurodymus sargybai dėl kalinių režimo ir apsaugos. Revizijos komisijai užbaigus darbą, A. Mičiulis kalėjimo viršininko pareigų atsisakė (oficialiai 1941 m. rugpjūčio 5 d.)¹⁹. Apskritai kalėjimo administraciją sudarė tokie padaliniai: sekretoriatas, buhalterija, Kulto-švietimo skyrius (kapelionas, bibliotekos vedėjas), administracinis ūkis, sanitarija, remonto dirbtuvės²⁰. Nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. Lukiškių kalėjimo kapelionu dirbo Juozas Baltramonaitis²¹.

1941 m. birželio 28 d. buvo patvirtinta Lukiškių kalėjimo vidaus dienotvarkė: kaliniai turėjo būti keliami 5 val. 30 min. (virtuvės darbininkai privalėjo keltis dar pusvalandžiu anksčiau), rytinis patikrinimas – 6 val., pusryčiai – 6 val. 30 min., darbas – priešpietinis iki 11 val. 30 min., popietinis iki 17 val., vakarienė – 18 val., vakarinis patikrinimas – 20 val., gulimas – 21 val.²². Kalėjimo administracijos darbuoto-

jams darbo laikas buvo nustatytas nuo 8 val. ryto iki 18 val. vakaro su trijų valandų pietų pertrauka (nuo 12 iki 15 val.)²³.

Teisingumo generalinio tarėjo įsakymu Juozas Ugianskis 1941 m. rugsėjo 1 d. buvo paskirtas laikinai eiti Vilniaus SDK viršininco pareigas (faktiškai šias pareigas perėmė 1941 m. rugpjūčio 5 d.). (Lukiškių kalėjimui jis vadovavo ir iki 1940 m. birželio 15 d. sovietinės okupacijos²⁴.) Šias pareigas jis ėjo iki 1942 m. kovo 3 dienos. Po to J. Ugianskį pakeitė jo pavaduotojas ir buvęs Vilniaus moterų kalėjimo viršininkas Kazys Augustinavičius (šias pareigas jis ėjo iki 1944 m. birželio 6 d., po to jį pakeitė buvęs pavaduotojas Jonas Kudirka)²⁵. Yra žinoma, kad iki 1942 m. rugpjūčio 1 d. Lukiškių kalėjimui vadovavo vokiečių komendantas esesininkas Oskaras Böhnke. Jam išvykus generalinis komisaras von Rentelnas 1942 m. rugpjūčio 1 d. kalėjimo priežiūrai paskyrė iš Berlyno atvykusį vokiečių komisarą Reinholdą Machanderį²⁶. Pastarasis už tarnybinį nusizengimą iš pareigų buvo atleistas 1944 m. gegužės 1 d. Kalėjimo kapelionas J. Baltramonaitis šitaip apibūdino R. Machanderį:

„Iš pradžių nors ir nervingas, bet vis dėlto buvo neblogas žmogus. Vėliau susidraugavo su lenkais mieste ir lietuviams, ypač tarnautojams, pasidarė nepakenčiamas. Už mažmožį tarnautojus mušdavo. Dėjo pastangų, kad lietuviai tarnautojai būtų pakeisti lenkais. Sakė, kad su 20 lenkų tarnautojų jam būtų lengviau dirbti, kaip su 196 lietuviais. Paskutiniu laiku be jokio reikalo smogė tarnautojai (4 mėn. nėščiai) taip žiauriai burnon, kad prakirto lūpą, o ji gulėjo parkritusi ant žemės apie 15 minučių. Šis žygdarbis buvo jo išmetimo iš kalėjimo priežastis...“²⁷

Atleidus R. Machanderį, nauju kalėjimo komisaru buvo paskirtas Širmanas. Jis elgėsi panašiai kaip ir buvęs jo pirmtakas²⁸. Tarp vokiečių komisaro ir lietuviškos kalėjimo administracijos visą laiką egzistavo trintis ir

įtampa. Abi šalys buvo nepatenkintos viena kitos darbu ir elgesiu. Vokiečių komisarai su kaliniais paprastai elgdavosi griežčiau ir žiauriau negu lietuviškoji kalėjimo vadovybė. Kapeliono J. Baltramonaičio liudijimu, kalėjimo viršininkas K. Augustinavičius per tarnautojų susirinkimus dažnai primindavo su kaliniais elgtis žmoniškai ir teisingai. Jis sakydavo, kad esame valdomi svetimųjų, tad mokėkime su kaliniais gražiai elgtis, kad jie ateityje kalėjimo tarnautojų nepasmerktų²⁹. Labiausiai kaliniai kentėdavo ne nuo prižiūrėtojų, bet nuo vokiečių ir lietuvių saugumo pareigūnų per tardymą. Paprastai tardymas vykdavo ne Lukiškių kalėjime, bet saugumo policijos pastate (Gedimino g. 36; pokario metais ten buvo įsikūrusi Lietuvos SSR KGB vadovybė). Per tardymą kaliniai būdavo žiauriai mušami ir kankinami, nepripažįstantiems grasinama mirties bausme. Po tardymo sumušti kaliniai vėl būdavo grąžinami į Lukiškių kalėjimo kameras.

1942 m. lapkričio 27 d. Lukiškių kalėjime dirbo 155 prižiūrėtojai ir 91 kitų pareigų darbuotojas, iš viso 246 kalėjimo administracijos tarnautojai³⁰. Kalėjimo viduje buvo įrengti 56 sargybos postai – 49 prie kamerų ir 7 prie įėjimų į blokus ir koridorius. Kalėjime nebuvo apsauginės signalizacijos ir kilus pavojui prižiūrėtojai ir sargybiniai turėjo švilpti policijos švilpuku³¹.

Už tarnybinius nusizengimus kalėjimo administracijos darbuotojai buvo griežtai baudžiami, kartais net ir mirties bausme. Yra žinoma, kad 1944 m. vasario 29 d. tarp 28 asmenų, išvežtų sušaudyti į Panerius, buvo ir du prižiūrėtojai – Jonas Trubilas ir Pranas Glaudelis³².

Kaliniai. 1941 m. birželio 8 d., NKVD žiniomis, Lukiškių kalėjime buvo kalinama 1500 žmonių. Jau antrą nacių ir sovietų karo dieną (birželio 23) NKVD pradėjo Lukiškių kalėjimo evakuaciją. Kaliniai buvo vežami į geležinkelio stotį, o iš ten į Rusijos gilumą

(Vilniaus kalėjimų kaliniai turėjo būti evakuojami į Gorkio srities kalėjimus). Prieš išvedant kalinius iš kamerų, Lukiškių kalėjime pasikorė suimtas Vladas Taučikas. Vilniuje kalinius į geležinkelio stotį varė NKVD konvojinės kariuomenės 240-ojo pulko kareiviai. Iš viso iš Vilniaus kalėjimų planuota išvežti 1700 kalinių. Tačiau enkavėdistams pavyko iš Vilniaus evakuoti tik daugiau kaip 600 kalinių. 1941 m. liepos 3 d. ešelonas su Vilniaus kalėjimų suimtais atvažiavo į Gorkį. Pakeliui į evakuacijos vietą, NKVD žiniomis, mirė 2 kaliniai. Prieš išvežant kalinius iš Vilniaus, lenkų geležinkelininkams pavyko atkabinti keletą vagonų su kaliniais. Dėl bombardavimų ir kilusios panikos keliems šimtams kalinių pavyko išvengti išvežimo į Rusiją. Birželio 23 d. po pietų sovietinė kalėjimo administracija išsilakstė. Rusai ir žydai bandė trauktis į Rusiją, o dauguma lietuvių pasiliko Vilniuje³³. Birželio 24 d. Vilnių užėmė Vokietijos kariuomenė. Jau kitą dieną į Lukiškes buvo atgabenti pirmieji kaliniai: 112 sovietų karo belaisvių ir 6 iš Raudonosios armijos dezertyravę lietuviai kariai³⁴. Birželio pabaigoje ir liepos pradžioje prasidėjo masiniai žydų ir buvusių sovietinių pareigūnų areštai. Suėmimus vykdė vokiečių saugumo policijos pareigūnai ir įvairių rūšių (saugumo, viešosios policijos ir kt.) lietuvių policininkai. Suimtieji buvo varomi į Lukiškių kalėjimą, ten laikomi be maisto kelias dienas, iš jų buvo atimami pinigai, vertingesni daiktai ir drabužiai. Pirmomis vokiečių okupacijos dienomis daugumą Lukiškių kalėjimo suimtųjų sudarė sovietų karo belaisviai ir politiniai kaliniai. Štai birželio 26 d. VSDK buvo laikoma 205 belaisviai, 115 politinių kalinių ir 2 vaikai. Dažnai suimtųjų kaltė buvo neaiški ir neįrodyta. 1941 m. rugpjūčio 10 d. VSDK be jokių dokumentų buvo kalinama 237 žmonės³⁵. 1941 m. liepos 1 d. žiniomis, Lukiškių kalėjime iš viso buvo 1577 kaliniai ir 15 vaikų. Tarp kalinių net 1178 asmenys buvo sovietų karo belaisviai³⁶. 1941 m. liepos

mėnesį į Lukiškes buvo pasodinta 2569 nauji kaliniai (2405 vyrai ir 164 moterys). Pakeitus kardomąją priemonę, iš kalėjimo per mėnesį laiko buvo paleista 1757 kaliniai (1593 vyrai ir 164 moterys). Dar 1671 suimtas vyras buvo perkeltas į kitas kalinimo vietas. Liepos 13 d. vokiečių karo lauko komendantūros reikalavimu iš kalėjimo buvo paimta 1722 sovietų karo belaisviai, ir 1941 m. rugpjūčio 1 d. kalėjime liko 746 kaliniai (700 vyrų ir 46 moterys)³⁷. Perpildytas Lukiškių kalėjimas negalėjo sutalpinti visų suimtųjų, dėl to dalis kalinių buvo siunčiami į Vilniaus moterų kalėjimą (toliau – VMK). 1941 m. liepos 2 d. iš Lukiškių į VMK buvo išsiųsta 235 sovietų karo belaisviai, o liepos 14 d. – 58 įvairių tautybių moterys³⁸. 1941 m. liepos 13 d. dauguma kalėjime buvusių sovietų karo belaisvių buvo perduoti vokiečių karinei valdžiai³⁹. Lukiškių kalėjime buvo kalinami ir kriminaliniai kaliniai, tačiau paprastai jų būdavo nedaug, tik apie 10 proc. visų kalinių⁴⁰.

Pirmas žinias apie Lukiškių kalinių tautinę sudėtį randame 1941 m. liepos 14 d. dokumentuose. Šios dienos žiniomis, kalėjime buvo kalinama 1042 asmenys, tarp jų 26 užsilikę karo belaisviai. Iš visų kalinių 810 buvo politiniai ir 232 kriminaliniai. Tarp politinių kalinių buvo 260 žydų vyrų, 69 žydų moterys, 100 lietuvių vyrų, 10 lietuvių moterų, 259 lenkų vyrai ir 20 moterų, 21 rusas⁴¹. 1941 m. rugpjūčio 1 d. Lukiškėse kalėjo 746 suimtieji, tarp jų 441 politinis, 136 kriminaliniai ir 171 karo belaisvis. Tarp politinių kalinių 3 buvo žydų vyrai, 41 žydų moteris, 81 lietuvių vyras, 270 lenkų vyrų ir 3 moterys, 41 rusų vyras ir 2 moterys⁴².

Dalis nežydų tautybės kalinių, kurių kaltė buvo neaiški, iš kalėjimo buvo paleisti. Jau 1941 m. liepos pirmojoje pusėje suimti žydai partijomis po kelis šimtus žmonių buvo gabenami į Panerius ir ten sušaudomi vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingojo būrio (Sonderkommando) narių. Atrodo,

pirmos masinės žydų žudynės Paneriuose buvo įvykdytos 1941 m. liepos 11 dieną. Pasak žudynes slapta stebėjusio lenkų žurnalisto Kazimierzo Sakowicziaus, tos dienos popietę buvo sušaudyta apie 200 žydų. Žudynės vyko ir kitomis liepos dienomis. K. Sakowiczius rašo, kad Paneriuose buvo šaudoma liepos 12–19, 23–26, 28–31 dienomis, t. y. 17 dienų, ir iš viso buvo nužudyta apie 5 tūkst. žmonių⁴³. Į Panerius vežamiems žmonėms buvo sakoma, kad jie siunčiami darbams. Tačiau iš tų „darbų“ niekas negrįždavo. 1941 m. liepos 11 d. Lukiškių kalėjimo prižiūrėtojas kitoje 364 suimtų žydų sąrašo pusėje užrašė: „168 asmenis išsivedžiau darbams (sušaudyti)“⁴⁴. Kitame dokumente tiesiai parašyta: „Paėmiau 179 kalinius žydus (sušaudyti)“⁴⁴. 1941 m. liepos 14 d. tariamiems darbams iš Lukiškių kalėjimo buvo paimta 256 žydų tautybės suimtieji. Liepos 25 d. iš kalėjimo vėl buvo paimta 160 žydų⁴⁵. 1941 m. liepos 11 d. vokiečių saugumo policijai buvo išduotas ir atgal į kalėjimą nebuvo grąžintas Henrikas Abramavičius. Jis sovietmečiu dirbo Miškų pramonės liaudies komisariato Kauno platau vartojimo bazės direktoriumi⁴⁶. Kartu su žydais buvo sušaudyta kiek mažiau kitų tautybių komunistų, komjaunuolių, buvusių sovietinių pareigūnų ir sovietų karo belaisvių. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje Karlo Jägerio raporte nurodyta, kad 1941 m. rugpjūčio 12–rugsėjo 1 dienomis Vilniuje kartu su žydais buvo sušaudyta 17 kitų tautybių komunistų⁴⁷. 1941 m. rugpjūčio 16 d. Paneriuose kartu su žmona buvo sušaudytas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Juridinio skyriaus vedėjas Andrius Bulota. 1941 m. rugpjūčio 21 d. buvo suimtas ir spalio 2 d. Paneriuose sušaudytas buvęs Lietuvos TSR liaudies ūkio komisaras Valerijonas Knyva⁴⁸. Iš kai kurių Lukiškių kalėjimo dokumentų matyti, kad pirmieji žydų tautybės kaliniai į kalėjimą buvo uždaryti tik 1941 m. liepos 12 dieną. Tos dienos

žiniomis, tarp 2346 suimtųjų 70 buvo žydai. Nuo 1941 m. liepos 12 iki liepos 31 d. imtinai Lukiškių kalėjime kalinamų žydų skaičius svyravo tarp 61 ir 394⁴⁹. Galimas dalykas, kad iki 1941 m. liepos 12 d. žydų tautybės suimtieji nebuvo traktuojami kaip kaliniai. Kalėjimas jiems tebuvo vieta, kur jie buvo surenkami prieš išvežimą sušaudyti į Panerius. 1941 m. rugsėjo 17 d. Paneriuose kartu su žydais buvo sušaudyti ir 4 lietuviai komunistai, 1941 m. lapkričio 19 d. – 6 sovietų karo belaisviai ir 8 lenkai, lapkričio 20 d. – 3 sovietų karo belaisviai, lapkričio 25 d. – 1 lenkas už nelegalų ginklo laikymą⁵⁰. Kitų šaltinių duomenimis, 1941 m. spalio 2 d. buvo sušaudyta 13 lenkų, gruodžio 22 d. – 6 lenkai⁵¹. Kai kurie kaliniai, neištvėrę kalinimo sąlygų, mirdavo kalėjime. 1941 m. rugsėjo 3 d. Lukiškių kalėjimo viršininkas prašė Ypatingojo būrio vado paimti iš kalėjimo 3 žydų lavonus⁵².

1941 m. rugpjūčio mėn. į Lukiškių kalėjimą buvo atvežta 720 naujų kalinių (574 vyrai ir 146 moterys), iš kalėjimo buvo paleista 847 suimtieji. Dar 181 kalinys vyras buvo perkeltas į kitas kalinimo vietas. 1941 m. rugsėjo 1 d. kalėjime liko kalėti 529 žmonės (492 vyrai ir 37 moterys)⁵³.

1941 m. vasaros pabaigoje Lukiškių kalėjime laikomų kalinių sumažėjo. Dalis kalinių buvo paleisti į laisvę, sovietų karo belaisviai išvežti į karo belaisvių stovyklą, dalis kalinių (daugiausia žydų tautybės) buvo sušaudyti Paneriuose. Kalėjime liko kalėti sunkesnius politinius ir kriminalinius nusikaltimus padarę asmenys. 1941 m. rugsėjo pradžioje Vilniuje buvo įsteigtas žydų getas ir nuo tol žydai Lukiškių kalėjime nebuvo masiškai kalinami. 1942–1944 m. Lukiškių kalėjime kalinamų žydų skaičius paprastai svyravo nuo kelių iki kelių dešimčių. 1941 m. rugpjūčio 28 d. Vilniaus SDK buvo kalinama 152 politiniai kaliniai (52 žydai, 8 lenkai, 15 rusų) ir 190 kriminalinių kalinių (26 lietuviai, 127 lenkai, 30 žydų, 7 rusai). Be to, kalėjime

dar buvo laikoma 177 sovietų karo belaisviai (iš viso 519 kalinių)⁵⁴. Kalėjimo vienetėse dažniausiai buvo laikomi vokiečių ir lietuvių saugumo policijos žinioje esantys politiniai kaliniai⁵⁵. 1941 m. rugsėjo 10 d. žiniomis, Lukiškių kalinių sumažėjo iki 493. Tarp jų 237

buvo politiniai, 211 kriminaliniai ir 45 karo belaisviai. Tarp politinių buvo 88 žydų vyrai ir 22 moterys, 9 lietuvių vyrai, 100 lenkų vyrų ir 1 moteris, 17 rusų vyrų⁵⁶. Vilniaus SDK kalinių statistinė kaita 1941 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais pateikta 1 lentelėje.

1 lentelė⁵⁷. Kalinių statistinė kaita 1941 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais

Data			Iš viso	Kalinių kaita per mėnesį	
	Vyrų	Moterų		Priimta	Išleista į laisvę
1941 10 01	455	21	476	284	303
1941 11 01	423	14	437	343	298
1941 12 01	466	30	496	407	284
1942 01 01	517	42	559	293	186

1941 m. gruodžio 22 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduota 30 kalinių (dauguma jų – lenkai ir žydai)⁵⁸.

Per antrą 1941 m. pusmetį (nuo liepos 1 iki gruodžio 31 d.) į Lukiškių kalėjimą buvo atvežta 6568 kaliniai (6074 vyrai ir 494 moterys). Tuo pačiu laikotarpiu iš kalėjimo buvo išleista 5583 kaliniai (5146 vyrai ir 437 moterys). 1941 m. gruodžio 31 d. kalėjime liko 985 suimtieji (928 vyrai ir 57 moterys). Iš viso per 1941 m. antrąjį pusmetį Lukiškių kaliniai iškalėjo 117 492 dienas⁵⁹. Autoriaus paskaičiavimais, **nuo 1941 m. rugpjūčio 8 iki 1942 m. kovo 26 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduota 389 nežydų tautybės Lukiškių kalėjimo kaliniai**. Didelė tikimybė, kad absoliuti dauguma šių kalinių buvo sušaudyti Paneriuose.

Po žydų ir komunistų viena labiausiai nacistų persekiojamų žmonių kategorijų buvo lenkų pasipriešinimo judėjimo nariai, lenkų inteligentai ir dvasininkija. Lenkų pagrindis Vilniuje 1941 m. pavasarį smarkiai nukentėjo nuo sovietų saugumo represijų. Pirmaisiais nacių okupacijos mėnesiais lenkų pagrindis pamažu atsigavo ir suaktyvino savo veiklą. Buvo atkuriami organizaciniai padaliniai,

verbuojami nauji nariai, kaupiami ginklai ir žvalgybinė informacija, leidžiama slapta spauda ir padirbinėjami reikalingi dokumentai. Vokiečių ir lietuvių saugumo policija pastebėjo suaktyvėjusią lenkų pagrindininkų veiklą ir ėmė juos persekioti. Ypač daug nuostolių lenkų pagrindis patyrė 1942 metais. 1942 m. pradžioje Gužių kaime ir apylinkėse (netoli Pabradės) buvo suimtas 31 lenkas. Ši grupė dar 1941 m. pabaigoje vykdė diversijas Vilniaus–Daugpilio geležinkelio ruože. Grupei vadovavo Stanislawas Szlenikas iš Pabradės. Per kratas buvo rastas ginklų sandėlis. Šeši kaimo gyventojai buvo sušaudyti vietoje, 12 išvežta į Lukiškes, 19 Szleniko grupės narių sušaudyta ir vienas užverbuotas⁶⁰. 1942 m. sausio 31 d. Ypatingojo būrio žinion buvo perduota 41 Lukiškių kalėjimo kalinys. Dauguma perduotųjų sušaudyti buvo žydai, tačiau tarp jų, sprendžiant iš pavardžių, buvo 11 lenkų, lietuvių ir rusų⁶¹.

1942 m. kovo 11 d. vokiečių saugumo policijos pareigūnui Böhnkei buvo perduoti 62 Lukiškių kaliniai (tikriausiai visi žydai)⁶². 1942 m. balandžio 9 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduota 17 daugiausia lenkų tautybės kalinių⁶³. 1942 m. balandžio 24 d.

vokiečių saugumo policijai buvo perduota 20 Lukiškių kalėjimo kalinių. Sprendžiant iš pavardžių, dauguma suimtųjų buvo rusai ir lenkai⁶⁴. Perdavimas vokiečių saugumo policijai paprastai reikšdavo kalinių išvežimą sušaudyti į Panerius.

1942 m. gegužės 5 d. Vilniuje buvo sušaudyta 31 slaptų lenkų organizacijų narys, gegužės 12 d. – dar 57 lenkų pagrindžio dalyviai, suimti 1941 m. rudenį. Dauguma sušaudytųjų buvo Vilniaus lenkų gimnazijų moksleiviai ir absolventai, susibūrę į 1939 m. įsteigtą slaptą Laisvųjų lenkų sąjungą (*Związek Wolnych Polaków*). Lenkijos istorikės Marijos Wardzynskos teigimu, 1942 m. gegužės 9 ir 17 dienomis Paneriuose buvo sušaudyti 85 lenkų jaunuoliai⁶⁵. Kita Lenkijos istorikė H. Pasierbska teigia, kad 1942 m. gegužės 5, 12 ir 13 dienomis Paneriuose buvo sušaudyti 96 Laisvųjų lenkų sąjungos nariai, tarp jų ir organizacijos vadas Janas Mackiewiczus. Dalis suimtųjų lenkų jaunuolių nebuvo sušaudyti – jie nuteisti kalėti 9 mėnesiams arba metams⁶⁶.

1942 m. vasario–kovo mėn. buvo suimta daug lenkų dokumentų padirbinėtojų. Armijos krajojovs (toliau – AK) Vilniaus apygarda turėjo specialų legalizacijos padalinį, kuris nuo 1939 m. aprūpindavo lenkus reikalingais dokumentais (pasais, asmens liudijimais, leidimais ir net maisto kortelėmis). Šio skyriaus veikloje aktyviai reikšėsi lenkų klierikai ir studentai. 1942 m. kovo 14 d. gestapas suėmė Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kleboną T. Zawadzki ir 17 slaptos spaustuvės, kurioje buvo spausdinamos maisto kortelės, darbininkų. Per Vilnių nusirito lenkų areštų banga. 1942 m. kovo 16–21 d. iš viso buvo suimta 192 lenkai. Paneriuose buvo sušaudyti 34 lenkų pagrindžio nariai. 1942 m. gegužės 6 d. Paneriuose buvo sušaudyti ir aktyviai pagrindžio veikloje dalyvavę kunigai Romualdas Swirkowskis ir T. Zawadzki⁶⁷. 1942 m. gegužės 12 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduoti 28 Lukiškių kalėjimo kaliniai,

dauguma lenkai, bet keletas buvo ir žydų⁶⁸. 1942 m. birželio 13 d. vokiečių saugumo policijai vėl buvo perduoti 36 kaliniai, o birželio 24 d. – dar 50 kalinių, dauguma – lenkai⁶⁹.

1942 m. vasario 6 d. vokiečių saugumo policijos ir SD vado reikalavimu buvo suregistruoti visos Lietuvos lenkų inteligentai. Vasario 19 d. lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygarda pateikė gestapai 714-os lenkų inteligentų sąrašą⁷⁰. Okupacinė valdžia lenkų inteligentus ir dvasininkus pagrįstai laikė pavojingais priešais. Daug lenkų inteligentų ir dvasininkų glaudžiai bendradarbiavo su lenkų pagrindžio organizacijomis, o kai kurie buvo aktyvūs ir vadovaujantys šių organizacijų nariai. Vienuolynuose buvo slepiami okupantų persekiojami asmenys, lenkų kunigai bažnyčiose sakė patriotinius pamokslus, puošė altorius lenkų tautinėmis spalvomis ir kt. Įtampa, tvyrojusi tarp lietuvių ir lenkų, neaplenkė ir Bažnyčios. Abi tautos varžėsi dėl įtakos Vilniaus srities bažnytinėje hierarchijoje. Okupacinė valdžia negalėjo ilgai toleruoti priešiškos lenkų dvasininkų veiklos. 1942 m. pavasarį lenkų dvasininkams Vilniuje buvo smogti skaudūs smūgiai. Kovo 3 d. gestapininkai suėmė Vilniaus kunigų seminarijos rektorių Janą Uszyllo ir 15 dėstytojų, taip pat buvo suimta 70–80 seminarijos studentų. Seminarijos biblioteka, rankraščiai, inventorius buvo išgrobstyti. Be to, buvo suimta 6 kapitulos nariai, 9 buvusio S. Batoro universiteto profesoriai, katalikiškų profesinių ir jaunimo organizacijų vadovai. Iš viso į Lukiškių kalėjimą pateko 30 lenkų dvasininkų.

1942 m. kovo 12 d. gestapininkai suėmė Vilniaus arkivyskupą metropolitą Romaną Jalbrzykowskį ir Arkivyskupijos kurijos kancelerį Adamą Sawickį. Jie 1942 m. kovo 22 d. buvo iškelti į Marijampolės vienuolyną ir ten laikomi iki vokiečių okupacijos pabaigos⁷¹.

1942 m. kovo 26–27 d. Vilniuje buvo uždaryti visi moterų ir vyrų vienuolynai (iš

viso 16). 253 vienuoliai ir vienuolės, suimti Vokiečių saugumo policijos ir SD vado įsakymu, atsidūrė Lukiškų kalėjime. Čia lenkų vienuoliai vyrai buvo kalinami septynis mėnesius. Lenkų vienuolės (162) iš kalėjimo buvo paleistos jau 1942 m. gegužės pabaigoje. Dauguma jų prieglobstį rado Vilniaus apygardos dvaruose, kurių administratoriais dirbo lenkai. Lenkų dvasininkai buvo išskirstyti į įvairias darbo stovyklas, klierikai išvežti darbams į Vokietiją. Šaltupio dvare buvo įdarbinta 21 kunigas ir 11 vienuolių bei klierikų, Panevėžio dvare – 8 kunigai ir 10 klierikų. 1942 m. lapkričio 3 d. iš Lukiškių kalėjimo buvo paleisti visi vienuoliai, išskyrus 2 sergančius⁷². Dauguma kunigų, klierikų ir vienuolių buvo kalinami antrajame Lukiškių kalėjimo korpuse, 19, 20 ir 24 kamerose⁷³. Kalinimo sąlygos buvo sunkiai pakeliamos vyresnio amžiaus dvasininkams. Kunigas prof. Stanislavas Sowa, būdamas 58 metų, mirė Šaltupio stovykloje. Dėl invalidumo iš stovyklos paleistas 41 metų Eustachijus Fierekas netrukus (1943 m. lapkričio 23 d.) mirė. 72 metų kunigas prof. Blažiejus Jablonskis 1942 m. gruodžio 11 d. mirė Pagryžuvio stovykloje⁷⁴. Dauguma suimtų lenkų dvasininkų buvo paleisti į laisvę 1943 m. rudenį ir 1944 m. pavasarį. Uždaryta lenkiška Vilniaus dvasinė seminarija 1942 m. spalio 3 d. buvo reorganizuota į lietuvių vadovaujamą dvasinę seminariją (rektorius Ladas Tulaba). Seminarijoje mokėsi 40 klierikų. 1943 m. kovo 18 d. okupacinės valdžios įsakymu ji buvo uždaryta. Seminarijos profesoriai ir klierikai nebuvo suimti ir toliau mokėsi privačiai⁷⁵.

1942 m. rudenį Vilniuje gestapas susekė gerai organizuotą lenkų šnipų organizaciją, buvo suimti 28 organizacijos nariai, konfiskuoti 4 trumpųjų bangų radijo siųstuvai. Organizacija palaikė radijo ir kurjerių ryšį su centru Varšuvoje. Surinkta žvalgybinė informacija buvo siunčiama į Varšuvą. Gestapai pavyko suimti vieną kurjerį ir nustatyti

Varšuvoje ir Baltarusijoje svarbius organizacijos asmenis. 20 Vilniuje suimtų lenkų šnipų buvo sušaudyta⁷⁶. 1942 m. rugsėjo 12 d. Paneriuose buvo sušaudyta 12 lenkų pogrindžio narių, tarp jų Ryszardas Kucharekas⁷⁷.

Kalėjime tardomi kaliniai buvo žiauriai mušami ir kankinami saugumo policijos pareigūnų. Kai kurie jų neištvėrė kankinimų ir bandydavo nusižudyti. 1942 m. rugpjūčio 18 d. kameroje pasikorė suimtas lenkų pogrindžio narys Jerzys Szczepanski⁷⁸.

1942 m. spalio 7 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduota 14 daugiausia lenkų ir žydų tautybės kalinių. Kalėjimo kapelionas J. Baltramonaitis dienoraštyje rašė, kad tą dieną į Panerius Ypatingojo būrio smogikai išvežė 25 kalinius – 18 lenkų, 5 žydus, 1 lietuvių ir 1 lietuvių. „Kalėjimo administracija, – rašė J. Baltramonaitis, – juos neva tik išleidžia iš kalėjimo. Jie laikomi išleistais. Nors aiškiai žinoma, kur jie išleisti, bet apie tai nė žodžio. Jei kas išsitarų ką nors apie „Entlassungo“ kalinius, tas pats į „Entlassungą“ nuvažiuotų“. Prieš išvežant kalinius sušaudyti, kun. Baltramonaičiui dažniausiai pavykdavo gauti mirtininkų sąrašą ir jis suspėdavo paruošti katalikus išpažinčiai, suteikti jiems komuniją ir parengti pasmerktuosius stovėti pasitikti mirtį⁷⁹.

1942 m. spalio 31 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduoti 9 kaliniai. J. Baltramonaitis dienoraštyje pažymėjo, kad tą dieną iš kalėjimo buvo išvežta sušaudyti 2 lenkai ir 5 žydai⁸⁰. 1942 m. lapkričio 2 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduota 17 daugiausia lenkų tautybės kalinių (tarp jų Kazimieras Bogdanikas, Janas Bujara, Vincentas Dombrovskis)⁸¹. 1942 m. lapkričio 13 d. į Panerius buvo išvežta 9 žydai ir 1 lenkas (Michalas Nabokovas). Remiantis kitais šaltiniais, 1942 m. lapkričio 14 d. buvo išvežta sušaudyti 14 žydų ir 1 lenkas⁸². 1942 m. lapkričio 21 d. į Panerius vėl buvo išvežta 18 kalinių. Vienas mirčiai pasmerktas žydas prieš išvežamas apsikrikštijo Prano

vardu ir priėmė komuniją. Tarp išvežtųjų sušaudyti buvo ir lenkų pogrindžio narė, buvusi S. Batoro universiteto docentė Wanda Rewienska. Ji aprūpindavo padirbtais dokumentais besislapstančius lenkus ir žydus. Mirčiai ji buvo pasmerkta gestapo sprendimu⁸³. Retkarčiais kaliniai mirtininkai buvo sušaudomi kalėjimo patalpose. Vokiečių ypatingasis teismas už žmogžudystę mirties bausme nuteisė 17 metų lietuvių Stepą Kirulį. Jo malonės prašymas buvo atmestas. 1942 m. lapkričio 24 d. S. Kirulis buvo sušaudytas antrojo korpuso patalpose. Šis įvykis liūdnei paveikė ne tik kalinių, bet ir kalėjimo tarnautojų nuotaiką⁸⁴. 1942 m. lapkričio 28 d. į Panerius buvo išvežtas sušaudyti lenkų pogrindžio narys kpt. Karolis Huzarskis. Kalėjime jis buvo kalinamas septynis mėnesius⁸⁵. 1942 m. gruodžio 2 d. sušaudyti buvo išvežti 26 kaliniai: 22 lenkai, 3 žydai ir 1 lietuvis (kitais šaltiniais – 31 kalinys). Tarp išvežtųjų buvo ir lenkų pogrindžio narės Maria Tomkiewiczowna, seserys Jozefa ir Maria Rymkiewicz⁸⁶. 1942 m. gruodžio 18 d. vėl apie 30 kalinių buvo išvežta sušaudyti⁸⁷.

Iš vokiečių saugumo policijos ir SD sudarytą kalinių kartotekos matyti, kad 1942 m. Lukiškių kalėjime buvo kalinama 431 lenkas. Didesnė dalis suimtųjų buvo lenkų pogrindžio nariai⁸⁸.

1943 m. sausio 18 d. per 20 kalinių vėl išvežta sušaudyti į Panerius⁸⁹. 1943 m. sausio 22 d. kalėjimo patalpose buvo sušaudytas kalinys Janas Breiwo, nuteistas mirties bausme už avikailio pavogimą⁹⁰. 1943 m. sausio 27 d. sušaudyti buvo paimta 30 kalinių. Išvesdami pasmerktuosius vokiečiai šaudė į kamerų langus, kad kiti kaliniai nežiūrėtų į vedamus mirtininkus⁹¹. 1943 m. vasario 11 d. buvo sušaudytas mirties bausme už dezertyravimą nuteistas savisaugos dalinių kareivis Leonas Zenonas Kuzmickas iš Kauno. Egzekucija įvykdyta Šnipiškių kareivinių rajone. Šaudė trys vokiečių kareiviai⁹². Kitą dieną (vasario

12 d.) kameroje pasikorė vienas mirčiai pasmerktas kalinys lietuvis⁹³. 1943 m. vasario 18 d. į Panerius buvo išvežti net 34 kaliniai. Tarp jų buvo ir lenkų pogrindžio nariai – 19 metų Halina Kopec, broliai Kazimierzas ir Franciszekas Oganowskiai. Vienas mirčiai pasmerktas kalinys – Zigmas Kumpikevičius kalėjimo viršininko ir kapeliono J. Baltramonaičio pastangomis nuo mirties bausmės buvo išgelbėtas⁹⁴. 1943 m. kovo 5 d. į Panerius buvo išvežta 17 kalinių, tarp jų 3 lietuviai⁹⁵. 1943 m. kovo 20 d. sušaudyti vėl išvežta 21 kalinys. Po dviejų dienų į lietuvių saugumą tardyti nuvestas kalinys lietuvis buvo taip sumuštas, kad po 15 valandų mirė⁹⁶. 1943 m. kovo 27 d. sušaudyti buvo išvežta 15 kalinių, balandžio 1 d. – 11, balandžio 17 – 15, balandžio 28 – 11 (tarp jų vienas buvo lietuvis)⁹⁷.

1943 m. vasario 24–25 d. gestapas netikėtai aptiko lenkų pogrindžio dokumentų padirbinėtojų slaptavietę. Buvo suimta 30 organizacijos narių ir rasta daug kompromituojančios medžiagos (antspaudų, blankų, instrukcijų ir kt.). Vėliau už dokumentų klastojimą buvo suimta dar 40 lenkų. 1943 m. gegužės 25 d. abiejų grupių suimtieji buvo sušaudyti. Kalėjimo kapelionas J. Baltramonaitis dienoraštyje pažymėjo, kad gegužės 13 d. buvo išvežta į Panerius 45 šnipai ir dokumentų padirbinėtojai. Tarp tą dieną išvežtųjų sušaudyti buvo lenkų pogrindžio narė Maria Szapska. Jos vyras Witoldas Szapskis irgi buvo pogrindžio narys. 1942 m. liepos 11 d. jis buvo suimtas ir nukankintas gestape per tardymą. M. Szapska taip pat buvo suimta ir tardoma gestapo rūmuose. Per kvotą ji smogė tardytojui staline lempa ir išsoko pro antro aukšto langą. Krisdama susilaužė kojas. Kalėjimo ligoninėje ji buvo gydoma nuo 1943 m. balandžio 3 d. iki išvežimo į Panerius. 1943 m. gegužės mėn. gestapui pavyko suimti 28 slaptos lenkų organizacijos „Wolnosc“ („Laisvė“) narius. Neradus pakankamai įkalčių, 23 suimtieji buvo paleisti.

1943 m. gegužės 17–20 d. buvo suimta apie 50 lenkų pasipriešinimo judėjimo dalyvių. Surasta daug ginklų ir amunicijos⁹⁸. 1943 m. pavasarį buvo suimta grupė AK Vilniaus laikraščio „Niepodleglosc“ leidėjų ir platintojų. Keturi suimtieji buvo sušaudyti⁹⁹. 1943 m. gegužės 29 d. sušaudyti į Panerius buvo išvežta 29 žmonės (daugiausia rusai), tarp jų ir 6 metų rusaitė Nina Šeliucko su tėvais. Kalėjimo tarnautojai prašė mergaitę palikti jų globai, bet gestapas neleido¹⁰⁰. 1943 m. birželio 24 d. į Panerius buvo išvežta 18 žydų. Tarp pasmerktųjų buvo apsikrikštijusių žydų ir 7 metų vaikas¹⁰¹. 1943 m. liepos 7 d. sušaudyti vėl buvo išvežta 29 kaliniai, tarp jų 19 katalikų, liepos 24 d. – 4 lenkai, 3 rusai ir 2 žydai (vyras ir moteris), liepos 31 d. – 3 rusai (2 moterys ir vyras)¹⁰². 1943 m. rugpjūčio 10 d. į Panerius buvo išvežta 17 rusų ir 1 apsikrikštijusi žydė, rugpjūčio 14 d. – 2 lenkai ir 5 žydai (3 vyrai ir 2 moterys), rugpjūčio 20 d. – 15 lenkų ir 2 žydai¹⁰³.

1943 m. rugsėjo 15 d. lenkų pagrindininkai nušovė lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos valdininką Marijoną Padabą. Keršydami už lietuvių saugumiečio nužudymą, rugsėjo 17 d. Vilniuje gestapininkai suėmė 140 lenkų įkaitų. Tarp suimtųjų pateko 14 buvusio S. Batoro universiteto profesorių. 10 įkaitų buvo nuvežta į Panerius ir ten sušaudyta. Tarp nužudytųjų – žymus medikas prof. Kazimierz Pelczaras, teisininkas Mieczyslawas Gutowskis, advokatas Mieczyslawas Engelis ir kt. Likę įkaičiai iš Lukiškių buvo išvežti į Pravieniškių darbo stovyklą. Iš ten jie buvo paleisti į laisvę 1943 m. lapkričio 11 d.¹⁰⁴. 1943 m. lapkričio 22 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduoti 25 daugiausia lenkų tautybės kaliniai¹⁰⁵.

1944 m. sausio 19 d. sušaudyti buvo išvežti 29 kaliniai: 20 lenkų, 7 lietuviai ir 2 rusai. Lenkai priklausė tautinėms pagrindžio organizacijoms, lietuviai ir rusai – sovietiniam pagrindžiui. Tarp išvežtųjų buvo ir

lenkų pagrindžio narys Zygmuntas Jozefas Leszczynskis. Prieš išvežami visi mirtininkai atliko išpažintį ir priėmė komuniją. Vienas lietuvis pasisakė kapelionui priklausęs komunistų partijai, dirbęs dėl socialinės žmonių gerovės, o dabar būsiąs už tai sušaudytas¹⁰⁶. 1944 m. vasario 29 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduoti 28 įvairių tautybių Lukiškių kaliniai¹⁰⁷. 1944 m. kovo 14 d. išvežti sušaudyti 2 rusai¹⁰⁸. Paskutinės didesnės represijos prieš lenkų pagrindį buvo įvykdytos 1944 m. kovo ir balandžio mėnesiais. Kovo mėn. Vilniuje buvo suimti 49 lenkai. 4 AK Legalizacijos skyriaus bendradarbiai buvo sušaudyti Paneriuose¹⁰⁹. Balandžio 18 ir 20 d. ten pat buvo sušaudyta kelios dešimtys lenkų, tarp jų ir laikraščio „Niepodleglosc“ redakcijos narys Eugeniuszas Gulczynskis (slap. Baryka)¹¹⁰. 1944 m. balandžio 5 d. į Panerius buvo išvežta 15 kalinių, dauguma jų – lenkai ir keli lietuviai (Mykolas Gasėnas, Zita Gardiukaitė, Magdalena Zabarauskiene)¹¹¹. 1944 m. balandžio 12 d., prieš Velykas, buvo išvežta sušaudyti 46 čigonai ir 1 rusė. Prieš išvežami visi suaugę čigonai atliko išpažintį ir priėmė komuniją. Kapelionas tris čigoniukus pakrikštijo. Šis įvykis labai sugadino velykinę kalinių nuotaiką¹¹². 1944 m. gegužės 8 d. sušaudyti buvo išvežti 3 lenkai kriminaliniai kaliniai, tarp jų vagis recidyvistas Alfredas Suchodolskis. Gegužės 16 d. sušaudyti buvo išvežta 10 kalinių: 9 lenkai ir lietuvis mokytojas Juozas Serapinas už nelegalų ginklų laikymą¹¹³. 1944 m. gegužės 23 d. sušaudyti buvo išvežta 12 lenkų¹¹⁴.

Kalėjimo kapeliono J. Baltramoničiaus paskaičiavimu, 1944 m. antrą pusmetį iš viso buvo išvežta sušaudyti 116 Lukiškių kalėjimo kalinių, o per visą jo darbo laiką kalėjime (1942 m. rugpjūčio 14 d.–1944 m. birželio 15 d.) **32 etapais buvo išvežta sušaudyti 526 kaliniai**¹¹⁵. Anot H. Pasierbskos, 1941–1944 m. Paneriuose buvo **sušaudyta 148 kaliniai lenkai**¹¹⁶.

2 lentelė. Kalinių statistinė kaita 1942–1944 metais

Data	Kalinių skaičius		Iš viso	Per mėnesį priimta naujų kalinių	Pastabos
	Vyrų	Moterų			
1942 01 01	517	42	559	293	
1943 01 01	687	238	925	1349	
1944 01 01	1165	182	1347	703	
1944 05 01	1022	171	1263	674	
1944 06 04	1047	178	1225		

1942 m. sausio 1 d. Lukiškėse kalėjo 553 suimtieji. Per mėnesį (iki 1942 m. vasario 1 d.) į kalėjimą buvo priimta 301 naujas kalinys (tarp jų 168 politiniai). Vasario 1 d. kalėjime liko 705 kaliniai (613 vyrų ir 92 moterys)¹¹⁷.

1942 m. rugpjūčio 20 d. žiniomis, VSDK kalėjo 875 tardomi kaliniai (tarp jų 352 politiniai). Tuo pačiu metu kalėjime dar buvo laikomi 57 nubausti sunkiųjų darbų kalėjimu asmenys, 150 nubaustų paprastu kalėjimu ir 32 administracinėmis bandomis. Iš viso tuomet kalėjime buvo 1114 suimtųjų (892 vyrai ir 222 moterys)¹¹⁸.

1942 m. spalio 27 d. į Lukiškių kalėjimą buvo atvartyta per 200 mieste sugaudytų vyrų. Patikrinus sveikatą, jie buvo išvežti darbams į Vokietiją¹¹⁹.

1942 m. gruodžio 1 d. VSDK buvo 837 kaliniai (616 vyrų ir 221 moteris). Per mėnesį laiko (iki 1943 m. sausio 1 d.) į kalėjimą buvo atvežta 1349 nauji suimtieji, išleista 424 asmenys (354 vyrai ir 70 moterų). Gruodžio mėnesį mirė 1 kalinys. 1943 m. sausio 1 d. kalėjime liko 925 suimtieji (687 vyrai ir 238 moterys)¹²⁰.

Per vienuolika 1943 m. mėnesių (sausis–lapkritis) Lukiškėse vidutiniškai kalėjo 1350 kalinių. Tuo pačiu laikotarpiu į kalėjimą buvo atvežta 6373 nauji kaliniai¹²¹.

1943 m. okupacinė valdžia intensyviai vykdė Lietuvos gyventojų mobilizaciją darbams ir į kariuomenę. Dauguma šaukia-

mojo amžiaus žmonių boikotavo nacistinę mobilizaciją ir už tai buvo persekiojami. 1943 m. liepos mėn. Lukiškių kalėjime buvo kalinami 468 mobilizacijos vengę vyrai, gimę 1912–1918 m.¹²².

1943 m. vis daugiau kalinių pradėta vežti į Vokietiją ir Pravieniškes. 1943 m. spalio 22 d. į Vokietiją buvo išvežta daugiau kaip 100 kalinių (dauguma jų – kriminaliniai)¹²³. 1944 m. kovo 13 d. į Pravieniškes buvo išgabenti 175 Lukiškių kalėjimo kaliniai¹²⁴. 1944 m. balandžio 20 d. į Vokietiją darbams buvo išvežta 116 Lukiškių kalinių¹²⁵. 1944 m. gegužės 9 d. į Prancūziją buvo išgabenta 111 kalinių, tarp jų 15 lenkų politinių¹²⁶. 1944 m. birželio 21 d. į Vokietiją buvo išvežta 60 nežydų tautybės kalinių (lenkų, lietuvių ir kitų tautybių)¹²⁷.

Kaliniai buvo intensyviai išnaudojami – dirbo įvairius darbus kalėjimo viduje ir už jo ribų. Paprastai į darbus už kalėjimo ribų buvo siunčiami mažesnėmis bausmėmis nu-teisti kaliniai. 1943 m. sausio 19 d. žiniomis, kalėjimo viduje dirbo 182, o už kalėjimo ribų – 134 kaliniai. Už kalėjimo ribų Lukiškių kaliniai dirbo tokiose įstaigose kaip odos fabrikas, organizacija „Todt“, prokuratūra, apygardos teismas, „Tauro“ fabrikas, „Lietūkio“ sandėlis ir kt.¹²⁸. 1943 m. liepos 15 d. žiniomis, durpyne dirbo 123, o miško darbus – 54 Lukiškių kaliniai¹²⁹.

1944 m. sausio 1 d. Lukiškėse kalėjo 1347 kaliniai (1165 vyrai ir 182 moterys).

Per mėnesį laiko į kalėjimą buvo atvežta 703 nauji suimtieji, išleista 444 kaliniai¹³⁰.

1944 m. gegužės 1 d. VSDK kalėjo 1263 suimtieji (1022 vyrai ir 171 moteris). Per mėnesį laiko į kalėjimą buvo atvežta 674 nauji suimtieji (560 vyrų ir 114 moterų), išleista 696 kaliniai (606 vyrai ir 90 moterų)¹³¹.

Paskutinės išlikusios žinios apie Lukiškių kalinių skaičių datuojamos 1944 m. birželio 4 diena. Tuomet kalėjime buvo laikoma 1225 kaliniai (1047 vyrai ir 178 moterys), tarp jų 5 Reicho piliečiai¹³².

Pagal amžių daugumą kalinių sudarė jaunesnio amžiaus (20–30 metų žmonės, gimę 1914–1923 m.). Jauniausia žinoma kalinė buvo kartu su motina laikoma 8 mėnesių Taisa Temišov. 1943 m. vasario 13 d. ji kartu su kitais šeimos nariais iš kalėjimo buvo perkelta į vaikų globos namus Vilniuje. Seniausias žinomas Lukiškių kalinys buvo 78 metų Andrius Norkūnas, kuris mirė 1942 m. (?) sausio 30 d. kalėjime¹³³.

Artėjant frontui ir kalėjimo evakuacijai, iš Lukiškių į laisvę buvo paleisti 199 kaliniai¹³⁴. 1944 m. liepos 2 d. vokiečiai pradėjo evakuotis iš Vilniaus. Daug lietuvių, bijodami ateinančio fronto ir galimo lenkų keršto, ėmė važiuoti iš miesto Kauno ir Ukmergės kryptimis. Vokiečiai esą buvo davę įsakymą lietuviams trauktis į Kauno pusę, o lenkams – Lydos ir Gardino kryptimis. Pasinaudoję sąmyšiu, 1944 m. liepos 3-iosios naktį iš kalėjimo pabėgo daug kalinių. Dalis prižiūrėtojų pasišalino iš postų leisdami kaliniams pabėgti iš kamerų. Nemažai bėgančių kalinių (buvo kalbama, kad apie 50) nušovė vokiečių sargybiniai. Apie 10 val. ryto jau patys sargybiniai paleido likusius kalinius į laisvę¹³⁵. Paskutinis Lukiškių kalėjimo kalinių transportas buvo išsiųstas į Vokietiją 1944 m. liepos 5 d. 537 kaliniai buvo išvežti į Štuthofo koncentracijos stovyklą. Tarp jų buvo lenkų, lietuvių ir rusų¹³⁶.

Kalinių religinė globa. Per sovietų okupaciją Lukiškių kalėjimo bažnyčia buvo

paversta sandėliu. Vokiečių okupacijos metais kalėjimo administracijos pastangomis ji pradėta remontuoti. 1942 m. rugsėjo 1 d. kapelionu pradėjęs dirbti kun. J. Baltramonaitis rūpinosi, kad bažnyčia būtų kuo greičiau sutvarkyta. Ją suremontavo patys kaliniai. Pirmos pamaldos atnaujintoje bažnyčioje įvyko 1942 m. rugsėjo 6 d., sekmadienį. Jose dalyvavo apie 120 kalinių ir apie 20 kalėjimo tarnautojų. Pageidaujantieji galėjo atlikti išpažintį ir priimti komuniją. Kapelionas Evangeliją skaitė lietuvių ir lenkų kalbomis. Pirmos pamaldos padarė stiprų įspūdį jų dalyviams, beveik visi vyrai per mišias verkė¹³⁷. Pamaldas kaliniams kapelionas laikydavo kiekvieną sekmadienį ir šventadienį. Kartais jose dalyvaudavo net 800 žmonių. Sekmadieniais ir šventadieniais per 22 mėnesius mišiose meldėsi apie 72 tūkst. kalinių¹³⁸.

Kapeliono J. Baltramonaičio paskaičiavimais, per dvejus jo darbo Lukiškių kalėjime metus (1942 m. rugpjūtis–1944 m. birželis) bažnyčioje, be sekmadienių, mišias išklausė 13 849 kaliniai, išpažintį atliko 4445, komuniją priėmė 8824¹³⁹. Sovietų saugumo tardomas apie savo darbą Lukiškėse, kun. J. Baltramonaitis atsakė šitaip: „Mano kaip kapeliono darbas kalėjime tiek dvasinis, tiek šelpimo dažnai buvo toks gausus ir net rizikingas, kad aš jame lyg ir paskendau, net save pamiršdamas. Labai dažnai mano pietūs buvo kartu ir pusryčiai. Dėl to man kitas Vilniaus gyvenimas, kuris buvo už kalėjimo sienų, liko lyg ir užmirštas <...>“¹⁴⁰.

Maistas. Kaip matyti iš 1931 m. nustatytų kaliniams maisto normų, sveiki nedirbantys kaliniai turėjo gauti apie 2500 kalorijų maisto. 1941 m. rudenį Lukiškių kalėjimo suimtieji gaudavo maisto, kurio vertė buvo lygi 1646 kalorijoms. Toks maisto kiekis buvo aiškiai nepakankamas normaliai kalinio sveikatos būklei palaikyti. Papildomo maisto negaunantys suimtieji po 3–4 savaitių visiškai nusilpdavo¹⁴¹. 1941–1943 m. šeimos nariai ir

giminaičiai Lukiškių kaliniams galėjo maistą perduoti du kartus per savaitę – antradieniais ir penktadieniais. Perduodamo maisto kiekis iš pradžių buvo neribojamas (nepriklausomybės metais vienam kaliniui per savaitę buvo galima atnešti ne daugiau kaip 3 kg maisto produktų). Atneštą maistą prižiūrėtojai kaliniams pristatydavo į kameras. 1941 m. žydų tautybės kaliniams Lukiškių kalėjime buvo nustatytos dvigubai mažesnės maisto normos negu kitų tautybių kaliniams. 1943 m. rugsėjo 7 d. kalėjimo komisaras vokiečių uždraudė perduoti vienam kaliniui per savaitę daugiau kaip 3 kg maisto. Iki 1943 m. gruodžio 13 d., kol nebuvo uždrausta kaliniams asmeniškai gauti maistą iš artimųjų, apie 85 proc. kalinių tokią paramą gaudavo ir galėjo pakenčiamai prasimaitinti. Po gruodžio 13 d. kalinių maitinimas labai pablogėjo¹⁴². Kalinių artimieji nenoriai nešė maistą bendrai kalėjimo virtuvei. Jie galvojo, kad jeigu maisto negalima suimtajam įteikti į rankas, tai geriau visai jo nenešti. Iš šalies gaunamo maisto kiekis sumažėjo per pusę. Maistui bendrai priimti Lukiškių kalėjime buvo sudaryta komisija, kurios nariai buvo kalėjimo viršininkas, administracijos viršininkas, vertėjas, valdininkas, vyr. prižiūrėtojas, kapelionas ir 4 kaliniai (lietuvis, lenkas, vokiečių ir rusas). Komisija kontroliavo maisto gavimo ir paskirstymo procesą¹⁴³. Apie pablogėjusią kalinių maitinimo būklę komisija specialiu aktu informavo Teisingumo vadybą: „Uždraudus suimtiesiems į rankas įteikti maistą, suimtųjų sveikata, darbingumas ir bendra laikysena labai pašljo. <...> jau priskaitoma kalėjime nemažiau 15% žmonių su ryškiais nusilpnėjimo simptomais. <...> Tas nusilpnėjimas neabejotinai smarkiai didės ir sekančiame 1–2 mėnesių laikotarpyje, atsiras didelis nuošimtis žmonių su badavimo reiškiniais: viso kūno patinimais. Be kitko maitinimosi sutrikimas mažina žmonių atsparumą infekcinėms ligoms, kurių tuo tarpu kalėjime kaip

ir nebuvo. <...> Normalų pirmųjų suimtojo veidą jau dabar labai sunku pastebėti. Tenka pastebėti, kad į bendrą suimtųjų ūpo nusmukimą slegiančiai atsiliepi dar išimties maisto atžvilgiu, daromos Reicho piliečiams bei tautiečiams.“¹⁴⁴ Kur kas sunkesnė padėtis buvo tų kalinių, kurie jokios pagalbos iš šalies negaudavo. Tokiems tekdavo ir badauti. Ypač bloga buvo žydų ir sovietų karo belaisvių padėtis. Kalinių šelpimu ypač rūpinosi kapelionas J. Baltramonaitis. Jis rašė laiškus kunigams, prašydamas per tikinčiuosius organizuoti kaliniams pagalbą, skelbė straipsnius spaudoje, ragindamas aukoti maistą vargstantiems kaliniams. Per dvejus darbo metus kalėjime J. Baltramonaitis suteikė jiems tokią pagalbą: surinko maisto produktų (neskaičiuojant kalėjimo maisto davinio) 22 119 kg, popirusų – 14 729, tabako – 16 kg 800 g, degtukų dėžučių – 350 vnt., muilo – 5 kg, pinigų – 27 862,15 reichsmarkų¹⁴⁵.

Ligos ir mirtys. Vokiečių okupacijos metais Lukiškių kalėjime veikė lignoninė. Vyriausioju gydytoju čia ilgą laiką dirbo dr. Juozas Ūsas, gydytojais – Vincas Kozicas ir lenkų kilmės Steponas Laucevičius (Szczepan Lawcewicz). Be to, dar buvo 2 dantistės, vaistininkas ir 6 felčeriai¹⁴⁶. S. Laucevičius 1944 m. sausio mėn. tapo Armijos krajovos nariu (slap. „Kon“) ir labai stengėsi padėti į Lukiškių kalėjimą patekusiems lenkų pogrindininkams. Už padėjimą pabėgti vienam lenkų kaliniui 1944 m. gegužės 16 d. buvo suimtas ir tardomas gestapo. Paskutinį kartą pažįstami jį matė 1944 m. liepos 4 d., po to jis dingo be žinios¹⁴⁷.

Dėl sunkių kalinimo sąlygų pirmos Lukiškių kalėjimo kalinių mirtys užregistruotos jau 1941 m. vasarą. 1941 m. liepos 17 d. mirė kalinys Pranas Juozapavičius¹⁴⁸. 1942 m. sausio mėn. į kalėjimo lignoninę buvo priimta 31 sergantis kalinys, išleista 25 pasveikę kaliniai. Per mėnesį kalėjime dėl ligų mirė 3 kaliniai (Antanas Panskis, Andrius Norkūnas ir Zacharijas Oleinikovas)¹⁴⁹. 1942 m.

vasario 16 d. mirė kalinys Abromas Radanskis, vasario 17 d. – Liudas Liepinis, vasario 23 d. – Mamedas Mamedovas¹⁵⁰. Priešingai negu Kauno sunkiujų darbų kalėjimui, Lukiškių kalėjimui 1942 m. pradžioje pavyko išvengti dėmėtiosios šiltinės epidemijos. Tačiau 1942 m. kovo 14–29 dienomis šia liga susirgo 2 kalėjimo tarnautojai ir 7 kaliniai. Ligoniai buvo evakuoti į miesto užkrečiamųjų ligų ligoninę. Kaip ir kituose kalėjimuose, kovą su užkrečiamosiomis ligomis sunkino didelė kalinių kaita ir patalpų trūkumas¹⁵¹. Nuo 1942 m. kovo 30 iki balandžio 8 d. dėmėtąja šiltine susirgo dar 18 suimtųjų¹⁵².

1942 m. kovo 5 d. mirė kalinys Tomas Lašenko, kovo 8 d. – Rapolas Sorokulskis, o kovo 17 d. – Vaclovas Sosnovskis¹⁵³. 1942 m. balandžio 12 d. mirė kalinys Edvardas Piurko¹⁵⁴. 1942 m. gegužės mėn. Lukiškių kalėjime mirė 3 (Benediktas Zienowiczius, Aleksandras Ščerbinskas, Viktorija Žeimytė), birželio mėn. – 2 (tarp jų Aleksejus Novikovas), liepos mėn. – 1 (Nikolajus Volkovas), rugpjūčio mėn. – 2 kaliniai (tarp jų Česlavas Stanievičius)¹⁵⁵.

1942 m. rugpjūčio 22 d. kalėjime pasikorė kalinys Antanas Marcinkevičius¹⁵⁶. Lukiškių kalėjimo kalinių mirčių registravimo knygoje 1942 m. iš viso buvo užregistruota 32 nuo įvairių ligų mirę kaliniai¹⁵⁷.

1943 m. suimtoji Zofia Borkowska nusižudė gestapo vidaus kalėjime Aukų gatvėje¹⁵⁸. Beveik kiekvieną mėnesį buvo užregistruojama kalinių mirčių. 1943 m. sausio mėn. mirė 1, kovo mėn. – 3, balandžio mėn. – 2, gegužės mėn. – 2, rugsėjo mėn. – 3, spalio mėn. – 1, lapkričio mėn. – 5, gruodžio mėn. – 1 kalinys¹⁵⁹.

1944 m. pirmą pusmetį buvo užregistruotos 4 kalinių mirtys¹⁶⁰.

1942 m. gruodžio 1 d. Lukiškių kalėjimo ligoninėje gulėjo 29 kaliniai. Per mėnesį laiko (gruodžio) į ligoninę buvo paguldyti 28 suimtieji, išleista iš ligoninės buvo 34. Dar

2 kaliniai buvo gydomi miesto ligoninėje dėl patirtų sužalojimų. Ambulatoriniu būdu per mėnesį laiko buvo gydoma 652 kaliniai¹⁶¹.

Per vienuolika 1943 m. mėnesių (sausis–lapkritis) Lukiškių kalėjime niežais sirgo 1486 kaliniai¹⁶². Dėl nepakankamo kalinių maitinimo ir prastų higieninių sąlygų sergamumas buvo didelis. Kalėjimo ligoninėje nuolat gydėsi apie 50 kalinių. Didelė ligonių dalis buvo džiovininkai, sergantys skrandžio ir kepenų ligomis¹⁶³. 1943 m. gruodžio mėn. kalėjime vėl buvo užregistruota dėmėtiosios šiltinės atvejų. Vokiečių nurodymu 1943 m. gruodžio 19 d. Lukiškių kalėjime buvo įvestas karantinas, kalinių priėmimas ir išleidimas, išskyrus ypatingus atvejus, buvo sustabdytas iki 1944 m. sausio 1 d.¹⁶⁴

Pabėgimo atvejai. Pabėgti iš kalėjimo teritorijos būdavo labai sunku. Dažniau pabėgdavo tie kaliniai, kurie dirbdavo įvairius darbus už kalėjimo ribų: mieste, stovyklose, durpynuose ir t. t. 1942 m. vasario 15 d. pabėgo kalinys Boleslavas Valeiša¹⁶⁵. Buvo ir nesėkmingų bandymų pabėgti. 1942 m. rugpjūčio 27 d. buvo nušautas bandęs pabėgti kalinys Fiodoras Kudrašovas¹⁶⁶. 1942 m. iš teismo pabėgo kalinys Vaclovas Markovskis¹⁶⁷. 1942 m. spalio 3 d. iš kalėjimo ligoninės pabėgo suimti lenkų pogrindžio nariai Erykas Hansenas ir Witoldas Siemaszko¹⁶⁸. 1942 m. spalio 22 d. beremontuodami kalėjimo tarnautojo butą per antro aukšto langą pabėgo 2 kaliniai¹⁶⁹. 1943 m. liepos 1 d. iš kalėjimo ligoninės nesėkmingai bandė pabėgti 5 ten dirbę kaliniai. Vienas kalinys (V. Nedzvieckis) buvo sužeistas, kiti kelioms savaitėms buvo uždaryti į karcerį. Kitą dieną viena gestape žiauriai mušama lenkaitė išsoko pro trečio aukšto langą ir susilaužė ranką ir koją¹⁷⁰. Yra žinių, kad tai buvo lenkų pogrindžio narė Ana Marburg (Anna Mahrburg, „Hania“, „Anetka“). Ji buvo atvežta gydyti į šv. Jokūbo ligoninę, kurioje chirurgijos skyriuje dirbo jos dėdė Mahrburgas. Vėliau

A. Mahrburg buvo išsiųsta į Pravieniškių priverčiamojo darbo stovyklą¹⁷¹. 1943 m. liepos 13-osios naktį iš kalėjimo ligininės pabėgo vienas vokiečių žinioje laikomas kalinys¹⁷². 1943 m. rugsėjo pradžioje partizanams užpuolus Matuizų durpyne esančią Lukiškių kalėjimo kalinių stovyklą, iš jos pabėgo 19 kalinių. Šioje stovykloje vasaros metu dirbdavo 150–200 kalinių¹⁷³. 1943 m. spalio 24 d. iš prekių stoties pabėgo kalinys lietuvis. Už tai kalėjimo komisaro sprendimu buvo suimti 3 prižiūrėtojai¹⁷⁴. 1943 m. gruodžio 1 d. iš kalėjimo pabėgo buvęs lietuvių saugumo policijos tarnautojas Bronius Šalna. Jis buvo suimtas dėl įtariamų ryšių su partizanais ir jam grėsė mirties bausmė. Dėl jo pabėgimo buvo suimti 4 kalėjimo prižiūrėtojai. Vėliau trys iš jų buvo išteisinti, o ketvirtasis vokiečių saugumo policijos buvo išvežtas į Pravieniškių priverčiamojo darbo stovyklą¹⁷⁵.

1944 m. gegužės 16 d. prižiūrėtojai Pranas Pankevičius ir Surgėla iš kalėjimo ligininės į Šv. Jokūbo ligininę vežė suimtą AK veikėją Eugeniusą Chylinskį (apsimetusį liginiu). Prie pat Šv. Jokūbo ligininės vartų juos užpuolė du AK nariai ir pradėjo šaudyti į prižiūrėtojus. P. Pranevičius iš karto krito negyvas, o Surgėla buvo sunkiai sužeistas. Kalinys kartu su užpuolikais pabėgo. Tą pačią dieną saugumas areštavo kalėjimo gydytoją Laucevičių, padėjusį organizuoti pabėgimą¹⁷⁶.

IŠVADOS

Jau pirmomis nacių okupacijos dienomis buvo atkurta lietuviška Lukiškių kalėjimo administracija. Į savo darbo vietas grįžo nemaža dalis nepriklausomos Lietuvos laikų kalėjimų tarnautojų, kurie sovietiniais laikais buvo iš ten masiškai atleisti. Lietuvos laikinoji vyriausybė ir jai pavaldžios valdžios įstaigos bandė atkurti tokia penitenciarinę (kalėjimų)

ir bausmių sistemą, kokia veikė Lietuvos Respublikos laikais. Lietuvos kalėjimai buvo pavaldūs Teisingumo vadybos žinioje esančiam Kalėjimų departamentui. Vadovaujantis kalėjimų personalas buvo skiriamas teisingumo generalinio tarėjo įsakymais.

1941 m. rugpjūčio pradžioje Lietuvoje įvedus vokiečių civilinę valdžią, aukščiausią teisę kalėjimams vadovauti ir prižiūrėti turėjo vokiečių generalinis komisaras Lietuvai A. T. von Rentelnas. Okupacinė nacių valdžia į didžiausius Lietuvos generalinės srities kalėjimus (ir Lukiškių kalėjimą) ir priverčiamojo darbo stovyklas paskyrė savo komisarus ir komendantus vokiečius. Paskirti nacių pareigūnai buvo faktiniai įkalinimo įstaigų vadovai ir kontroliavo lietuviškos kalėjimų administracijos darbą. Teisę sodinti suimtuosius į kalėjimus turėjo vokiečių prokuratūra, vokiečių teismas, vermachtas, lietuvių prokuratūra ir teismai, vokiečių ir lietuvių policijos įstaigos. Kalėjime buvo kalinami politiniai ir kriminaliniai įvairių tautybių, lyčių ir amžiaus kaliniai. Didesnę kalinių dalį paprastai sudarydavo ne nubausinti ir atliekantys bausmę, bet tardomi kaliniai. Vyriškos ir moteriškos lyties suimtieji būdavo kalinami tame pačiame kalėjime, bet skirtingose kamerose ir blokuose. Vokiečių saugumo policijos ir SD žinioje esantys suimtieji dažnai buvo kalinami atskirose kamerose. Tokių kalinių perdavimas vokiečių saugumo organams dažniausiai reikšdavo jų išvežimą sušaudyti.

Sovietinės okupacijos ir aneksijos laikotarpiu vykdyta Lietuvos sovietizavimo ir terorizavimo politika karo ir nacių okupacijos pradžioje sukėlė intensyvią, masišką ir beveik nekontroliuojamą antikomunistinio teroro reakciją. Pirmomis okupacijos savaitėmis į Lukiškių kalėjimą buvo pasodinta šimtai įvairių tautybių komunistinio režimo tarnautojų ir šalininkų (komunistų, komjaunuolių, sovietinių aktyvistų ir pareigūnų,

trėmimuose dalyvavusių asmenų ir kt.) bei sovietinių karo belaisvių. Be normalaus teismo tyrimo ir kaltės įrodymo dalis tikrų ir tariamų suimtų sovietinio režimo šalininkų buvo sušaudyta Paneriuose. Pirmomis nacių okupacijos savaitėmis daugiausia buvo nužudyta žydų tautybės kalinių. Sunaikinusi dalį potencialių nacių režimo priešų, okupacinė valdžia siekė užtikrinti užimtoje teritorijoje santykinę ramybę ir krašto gyventojų darbą panaudoti Trečiojo reicho interesams. Kalėjimuose ir areštinėse buvo įvykdyta liustracija. Mažai nusikaltę ir nekalti nežydų tautybės suimtieji buvo paleisti į laisvę. Šią akciją vokiečių valdžia panaudojo savo propagandiniams interesams. 1941 m. rugsėjo pradžioje Vilniuje įsteigus žydų getą, žydų kalinių Lukiškių kalėjime labai sumažėjo. Pagrindine žydų kalinimo vieta tapo Vilniaus getas.

Nužudžius žydus ir sovietinius karo belaisvius arba perkėlus juos į getus ir belaisvių stovyklas, nuo 1941 m. rudens bendras kalinių skaičius Lukiškėse smarkiai sumažėjo. Lukiškių kalėjimas skyrėsi nuo kitų Lietuvos kalėjimų tuo, kad čia daugumą kalinių sudarė ne lietuviai, bet slavų tautybių žmonės (lenkai, rusai ir baltarusiai). Tai lėmė tuometinė Vilniaus miesto ir apskrities tautinė gyventojų sudėtis. Vokiečių tautybės asmenims ir Reicho piliečiams buvo taikomi specialūs įstatymai ir tik nedidelė jų dalis patekdavo į Lietuvos kalėjimus. Kitų tautybių kalinių skaičius buvo mažas ir daugumą atspindėjo tuometinę Lietuvos gyventojų tautinę sudėtį.

1942 m. viduryje suimtųjų skaičius Lukiškių kalėjime vėl ėmė augti ir su nelabai ryškiais pokyčiais (suimtųjų padaugėjo 1944 m. pirmą pusmetį) išsilaikė iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. Kalinių skaičiaus augimą lėmė ginkluoto ir neginkluoto Lietuvos gyventojų pasipriešinimo nacių režimui stiprėjimas ir vis blogėjančios, ypač miestuose, gyvenimo sąlygos. 1941–1944 m.

Lietuvoje susiformavo ir vis aktyviau veikė sovietinis, lenkų ir lietuvių tautiniai pasipriešinimo sąjūdžiai. Dalis pasipriešinimo judėjimo dalyvių ir rėmėjų buvo represinių organų išaiškinti ir suimti. Ypač smarkiai buvo persekiojami ir labiausiai nukentėjo sovietinio ir lenkų pasipriešinimo judėjimų dalyviai. Dauguma šaukiamojo amžiaus Lietuvos jaunuolių aktyviai boikotavo okupacinės valdžios organizuojamą darbo ir karinę mobilizaciją. Tai sukėlė atsakomąsias nacių represijas. Šimtai mobilizaciją boikotuojančių asmenų buvo suimti, įkalinami Lietuvos kalėjimuose arba išsiųsti į Vokietiją. Be to, Lietuvos gyventojai buvo įkalinami už draudžiamų radijo stočių klausymą ir naciams nepalankių žinių bei gandų skleidimą, nelegalų ginklo laikymą, pagalbą žydams ir karo belaisviams, dezertyravimą iš policijos batalionų, pabėgimą iš darbų Vokietijoje ir už kitokią okupantų draudžiamą veiklą.

Dėl pablogėjusių gyvenimo sąlygų Lietuvos gyventojai buvo priversti vengti menkai mokamo darbo ir verstis spekuliacija ar kitokia nelegalia ekonomine veikla. Tai okupacinės valdžios buvo traktuojama kaip kriminalinis nusikaltimas ir už tai buvo baudžiama kalėjimu arba priverčiamąjo darbo stovykla. Šimtai tokių asmenų papildė „kriminalinių“ nusikaltėlių eiles. Panašiai buvo baudžiami ir žemės ūkio produktų nepristatantys ūkininkai, miško kirtimo ir durpių kasimo prievolių vengiantys miesto gyventojai. Tam tikrą kriminalinių kalinių dalį sudarė ir tikri nusikaltėliai (žmogžudžiai, vagys, plėšikai ir pan.).

Griežčiausia kalinių baudimo priemonė buvo mirties bausmė (sušaudymas). Myriop pasmerkti Lukiškių kaliniai buvo sušaudomi Paneriuose. Preliminariais autoriaus paskaičiavimais, nuo 1941 m. rugpjūčio vidurio iki vokiečių okupacijos pabaigos buvo sušaudyta per 1100 Lukiškių kalėjimo kalinių. 200–300 nužudytųjų buvo žydai ir čigonai, likusieji –

lenkai, rusai, lietuviai ir kitų tautybių žmonės. Daugumą sušaudytų Lukiškių kalinių nežydų sudarė lenkų pogrindžio dalyviai (70–80 proc). Būtina pažymėti, kad nustatyti apytikrų nužudytų kalinių skaičių ir ypač jų tautybę dėl trūkstamų dokumentų yra labai sunku. Tai pasakytina apie visus Lietuvos kalėjimus ir priverčiamojo darbo stovyklas.

Dėl sunkių kalinimo sąlygų (maisto, medicininės priežiūros stokos, alinančio darbo, mušimo) kalinių mirtingumas buvo reliatyviai didelis. Taikyti kaliniams fizinės bausmės oficialiai buvo draudžiama, tačiau to dažnai nebuvo paisoma. Kalėjimo tarnautojų

elgesį su kaliniais lemdavo jų įsitikinimai ir humanizmo laipsnis. Tarp kalėjimo tarnautojų buvo daug asmenų, teikusių įvairią nelegalią pagalbą suimtiesiems, dalyvavusių pasipriešinimo organizacijų veikloje.

Laisvės atėmimo bausmėmis okupacinis nacių režimas siekė izoliuoti tikrus ir potencialius nacizmo priešus, įbauginti Lietuvos gyventojus, paversti juos klusniais okupacinės valdžios įsakymų vykdytojais. Suimtieji privalėjo būti palaužiami žiauriu režimu, sunkiu darbu, fizinėmis bausmėmis ir patyčiomis, o pavojingesni ir labiau „nusikaltę“ turėjo būti fiziškai sunaikinami.

Nuorodos

¹ Kun. V. Aliulis, „Kalėjimo kapeliono Juozo Baltramonaičio dienoraštį (1942–1944) suradus“, *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštis*, Vilnius, 2003, t. 22, p. 517–622.

² M. Wardzynska, *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym Komisariacie Litwy czerwiec 1941–lipiec 1944*, Warszawa, 1993, 291 s.; J. Wolkonowski, *Okręg Wilenski Związku Walki Zbrojniej Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Warszawa, 1996, 383 s.; H. Pasierbska, *Wilenskie Lukiszki na tle wydarzeń lat wojny 1939–1944*, Gdansk, 2003, 256 s.

³ M. Tomkiewicz, *Więzenie na Lukiszkach w Wilnie 1939–1953*, Warszawa, 2018, 437 s.

⁴ Teisingumo vadybos struktūra ir atskirų jos padalinių funkcijos, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-624, ap. 1, b. 6, l. 2, 3.

⁵ Generalinio komisaro Kaune 1942 m. rašto teisingumo generaliniam tarėjui vertimas, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 2, l. 198.

⁶ Ten pat.

⁷ Vilniaus miesto burmistro K. Dabulevičiaus raštas Vilniaus miesto apygardos komisarui, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 2, l. 129; M. Tomkiewicz, *Więzenie na Lukiszkach w Wilnie 1939–1953*, s. 55, 56.

⁸ Lukiškės, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1958, t. 16, p. 509.

⁹ Teisingumo vadybai priklausančių įstaigų žemės sklypų ir trobesių sąrašas, 1943 05 14, LCVA, f. R-624, ap. 3, b. 32, l. 8.

¹⁰ H. Pasierbska, *Wilenskie Lukiszki na tle wydarzeń lat wojny 1939–1944*, Gdansk, 2003, s. 11.

¹¹ 1979 m. vasario 22 d. pažyma apie pokalbį su buvusiu Lukiškių kalėjimo tarnautoju S. Stučinsku, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 46, b. 1236, l. 47.

¹² Specialios komisijos 1944 m. kovo 30 d. raštas Teisingumo generaliniam tarėjui, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 91, l. 19.

¹³ Vilniaus sunkiųjų darbų kalėjimo (toliau – VSDK) viršininko 1941 m. lapkričio 4 d. d. raštas Kalėjimų departamentui, LCVA, f. R-624, ap. 1, b. 30, l. 43.

¹⁴ VSDK viršininko 1942 m. sausio 22 d. raštas Kalėjimų departamentui, LCVA, f. R-624, ap. 1, b. 30, l. 70.

¹⁵ VSDK viršininko 1941 m. gruodžio mėn. raštas Teisingumo generaliniam tarėjui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 37, l. 4144.

¹⁶ VSDK 1941 m. rugpjūčio mėn. raštas Vilniaus miesto komiteto Teismų skyriaus vedėjui, *ibid.*, ap. 2, b. 22, l. 17–17 a. p.

¹⁷ VSDK viršininko 1941 m. birželio 24 d. raštas Teisingumo ministerijos įgaliotiniui J. Brazinskiui, *ibid.*, ap. 2, b. 34, l. 27, 24.

¹⁸ VSDK viršininko 1941 m. birželio 26 d. įsakymas Nr. 9, *ibid.*, ap. 2, b. 1, l. 3 a. p.

¹⁹ A. Mičiulio 1950 m. spalio 13 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43643/3, l. 23–24.

²⁰ VSDK tarnautojų sąrašas, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 15, l. 11–11 a. p.

²¹ M. Tomkiewicz, *Więzenie...*, s. 80.

²² VSDK vidaus tvarkos dienotvarkė, 1941 m. birželio 28 d., LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 1, l. 7.

²³ 1941 m. rugpjūčio 28 d. VSDK viršininko įsakymas nr. 71, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 1, l. 31.

²⁴ 1941 m. rugsėjo 17 d. teisingumo generalinio tarėjo įsakymas nr. 483, LCVA, f. R-624, ap. 2, b. 128, l. 50; Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto Teismų skyriaus įsakymai nr. 60, 59, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 20, l. 2, 3.

²⁵ 1942 m. sausio 20 d. įsakymas nr. 20 VSDK, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 22, l. 92; LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 122, l. 191–192.

²⁶ 1942 m. rugpjūčio 1 d. įsakymas nr. 213 VSDK, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 20, l. 118; LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 82, l. 163.

²⁷ Kun. J. Baltramonaitis, *op. cit.*, p. 591–592.

²⁸ Ten pat, p. 594.

²⁹ Ten pat, p. 620.

³⁰ 1942 m. lapkričio 27 d. žinios apie VSDK tarnautojus, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 25, l. 1.

³¹ M. Tomkiewicz, *Więzenie...*, s. 74.

³² Ten pat, p. 81.

³³ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 39; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 109, 115–116; Prisiminimai iš bolševikiados laikų Vilniaus Lukiškių kalėjime, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 22, l. 75.

³⁴ VSDK viršininko 1941 m. birželio 25 d. raštas Vilniaus miesto karo komendantui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 34, l. 15.

³⁵ LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 38, l. 172; VSDK viršininko 1941 m. birželio 26 d. raštas teisingumo ministro įgaliotiniui Vilniuje, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 34, l. 21.

³⁶ VSDK 1941 m. liepos 1 d. suimtųjų žinios, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 34, l. 130.

³⁷ VSDK 1941 m. liepos mėn. žinios apie kalinių judėjimą, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 30, l. 3, 4; b. 22, l. 30.

³⁸ VSDK viršininko 1941 m. liepos 2 d. raštas, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 34, l. 142–144; VSDK viršininko 1941 m. liepos 14 d. raštas VMK viršininkui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 263, l. 9.

⁹ VSDK viršininko 1941 m. liepos 14 d. raštas Lietuvos savisaugos dalinių štabui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 34, l. 262.

⁴⁰ M. Tomkiewicz, *Więzenie...*, s. 86.

⁴¹ VSDK 1941 m. liepos 14 d. suimtųjų žinios, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 34, l. 261.

⁴² VSDK 1941 m. rugpjūčio 1 d. suimtųjų žinios, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 32, l. 19.

⁴³ K. Sakowicz, *Dziennik pisany w Ponarach od 11 lipca 1941 r. do 6 listopada 1943 r.*, Bydgoszcz, 1999, s. 45–46.

⁴⁴ LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 36, l. 80 a. p.

⁴⁵ Ten pat, b. 36, l. 73, 74–75.

⁴⁶ Ten pat, ap. 2, b. 38, l. 114.

⁴⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje*, Vilnius, 1965, d. 1, p. 136.

⁴⁸ Ten pat, p. 145, 340.

⁴⁹ VSDK ūkio vedėjo 1941 m. liepos 31 d. raportas, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 1, l. 6.

⁵⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 137.

⁵¹ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 234.

⁵² VSDK viršininko 1941 m. rugsėjo 3 d. raštas, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 47 a, l. 3.

⁵³ Kalinių kaita VSDK 1941 m. rugpjūčio mėn., LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 30, l. 7–8.

⁵⁴ 1941 m. rugpjūčio 28 d. žinios apie VSDK laikomus suimtuosius, LCVA, f. R-730, ap. 4, b. 17, l. 116.

⁵⁵ Kun. J. Baltramonaitis, *op. cit.*, p. 531.

⁵⁶ VSDK 1941 m. rugsėjo 10 d. suimtųjų žinios, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 32, l. 49.

⁵⁷ Lentelė sudaryta remiantis VSDK statistiniais dokumentais, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 30.

⁵⁸ VSDK viršininko 1941 m. gruodžio 22 d. įsakymas nr. 187, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 4, l. 43.

⁵⁹ Kalinių, namuose suimtų 1941 07 01–1941 12 31, kaita, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 17, l. 601.

⁶⁰ M. Wardzynska, *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym komisariacie Litwy czerwiec 1941–lipiec 1944*, s. 67; LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 67.

⁶¹ VSDK būdinčio valdininko knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 15, l. 108.

⁶² LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 47 a, l. 3–3 a. p.

⁶³ VSDK viršininko 1942 m. balandžio 10 d. įsakymas nr. 100, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 21, l. 106.

⁶⁴ VSDK viršininko 1942 m. balandžio 25 d. įsakymas nr. 115, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 21, l. 96 a. p.

⁶⁵ M. Wardzynska, *Sytuacja...*, s. 64.

⁶⁶ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 194, 95.

⁶⁷ M. Wardzynska, *Sytuacja...*, s. 59–60; 1942 m. VSDK kalinių registracijos knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 77, l. 4–5, 16–17.

⁶⁸ LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 76, l. 72–75.

⁶⁹ Ten pat, b. 76, l. 150–152, l. 180–184.

⁷⁰ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 70, l. 42–43.

⁷¹ M. Wardzynska, *Sytuacja...*, s. 62.

⁷² Ten pat, s. 93; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 53.

⁷³ Kun. J. Baltramonaitis, *op. cit.*, p. 530.

⁷⁴ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 51.

⁷⁵ *Archiwum Akt Nowych w Warszawie (toliau – AAN)*, sygn., 202/III-132, s. 23.

⁷⁶ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 23.

⁷⁷ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 79, 198.

⁷⁸ M. Tomkiewicz, *Więzenie...*, s. 109.

⁷⁹ VSDK viršininko 1942 m. spalio 8 d. įsakymas nr. 281, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 23, l. 93 a. p; Kun. J. Baltramonaitis, *op. cit.*, p. 529.

⁸⁰ VSDK viršininko 1942 m. lapkričio 1 d. įsakymas nr. 305, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 23, l. 111; Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 535.

⁸¹ VSDK viršininko 1942 m. lapkričio 3 d. įsakymas nr. 307, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 23, l. 112 a. p.; f. R-730, ap. 2, b. 81, l. 6, 12 a. p.

⁸² Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 537; VSDK viršininko 1942 m. lapkričio 15 d. įsakymas nr. 319, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 23, l. 120 a. p.

⁸³ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 538; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 59, 62.

⁸⁴ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 534, 539.

⁸⁵ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 73, 74.

⁸⁶ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 539; VSDK viršininko 1942 m. gruodžio 3 d. įsakymas nr. 337, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 23, l. 136; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 63–64, 66–67.

⁸⁷ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 540.

⁸⁸ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 217–230.

⁸⁹ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 542.

⁹⁰ Ten pat, p. 542.

⁹¹ Ten pat, p. 542.

⁹² Ten pat, p. 544.

⁹³ Ten pat, p. 544.

⁹⁴ Ten pat, p. 545; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 98.

⁹⁵ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 547.

⁹⁶ Ten pat, p. 548.

⁹⁷ Ten pat, p. 548, 549, 550, 551.

⁹⁸ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 23–24, 145–146; b. 26, l. 113; Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 553; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 109, 110.

⁹⁹ M. Wardzyska, *Sytuacja...*, s. 62.

¹⁰⁰ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 554; 1943 m. VSDK kalinių registracijos knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 148, l. 146–148.

¹⁰¹ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 555.

¹⁰² Ten pat, p. 556, 561, 563.

¹⁰³ Ten pat, p. 566; VSDK 1943 m. kalinių registracijos knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 157, l. 174.

¹⁰⁴ R. Korab-Żebryk, *Biala księga w obronie Armii Krajowej na Wilenszczyźnie*, Lublin, 1991, s. 48–49, 56.

¹⁰⁵ VSDK 1943 m. kalinių registracijos knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 150, l. 198–200.

¹⁰⁶ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 581; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 111.

¹⁰⁷ VSDK 1944 m. statistinės žinios, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 184, l. 40–42.

¹⁰⁸ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 588.

¹⁰⁹ *Bundesarchiv Koblenz, R 6/75, S. 83*; M. Wardzyska, *Sytuacja...*, s. 61.

¹¹⁰ M. Wardzyska, *Sytuacja...*, s. 63.

¹¹¹ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 590.

¹¹² Ten pat, p. 590.

¹¹³ Ten pat, p. 592.

¹¹⁴ Ten pat, p. 593.

¹¹⁵ Ten pat, p. 604, 605.

¹¹⁶ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 231–235.

¹¹⁷ 1942 m. sausio mėn. VSDK žinios apie kalinių kaitą, LCVA, f. R-624, ap. 1, b. 30, l. 73–73 a. p.

¹¹⁸ 1942 m. rugpjūčio 20 d. žinios apie VSDK kalinius, LCVA, f. R-624, ap. 1, b. 30, l. 43.

¹¹⁹ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 535.

¹²⁰ 1943 m. VSDK statistinės žinios, LCVA, f. R-624, ap. 1., b. 184, l. 1.

¹²¹ Žinios apie kalinių skaičių Lietuvos kalėjimuose 1943 m. sausio–lapkričio mėnesiais, LCVA, f. R-624, ap. 1, b. 176, l. 148.

¹²² Žr.: A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 399.

¹²³ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 571.

¹²⁴ Ten pat, p. 588.

¹²⁵ Ten pat, p. 590.

¹²⁶ Ten pat, p. 592.

¹²⁷ 1944 m. birželio 20 d. vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus 1944 m. birželio 20 d. raštas Lukiškių kalėjimui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 252, l. 2–2 a. p.

¹²⁸ 1943 01 19 žinios VSDK viršininkui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 178, l. 13.

¹²⁹ 1943 m. VSDK kalinių registracijos knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2., b. 149, l. 65.

¹³⁰ Žinios apie kalinių kaitą VSDK 1944 m. sausio mėn., LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 203, l. 2.

¹³¹ 1944 m. VSDK statistinės žinios, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 224, l. 272; b. 225, l. 6 a. p.

¹³² Ten pat, b. 224, l. 278.

¹³³ M. Tomkiewicz, *Więzenie...*, s. 88.

¹³⁴ VSDK viršininko 1944 m. birželio 22 d. įsakymas nr. 174, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 122, l. 199 a. p.–200 a. p.

¹³⁵ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 605; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 126–129.

¹³⁶ M. Tomkiewicz, *Więzenie...*, s. 142.

¹³⁷ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 528–529.

¹³⁸ Ten pat, p. 608.

¹³⁹ Ten pat, p. 605.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 608.

¹⁴¹ 1941 m. spalio 20 d. aktas nr. 1947, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 1, l. 235.

¹⁴² Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 529, 569, 575; Vilniaus miesto savivaldybės 1941 12 01 raštas VSDK viršininkui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 1, l. 232.

¹⁴³ Kun. J. Baltramionaitis, *op. cit.*, p. 576.

¹⁴⁴ Specialios komisijos 1944 m. kovo 30 d. pranešimas teisingumo generaliniam tarėjui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 91, l. 13.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 605.

¹⁴⁶ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 105.

¹⁴⁷ Ten pat, s. 105–108.

¹⁴⁸ VSDK 1941 m. rugpjūčio 18 d. pažymėjimas, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 38, l. 102.

¹⁴⁹ Žinios apie kalinių kaitą VSDK 1942 m. sausio mėn., LCVA, f. R-624, ap. 1, b. 30, l. 73–73 a. p.

¹⁵⁰ 1941–1942 m. VSDK kalinių sąrašai, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 40, l. 49; b. 4, l. 90 a. p., 94 a. p.

¹⁵¹ VSDK viršininko 1942 m. kovo 31 d. raštas Kalėjimų departamentui, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 28, l. 117.

¹⁵² VSDK viršininko 1942 m. balandžio 9 d. raštas Kalėjimų departamentui, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 28, l. 124; f. R-730, ap. 2, b. 4, l. 104, 105 a. p.

¹⁵³ VSDK viršininko 1942 m. kovo 18 d. įsakymas nr. 77, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 22, l. 113 a. p.

¹⁵⁴ 1941–1942 m. VSDK kalinių sąrašai, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 40, l. 44 a. p.

¹⁵⁵ Žinios apie VSDK mirusius kalinius, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 28, l. 108, 110, 111, 112.

¹⁵⁶ VSDK viršininko 1942 m. rugpjūčio 25 d. raštas Kalėjimų departamentui, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 28, l. 109.

¹⁵⁷ VSDK mirusių kalinių registravimo knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 102, l. 3–10 a. p.

¹⁵⁸ H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 111.

¹⁵⁹ 1943 m. VSDK kalinių statistika, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 184, l. 1, 8, 13, 18, 28, 31, 33, 36.

¹⁶⁰ VSDK mirusių kalinių registravimo knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 102, l. 15.

¹⁶¹ 1942 m. gruodžio mėn. žinios apie segančius VSDK kalinius, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 28, l. 100–100 a. p.

¹⁶² Žinios apie kalinių kaitą Lietuvos kalėjimuose 1943 m. sausio–lapkričio mėnesiais, LCVA, f. R-624, ap. 1, b. 176, l. 148.

¹⁶³ LYA, f. 1, ap. 1, b. 91, l. 14.

¹⁶⁴ VSDK viršininko 1944 m. sausio 13 d. raštas Kalėjimų departamentui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 218, l. 1.

¹⁶⁵ 1941–1942 m. VSDK kalinių sąrašai, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 40, l. 66 a. p.

¹⁶⁶ 1941–1942 m. VSDK kalinių sąrašai, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 40, l. 29.

¹⁶⁷ VSDK įsakymų knyga, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 4, l. 121.

¹⁶⁸ VSDK viršininko 1942 m. spalio 4 d. įsakymas nr. 277, LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 23, l. 90 a. p.; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 116–119.

¹⁶⁹ Kun. J. Baltramonaitis, *op. cit.*, p. 534.

¹⁷⁰ Ten pat, p. 556.

¹⁷¹ M. Tomkiewicz, *Więzenie...*, s. 110.

¹⁷² Kun. J. Baltramonaitis, *op. cit.*, p. 557.

¹⁷³ Ten pat, p. 569.

¹⁷⁴ Ten pat, p. 571.

¹⁷⁵ Kun. J. Baltramonaitis, *op. cit.*, p. 574; VSDK viršininko 1944 m. gegužės 26 d. raštas Vilniaus 2-osios apylinkės tardytojui, LCVA, f. R-730, ap. 2, b. 218, l. 84.

¹⁷⁶ Kun. J. Baltramonaitis, *op. cit.*, p. 592–593; H. Pasierbska, *Wilenskie...*, s. 123–124.

Gauta 2019 09 04
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimų centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Arūnas Bubnys

LUKIŠKĖS REMAND PRISON-CLOSED PRISON DURING THE NAZI OCCUPATION PERIOD (1941–1944)

Summary

On July the 2nd 2019, the activity of Lukiškės Remand Prison-Closed Prison came to an end officially. It was a prison situated in the centre of Vilnius for 115 years. The article focuses on the historical events, tragical even for the history of Lukiškės prison – the period of the Nazi occupation (1941–1944). This subject has not attracted attention of the researchers-historians so far. No Lithuanian historiography methods have been applied to this topic spe-

cifically. The history of this institution is investigated here at the following angles: the stats of prisoners (changes in prisoner numbers, imprisonment and release of detainees), composition of inmates by nationality, gender, offence type (political or criminal prisoners), system of punishments, imprisonment conditions, catering and health problems of the detainees, behaviour of prison employees against detainees and prison escape events

Adelės Dirsytės pedagoginis darbas (1939–1946 m.)

Straipsnyje atskleidžiamas mokytojos ir rezistentės A. Dirsytės pedagoginis darbas. Tai iki šiol nebuvo tinkamai padaryta. A. Dirsytė 1939–1946 m. dirbo penkiose mokymo įstaigose. Kadangi tuo laikotarpiu būta net keturių politinių tarpinių, mokytojų darbą labai veikė ideologinių nuostatų kaita, ypač stalinistiniais metais. Taigi mokytojos A. Dirsytės darbo istorija iš dalies atspindi Lietuvos pedagogikos raidos tendencijas. A. Dirsytės pedagoginė veikla buvo ryškiausia antruoju stalinistiniu laikotarpiu. Ji peržengė režimo nustatytas pedagogikos normas bei ribas: mokytoja ne tik nuosekliai skleidė humanistines vertybes, bet ir atvirai skatino katalikiškąjį maldingumą, surengė slaptą užklausinį tikybos mokymą ir, ko gera, netiesiogiai skatino burtis į bendruomeninę religinę praktiką. Tai vertintina kaip aktyvus priešinimasis mokinių ugdymo sovietizacijai ir ateizacijai.

ĮVADAS

Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadinamos „Dievo tarnaitė“ A. Dirsytės gyvenimas ir darbai, jos rezistencija komunistinei švietimo sistemai ir už tai patirtos represijos – iki šiol mažai nagrinėti dalykai. Vienintelis darbas, skirtas pažinti Lietuvos mokyklų sovietizaciją ir pasipriešinimą šiam procesui, yra Vandos Kašauskienės knyga, paskelbta 2002 m.¹. Joje paliestos bendriausios temos,

apie mokyklas ir mokytojus pateiktos tik iliustratyvios žinios, taigi mokytojos A. Dirsytės veikla liko be dėmesio.

Konkretesnių **istoriografinių pastabų** vertas 2003 m. paskelbtas Mindaugo Bloznelio veikalas apie A. Dirsytę, kurio dalis skirta ir jos pedagoginiam darbui². Rašydamas apie herojės pirmąjį mokytojavimą, t. y. darbą Laikinojoje sostinėje, autorius nurodė, kad „1938 m. trumpą laiką A. Dirsytė dėstė lietuvių kalbą Kauno Saulės gimnazijos ketvirtoje klasėje“, „tačiau pagrindinis jos darbas buvo Lietuvių katalikų draugijoje“³. Liko nenurodyta, kuo pagrįsta tokia informacija. Tad šio A. Dirsytės pedagoginio darbo konstatavimas – paviršutiniškas ir nedokumentuotas.

Daugiau šis autorius parašė apie jos mokytojavimą Senojoje sostinėje⁴. Jis teigė, kad „1940 m. A. Dirsytė persikelia į Vilnių ir pradeda dirbti mokytoja mergaičių gimnazijoje, o 1942–1944 m. – Vilniaus 2-oje valstybinėje vidurinėje amatų mokykloje“. Čia pat yra žinių apie A. Dirsytės santykį su Lietuvą užėmusiais vokiečiais, apie jos dvasinį gyvenimą karo metais ir šiek tiek apie tą amatų mokyklą. Aprašymą pagyvina A. Dirsytės buvusių mokinių teiginiai. Vis dėlto apie mergaičių gimnaziją žinių nepateikta. Deja, ši teksto dalis – be nuorodų, tad susekti teiginių kilmę ir įsitikinti jų pagrįstumu be tyrimo neįmanoma.

Nuosekliau žinios pateiktos apie mokytojavimą, sugrįžus „raudoniesiems“. Pasak

atoriaus, „1944 m. rugsėjo 16 d. Adelė Dirsytė skiriama buvusios kunigaikštienės Birutės, o sovietų valdžiai atėjus pervadintos į Salomėjos Nėries vidurinę mokyklą vokiečių kalbos mokytoja“. Kartu nurodyta, kad iš trijų lygiagrečių klasių likusių mokinių buvo sudaryta 48 mokinių klasė, kurios auklėtoja paskirta A. Dirsytė. Be to, nurodyta, kad A. Dirsytė buvo Liaudies universiteto direktoriaus pavaduotoja ir vokiečių kalbos mokytoja. Dalis šių žinių neparemta jokia nuoroda, likusią dalį sudaro buvusių mokinių atsiminimai. Todėl autorius pateikia nuorodą į veikalo priedų skyrių „Liudijimai apie Adelę Dirsytę“⁵. Vis dėlto susekti, kas pateikta iš nenurodytų šaltinių, o kas iš šių liudijimų, yra keblu.

Tiek žinių, be abejo, nepakanka, todėl šio straipsnio **tikslas** – kuo išsamiau atskleisti žinomos asmenybės – A. Dirsytės – Kaune ir Vilniuje dirbtą pedagoginį darbą, o labiausiai – jos asmenybę atskleidžiančius šio darbo faktus. Šios temos **objektas** – A. Dirsytės mokytojavimas abejose Lietuvos sostinėse, t. y. pedagoginės įstaigos, darbo pradžia ir pabaiga, mokomi dalykai ir kiti pedagoginio darbo elementai, netgi politinių įvykių poveikis šioms įstaigoms ir pačiai A. Dirsytei.

Temos objektą pažinti padeda lyg ir gausūs, bet vis dėlto fragmentiški **istoriniai šaltiniai**, ypač Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos ir Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato dokumentai, esantys Lietuvos centriniam valstybės archyve (LCVA)⁶. Nurodytina ir A. Dirsytės bei kitų asmenų baudžiamoji byla, esanti Lietuvos ypatingajame archyve⁷, taip pat A. Dirsytės auklėtinių ir mokinių liudijimai⁸. Temos nagrinėjimo ir atskleidimo **metodai** – istoriografijos bei šaltinių tekstologinė analizė, surinktų duomenų faktografinė analizė, taip pat jų teikiamų žinių sintezė bei aprašymas.

KAUNO LAIKOTARPIS

Jau minėjome, kad nepateikdamas nuorodos dr. M. Bloznelis teigė, jog „1938 m. trumpą laiką A. Dirsytė dėstė lietuvių kalbą Kauno Saulės gimnazijos ketvirtoje klasėje“. Ši žinia paimta iš S. Ivanausko publicistinio straipsnio⁹, kuriame nurodyta, kad „1938-aisiais Saulės gimnazijos Žaliakalnyje ketvirtoje klasėje A. Dirsytė dėstė lietuvių kalbą“. Straipsnio paantraštės žodžiai „prisiminimų nuotrupos“ leidžia daryti prielaidą, kad apie šį mokytojavimą žinojo pats autorius, t. y. A. Dirsytės sesers Kotrynos sūnus ir jos pačios globotinis¹⁰. Visgi knyga apie A. Dirsytę nurodo, kad liudininkė A. Ubeikaitė „mokėsi kazimieriečių Saulės gimnazijoje Kaune, kur kurį laiką dėstė A. Dirsytė“, bet pati A. Ubeikaitė to nemini¹¹. Kur kas svarbiau, kad archyviniai dokumentai teikia kitokias žinias.

Sprendžiant pagal Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) Teologijos ir filosofijos fakulteto Švietimo ministerijai pateiktą 1935 m. birželio 14 d.¹² pažymėjimą apie A. Dirsytės studijas ir egzaminus, peršasi išvada, kad ji norėjo mokytojauti nuo 1935 m. rugsėjo. Šią prielaidą pagrindžia tą pačią dieną A. Dirsytės rašytas prašymas švietimo ministrui: „Nuolankiai prašau Ekscelenciją skirti mane vidurinės mokyklos vokiečių kalbos mokytoja“. Tarp kitų duomenų nurodyta, kad prašytoja gyvenanti Pramislavos vienkiamyje.¹³ Vis dėlto trūksta duomenų apie jos tokį ankstyvą pedagoginį darbą. Tikėtina, kad ji anuomet šio darbo negavo.

Iš archyvinių raštų galima spręsti, kad A. Dirsytė mokytojauti pradėjo ne 1935 m. ir ne 1938 m., kad ji dirbo ne Saulės gimnazijoje. Jos pačios 1941 m. vasario 17 d. užpildyta ir pasirašyta anketa (dalis „Gyvenimo aprašymas“) nurodo: „Nuo 1939 m. vasario mėn. 26 d. mokytojauju“. Darbo vietą rodo šios anketos 26 punktas: „Kaunas, Žemaičių 29; V. J. D-jos Mergaičių Ruošos-Amatų

Mokykla“. Be to, nurodyta, kad čia ji dirbo nuo 1939 m. vasario 26 d. iki 1940 m. rugsėjo 1 d. ir kad atleidimo priežastis – „mokyklos uždarymas“.¹⁴

Santrumpa „V. J. D-jos“ reiškia, kad mokykla priklausė Vaikelio Jėzaus draugijai. LCVA yra šios draugijos dokumentų. Archyvinio fondo pažyma rodo, kad draugijos ištakos siekia 1919 m., kad „draugijos tikslas buvo remti pavargėlius, beturčius, ligonius“, kad ji „teikė pašalpas, rūpinosi ligoniais ir mirusiųjų laidojimu, steigė ir laikė senelių, našlaičių prieglaudą, priežiūros namus, bendro lavinimo ir specialiasis mokyklas, bibliotekas, skaityklas, rengė parodas, tarpininkavo ieškant darbo“. Pažymoje nurodyta Žemesnioji mergaičių amatų ir ruošos mokykla.¹⁵

Apie šią mokyklą informuoja jos direktorės Švietimo ministerijai siųsti raštai. „Bendros žinios apie mokyklą“¹⁶ nurodo tikslų jos pavadinimą – „Vaikelio Jėzaus draugijos Mergaičių amatų-ruošos mokykla“. Rašte pažymėta, kad mokykla yra trijų klasių, kad ją išlaiko ministerija bei draugija. Be to, pažymėta, kad ministro įsakymu nuo 1938 m. lapkričio 1 d. mokykla buvo suspenduota, o ministro įsakymu nuo 1939 m. sausio 27 d. jai leista veikti. Tokiomis aplinkybėmis A. Dirsytė tapo šios mokyklos darbuotoja.

1938 m. lapkričio 7 d. įsakymu nurodyta, kad, „pairus Vaikelio Jėzaus dr-jos Žemesniosios mergaičių amatų[-]ruošos mokyklos drausmei ir auklėjimo bei mokymo darbui ir mokytojų daugumai atsisakius vykdyti Švietimo ministerijos nurodymus mokyklos tvarkai sugrąžinti“, šios mokyklos veikimas nuo tų metų lapkričio 1 d. suspenduojamas. Be to, iš darbo atleidžiama direktorė, 5 mokytojai ir 4 instruktorės.¹⁷ Nepanašu, kad mokyklos suspendavimo motyvacija buvo išsamiai apibūdinta. Peršasi prielaida, kad būta katalikiškos mokymo įstaigos bei tautininkų valdomos ministerijos susikirtimo.

1939 m. sausio 27 d. įsakymu „Kauno V. Jėzaus d-jos Žemesniajai mergaičių ama-

tų-ruošos mokyklai“ leidžiama veikti nuo tų metų sausio 21 d. Paskiriama direktorė, šešios jaunesniosios mokytojos ir viena jaunesnioji instruktorė, tačiau visos – „laisvai samdomomis teisėmis“. Be to, mokytojos ir instruktorė, iš kurių pirmoji nurodyta A. Dirsytė, skiriamos pareigoms laikotarpiui nuo sausio 26 d. iki rugpjūčio 1 d.¹⁸ Tai reiškia, kad maždaug tuo metu ministerija ketino svarstyti šios mokyklos pokyčius ir naujųjų pedagogų darbą, kad tokiu pagrindu leistų ar draustų veikti bei dirbti. Tad studijų dar nebaigusi A. Dirsytė po sausio 27 d., o gal nuo vasario 26 d., kaip nurodo jos vėlesnės, jau minėtos pedagoginio darbo anketos, ėmė darbuotis veiklą atnaujinančioje, bet „ant plauko kabančioje“ mokykloje. Ko gera, tai buvo džiugus, bet ir nerimo kupinas laikas.

Ministerijai nusiųsta 1938–1939 mokslo metų lentelė¹⁹ atspindinti tą metą, kai A. Dirsytė ir kitos naujos mokytojos pradėjo dirbti šioje mokykloje. Mokykla turėjo keturis skyrius: kulinarijos, audimo, siuvimo ir mezgimo. Kadangi mokytoja A. Dirsytė buvo vokiečių ir lietuvių kalbų specialistė, greičiausiai mokykloje buvo mokoma arba reikėjo pradėti mokyti ir bendrojo lavinimo dalykų. Tai rodo tolesnė informacija: A. Dirsytė šioje mokykloje mokė lietuvių kalbos ir literatūros. Vis dėlto norint išsiaiškinti, ar šių dalykų mokykloje buvo mokyta anksčiau, ar tai buvo inovacija, reikėtų atrasti bei išnagrinėti šios įstaigos mokymo programas.

Priartėjus vasaros atostogoms A. Dirsytės mokytojavimo laikas buvo pratęstas vieneriems mokslo metams. 1939 m. birželio 16 d. įsaku švietimo ministras leido Vaikelio Jėzaus draugijos amatų ir ruošos mokyklos laikinai jaunesniosios mokytojos pareigas einančioms keturioms darbuotojoms, kurių pirmoji yra A. Dirsytė, dirbti iki 1940 m. rugsėjo 1 d.²⁰ Tad mokyklos padėtis iš esmės nepasikeitė, t. y. valdžia tik pratęsė galimybę dirbti, tačiau šis sprendimas mokyklos padėčiai stabilumo (ko gera) nesuteikė. Tiesa,

objektyvumo vardan reikia pažymėti, kad ta pati įsakymų knyga nurodo, kad panašios tvarkos buvo laikomasi ir kitų specialiųjų mokyklų atžvilgiu.

Pagal mokyklos 1940 m. „Apyskaitą“²¹, pedagoginis sąstatas – 13 darbuotojų, tarp kurių buvo 12 moterų. Visi mokytojai – lietuviai ir katalikai. Išsilavinimo skirtumai – ženklūs. „Mokomojo personalo“ lentelėje²² pažymėta, kad tik du mokytojai – direktorė Ona Zaštautaitė ir kunigas Edvardas Simaška – užbaigę edukacinio pobūdžio studijas ir gavę diplomus. Po jų nurodyta A. Dirsytė, kuri baigusi „lituanistiką ir germanistiką ir[,] be diplominių, išlaikiusi visus egzaminus“. Visi trys mokėsi VDU, tiksliau – Teologijos ir filosofijos fakultete. Kitų dešimties mokytojų išsilavinimas toks: aukštasis muzikos, ekonomikos ir žemės ūkio; vidurinis ar aukštesnysis dailės mokslų; gimnazija bei įvairūs kursai. Mokyklos pedagogai – gana jauni, jų amžiaus vidurkis – 31,5 metų, dalis jų visai neseniai baigė mokslus, kai kurie tebestudijavo. Tad mokytoja A. Dirsytė, nors ir nebaigusi studijų, buvo kvalifikuota, daugmaž bendraamžė, ji galėjo jaustis visaverte mokytojų bendruomenės nare. Vis dėlto atsižvelgus į jos darbo atlyginimo dydį galima teigti, kad ji buvo viena mokyklos „vargo pelių“²³.

Minėta 1938–1939 m. m. lentelė rodo, kad tais metais pirmąją mokyklos klasę baigė 27, antrąją – irgi 27, o trečiąją (visą mokymo kursą) – 34 mergaitės. Kelioms išstojus, naujais mokslo metais liko 48 mokinės. Vis dėlto naujokių į ankstesnius profilinius skyrius nepriimta. Užtat 41 mergaitė buvo priimama į naują – Namų ūkio – klasę. Taip buvo keičiamas mokyklos profilis, t. y. atsisakoma mokyti pramoninės krypties specialybių ir diegiamas individualaus ūkio vedimo mokymas. Kokia šios reformos priežastis, yra atskiro tyrimo reikalas. Aišku viena, kad toks pertvarkymas atitiko tradicinį katalikišką požiūrį į moters pareigas.

Kita lentelė²⁴ rodo, kad iki 1939 m. rugsėjo 15 d. į mokyklos Namų ūkio skyrių stoji mokyti 107 mergaitės, iš kurių dauguma – 98 – buvo užbaigusios (bendrojo lavinimo) 4 skyrius, t. y. pradinę mokyklą. Tačiau priimtos buvo tik 44. Taigi mergaičių su pradiniu išsilavinimu, kurios norėjo mokyti namų ūkio reikalų, nestigo, bet priėmimo kvota daugeliui jų tokios galimybės nesuteikė. Be to, ši lentelė patvirtina, kad į kitus – audimo, siuvimo ir mezgimo – skyrius nebebuvo priimama.

1939–1940 mokslo metų klasių pobūdis ir mokinių skaičius nurodytas minėtame raštinėje „Bendros žinios apie mokyklą“. Pirmąją, arba Namų ūkio, klasę sudarė 44 mokinės, o antrąją ir trečiąją – 22–23 buvusių profilinių skyrių mokinės, kurių vienos mokėsi siūti, kitos – megzti, trečios – austi. Taigi mokyklos pertvarka vyko. Mokytoja A. Dirsytė buvo šių pokyčių dalyvė.

1939 m. rugsėjo 6 d. raštas²⁵ teikia duomenis apie 98 mokinių geografinę kilmę. Daugiausiai buvo vietinių mergaičių (30 – iš Kauno miesto, 5 – iš Kauno apskrities), kitos – iš tų apskričių, su kuriomis buvo geras susisiekimas (10 – iš Ukmergės, po 7 – iš Utenos, Marijampolės ir Vilkaviškio, 6 – iš Alytaus) arba kurios buvo arti (po 5 – iš Kėdainių ir Šakių). Iš kitų apskričių mokinių buvo šiek tiek ar net ženkliai mažiau. [Stigo tik mokinių iš Klaipėdos miesto ir srities, taip pat iš Vilniaus miesto ir srities, nes Klaipėdos sritį buvo užėmusi hitlerinė Vokietija, o Vilniaus kraštas vis dar priklausė Lenkijai.]

Faktas, kad nemaža dalis mokinių buvo kaunietės, bei teorinė galimybė, kad kita dalis mokinių buvo provincijos miestų gyventojos, dar neleidžia teigti, kad šios mokinės pasižymėjo didmiesčio jaunimo kultūrinio pranašumu prieš provincijos bendraamžes. Šį teiginį remia anksčiau nurodytos žinios apie daugelio mokinių pradinį išsilavinimą bei toliau pateikiami duomenys

apie mokinių amžių. Duomenų sugretinimas rodo, kad reta kuri keturiolikmetė ar vyresnė mokinė buvo baigusi daugiau kaip keturias mokyklos klases. Taigi šių mokinių išsilavinimas, palyginti su kitų bendraamžių, buvo gerokai žemesnis.

Mokykloje, kurioje dirbo A. Dirsytė, mokinių amžius svyravo nuo 13 iki 20 metų, bet daugumą sudarė 14–15 metų mergaitės²⁶. Nors jų mokytoja A. Dirsytė buvo gana jauna, t. y. 30–31 metų, vis dėlto – maždaug dvigubai vyresnė už mokytojas. Kaip minėta, dauguma mergaičių tebuvo baigusios pradinę mokyklą. Tad mokinių ir A. Dirsytės išsilavinimo skirtumas – didžiulis. Vis dėlto tikėtina, kad iš žemdirbių kilusi ir pedagogiką bei psichologiją studijavusi A. Dirsytė neturėjo didelių sunkumų, bendraudama su mokinėmis.

Tiek mokinių pradinis išsilavinimas, tiek provincionali kilmė, tiek pasirinkta specialybė leidžia spręsti, jog A. Dirsytė, universiteto studijas bebaigianti mokytoja, kurios pagrindinė specialybė – germanistika, norėjo dirbti su aukštesnio išsilavinimo bei aukštesnių siekių merginomis. Vis dėlto dirbti amatų ir ruošos mokykloje reiškė kukliai tarnauti savo tėvynei Lietuvai, t. y. rūpintis jos eilinių paauglių ir jaunuolių išsilavinimu.

1940 m. birželio pradžioje A. Dirsytė pagaliau užbaigė studijas²⁷. Atėjo laikas, apie kurį (matyt) ilgai svajota, t. y. dabar buvo galima atsidadavusiai dirbti tautos jaunimo labui. Deja, birželio 15 d. šalį užliejo „raudonasis tvanas“. Vis dėlto vasaros atostogų pradžioje permainos mokyklų nepalietė. Švietimo ministro įsakymai rodo, kad darbai buvo tęsiami. Pavyzdžiui, liepos 8 d. įsakymu „Kauno V. Jėzaus d-jos Žemesniosios mergaičių amatų-ruošos mokyklos“ laikinai įdarbintoms jaunesniosioms mokytojoms, tarp kurių – A. Dirsytė, pareigas leista eiti iki 1941 m. rugsėjo 1 d.²⁸

Pati mokytoja A. Dirsytė savo darbą šioje mokykloje vertino palankiai. Apie tai randa-

me jos rašte naujosios valdžios „ponui švietimo ministrui“, kurį ministerija gavo 1940 m. liepos 10 d.: „[...] su didžiausiu pamėgimu dirbu V. J. dr-jos Mergaičių amatų-ruošos mokykloje, kurioje mokosi neturtingiausias liaudies dukterys. Jų švietimui su visu pasiaukojimu ir meile noriu ir toliau atsidėti“²⁹. Akivaizdu, kad šiam raštui žodžiai rinkti iš to laikmečio ideologijai tinkamos leksikos. Tačiau su tiesa A. Dirsytė neprasilenkė, kadangi Vaikelio Jėzaus draugija rūpinosi skurstančiaisiais.

Nors darbas patiko, uždario teikiamos galimybės buvo menkos. A. Dirsytė skundėsi, kad ji turinti „tik 6 savaitines lietuvių kalbos ir literatūros pamokas, iš kurių nei minimalių pragyvenimui sąlygų susidaryti“ negalinti. Šio rašto ministrui esmė – prašymas skirti į mokytojos tarnybą. Ji labai pageidautų dirbti kurioje nors Kauno gimnazijoje. Taigi jaunoji mokytoja norėjo dirbti tiek amatų ir ruošos mokykloje, tiek gimnazijoje. Rašte ministrui nurodytas ir A. Dirsytės gyvenamosios vietos adresas: Napoleono gatvė, 20 namas, 2 butas. Ar šis namas išliko ir koks būtų dabartinis jo adresas – atskiro tyrimo reikalas³⁰.

Prie šio prašymo buvo pridėti keli dokumentai: trumpas gyvenimo aprašymas, gydytojo liudijimas apie sveikatą ir studijų baigimo pažymėjimas³¹. Sveikatos liudijimu buvo užtikrinama, kad liepos 5 d. A. Dirsytė buvo patikrinta ir „jokios limpamosios ligos nei kokios nors kūno ydos“ nerasta. Tad ji buvo sveika, galėjo toliau dirbti pedagogės darbą. Tačiau tolesni duomenys rodo, kad tam sutrukdė švietimo sistemos vadovybės sprendimas.

Greito atsakymo iš „raudonai perdažomos“ ministerijos, arba „liaudies komisarato“, A. Dirsytė nesulaukė, tad ir naujo darbo negavo. Atsitiko dar blogiau. Minėta, kad 1940 m. liepos 8 d. A. Dirsytei kaip ir jos bendradarbėms leista buvo eiti pareigas dar vienerius mokslo metus. Bet netrukus,

rugpjūčio 9 d. įsakymu, Mergaičių amatų ir ruošos mokykla nuo rugpjūčio 20 d. turėjo būti uždaryta, o visos mokytojos (įskaitant A. Dirsytę) nuo tos dienos atleistos³². A. Dirsytė apie mokyklos likvidavimą ir jos pačios atleidimą sužinojo (ko gera) po atostogų, nes pagal minėtą 1941 m. vasario 17 d. anketą ji buvo šios mokyklos darbuotoja, kol buvo atleista 1940 m. rugsėjo 1 d. mokyklą uždarius³³. Taigi A. Dirsytė liko be darbo.

Tokia įvykių eiga privertė ją ieškoti kitų galimybių. Raudonosios sprespaudos sąlygomis VDU Teologijos ir filosofijos fakulteto diplomą bei mokytojos darbo įgūdžiai nedaug ką reiškė. Teko rūpintis papildoma kvalifikacija, tiksliau – ją įrodančiais dokumentais. 1940 m. rugsėjo 12 d. raštu A. Dirsytė savojo „Alma Mater“ – VDU, pervadinto Kauno universitetu, rektoriaus prašė „leisti [...] studentų teisėmis [...] klausyti marksizmo-leninizmo mokslo ir rusų kalbą“³⁴. Čia pat yra rektoriaus ar jo vardu užrašyta rezoliucija: „Galima priimti hospitanto teisėmis“, t. y. kaip svečių ar laisvą klausytoją. Vėlesniame – rugsėjo 25 dienos – rašte A. Dirsytė švietimo liaudies komisaro prašė, kad ją skirtų „vokiečių kalbos mokytoja suaugusių švietimui Kaune arba Vilniuje“. Paskyrimo į šiuos miestus ji prašanti, kadangi norinti „mokyti rusų kalbą ir studijuoti marksizmo-leninizmo mokslą“³⁵.

Kadangi A. Dirsytė siekė mokyti šių dalykų ir žinojo apie suaugusiųjų mokymo galimybes, peršasi išvada, kad ji, netekusi darbo amatų ir ruošos mokykloje, kreipėsi į naujuosius švietimo vadovus, o šie patarė mokyti to, kas svarbiausia norint įsidarbinti. Kad ir kaip ten būtų, nėra pagrindo manyti, kad jaunoji mokytoja, vos baigusi studijas Teologijos ir filosofijos fakultete, būtų norėjusi persikvalifikuoti. Nėra žinių, kad ji naujų dalykų mokėsi ar pasižymėjo tos srities gebėjimais ir žiniomis. Tolesni duomenys rodo, kad ji nemokėjo rusų kalbos. Išvada – A. Dirsytė stengėsi gauti jos išsilavinimui

tinkantį darbą, o naujųjų mokslų, aplinkybėms nebeverčiant, nesimokė.

Suaugusiųjų mokymą administravo Švietimo komisariato Suaugusiųjų švietimo valdyba, tad mokytojos A. Dirsytės prašymas turėjo atsiderėti ant šio padalinio tarnautojo stalo. Dar prieš tai ją užtarė Vilniaus nepilnosios vidurinės suaugusiųjų mokyklos direktorius A. Kairelis. Jis, ko gera, su A. Dirsyte buvo kalbėjęs ar bent jau apie ją žinojo. Direktorius ant savo vizitinės kortelės, kuri vėliau buvo prisegta prie teikiamo prašymo, užrašė palankų atsiliepimą: „Drg. Inspektoriau, čia paduotas Dirsytės Adelės prašymas skirti [ją] vokiečių k. mokytoja. Labai sąžininga darbininkė. Paskyrus ją mokytoja, aš esu tikras[,] kad vokiečių k. bus gerai pastatyta.“³⁶ Galbūt tai lėmė, kad ant mokytojos prašymo buvo uždėtos palankios rezoliucijos. Pirmąja – be datos – siūloma A. Dirsytę „skirti Vilniaus nepilnos vidurinės mokyklos suaugusiems vokiečių kalbos mokytoja“. Antrąja – datuota spalio 9 d. – A. Dirsytė skiriama šiam darbui nuo spalio 10 d.

VILNIAUS LAIKOTARPIS

Aukščiau minėta, kad M. Bloznelis daugiau parašė apie A. Dirsytės mokytojavimą Vilniuje, bet pradiniam laikotarpiui – 1940–1941 m. – skirtas tik vienas sakiny: „1940 m. A. Dirsytė persikelia į Vilnių ir pradeda dirbti mokytoja mergaičių gimnazijoje [...]“³⁷. Autorius nenurodė, kuo paremtas šis teiginys, bet nėra abejonių, kad minėtu S. Ivanausko straipsniu. Jame teigiama, kad „1940-aisiais A. Dirsytė persikelia į Vilnių, dirba mokytoja mergaičių gimnazijoje [...]“. Vis dėlto S. Ivanausko paskelbtam ir M. Bloznelio pakartotam teiginiui prieštarauja toliau pateikiami faktai.

Minėtomis 1941 m. vasario 17 d., kovo 7 d. ir balandžio 2 d. anketomis mokytoja

A. Dirsytė nurodė, kad ji dirba Vilniaus nepilnos vidurinės mokyklos suaugusiems mokytoja, arba Vilniaus nepilnosios mokyklos suaugusiems vokiečių kalbos mokytoja. Be to, nurodė turinti polinkį literatūrai ir gerai mokanti lietuvių ir vokiečių, silpnai – rusų ir lenkų kalbas. Pirmųjų dviejų kalbų mokėjimo lygmuo – žodžiu ir raštu, antrųjų dviejų – tik žodžiu.³⁸ Duomenis apie šią darbovietę patvirtina ir žinias apie darbo joje pradžia suteikia A. Dirsytės gyvenimo 1941 m. liepos 24 d. aprašymas. Jame nurodoma, kad ji nuo 1940 m. spalio dirbo Vilniaus nepilnoje vidurinėje suaugusiųjų mokykloje³⁹.

Ši mokykla, kaip ir kitos Lietuvoje veikusios tokio profilio mokyklos, buvo šaliai primetamos švietimo sistemos dalys. Jos buvo įsteigtos pagal LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. rugsėjo 13 d. nutarimą „Apie suaugusiems šviesti [skirtų] pilnų ir nepilnų vidurinių mokyklų steigimą“⁴⁰, kuriuo leidžiama steigti Kauno ir Vilniaus pilnąsias, taip pat šių ir dar aštuonių miestų nepilnąsias mokyklas. Vilniaus nepilnoji vidurinė mokykla suaugusiems buvo įsikūrusi Ožėškienės gatvės 9-ajame name⁴¹, bet nežinia, ar tas pastatas išlikęs, o jeigu ir išlikęs, neaišku, koks jo dabartinis adresas.

A. Dirsytės paskyrimo į šią mokyklą laiką nurodo LTSR Švietimo komisaro A. Venčlovos 1940 m. spalio 10 d. įsakymas⁴². Juo (be kita ko) „į Vilniaus nepilnąją vidurinę mokyklą suaugusiems nuo š. m. spalio mėn. 10 d.“ jaunesniaisiais mokytojais skiriami 6 asmenys, tarp jų – A. Dirsytė. (Visi jie paskirti ne laikinam, o nuolatiniam darbui.) Mokyklos direktoriui apie paskyrimą buvo pranešta spalio 14 dienos raštu⁴³, taigi A. Dirsytė galėjo būti priimta nuo minėtos dienos, bet (veikiausiai) įdarbinta kiek vėliau. Žinoma, buvo laikoma, kad jos darbo pradžia – spalio 10 d.⁴⁴ Tarp rastų dokumentų, kur A. Dirsytė įrašyta kaip šios mokyklos darbuotoja, pirmasis – spalio 29 d. Pedagogų tarybos susirinkimo protokolo nuorašas⁴⁵.

Šis dokumentas buvo pirmasis mokyklos Pedagogų tarybos posėdžio protokolas, o pedagogų susirinkimo pirmuoju dalyviu nurodytas „komisaras Liudas Gira“⁴⁶. Iš posėdžio darbotvarkės galima spręsti, kad jis atvyko mokyklos paruošimo darbui tikslu. Po įžanginių raginimų ir pažadų susirinkimas patvirtino priėmimo į mokyklą rezultatus ir priimtųjų suskirstymą į klases. Kadangi buvo sudarytos ne tik žemiausios – penktosios, bet ir šeštosios bei septintosios klasės, galima spręsti, kad mokykla buvo tik pradėta organizuoti. Tad mokytoja A. Dirsytė, kaip ir kiti kartu su ja paskirti jaunesnieji mokytojai, pradėjo šioje mokykloje dirbti dar iki jos atidarymo.

Vilniaus nepilnoji suaugusiųjų mokykla turėjo būti dvikalbė, t. y. skirta mokyti lietuvių ir lenkų kalbomis. Tai lėmė, kad mokyklos pedagogai buvo ne tik lietuviai, bet ir lenkai ar šių kultūrai priklausantys kitų tautybių asmenys. Vis dėlto pedagogų – lietuvių ir lenkų – kiekybinis santykis nebuvo lygus. Pvz., iš 17 pedagogų, kurie dirbo 1941 m. vasario 26 d., net 12 buvo lietuviai ir lietuvės, 4 – lenkai ir lenkės, 1 – žydai⁴⁷. Taigi mokytojų lietuvių buvo ženkliai daugiau.

Kiekybinė disproporcija buvo ir tarp mokinių, bet atvirkštinė. Minėtasis 1940 m. spalio 29 dienos susirinkimo protokolo nuorašas rodo, kad mokiniai buvo suskirstyti į lietuvių ir lenkų klases, nors (pagal asmenvardžius) tarp pirmųjų, o ypač tarp antrųjų buvo daug žydų, vienas kitas rusų ar ukrainiečių kilmės asmuo. Lietuvių kalba turėjo būti mokoma tik 4 klasėse (V a, V b, VI a, VII a), o lenkų kalba – net 8 (V c, V d, V e, V f, V g, VI b, VI c, VII b). Be to, per porą dienų buvo sudarytos ir patvirtintos dar dvi lenkų kalba mokomųjų klasės – V h ir V i⁴⁸. Taigi lenkiškųjų klasių buvo daugiau negu dvigubai.

Netrukus, spalio 31 d., Pedagogų taryba patvirtino mokytojų darbo sritis ir krūvį⁴⁹. A. Dirsytė paskirta mokyti vokiečių kalbos

V a, V b, V c, V d, VI a, VI b, VI c, VII a ir VII b klasėse (22 pamokos) ir būti V b klasės vedėja (4 pamokos), t. y. ji turėjo dirbti su visomis lietuvių klasėmis ir dauguma lenkų klasių. Jai teko būti antradieniais kartu su mokytoja [M.] Bitlieriuviene. Tolesni faktai rodo, kad pastaroji buvo linkusi prisidėti diegiant „tarybinę sistemą“. A. Dirsytė negalėjo būti jos draugė.

To paties susirinkimo metu keliems mokytojams pavesta sudaryti pamokų tvarkaraščius, o viena mokytojų „išskėlė reikalą pateikti mokytojams mokslo planus“, ir „prieita išvados, kad [...] mokykla šiais metais negalės įvykdyti normalaus mokslo plano, nes visai nebus I mokslo ketvirčio“⁵⁰. Direktorius patarė „mokytojams, kol nėra griežtos Liaudies šv[ietimo] kom[isariato] išdirbtos mokslo programos, laikytis savo pedagoginės praktikos, įgytų metodų ir mokslo medžiagą šiais mokslo metais skirstyti savo nuožiūra ir atsakomybe“⁵¹. Vadinas, mokytoja A. Dirsytė galėjo kūrybiškai taikyti Kaune įgytą mokymo patirtį, bet tai nebuvo paprasta. Kaune jai teko mokyti paaugles lietuves, o Vilniuje reikėjo pasiruošti suaugusiųjų – lietuvių, lenkų ir žydų – mokymui.

Nors mokymo plano nebuvo, o mokytį dar nepradėta, „politiniai“ reikalai tvarkėsi sparčiau. Švietimo komisariato dokumentai rodo, kad Vilniaus nepilnoji suaugusiųjų mokykla nuo pirmųjų dienų buvo „dažoma raudonai“⁵². A. Dirsytė prie to „dažymo“ neprisidėjo, t. y. netapo „raudonų švenčių“ organizatore, tokio pobūdžio sienlaikraščio bendradarbe ar komjaunimo grupelės kūrėja⁵³. Ko gera, brukama „raudonoji tvarka“ krikščioniškomis vertybėmis gyvenančiai mokytojai galėjo atrodyti lyg absurdiška, įkyri, bet ir pavojinga kakofonija.

Giminingos įstaigos – Vilniaus pilnosios vidurinės suaugusiųjų mokyklos – direktoriaus teigimu, abiejų mokyklų atidarymo šventė „sutapo su Spalio revoliucijos švente“⁵⁴. Tad po jos (nuo lapkričio 8 d.) moky-

kla, kur A. Dirsytė jau beveik du mėnesius darbuosi, veikė oficialiai. Deja, netrukus mokyklos „dažymas raudonai“ įgavo labai sodrų – stalinizmo – atspalvį. Tai rodo Pedagogų tarybos lapkričio 11 d. susirinkimo protokolo nuorašas⁵⁵. Kadangi daugelis jo teiginių padeda giliau pažinti A. Dirsytės darbo šioje mokykloje sąlygas, ryškiausiai vertėtų pacituoti.

Direktorius „painformavo [...] kaip ateityje reikės dirbti. [...] Mokymas turi būti vedamas griežtai socialistinėje dvasioje. [...] Klasių vedėjai privalo [...] įgyvendinti marksistinę [...] pasaulėžiūrą. Klasių vedėjai [...] turi kovoti prieš kontrrevoliucionierius, jei būtų pastebėta tokių reiškinių, imtis griežtų priemonių. [...] Pedagogai privalo kuo greičiausia[i] susipažinti [su] socialistine bolševistine pasaulėžiūra, todėl [...] privalo kuo skubiau įsigyti ir studijuoti komunistų partijos istor[i]ją, Lenino ir Stalino raštus.“ Suprantama, direktorius pateikė ne tik šiuos naujosios valdžios ideologinius „perliukus“, bet ir ne tokių tendencijų, netgi praktiškų minčių.

Direktoriui antrino mokytojas A. Bitlierius. Jis teigė, kad „mokykloje yra daug kontrrevoliucionierių[,] ir mokytojai įvykiams turėtų užbėgti už akių“. Mokytoja A. Strimaitytė tarsi visų mokytojų vardu pareiškė, kad „pedagogas niekad nevensia darbo ir šiuo momentu jis neat[si]sakys [to], ko iš jo pareikalauš Šv[ietimo] liaudies komisariatas ir kompartija“. Po šių pareiškimų A. Dirsytė paprašė „konkrečių instrukcijų dėl socialistinio auklėjimo“⁵⁶. Panašu, kad šitaip ji pabandė netiesiogiai parodyti minėtų pedagogų išsakytų minčių deklaratyvumą ir absurdiškumą.

Lapkritį trumpam sužibo viltis, kad bus galima pereiti į kitą mokyklą. Atsiliepiant į minėtąją A. Dirsytės 1940 m. liepos 10 d. prašymą „ponui švietimo ministrui“, tų pačių metų lapkričio 5 dienos raštu ji buvo pakviesta atvykti pas Vidurinių mokyklų valdybos vyr. inspektorių pokalbiui dėl

darbo.⁵⁷ Nežinoma, kada A. Dirsytė atvyko, bet tikėtina, kad ne anksčiau kaip už savaitės kitos, nes laiškas buvo išsiųstas senuoju adresu, t. y. į Kauną. Tarnautojas ant kvietimo dublikato užrašė: „Gavusi kitą tarnybą“. Neabejotina, kad taip minimas Vilniaus nepilnosios mokyklos suaugusiems vokiečių kalbos mokytojos darbas ir kad prašyta gimnazijos mokytojos tarnyba nesuteikta. A. Dirsytei liko tas vienas suaugusiųjų mokytojos darbas, kuris buvo (neabejotina) skurdžiai apmokamas ir (tikėtina) nelabai įdomus.

Prasidedant mokyklos stalinizacijai, vis labiau ryškėjo jos vedlių tarpusavio kova. Pedagogų tarybos posėdis lapkričio 26 d. svarstė pasiruošimo rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą reikalus⁵⁸. Mokytojas A. Bitlierius aiškino, „kaip reikia mokykloje praveisti priešrinkiminę agitaciją“ ir prašė „klasių vedėjų patiekti [...] sąrašus, kiek žmonių gali dalyvauti rinkimuose“. Tačiau direktorius A. Kairelis pareiškė, „kad jis neturįs [...] žinių, kad mok. Bitlieriui pavesta [...] mokykloje praveisti priešrinkiminę propagandą“. Rezultatas – buvo išrinkta komisija, kuri privalėjo rūpintis šiais rinkimais ir į kurią A. Bitlierius nepateko. Iš protokolo nuorašo galima spręsti, kad A. Dirsytė šias „batalijas“ stebėjo pasyviai.

Kova dėl vietos po „kompartijos saule“ nesibaigė. Suaugusiųjų švietimo valdybai nurodžius, nuo lapkričio 29 d. iki gruodžio 4 d. buvo apklausiami mokytojai, o jų liudijimai buvo užrašyti⁵⁹. Dalis liudijimų rodo, kad aštrios direktoriaus A. Kairelio ir mokytojo A. Bitlieriaus konfrontacijos būta nuo minėtų švenčių išvakarių. Kita dalis liudijimų atspindi vien jų susikirtimus organizuojant rinkiminę propagandą. Gruodžio 3 d. mokytoja A. Dirsytė kalbėjo tik apie pastarąjį dalyką⁶⁰. Ji lakoniškai apibūdino konfliktuojančiųjų veiksmus. Pažymėtina, kad diena anksčiau Pedagogų taryba (direktoriui pasiūlius) rinkiminei propagandai lietuviškoms klasėms paskyrė mokytoją

A. Bitlierių. Tai reiškia, kad V b klasės vedėjai nereikėjo agituoti savo auklėtinių už neva „demokratinį rinkimą“⁶¹.

Nepaisant mokyklą administruojančios valdybos įsikišimo, konfliktas ruseno. Šios valdybos inicijuotos dar vienos mokytojų apklausos dokumentas rodo, kad mokytojas A. Bitlierius 1941 m. sausio 21 dienos raštu apskundė direktorių A. Kairelį⁶². Apklausa vyko nuo vasario 1 d. iki 20 d.⁶³ Sprendžiant pagal mokytojų teiginius, direktorius buvo apskūstas, nes mokykla „Spalio revoliucijos“ eitynių metu neturėjo Lenino portreto, be to, direktorius neva kliudęs rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą agitacijai ir neva pasisakęs prieš rusų kalbos mokymąsi.

Pirmąją apklausos dieną A. Dirsytė teigusi, kad „Lenino paveikslo, Spalio revoliuciją minint, [...] mokykla neturėjo. Gedimino gatvėje priešais mūsų mokyklą sustojusi mūsų eiseną nebuvo.“⁶⁴ Taigi A. Dirsytė šioje „eisenoje“ dalyvavo, o jos mokykla buvusi Gedimino prospekte. A. Dirsytė, netiesiogiai gindama apkaltintąjį direktorių, atsakė į dar kelis tyrėjų klausimus. Pvz., ji teigė, kad „priešrinkiminiuose pasiruošimo rateliuose dalyvavau ir nepastebėjau, kad dir. Kairelis būtų bet kokių trukdymų daręs. Direktorius Kairelis patsai rusų kalbos uoliai mokosi, taigi negalėjo ir kitų atkalbinėti nuo jos.“⁶⁵ Citata atskleidžia, kad mokytojai A. Dirsytei teko eiti ir į agitacinius renginius, kurie buvo organizuojami dėl minėtų „rinkimų“. Juk vengti „raudonų švenčių“ ir tokių pačių „rinkimų“ būtų reiškę atsisveikinti su mokytojos darbu.

Semestriui pasibaigus, klasių vedėjai privalėjo referuoti Pedagogų tarybai apie savo auklėtinių pasiekimus. Tai atlikta vasario 4–5 dienomis. A. Dirsytė – V b klasės vedėja – referavo pirmąją dieną⁶⁶. Palyginus jos ir kitų mokytojų pateiktus duomenis matyti, kad V b klasė – 25 mokiniai – nedidelė, o šių mokinių pažymių vidurkis – 3,13 balo – gan žemas. Blogiausiai auklėtiniai mokėsi rusų

kalbos: trečdalis pažymių – nepatenkinami. Vedėja pasiūlė pašalinti šešis nelankančius pamokų mokinius, tačiau pastebėjo, jog „klasės mokinių elgesys [–] labai geras“. Deja, žinių apie pačios A. Dirsytės, vokiečių kalbos mokytojos, darbo ypatybes ir rezultatus nėra.

Netrukus mokymasis ir elgesys vėl buvo aptariami. Pedagogų tarybos susirinkimo protokole⁶⁷ nurodoma, kad direktorius A. Kairelis vasario 11 d. teigė, esą „pirmame pusmetyje kai kuriose klasėse buvo tarp mokinių ir vedėjų nesklaidumų“ ir susidarė „daugelyje klasių grupės nedrausmingų mokinių, kurie ne tik patys nesimoko, bet kliudo mokytojams ir rimtesniems savo draugams“. A. Dirsytė teigė, kad jos klasės „mokiniai yra disciplinuoti, tik reiktų pakalbėti dėl [...] mokslo lygio. Yra mokinių, kurie silpnai kalba lietuviškai ir negali sekti mokslo eigos, tuo apsunkindami dalykų dėstytojus.“ Peršasi išvada, kad mokyklos darbas ženkliai šlubavo, bet A. Dirsytė su auklėtiniais nekonfliktavo, jai, klasės auklėtojai, problemų nebuvo.

Ne vėliau kaip nuo 1941 m. vasario 17 d. mokytoja A. Dirsytė gyveno Vilniaus miesto Kankinių g. 10 namo 1 bute⁶⁸. M. Bloznelio teigimu, ši gatvė dabar vadinasi Liepkalnio gatve⁶⁹. Ji driekiasi nuo Aušros vartų link Jašiūnų. Vis dėlto žinių, ar šis pastatas išlikęs ir, jeigu išlikęs, koks yra dabartinis jo numeris, kol kas nėra. Tikėtina, kad archyviniai dokumentai padėtų tai atskleisti, bet tam reikalingi papildomi tyrimai.

Vilniaus nepilnosios suaugusiųjų mokyklos darbą trikdė ne tik brukama komunistinė ideologija bei minėtasis jos „pranašų“ konfliktas, bet ir įsisenėjusi lietuvių ir lenkų priešprieša. Mokinių suskirstymas pagal mokomąją kalbą į lietuvių ir lenkų klases bei atitinkamas mokytojų angažavimas lėmė tiek mokinių, tiek mokytojų tautinę atskirtį. Žinoma, primesta ideologija skatino internacionalizmą, bet įveikti nebylų tautinį priešišumą nesisekė. Tarp mokinių

nuolat kildavo nesutarimų, kurie retsykiais virsdavo smurtu, o sprendžiant mokinių konfliktus galėjo pasireikšti ir mokytojų tautinis priešingumas⁷⁰. Ko gera, A. Dirsytė, kuri pasižymėjo meile tėvynei, idėjiškai ir emociškai priklausė neformaliai mokytojų lietuvių daugumai⁷¹. Tačiau nėra jokių duomenų apie jos nepalankumą ar priešišumą kurios nors tautybės asmenims.

Sunkiau buvo „neišsitepti raudonai“. Minėti faktai netiesiogiai liudija, kad A. Dirsytė šito vengė, ir tai galėjo sukelti „persidažiusių“ įtarumą. Keletas tokių darbuotojų už tautinio priešingumo pabrėžimą buvo pašalinti⁷², todėl (ko gera) teko demonstruoti likusiųjų „idėjinę brandą“. Direktoriui pasiūlius „surošti ekskursiją į V vidurinėje mokykloje atidarytą darvinizmo parodą“, lietuviškas klases sutiko nuvesti dvi mokytojos, kurių viena – A. Dirsytė⁷³. Tai atlikta iki balandžio 8 d.⁷⁴ Pradėjus rengtis gegužės 1-ajai, portretus eisenai apsiėmė paruošti trys mokytojos, tarp jų – A. Dirsytė⁷⁵. Tai gal ir panašų į šio laikų konformizmą, tačiau nereiktų vertinti būtent taip. Principinga mokytoja galėjo darvinistinio pobūdžio parodos aplankymo proga netiesiogiai pabrėžti kitokius dalykus, o eisenai išrinkti „neutralius“ portretus.

Netrukus baigėsi antrasis semestras, ir klasių vadovai privalėjo referuoti Pedagogų tarybai apie savo auklėtinių pažangumą bei elgesį šiuo laikotarpiu, apie jų pasiekimus abiejų pusmečių laikotarpiu. A. Dirsytė apie V b klasę referavo gegužės 26 d.⁷⁶ Jos anksčiau ir tuo metu pasakyti teiginiai rodo, kad mokinių pažangumas ir elgesys, pačios klasės vedėjos ir auklėtinių santykiai liko daugmaž tokie patys.

Nors darbas neatitiko svajonių, o ideologinė prievarta slėgė, A. Dirsytė neskubėjo palikti šią darbovietę. Iš darbuotojų 1941 m. birželio 15 d. sąrašo matyti, kad ši mokytoja (kaip ir dauguma kitų) yra „likusi ir eina par[eigas]“⁷⁷. Tad manytina, kad ji ketino čia dirbuotis, kol negaus gimnazijos mokytojos tarnybos. Deja, šios artimiausiu metu nebuvo

įmanoma tikėtis. Netrukus, birželio 20 d., prasidėjo A. Dirsytės atostogos, o į mokyklą ją privalėjo grįžti liepos 30 d.⁷⁸ Nesunku suprasti, kad tolesnis jos darbas priklausė ne tiek nuo valdininkų sprendimų, kiek nuo istorijos vingių. Hitlerinei Vokietijai užpuolus stalinistinę Rusiją, Lietuvos švietimui ėmė vertis nauja perspektyva. Tai palietė ir A. Dirsytę. Vilniaus miesto ir srities Švietimo valdytojo J. Vaičičiaus liepos 16 d. įsakymu „dėl mokyklų tinklo reorganizavimo“ Vilniaus nepilnoji vidurinė suaugusiųjų mokykla nuo rugpjūčio 1 d. uždarama, o jos darbuotojai atleidžiami⁷⁹.

Apibendrinant mokytojos A. Dirsytės pedagoginį darbą šioje kontraversiškoje mokykloje, reikia pabrėžti, kad stinga jos pačios ar kitų asmenų raštų, kurie padėtų giliau pažinti nagrinėjamą reiškinį – iš asmeninės perspektyvos. Tad nežinia, ką ši mokytoja „pažinties su komisarais“ metais jautė ir galvojo. Viena aišku – patriotiškai ir religiškai išugdyta mergina išgyveno emociškai sunkų laiką, bet vilties neprarado, kiek galėdama darbavosi mokinių labui, išvengė net menkiausio kolaboravimo.

Pradėjus šeimininkauti vokiečiams, A. Dirsytė, kaip jų kalbos žinovė, nesunkiai būtų gavusi administracinę tarnybą okupaciniame ar savivaldos įstaigose, bet liko ištikima pedagogikai. 1941 m. liepos 24 d. raštu Vilniaus miesto ir srities švietimo reikalų valdytojui ji prašė skirti ją „bet kurios Vilniaus vidurinės mokyklos (gimnazijos) vokiečių kalbos mokytoja lietuviškoms klasėms“. Buvo pateiktas ir gyvenimo aprašymas.⁸⁰ Ant prašymo valdininko pieštuku užrašyta „į Raseinius“, bet perbraukta ir parašyta, kad nuo lapkričio 10 d. – į Valkininkų progimnaziją. Apie šį skyrimą A. Dirsytė informuota spalio 27 d. raštu⁸¹. Siūlymu ji nebuvo patenkinta. Dar vienas užrašas ant prašymo rodo, kad ji to paskyrimo atsisakė. Galima daryti išvadą, kad A. Dirsytė tolesnį savo gyvenimą ir darbą siejo su prieš kelis metus lietuvių atgautuoju Vilniumi.

Kadangi nuo rugpjūčio pradžios ji liko be darbo ir ilgai negavo atsakymo į prašymą skirti gimnazijos mokytoja, A. Dirsytė rugsėjo 27 d. raštu prašė Specialiųjų mokslų departamento vadovą skirti ją Vilniaus valstybinio technikumui vokiečių kalbos mokytoja. Dar ji pridūrė, kad „aukštojo mokslo baigimo diplomą ir kitus reikalingus dokumentus“ pristatysianti, esant reikalui, vėliau.⁸² Kaip tik šis prašymas ir nulėmė A. Dirsytės kelerių metų darbo vietą ir pobūdį. Ant prašymo užrašyta rezoliucija: „paskirta Vilniaus II“. Ją paaiškina Švietimo generalinio tarėjo spalio 1 d. įsakymas, tiksliau – paskutinė jo dalis: „Dirsytę Adelę skiriu nuo š. m. spalio 1 d. Vilniaus II valst[ybinės] amatų mokyklos mokytoja“⁸³. Taip ji buvo paskirta ne laikinam, o pastoviam darbui.

Mokytojos A. Dirsytės tarnybos eigos kortelės⁸⁴ įrašai rodo, kad ji amatų mokykloje netruko įsidarbinti. Vienas jų atitinka ką tik cituotąjį įsakymą. Kitu teigiama, kad nuo spalio 1 d. A. Dirsytė laikyta mokytoja, nors čia pat nurodyta įsakymo data – gruodžio 10 d.⁸⁵ Tai reiškia, kad ji nuo darbo šioje mokykloje pradžios laikyta ne jaunesniaja, o aukštesnio lygmens mokytoja, nors profesinis lygmuo pakeistas kiek vėliau, t. y. gruodžio 10 d. įsakymu⁸⁶. Ši amatų mokykla buvo miesto centre – Jogailos gatvės 2-ojo namo paskutiniuose dviejuose aukštuose⁸⁷. Nežinia, ar mokytoja A. Dirsytė buvo patenkinta naująja darbo vieta, juk ši pedagogė norėjo dirbti gimnazijoje. Tikėtina, kad (nepaisant karo) ji turėjo geresnės ateities vilčių.

Vilniaus II amatų mokykloje berniukai ir mergaitės mokėsi siuvimo amato ir bendrojo lavinimo dalykų. A. Dirsytė mokė vokiečių kalbos ir buvo 20 mergaičių klasės auklėtoja. Beveik visos mokinės – iš kaimo. Kelios buvusios auklėtinės prisiminė, kad „mokytojai rūpėjo ne tik išmokyti vokiečių kalbos. Labiausiai jai rūpėjo mūsų dvasinis brendimas. Kartu eidavome į bažnyčią. Visose rekolekcijose

dalyvaudavo ir mūsų auklėtoja. Tam mes būdavome ruošiamos per klasės auklėjimo valandėles. Gražiai ir įtaigiai ji skaitydavo mums šv. Teresėlės gyvenimo istoriją, Marijos Pečkauskaitės raštus, stengėsi praplėsti mūsų akiratį. Rūpinosi, kad mes pamatytume kuo daugiau spektaklių. Lankėmės Vilniaus universiteto observatorijoje. Mokytoja stengėsi išaiškinti visokius gyvenimo niuansus, kad augtume apsišvietusios katalikės ir tėvynės patriotės.⁶⁸⁸ Taigi galime teigti, kad A. Dirsytė buvo puiki auklėtoja, pareiginga katalikė, šiuolaikiškai ir sykiu tradiciškai ugdanti merginas pedagogė.

Mokytoją A. Dirsytę teigiamai vertino ne tik auklėtinės, bet ir mokyklos vadovybė. Tai patvirtina ant pačios mokytojos 1942 m. sausio 17 d. užpildytos anketos direktoriaus užrašyta trumpa charakteristika: „Mokytoja Dirsytė yra gera auklėtoja[,] pareiginga ir drausminga. Atlieka savo pareigas labai gerai“⁶⁸⁹. Pabrėžtina, kad šiuo įvertinimu A. Dirsytė apibūdinta ne kaip dalykininkė, t. y. vokiečių kalbos mokytoja, bet kaip auklėtoja ir kaip asmuo. Įvertinimas atitinka visus kitus A. Dirsytę kaip pedagogę apibūdinančius faktus.

Mokytojos A. Dirsytės auklėtinėms ir kitoms mokinėms diegiamos vertybinės nuostatos iš esmės prieštaravo tiek nacionalsocialistų, tiek komunistų diegiamai ideologinei moters vaidmens sampratai, kuri pabrėžė totalitarinei valstybei svarbias pareigas. Pvz., 1942 m. Vilniaus amatų mokyklos auklėtinėms Motinos dienos proga A. Dirsytė skaitė paskaitą, kuri vėliau (pokario metais) saugumiečių buvo traktuojama kaip „antisovietinė“ ir kurios paimtas kratos metu konspektas buvo panaudotas kaip daiktinis nusikalstamos veiklos įrodymas⁹⁰. Konspekto duomenys rodo, kad renginys vyko gegužės 2 d., o prelegentė jam iš anksto ruošėsi, formuluodama teiginius moters vaidmeniui pabrėžti, parinkdama įžymių žmonių posakius apie

motiną⁹¹. Šis mokytojos A. Dirsytės veiklos epizodas ir jo vėlesnis traktavimas liudija, kad ji neapsiribojo tiesioginėmis mokytojos pareigomis, bet stengėsi diegti mokinėms vertybines nuostatas.

Pirmaisiais vokiečių okupacinio laikotarpio mokslo metais A. Dirsytė buvo paskirta dirbti ne tik Vilniaus II amatų mokykloje, bet ir Vilniaus suaugusiųjų institute. Šis veikė prieš karą buvusio Vilniaus liaudies universiteto pagrindu⁹². Švietimo generalinio tarėjo 1941 m. lapkričio 14 d. įsakymu (be kita ko) nuo lapkričio 5 d., t. y. „atbuline data“, A. Dirsytė paskirta Vilniaus suaugusiųjų instituto lektore. Jai, kaip ir daugumai tą sykį paskirtųjų, už pamoką skirtas 2,5 reichsmarkių atlygis.⁹³ Instituto padaliniai buvo įsikūrę keliose senamiesčio vietose, pvz., vokiečių kalbos mokyta Benediktinų g. 2 namo patalpose⁹⁴. Neabejotina, kad čia dirbo ir lektorė A. Dirsytė.

Ši mokytoja ir lektorė nuolat rūpinosi savo dvasine ir kultūrine branda. M. Bloznelis nurodė, kad ji nuolatos – įprastomis ir šventinėmis dienomis – eidavusi į bažnyčią, tiksliau – lankydavosi daugelyje Vilniaus bažnyčių: Šv. Teresės, Šv. Mikalojaus, Šv. Stanislovo ir Vladislovo (arkikatedros Šv. Kazimiero koplyčioje), Šv. Ignato, Šv. Rapolo, Šv. Kotrynos ir Šv. Jono. Jos nuomojamo Kankinių gatvėje buto gyvenamajame kambaryje ant sienos kabėję šv. Teresėlės ir šv. Jono Bosko paveikslėliai. A. Dirsytė dažnai priimdavusi Šv. Komuniją ir ragindavusi tam S. Ivanauską.⁹⁵ Ji mėgo Šv. Jono bažnyčios kunigo A. Lipniūno pamokslus, kurie skatino klausytojų mąstymą, ugdė patriotinius jausmus⁹⁶.

1944 m. vasario pabaigoje A. Dirsytė persikėlė gyventi į Trakų gatvę pas S. Ladygienę, kuri mokė Amatų mokykloje aritmetikos⁹⁷. Frontui artėjant vokiečių okupacinė valdžia desperatiškai telkė išteklius, kad III Reichas būtų sustiprintas. Vokiečių civilinės valdžios Darbo birža, baigiantis mokslo metams,

stengėsi į atitinkamus darbus siųsti net mokytojus. Vis dėlto pavaldi lietuvių savi-valdai profesinė sąjunga mėgino kai kuriuos pedagogus apsaugoti. 1944 m. gegužės 30 d. raštu buvo prašoma 6 išvardintus Vilniaus suaugusių instituto mokytojus, tarp kurių – A. Dirsytė, palikti jų darbo vietose institute⁹⁸. Ant dokumento užrašyta rezoliucija nurodo, kad visų 6 mokytojų mobilizacija buvo atidėta iki birželio 15 d. Kas nutiko vėliau, nežinoma. Prielaida, kad A. Dirsytė buvo paimta darbams, paaiškintų jos buvimo Vilniuje paskutiniuju vokiečių okupacijos laikotarpiu priežastį⁹⁹. Nors ši nežinomybė lieka, 1944 m. birželio 15 d. žymi A. Dirsytės mokytojavimo vokiečių okupacinio režimo metu pabaigą.

1944 m. liepą raudonarmiečiai užėmė Vilnių, tad artėjantys mokslo metai turėjo būti kitokie. Tačiau mokytojos A. Dirsytės darbas keitėsi ne vien dėl politinių aplinkybių. Švietimo komisaro J. Žiugždos rugsėjo 13 d. įsakymu ji paskirta nuo rugsėjo 5 d. laikinai eiti administracines – Suaugusiųjų švietimo valdybos inspektorės – pareigas¹⁰⁰. Paskyrimas „atgaline data“ reiškia, kad naujoji inspektorė galėjo pradėti dirbti tik po rugsėjo 13 d. Iš patirties ji žinojo, kad padėtis „laikinai einanti pareigas“ gali tęstis ilgai. Bet netrukus komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės rugsėjo 21 dienos įsakymu A. Dirsytė iš šių pareigų atleista nuo to paties mėnesio 16 d.¹⁰¹, t. y. vėl „atgaline data“. Tad atleidimas galėjo būti realizuotas tik nuo rugsėjo 21 d.¹⁰², o gal ir diena kita vėliau. Ko gera, inspektorės pareigas A. Dirsytė galėjo eiti maždaug savaitę.

1944 m. rugsėjo 21 d. atleidžiamoji Suaugusiųjų švietimo valdybos inspektorė A. Dirsytė nuo rugsėjo 16 d., t. y. „atgaline data“, skiriama Vilniaus liaudies universiteto inspektore¹⁰³. Prieštaringi komisaro ir jo pavaduotojos įsakymai, kuriais A. Dirsytė buvo skiriama ir atleidžiama, sąlygoti (ko gera) sugrįžusių „raudonųjų“ siekio atkurti savus

Liaudies universitetus¹⁰⁴. Kaip ir atleidimo iš minėtos valdybos atveju, įsakymas galėjo būti įgyvendinamas tik nuo rugsėjo 21 d., gal ir po dienos kitos. Faktas tas, kad A. Dirsytės naujojo darbo tarnybinis pažymėjimas, kuris pasirašytas Švietimo komisaro ar jį pavadavusio asmens, yra datuotas tų pačių metų spalio 4 d.¹⁰⁵. Tai (veikiausia) reiškia, kad ji tuo metu jau dirbo šiame „universitete“¹⁰⁶.

M. Bloznelis nurodė, kad A. Dirsytė buvo Liaudies universiteto direktoriaus pavaduotoja, mokė ir vokiečių kalbos. Jos įdarbintoji sekretorė A. Ubeikaitė vėliau prisiminė, kad [1944 m.] pradėdant mokslo metus A. Dirsytė „palinkėjo sėkmės darbe, [o] svarbiausia – išmokti visu kuo dalytis, nepalūžti moraliai, vienas kitam padėti [...]“¹⁰⁷. Jos žodžiai byloja, kad mokykla privalėjo taikytis prie naujosios retorikos ir kad inspektorė naudojo tokias sąvokas, kurios daugmaž atitiko krikščioniškąsias, t. y. pabrėžė tas vertybes, kurių kilmė buvo krikščioniška ar bent jau neprieštaravo krikščionybei.

Veikla taip pat privalėjo būti adaptuota. M. Bloznelio teigimu, „nors ir labai užsiėmusi, A. Dirsytė rasdavo laiko bendriems Liaudies universiteto klausytojų pokalbiams – paskaitoms, kur [buvo] aptariamoms moralės, tautiškumo, išorinio ir vidinio grožio temos“¹⁰⁸. Kuo šis autorius rėmėsi teigdamas, kad A. Dirsytė buvo labai užsiėmusi, neaišku. Veikiausia, šis jo teiginys yra hipotetinis, t. y. juo teigiamas numanomas, arba tikėtinas dalykas. A. Dirsytė šioje mokyimo įstaigoje plušėjo iki suėmimo, kuris įvyko 1946 m. naktį iš kovo 5-osios į kovo 6-ąją¹⁰⁹.

Minėta, kad M. Bloznelis yra nurodęs, jog „1944 m. rugsėjo 16 d. Adelė Dirsytė skiriama buvusios kunigaikštienės Birutės, o sovietų valdžiai atėjus pervadintos į Salomėjos Nėries vidurinę mokyklą vokiečių kalbos mokytoja“. Vis dėlto šios mokyklos anuometinis pavadinimas – Vilniaus II mergaičių gimnazija. Tai liudija pusmečiu vėliau – 1945 m. balandžio 17-ąją – datuotas

mokytojos A. Dirsytės pažymėjimas¹¹⁰. Naują – „tarybinį“ – pavadinimą, o netiesiogiai – ir jį atitinkantį mokyklos profilį nustatė švietimo komisaras J. Žiugžda 1945 m. rugsėjo 29 d. įsakymu: „Vilniaus Salomėjos Nėries gimnazija“¹¹¹. Tačiau mokykla jau buvo pradėjusi mokslo metus, tenai mokėsi vien mergaitės¹¹². Taigi likdama gimnazija, kurioje vis dar mokėsi vien mergaitės, netrukus (gal nuo kitų mokslo metų) ji privalėjo būti pertvarkyta į bendrąją – mergaičių ir berniukų – ugdymo įstaigą.

Sunkiau atskleisti A. Dirsytės paskyrimo į šią mokyklą ir darbo joje pradžios laiką. Minėta publikacija S. Ivanauskas prieštarinčiai teigė, kad „1940-aisiais A. Dirsytė persikelia į Vilnių, dirba mokytoja mergaičių gimnazijoje, 1942–1944 metais – Vilniaus 2-ojoje valstybinėje vidurinėje amatų mokykloje“, o „nuo 1944 m. rugsėjo 16 d. yra paskiriama vokiečių kalbos mokytoja Vilniaus 2-ojoje gimnazijoje“. Autorius nepateikė jokių nuorodų. Remiantis jau pateiktais faktais galima teigti, kad S. Ivanauskas klaidingai priskyrė A. Dirsytės mokytojavimo gimnazijoje žinias ir 1940-iems, ir 1944-iems metams.

S. Ivanausko nurodytą rugsėjo 16-ąją kaip A. Dirsytės paskyrimo į šią mokymo įstaigą datą pakartojo M. Bloznelis. Bet tekstų analizė leidžia teigti, kad šis autorius, rašydamas apie A. Dirsytės skyrimą gimnazijos mokytoja, rėmėsi ne tik nurodytais S. Ivanausko teiginiais, bet ir paskelbtu A. Dirsytės auklėtinės M. Biekšaitės-Kibirkštienės liudijimu¹¹³. Čia minimas senasis mokyklos pavadinimas – Vilniaus kunigaikštienės Birutės mergaičių gimnazija – ir tai, kad vokiečių kalbos mokytoja A. Dirsytė buvo klasės auklėtoja. Tad vienintelės knygos apie A. Dirsytę sudarytojas nepateikdamas jokių nuorodų teigė, esą A. Dirsytė 1944 m. rugsėjo 16 d. buvusi paskirta Kunigaikštienės Birutės gimnazijos, arba S. Nėries vidurinės mokyklos, vokiečių kalbos mokytoja.

Straipsnio autoriui nepavyko rasti A. Dirsytės paskyrimo į šią gimnaziją įsakymo. Jis turėjo būti LTSR Švietimo komisaro (ar jo pavaduotojų) 1944–1947 m. įsakymų byloje¹¹⁴. Jos viršelyje nurodytos chronologinės ribos – 1944 m. rugsėjo 26 d. – 1947 m. gruodžio 31 d. Taigi remiantis minėtu M. Bloznelio teiginiu, kad į šią mokyklą A. Dirsytė paskirta 1944 m. rugsėjo 16 d., galima daryti prielaidą, kad jos paskyrimo įsakymas į šią bylą nepateko. Vis dėlto kiti duomenys verčia teigti priešingai.

Byloje yra vos 14 raštų iš 1944 m. rugsėjo–gruodžio mėn. laikotarpio¹¹⁵. Tarp jų nėra jokio dokumento, kuris būtų parašytas Vilniaus II mergaičių gimnazijos darbuotojų skyrimo reikalu. Žinoma, tuo metu dar ne visa Lietuva buvo „išvaduota“, tačiau Vilnių sovietų armija užėmė liepą. Vis tik nagrinėjamai temai kur kas svarbesnis faktas – ant bylos titulinio puslapio užrašyta pastaba, jog „1944–1946 metų mokytojų paskyrimai apiforminti 1947 m. įsakym[u]“. Išėitų, kad daugelis mokytojų, kurie dirbo 1944–1946 m., vėliau buvo „paskirti atgaline data“. Tiriant A. Dirsytės nueitą pedagoginį kelią, svarbu atsakyti į klausimą: kodėl taip padaryta?

Atsakymą rasti padeda 1947 m. įsakymas, tiksliau – gruodžio 30 d. įsakymas¹¹⁶. Juo „skiriami“ kelerių mokymo įstaigų pedagogai. Antruoju paragrafu buvo „paskirti“ Vilniaus Salomėjos Nėries gimnazijos mokytojai, o tarp jų yra trys, pradėję dirbti anksčiau už A. Dirsytę, t. y. liepą, rugpjūtį bei rugsėjo pirmoje pusėje. Taigi (nepaisant bylos pirmosios chronologinės ribos – 1944 m. rugsėjo 26 d.) tikrasis A. Dirsytės skyrimo įsakymas turėjo būti įsegtas į šią bylą, kaip ir visų kitų mokytojų, kurie šioje gimnazijoje pradėjo dirbti 1944–1946 m., bet vėliau „paskirti atgaline data“.

Reikia atkreipti dėmesį, kad (tikėtina, 1947 m. gruodžio 30 d. įsakymo parengimo metu) buvo išplėsta nemenka dalis pirmųjų bylos lapų, o likę pertvarkyti iš naujo. Pvz.,

48 puslapis tapo 1, o 1944 m. rugsėjo 15 d. įsakymas Nr. 72 – įsakymu Nr. 2.¹¹⁷ Šie administraciniai ir raštvedybos „patikslinimai“ rodo, kad, baigiantis 1947 metams, A. Dirsytės (galbūt ir kitų represuotų mokytojų) darbo „tarybinėje švietimo sistemoje“ faktai buvo „trinami“. Kartu, ko gera, buvo bandoma ištrinti jos (ir galbūt kitų mokytojų) atminimą¹¹⁸.

Taigi A. Dirsytės paskyrimo gimnazijos mokytoja laikas nežinomas. Be to, nežinoma ir pirmoji jos darbo šioje mokykloje diena. Remiantis buvusių auklėtinių M. Biekšaitės-Kibirskštienės ir A. Bielinytės liudijimais galima suprasti, kad ši diena buvo mokslų metų pradžioje. Pirmoji rašė, kad ji 1944 m. rugsėjo 1-ąją ėjusi „į paskutinę gimnazijos klasę“, kad „susirinko mažai mokinių“ ir buvo daug tuščių suolų, kad stigo „mokytojų, mokiusių mus nuo pirmos klasės“, buvo nejauku ir liūdna. Po to, bet „iš naujos eilutės“, ši autorė nurodė, kad buvo sujungtos trys klasės, kad „auklėtoja – vokiečių kalbos mokytoja Adelė Dirsytė“. Antroji rašė, kad 1944–1945 mokslo metais, kai ji mokėsi Vilniaus II mergaičių gimnazijos paskutinėje klasėje, „atėjo nauja vokiečių kalbos mokytoja Adelė Dirsytė ir buvo paskirta mūsų klasės auklėtoja“.¹¹⁹ Šie liudytojų teiginiai sudaro įspūdį, kad tos klasės buvo sujungtos, o A. Dirsytė jungtinės klasės auklėtoja tapo ne rugsėjo 1-ąją, o vėliau. Šią prielaidą leidžia patvirtinti gimnazijos direktorės A. Rapoportienės 1944 m. lapkričio 24 d. raštas, kuriuo (be kitko) nurodyta, kad mokykloje darbas prasidėjo spalio 2-ąją¹²⁰.

M. Bloznelis, remdamasis M. Biekšaitės-Kibirskštienės ir A. Bielinytės liudijimais, bet to nenurodydamas, glaustai paminėjo, kad mokytoja A. Dirsytė buvo paskirta „iš buvusių trijų lygiagrečių klasių likusių mokinių“ sudarytos didelės – 48 mokinių – klasės auklėtoja¹²¹. Tas pats M. Biekšaitės-Kibirskštienės liudijimas teigia, kad A. Dirsytė „buvo kukli ir rami. Nors klasė [–] didelė, auklėtoja

labai greit įsiminė pavardes“. Kitoks nurodymas A. Bielinytės liudijimas: „Klasėje buvo net 48 mergaitės[,] ir naujoji mūsų mokytoja iš pat pirmųjų dienų stengėsi įdėmiai į visas įsižiūrėti ir kiekvieną pažinti. Sunki tai buvo užduotis, nes laikai buvo neramūs, nepalankūs atviram bendravimui, tačiau Adelė Dirsytė atrado kelią į mūsų širdis.“ Taigi mokytoja A. Dirsytė pasižymėjo ne tik gera atmintimi, bet ir dėmesiu auklėtinėms kaip asmenims, ir tai atvėrė kelią į pedagoginę sėkmę. Šis dėmesingumas ir jį lydinti sėkmė, ko gera, buvo įtakoti žmogaus kaip Dievo kūrinio suvokimu ir artimo meilės nuostata.

Nedatuotame, bet (veikiausiai) 1944 m. lapkritį sudarytame gimnazijos pedagogų sąrašė¹²² atrandame, kad šioje mokykloje vienintelė A. Dirsytė mokė užsienio kalbos. Dokumente nurodyta, kad ji yra germanistė ir moko IV–VIII klases vokiečių kalbos, kad jos darbui su IV klase skiriamos dvi, o darbui su V–VIII klasėmis – 10 savaitinių pamokų. (Pastaruoju atveju galbūt 8 pamokos buvo skirtos vokiečių kalbai, o 2 – globojamos klasės auklėjimui.) Nuoroda minėto statistinio dokumento duomenimis, V–VIII klasės buvo vyriausios, t. y. IX–XII klasės. Vis dėlto svarbu ir išsiaiškinti, kaip mokiniai vertino A. Dirsytę kaip vokiečių kalbos mokytoją.

Viena buvusių mokinių – O. Kakariekaitė-Imbrasienė – 2000 m. apie šią mokytoją teigė, kad „ji dėstė mums vokiečių kalbą 1945–1946 metais. Tai buvo puiki savo dėstomo dalyko specialistė. [...] Pamokų laiką ji skyrė ne tik vokiečių kalbai, bet ir asmenybės ugdymui. [...] Nepasirengti jos pamokai niekas nediršo, nusirašyti taip pat niekas nediršo. [...] Dažnai ji paklausdavo per pamoką: „Kieno šiandien mamytės gimimo diena? Kas nori mamai parnešti penketą – dovaną?“ Iš pradžių net pakeldavo pažymį, o vėliau tapo tradicija atsakinėti savanorėmis. Gražios būdavo ir įdomios jos pamokos.“¹²³ Komentuojant citatą verta pabrėžti, kad

mokymo ir ugdymo sąsaja – ne tik fundamentalaus edukacinio tikslo siekis, bet ir gera priemonė sėkmingam dalyko įsisavinimui.

Kita buvusi mokinė – I. Veisaitė – 2001 m. teigė, kad „1944 metų vasarą, naciams pasitraukus iš Vilniaus, galėjau vėl lankyti mokyklą. Įstojau į Salomėjos Nėries gimnaziją, kur vokiečių kalbą dėstė mokytoja Dirsytė. Kadangi aš kalbą mokėjau, ji mane kartais atleisdavo nuo savo pamokų. O kartais pasikviesdavo į vyresnes klases paskaityti kokį vokišką eilėrašį ar kitokį tekstą. Jaučiausi labai pagerbta.“¹²⁴ Gali būti, kad mokytoja A. Dirsytė, kviesdama į vyresnes klases gerai vokiškai mokančią jaunesnės klasės mokinę, norėjo tų vyresnių klasių moksleiviams parodyti, jog išmokti vokiečių kalbą nėra sunku, kad tai gali net jaunesni moksleiviai.

Lyginant su jau cituotais teiginiais, buvusios auklėtinės M. Biekšaitės-Kibirškštienės 1999 m. paskelbti teiginiai apie A. Dirsytę kaip vokiečių kalbos mokytoją yra mažiau palankūs. „Jos pamokos [–] nuobodokos. Ji mūsų nei gyrė, nei peikė. Kaip išmoksti, tokį pažymį ir gauni.“¹²⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad pirmo ir paskutinio šių liudijimų teiginiai apie mokytojos A. Dirsytės vokiečių kalbos pamokų patrauklumą yra kone priešingi. Vis dėlto remiantis trijų buvusių mokinių teiginiais, galima būtų teigti, kad mokytoja A. Dirsytė, dalykininkė, buvo kompetentinga ir sumani, dirbo neformaliai bei iniciatyviai, vertino objektyviai, tačiau ne visi mokinių šias pedagogės teigiamas savybes gebėjo atpažinti bei įvertinti.

Besidarbūdama gimnazijoje mokytoja A. Dirsytė pasižymėjo ne tik vokiečių kalbos mokymu. Minėta, kad ji dalį pamokos laiko skirdavo ugdymui. Buvusi mokinė O. Kaka-riekaitė-Imbrasienė, kurią A. Dirsytė mokė 1945–1946 mokslo metais, liudijo: „Klasėje tuo metu mokėsi ir vyriausybės [...] narių vaikai. Nepaisydama to, ji drąsiai skiepijo mumyse nepakantumą blogiui. [...] Dirsytė

mokė, kad reikia padėti kitiems, reikia mylėti ne tik artimą, bet ir priešą [...]“. A. Dirsytė neslėpė, kad yra tikinti. „Mokė ir mus nepraieiti pro bažnyčią, užsukti, pasimelsti, paprašyti Dievą pagalbos.“ Gimnazija buvusi Šv. Ignoto gatvėje, priešais Šv. Ignoto bažnyčią, kur ši liudininkė savo mokytoją dažnai matydavusi.¹²⁶ Žinoma, kone visiškai atviros vertybinės nuostatos, ypač skatinimas maldai vedė link konflikto su mokyklą veikiančiomis politinėmis nuostatomis, per tai – į represinio aparato akiratį ir gniaužtus.

Daugiau laiko ir pastangų A. Dirsytė skirdavo auklėtinių ugdymui. Be vokiečių kalbos pamokų ir klasės valandėlių, šiuo tikslu galėjo būti organizuoti ypatingi renginiai. Vokiečių okupacijos laikotarpiu dirbdama amatų mokykloje A. Dirsytė taikydavo ne tik religinio ugdymo priemones, bet ir kultūrinės, pvz., kad auklėtinės pamatytų kuo daugiau spektaklių ar aplankyti universiteto observatoriją. Pokario laikotarpiu tokių kultūrinių iniciatyvų stigo. Tiesa, pagal A. Bielinytę, 1944–1945 mokslo metams baigiantis, A. Dirsytė susirūpino auklėtinių būsima profesija ir šiuo tikslu pakvietė „į klasę psichologą [...]“¹²⁷. Tačiau kitų faktų (atrodo) nėra.

Tad ypatinga A. Dirsytės kaip pedagogės veikla – pastangos atsiliepti į religinio institucinio ugdymo draudimo problemą. Tas pats M. Biekšaitės-Kibirškštienės liudijimas byloja, kad užsiėmimų „tvarkaraštyje nebeliko tikybos pamokų“, tačiau jos vyko greta esančios bažnyčios salėje; tuo pasirūpino auklėtoja. Tad ateistinio komunizmo idėjų pagrindu pertvarkomos mokyklos viena iš auklėtojų liko ištikima katalikės pareigoms: ji ėmėsi nelegalios veiklos – surengė tikybos pamokas šalia esančioje (ko gera, Šv. Ignoto) bažnyčioje, todėl anksčiau ar vėliau galėjo būti griežtai nubausta. Vertinant krikščioniškojo pašaukimo aspektu, ši drąsų žingsnį galima traktuoti kaip sekimą Kristumi.

Bet kokiam ugdymui yra svarbūs šie dalykai: asmeninis pavyzdys auklėtiniams ir asmeninis santykis su jais. A. Bielinytės liudijimas rodo, kad A. Dirsytės auklėtinės kiekvieną sekmadienį matydavo savo auklėtoją Šv. Mikalojaus bažnyčioje ir kad „palengva užsimezgė su ja artimesni ryšiai“¹²⁸. Šis rezultatas buvo svarbus stiprinant auklėtojos ir auklėtinių tarpusavio pasitikėjimą, atvėrė papildomas neformalaus ugdymo galimybes. Pagal tą patį liudijimą, A. Dirsytė pakvietė auklėtines į ateitininkų susirinkimą. „Mes buvome sužavėtos Stefanijos Ladygienės paskaitų, vėliau su mumis bendravo ir kiti labai įdomūs žmonės[,] ir mes išitraukėme į ateitininkų veiklą.“ Deja, šio vyksmo chronologija lieka miglota.

Vis dėlto remiantis minėtu M. Biekšaitės-Kibirskštienės liudijimu galima teigti, kad ne vėliau kaip iki 1944 m. spalio pabaigos A. Dirsytės auklėtinės ryžosi kone demonstratyviai švęsti Visų Šventųjų dieną. „Mes, gimnazistės, nutarėme švęsti lapkričio pirmąją, todėl neatėjome į klasę“. Gali būti, kad šį sprendimą netiesiogiai paskatino jų auklėtoja, kuri stengėsi savo pavyzdžiu ir veikla paskatinti auklėtines tapti išsilavinusiomis katalikėmis. Be abejo, ateistinės valstybės prievaizdai negalėjo nereaguoti. Tame pačiame liudijime teigiama ir apie pasekmes. „Po poros dienų pasirodė saugumiečiai. Prasidėjo tardymai. Auklėtoją laikė iki vidurnakčio. Jautėme savo kaltę. Norėjome atsiprašyti. Auklėtoja pasakė: „Užmirškime“. Deja, nėra duomenų, ar ji tą sykį dar kažką sakė. Panašu, kad ji auklėtinių nuo bendro sprendimo religinių praktikų atžvilgiu neatkalbinėjo, net priešingai. Šią prielaidą netiesiogiai remia žinios apie vėlesnius įvykius.

Vienas jų – 1945 m. Šv. Dvasios atsiuntimo šventė. Tas pats M. Biekšaitės-Kibirskštienės liudijimas informuoja apie tai, kad auklėtoja ir auklėtinės religiją praktikavo bendrai. „Per Sekmines su auklėtojaėjome į Kalvarijas. Kartu meldėmės.“ Taigi moky-

toja su globojama klase ar bent jau daugeliu auklėtiniųėjo Kryžiaus keliu Vilniaus Kalvarijose; tai negalėjo būti atsitiktinumas. Kitas toks įvykis – neoficialios Šv. Mišios mokyklos baigimo proga. Apie tai informuoja tas pats liudijimas. „Išleistuvių rytą vyko pamaldos Aušros Vartų koplyčioje. Visam gyvenimui įsiminė kunigo Poškaus pamokslas. Nesulaukėme ašarų. Jos riedėjo ir ramiosios auklėtojos skruostais.“ Taigi galime teigti, kad mokytoja A. Dirsytė nedraudė auklėtinėms tartis dėl religinių praktikų ir kad pati (ko gera) tai skatino. Ji buvo ne tik mokytoja ir auklėtoja, bet ir savo auklėtinių dvasinė vedlė.

Pokario laikotarpiu Lietuvos mokykloms iškilo pavojus ir netekti tradicinio vertybinio ugdymo, ir susidurti su visuotiniu materialių skurdu. Pastarasis dalykas buvo ypač skaudus aukštesnių klasių mokinėms, kurios patyrė ankstesnę Lietuvos santykinę gerovę ir ruošėsi svarbiai šventei – mokyklinėms išleistuvėms. Tas pats M. Biekšaitės-Kibirskštienės liudijimas informuoja, kad „auklėtoja išsklaidė [...] rūpesčius dėl [...] išleistuvių apdaro. Dauguma mergaičių negalėjo įsigyti išleistuvių suknelės. Uniformos [–] nunešiotos ir išaugtos. Auklėtoja patarė visoms apsirengti tautiniais kostiumais. Padėjo juos pasiskolinti.“¹²⁹ Taip ji ne tik išsprendė absolventėms skaudžią problemą, bet ir pabrėžė mokyklinės šventės tautinę svarbą.

Ne mažiau prasmingai buvo išspręsta kita šių iškilnių problema. Tame pačiame M. Biekšaitės-Kibirskštienės liudijime matome, kad „[...] gimnazijoje abiturientės nieko nedovanodavo mokytojams, net lauko gėlės. Įteikiant atestatą, auklėtojos dovanodavo kiekvienai abiturientei rožės žiedą.“ Mokytojos A. Dirsytės auklėtinės kalbėjo, esą „gerai, kad pokariniame Vilniuje nėra rožių. Mūsų daug, tai auklėtoja pusmečio atlyginimą išleistų“. Jos buvo sužavėtos auklėtojos išradingumu, kai su atestatu gavo po erškėtrožę, o auklėtoja „karo vaikų“ dalią palygino su erškėtrožės ištvėrme. Tiesa, sunku nepastebėti ir kitos

simbolinės reikšmės. Erškėtis ar erškėtrožė – kančios, liūdesio ir skausmo ženklas, tad mokytoja A. Dirsytė sąmoningai ar nesąmoningai pabrėžė tuos išgyvenimus ir netektis, kurie teko ar galėjo tekti kiekvienam to meto absolventui.

Nauji – 1945-1946 mokslo metai prasidėjo rugsėjo 1 d.¹³⁰ A. Dirsytė vokiečių kalbos mokė 7 klases: V a, V b, VI a, VI b, VII, VIII a ir VIII b. Be to, ji tapo V a klasės auklėtoja. Iš viso jai teko 16 savaitinių pamokų.¹³¹ Nurodytos klasės buvo gimnazinės, jos prilygo vidurinės mokyklos IX–XII klasėms. Iš tų 16 savaitinių pamokų 14 greičiausiai buvo skirtos kalbai, o 2 – globojamos klasės auklėjimui. Jas mokytoja A. Dirsytė turbūt vėl skyrė krikščioniškų vertybių diegimui. Deja, gimnazija pamažu buvo niveliuojama. Veikiai pakeistas (kaip minėta) jos pavadinimas, netrukus ji privalėjo tapti bendra – mergaičių ir berniukų – mokykla. Vis dėlto mokytoja A. Dirsytė ir toliau nuoširdžiai plušėjo auklėtinių ir kitų mokinių labui.

Jos nepakitusių principus ir darbo rezultatus liudija tų mokslo metų auklėtinės B. Poškutės atsiminimai. „Greitai [...] padykusi [...] klasė [...] ėmė keistis į gerą. Dabar [...] susimąstau, kuo mus patraukė ši savo darbui atsidavusi pedagogė. Matyt, [...] traukė savo vidiniu grožiu. Mūsų šūkiu tapo – žmoguje viskas turi būti gražu. Ką bedirbtum, atlik labai sąžiningai ir [...] darbe atrask grožį. Su [...] įkvėpimu [...] sutvarkydavome [...] klasę, kuri iš visos gimnazijos išsiskyrė tvarkingumu. Visos [...] stengėsi būti kuklios, tvarkingos, gerai mokyti. Klasės pažangumas labai pakilo. Dvasingumas labai suartino [...] kolektyvą. Auklėtoja sugebėjo netiesiogiai įteigti religiją, maldingumą – visos lankėme pamaldas [...].“¹³² Žinoma, tokių auklėjimo išdavų „raudonajai valdžiai“ nereikėjo. Tačiau ne mokytojavimas tapo A. Dirsytės tragedijos priežastimi¹³³. Kaip minėta, mokytoja buvo suimta 1946 m. naktį iš kovo 5-osios į 6-ąją.

IŠVADOS

Pirmoji mokykla, kurioje mokytojavo A. Dirsytė, buvo Vaikelio Jėzaus draugijos Mergaičių amatų ir ruošos mokykla (Kauņas). Ji mokė pradinį išsilavinimą įgijusias paaugles ir jaunuoles lietuvių kalbos ir literatūros. Šis darbas tęsėsi Lietuvos Respublikos laikotarpiu, nuo 1939 m. sausio 26 d. iki 1940 m. rugpjūčio 20 d., t. y. iki mokyklos uždarymo sovietmečio pradžioje.

Antroji mokykla, kurioje mokytojavo A. Dirsytė, buvo Vilniaus nepilnoji vidurinė suaugusiųjų mokykla. Ten ji vidurinio išsilavinimo neįgijusius jaunos suaugusiuosius, ne tik lietuvius, bet ir lenkus bei žydus, mokė vokiečių kalbos, buvo ir vienos lietuviškos klasės vedėja. Šis darbas tęsėsi sovietizacijos laikotarpiu, nuo 1940 m. spalio 10 d. iki 1941 m. rugpjūčio 1 d., t. y. iki mokyklos uždarymo vokiškosios okupacijos pradžioje.

Trečioji mokykla, kurioje mokytojavo A. Dirsytė, buvo Vilniaus II valstybinė vidurinė amatų mokykla. Ten ji mokė vokiečių kalbos ir buvo mergaičių klasės auklėtoja. Be to, ji dirbo pedagoginį darbą Vilniaus suaugusiųjų institute, kuris buvo jos ketvirtoji pedagoginė darbovietė. Šie darbai tęsėsi vokiečių okupacinio režimo sąlygomis, nuo 1941 m. spalio 1 d. iki 1944 m. birželio 15 d.

Penktoji mokymo įstaiga, kurioje mokytojavo A. Dirsytė, buvo Vilniaus II mergaičių gimnazija, kuri 1945 m. rugsėjo 29 d. pavadinta Vilniaus S. Nėries gimnazija. Ten ji mokė vokiečių kalbos ir buvo didelės klasės auklėtoja. Be to, ji dirbo Vilniaus liaudies universitete, t. y. pertvarkytame Vilniaus suaugusiųjų institute. Ten ji buvo inspektorė ar direktoriaus pavaduotoja, taip pat vokiečių kalbos mokytoja. Šie darbai tęsėsi pakartotinos sovietizacijos ir sunkiomis pokario sąlygomis, nuo 1944 m. rugsėjo 16 d. iki 1946 m. kovo 6 d., t. y. iki jos suėmimo.

Antrosios sovietizacijos laikotarpiu A. Dirsytė kryptingiau dirbo Vilniaus II mergaičių, arba S. Nėries, gimnazijoje, o Liaudies universitete apsiribojo kasdienių pareigų atlikimu ir humanistinių vertybių skleidimu. Tad būtent veikla gimnazijoje, kai „raudonajai imperijai“ nepalankios nuostatos, o ypač bet kokios nesankcionuotos iniciatyvos buvo vertinamos kaip priešiškos, buvo ne tik išsiskirianti, bet ir labai rizikinga.

Mokytoja A. Dirsytė buvo rami ir kukli asmenybė, tačiau pareiginga, kruopšti, principinga ir nuosekli pedagogė, gera auklėtoja, kuriai rūpėjo ne tik dalykinis mokinių paruošimas, bet ir kultūrinis jų išsilavinimas, ypač tradicinių vertybių ugdymas. Labiausiai vertintina jos neoficiali religinio ugdymo veikla pokario laikotarpiu.

A. Dirsytė ne tik puikiai suprato savo – Lietuvos pedagogės – uždavinius, bet ir

savąją – mokytojos katalikės – pareigą, nors gal ir naiviai tikėjosi, kad įmanoma anuometinio politinio režimo sąlygomis ją atlikti. Žvelgiant iš krikščioniškųjų dorybių perspektyvos, tokia pozicija leidžia vertinti A. Dirsytės pedagoginę veiklą pokario laikotarpiu kaip labai principingą ir atitinkančią pašaukimą sekti Kristumi.

Pirmuoju „raudonuoju“ laikotarpiu A. Dirsytė išvengė mokyklos sovietizacijos darbų, pasyviai kai kuriems jų priešinosi. Hitlerinės valdžios metais ir antrojo „raudonojo“ laikotarpio pradžioje ji skleidė humanistines vertybes. Be to, šiuo „raudonojo“ laikotarpio tarpsniu A. Dirsytė veikė auklėtinių religinio ugdymo labui. Tad ji laikytina pasyvia rezistente, veikiančia prieš mokyklą, kuriose ji dirbo, sovietizaciją, taip pat aktyvia rezistente prieš jos auklėtinių ateizaciją.

Nuorodos

¹ V. Kašauskienė, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir pasipriešinimas jai 1940–1964 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.

² *Adelė Dirsytė: gyvenimas ir darbai*, sudarė dr. Mindaugas Bloznelis, Vilnius: Katalikų akademija, 2003, p. 47, 52–57.

³ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 47.

⁴ Skirsniai „Mokytoja persikelia į Vilnių“ ir „Salomėjos Nėries gimnazijos mokytoja“ (*Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 52–57).

⁵ Žr. ir plg. *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 56, 489–546. Deja, liko nenurodyta, kas tuos liudijimus užrašė, kur yra jų originalai.

⁶ LCVA, f. 391, f. R-762.

⁷ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, t. 3 ir priedas prie bylos.

⁸ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 500–502, 509–510, 525–527, 531–532; M. Kibirkštienė-Biekšaitė, „Auklėtoja“, *Dialogas*, 1999 m. balandžio 2 d., Nr. 13 (368), p. 15.

⁹ S. Ivanauskas, „Gyveno ir dirbo, kad Tėvynėje būtų šviesiau. Prisiminimų apie Adelę Dirsytę nuotrupos“, *XXI amžius*, 2000 m. balandžio 14 d., Nr. 28, p. 9.

¹⁰ Žr. *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 13.

¹¹ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 525.

¹² LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 17.

¹³ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 16.

¹⁴ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 4, arba f. R-858, ap. 2, b. 1180, l. 9–10. Šiuos duomenis A. Dirsytė nurodė ir vėliau – tų pačių metų kovo 7 d. ir balandžio 2 d. anketose (žr. *ibid.*, l. 5–6). Pildant vėliausią ir esant naujam skirsniai, t. y. apie darbo užmokestį, A. Dirsytė nurodė gaudavusi 59 litus.

¹⁵ LCVA, f. 1489, pažyma: http://www.archyvai.lt/lt/fondai/visuomenines_organizacijos/lcva_f1489_pazyma.html

¹⁶ LCVA, f. 391, ap. 5, b. 585, l. 87.

¹⁷ LCVA, f. 391, ap. 8, b. 343, l. 54–55. (Citatos rašyba taisyta straipsnio autoriaus).

¹⁸ LCVA, f. 391, ap. 8, b. 343, l. 63.

¹⁹ LCVA, f. 391, ap. 5, b. 585, l. 76.

²⁰ LCVA, f. 391, ap. 8, b. 343, l. 88, 91, 93, 94.

²¹ LCVA, f. 391, ap. 5, b. 585, l. 81.

²² LCVA, f. 391, ap. 5, b. 585, l. 88.

²³ Žr. 1940 m. gegužės mėn. algų lapo išrašą (LCVA, f. 1489, ap. 1, b. 64, l. 1). Iš jo matyti, kad A. Dirsytė gavo 62 litus ir kad iš 13 pedagogų už ją mažiau gavo tik 3, kiti – nuo 93 iki 350 litų.

²⁴ LCVA, f. 391, ap. 5, b. 585, l. 72.

²⁵ LCVA, f. 391, ap. 5, b. 585, l. 84.

²⁶ Žr. LCVA, f. 391, ap. 5, b. 585, l. 89.

²⁷ Nenurodydamas šaltinio M. Bloznelis teigė, kad 1940 m. birželio 4 d. VDU Teologijos ir filosofijos fakulteto taryba įvertino A. Dirsytės baigiamąjį darbą ir patvirtino jos aukštojo mokslo baigimo diplomą (*Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 51). Teiginius remia Teologijos ir filosofijos fakulteto pažymėjimas (LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, priedas prie bylos, l. 8–5), A. Dirsytės tarnybinė kortelė (LCVA, f. 391, ap. 10, b. 3271, l. 1), kai kurie kiti archyviniai raštai. Pirmame dokumente dr. Z. Ivinskis už fakulteto dekaną pažymėjo, „kad Adėlei Dirsytei 1940.VI.4 Teologijos-Filosofijos Fakulteto Tarybos posėdyje pripažintas aukštojo mokslo baigimo diplomas su pažymiu gerai /4/“. Antrojo dokumento skirsnis „Išeitis mokslas (kur ir kada)“ nurodo: „V. D. U-te Humanitarinių mokslų diplomą 1940 m. VI. 4 d.“

²⁸ LCVA, f. 391, ap. 8, b. 343, l. 172–173. (Cituo-tas mokyklos pavadinimas rašomas pagal dabartines kalbos taisykles).

²⁹ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 12.

³⁰ Virtuali specializuota svetainė www.maps.lt rodo, kad tai – A. J. Greimo gatvė, esanti tarp II Birutės ir Naujosios Fredos rajonų.

³¹ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 13–15.

³² LCVA, f. 391, ap. 8, b. 343, l. 179.

³³ Pusmečiu vėliau, 1941 m. rugsėjo 27 d., A. Dirsytė gyvenimo aprašyme netiksliai nurodė, kad ji mokytojavo šioje mokykloje iki 1940 m. rugpjūčio 1 d. (LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 25, l. 83).

³⁴ LCVA, f. 631, ap. 7, b. 4807, l. 8.

³⁵ LCVA, f. R-858, ap. 2, b. 1180, l. 6.

³⁶ LCVA, f. R-858, ap. 2, b. 1180, l. 5.

³⁷ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 52.

³⁸ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 1–6. 1941 m. vasario 26 d. anketoje A. Dirsytė nurodė mokanti lietuvių ir vokiečių kalbas bei „truputį rusų ir lenkų“ (LCVA, f. R-858, ap. 2, b. 1180, l. 3), o 1942 m. sausio 17 d. anketoje rusų ir lenkų k. mokėjimas nenurodytas (LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 246, l. 5).

³⁹ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 10.

⁴⁰ Nepasirašytas nutarimo publikatas, žr. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 327, l. 93.

⁴¹ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 3.

⁴² Įsakymo nuorašai, žr. LCVA, f. R-762, ap. 4, b. 210, l. 92–93; arba ten pat, b. 241, l. 306–307.

⁴³ Pranešimo nuorašas, žr. LCVA, f. R-858, ap. 2, b. 1180, l. 8.

⁴⁴ Tai rodo šioje mokykloje dirbusiųjų 1941 m. birželio 15 d. sąrašas (LCVA, f. R-762, ap. 1,

b. 167, l. 2–3). Pati A. Dirsytė 1941 m. rugsėjo 27 d. gyvenimo aprašyme ir 1942 m. sausio 17 d. anketoje teigė, kad šioje mokykloje dirbusi nuo 1940 m. spalio 8 d. (LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 25, l. 83; b. 246, l. 5).

⁴⁵ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 316–320. Baigiant rašyti straipsnį pavyko rasti originalius protokolus (LCVA, f. R-858, ap. 1, b. 42). Jų, palyginti su nuorašais, yra daugiau. Dublikatų turinys sutampa, skiriasi tik forma. Straipsnio nuorodos į šių protokolų nuorašus yra paliktos, o protokolų originalais remiamasi, kai trūksta nuorašų, t. y. posėdžių, įvykusių nuo 1941 m. kovo 31 d., protokolų.

⁴⁶ Iš tikrųjų L. Gira buvo švietimo komisaro pavaduotojas (Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 6, 2004, p. 695).

⁴⁷ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 99–100.

⁴⁸ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 322.

⁴⁹ Protokolo Nr. 2 nuorašas (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 321).

⁵⁰ Protokolo Nr. 2 nuorašas (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 322).

⁵¹ Protokolo Nr. 2 nuorašas (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 322). (Citatos rašyta taisyta straipsnio autoriaus).

⁵² Pirmojo susirinkimo metu Pedagogų taryba pritarė „Spalio revoliucijos“ minėjimo paruošimo valdybos sudarymui, kuri buvo viena abejoms Vilniaus suaugusiųjų mokykloms ir kurios nariu tapo vėliau skundais susitepęs Nepilnosios mokyklos pedagogas A. Bitlierius. Pritarta ir savos mokyklos tokio pobūdžio valdybos sudarymui, kurios nariais, be minėto asmens, tapo vėliau „komunistine veikla“ ir priešišku lietuviams pasižymėję mokytojai A. Pomerancas ir V. Mergelis. Be to, „kom. L. Gira“ siūlė „dar prieš šventę išleisti sieninį laikraštį ir įsteigti komjaunimo kuopelę“, o direktorius A. Karelis prašė „visus mokinius [...] prirengti tinkamai paminėti Spalių revol. šventę“. Žr. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 320. (Paskutinės citatos rašyta taisyta).

⁵³ Antrojo susirinkimo metu Pedagogų taryba nutarė, kad „Spalio revoliucijos šventės“ rengimu turi rūpintis (penkių) mokytojų komisija, tarp kurios narių – minėtieji A. Bitlierius, A. Pomerancas ir V. Mergelis. Šiame susirinkime taip pat nutarta, kad „sieninio laikraščelio redakcinė komisija“ – A. Strimaitytė, V. Mergelis ir B. Vasylytė. Be to, nurodyta, kad „eisenos kolona rūpinasi ir ją veda mok[ytojai] Bitlierius ir Pomerancas“, o „salės puošimu ir transparantais rūpinasi mok. Bitlieriuvienė, padedama

mokinių ir komjaunimo“. Paskutinis „raudonas“ tos dienos nutarimas – „mok. Bitlieriui pavesta suorganizuoti komjaunimo kuopelę ir pasirūpinti šventės metu surengti Lenino kampelį“. Žr. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 321–322. (Citātų rašyba taisyta straipsnio autoriaus).

⁵⁴ Mokytojų apklausos, kuri atlikta 1940 m. lapkričio 29 d., raštas (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 221).

⁵⁵ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 324–325.

⁵⁶ Citātų rašyba taisyta straipsnio autoriaus.

⁵⁷ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 11.

⁵⁸ Protokolo Nr. 7 nuorašas (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 328).

⁵⁹ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 221–228.

⁶⁰ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 226.

⁶¹ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 237.

⁶² LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 187.

⁶³ Šio darbo rezultatas – 8 lapai mokytojų liudijimų (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 187–195).

⁶⁴ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 190.

⁶⁵ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 190. (Citatos kalba taisyta straipsnio autoriaus).

⁶⁶ Protokolas Nr. 11, nuorašas (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 247–248).

⁶⁷ Protokolas Nr. 12, nuorašas (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 256–260).

⁶⁸ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 4.

⁶⁹ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 52.

⁷⁰ Pvz., 1941 m. vasario 27–28 d. mokyklos Pedagogų taryba svarstė mokinių lietuvių ir lenko ginčą, kuris baigėsi pirmojo smūgiu antrajam. Svarstymas tapo viešu Suaugusiųjų švietimo valdybą pasiekusiu konfliktu, o vienas lenkus palaikantis jo dalyvis (esą) terorizavo lietuvius, grasindamas pranešti kompartijai. Žr. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 34, 37–38, 266–270.

⁷¹ Pvz., mokyklos Pedagogų tarybos 1941 m. vasario 28 d. protokolą, kur aprašytas minėto mokinių konflikto svarstymas, A. Dirsytė pasirašė kartu su kitais 9 lietuviais, o jų oponentai – 4 lenkai ir 1 žydas – protokolui nepritarė (plg. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 34, 100).

⁷² Žr. Pedagogų tarybos 1941 m. kovo 31 d. susirinkimo protokolą (LCVA, f. R-858, ap. 1, b. 42, l. 86).

⁷³ LCVA, f. R-858, ap. 1, b. 42, l. 86–87.

⁷⁴ Žr. Pedagogų tarybos 1941 m. balandžio 8 d. susirinkimo protokolą (LCVA, f. R-858, ap. 1, b. 42, l. 88, 91).

⁷⁵ Pedagogų tarybos 1941 m. balandžio 25 d. susirinkimo protokolą (LCVA, f. R-858, ap. 1, b. 42, l. 95).

⁷⁶ Pedagogų tarybos 1941 m. gegužės 26 d. susirinkimo protokolą (LCVA, f. R-858, ap. 1, b. 42, l. 101, 104).

⁷⁷ LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 2–3.

⁷⁸ Žr. mokyklos direktoriaus 1941 m. birželio 19 d. pažymėjimo nuorašą (LCVA, f. R-858, ap. 2, b. 1180, l. 2).

⁷⁹ Įsakymo originalas, žr. LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 172a, p. 165; įsakymo nuorašas, žr. ten pat, ap. 1, b. 803, l. 23. Kitu dokumentu – Suaugusiųjų švietimo valdybos viršininko J. Geniušo pranešimu „Vilniaus nepilnosios vidurinės m-los direktoriui p. A. Kairieliui“ – nurodoma, kad ši mokykla „įjungama į Vilniaus vidurinės mokyklos sudėtį“, tad direktorius „prašomas visą mokyklos turtą, bylas, pedagoginių ir administracijos personalą perduoti Vilniaus vidurinės mokyklos direktoriui p. A. Mažoniui“ (LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 167, l. 4). Bet žinių, kad A. Dirsytė tapo šios mokyklos darbuotoja, nėra. Ji pati minėtoje 1942 m. sausio 17 d. anketoje teigė, kad „suaugusiųjų progimnazijoje“, t. y. nepilnojoje mokykloje, dirbusi iki 1941 m. liepos 31 d.

⁸⁰ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 9–10.

⁸¹ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1192, l. 7.

⁸² LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 25, l. 82. Nors prašyme nurodyta, kad dokumentai būtų pateikti vėliau, toje pačioje archyvinėje byloje yra ta pačią dieną A. Dirsytės parašytas jos gyvenimo aprašymas (ibid., l. 83).

⁸³ LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 171, p. 31.

⁸⁴ LCVA, f. 391, ap. 10, b. 3271, l. 1.

⁸⁵ Netikslu teigti, kad šioje mokykloje A. Dirsytė dirbo 1942–1944 m. (*Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 52).

⁸⁶ Daugelio mokytojų bei instruktorių padėtį apibrėžiantis įsakymas, žr. LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 171, p. 75–98. Įrašas, kuriuo patvirtinamas A. Dirsytės kaip mokytojos cenzas, žr. dokumento 96 p. Šio įsakymo nuorašas, žr. ibid., b. 2a, l. 51–63, jo įrašas apie A. Dirsytės kaip mokytojos cenzą – l. 62.

⁸⁷ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 52.

⁸⁸ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 52–53.

⁸⁹ LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 246, l. 5.

⁹⁰ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, t. 3, l. 71, 83.

⁹¹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, t. 3, l. 84–1 – 84–13. Yra ir konspekto dalies teiginių vertimas į rusų k. (ibid., l. 84–14).

⁹² Neformaliojo suaugusiųjų švietimo institucijos – Liaudies universitetai – Lietuvoje atsiranda nuo 1916 m., bet „1941 [...] organizuoti naujais pagrindais. Jų veiklai vadovavo Švietimo liaudies komisariato Suaugusiųjų švietimo valdyba“. Žr. Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 13, 2008, p. 79–80.

Čia klaidingai teigiama, kad, Lietuvą okupavus Vokietijai, liaudies universitetai uždaryti ir kad vėl pradėti steigti 1958 m. Švietimo generalinio tarėjo 1941 m. rugsėjo 15 d. įsakymu Vilniuje ir Kaune veikę liaudies universitetai pavadinti suaugusiųjų institutais (LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 176a, l. 27). Vilniaus suaugusiųjų institutas veikė iki 1944 m. rugsėjo 8 d., apie tai žr. toliau.

⁹³ LCVA, f. R-629, ap. 2, b. 176a, l. 103–104. Pažymėtina, kad A. Dirsytė 1942 m. sausio 17 d. minėta anketa netiksliai nurodė, kad ji suaugusiųjų institute dirbusi nuo 1941 m. spalio 1 d.

⁹⁴ Tai rodo šio instituto patalpų aprūpinimo kuru 1941–1942 m. sąrašas (LCVA, f. R-614, ap. 1, b. 519, l. 362).

⁹⁵ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 52. Pažymėtina, kad šioje knygoje nurodomas šv. Teresės paveikslėlis, tačiau S. Ivanauskas mini šv. Teresėlės paveikslėlį.

⁹⁶ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 52.

⁹⁷ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 54. Šios publikacijos sudarytojas M. Bloznelis teigia, kad tame name, kur apsigyveno A. Dirsytė, yra A. Mickevičiaus biblioteka. A. Dirsytės gyvenamosios vietos adresu – Trakų g. 11–8 – nurodo minėtosios baudžiamosios bylos raštai. Žr., pvz., suėmimo orderį (LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, t. 3, l. 3).

⁹⁸ LCVA, f. R-626, ap. 1, b. 184, l. 19. Pažymėtina, kad visų, dėl kurių buvo prašoma, atveju nurodyta ir kita jų darbovietė. A. Dirsytės atveju nurodyta V amatų mokykla. Manytina, kad tai – klaida, nes (kaip minėta) A. Dirsytė nuo 1941 m. dirbo II amatų mokykloje.

⁹⁹ Anot M. Bloznelio, „sovietų kariuomenei artėjant prie Vilniaus, Stasys Ivanauskas išvyko į Dirsynę“, o „Adelė liko Vilniuje“, „čia ji išgyveno gatvių kautynių pavojų, maisto ir vandens stygių“ (*Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 55).

¹⁰⁰ LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1, l. 48. Apie A. Dirsytės paskyrimą šioms pareigoms byloja ir kiek vėlesnis – to paties mėnesio 21 d. – komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės įsakymas (LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 4, l. 21) bei jo nuorašas (LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, priedas prie bylos, l. 8–7).

¹⁰¹ Apie šį atleidimą informuoja minėtas komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės įsakymas ir jo nuorašas.

¹⁰² Pagal Švietimo komisariato sudarytą A. Dirsytės asmens kortelę, atleidimo data yra rugsėjo 21 d. (LCVA, f. 391, ap. 10, b. 3272, l. 1).

¹⁰³ Šį paskyrimą rodo minėtas komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės įsakymas ir jo nuorašas.

Mokytojos A. Dirsytės asmens kortelėje klaidingai nurodyta jos paskyrimo data – rugsėjo 5 d., t. y. toji diena, nuo kurios A. Dirsytė „atgaline data“ buvo paskirta Suaugusiųjų švietimo valdybos inspektorės pareigoms.

¹⁰⁴ Jau minėta, kad Visuotinė lietuvių enciklopedija klaidingai teigia, esą 1941 m. uždarytieji Liaudies universitetai vėl pradėti steigti 1958 m. Minėta ir tai, kad šios įstaigos 1941 m. rugsėjo mėn. pavadintos Suaugusiųjų institutais ir kad Vilniaus suaugusiųjų institute A. Dirsytė mokė vokiečių kalbos. Pridursime, kad švietimo komisaro J. Žiugždos 1944 m. rugsėjo 8 d. įsakymu Suaugusiųjų institutai pavadinti Liaudies universitetais (LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1, l. 42). Toliau pateikiami faktai rodo, kad Vilniaus liaudies universitetas veikė.

¹⁰⁵ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, priedas prie bylos, l. 8–8.

¹⁰⁶ Vėlesnis 1945 m. liepos 20 d. šios mokyimo įstaigos direktoriaus pasirašytas A. Dirsytės tarnybinis pažymėjimas nurodo, kad ji „universiteto“ inspektore dirba nuo 1944 m. rugsėjo 16 d. (LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, priedas prie bylos, l. 8–11). Pastaroji data (neabejotina) buvo įrašyta pagal A. Dirsytės skyrimo šioms pareigoms įsakymą, t. y. netiksliai.

¹⁰⁷ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 55–56, 526.

¹⁰⁸ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 56.

¹⁰⁹ Pagal M. Bloznelį, A. Dirsytė areštuota „1946 m. kovo 6 d. naktį“ (*Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 184). Teiginio šaltiniai nenurodomi. NKGB dokumentų duomenimis, tai įvykę vėliau. Nutarimai suimti ir kardyti A. Dirsytę datuoti kovo 15 d. Ji pasirašė, kad informuota apie kardymą, kovo 18 d. Ta pati ir arešto orderio data, o suimtosios anketoje nurodyta, kad ji areštuota būtent tą dieną. Žr. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, t. 3, l. 1–5. Taigi A. Dirsytė galėjo būti suimta kovo 18 d. Tačiau jos buto kaimyno pasižadėjimas saugoti antspauduotą suimtosios kambarį ir pirmieji A. Dirsytės tardymo protokolai datuoti kovo 14 d. (ten pat, l. 11–21). Tai rodytų, kad ji suimta ne vėliau kaip kovo 14 d. Vis dėlto A. Dirsytės ir kitų asmenų teismo nuosprendyje nurodyta, kad jai bausmės trukmę reikia skaičiuoti nuo 1946 m. kovo 6 d. (*Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 316–317). Tai reiškia, kad, teismo duomenimis, A. Dirsytė suimta būtent tą dieną.

¹¹⁰ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, priedas prie bylos, l. 8–10. Tikslų mokyklos pavadinimą nurodė A. Dirsytės auklėtinė A. Bielinytė (*Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 500).

¹¹¹ LCVA, f. R-726, ap. 6, b. 1, l. 310. Pagal rusų k. parašytą tardymo protokolą, A. Dirsytė šią mokyklą galėjusi vadinti II mergaičių, arba S. Nėries, gimnazija (LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8945/3, t. 3, l. 12).

¹¹² 1945 m. rugsėjo 22 d. parengta Vilniaus II mergaičių gimnazijos 1945–1946 m. m. apyskaita nurodo, kad mokslo metai pradėti rugsėjo 1 d. Lentelės 9 dalyje nurodytas mokinių ir mergaičių skaičiai sutampa. Žr. LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 101, l. 173.

¹¹³ M. Kibirkštienė-Biekšaitė, op. cit.

¹¹⁴ LCVA, f. R-726, ap. 6, b. 2.

¹¹⁵ LCVA, f. R-726, ap. 6, b. 2, l. 1–14.

¹¹⁶ LCVA, f. R-726, ap. 6, b. 2, l. 327–339.

¹¹⁷ Žr. LCVA, f. R-726, ap. 6, b. 2, l. 1–2.

¹¹⁸ Kadangi mokytojos A. Dirsytės skyrimo į gimnaziją įsakymas buvo sunaikintas, turbūt ir po jos suėmimo kovo 6 d. parašytas jos atleidimo įsakymas sulaukė tokio paties likimo.

¹¹⁹ M. Kibirkštienė-Biekšaitė, op. cit.; *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 500.

¹²⁰ LCVA, f. R-726, ap. 6, b. 33, p. 6.

¹²¹ Žr. ir plg. *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 55, 500; M. Kibirkštienė-Biekšaitė, op. cit. Nurodytasis 48 auklėtinių skaičius (ko gera) nėra tikslus, nes gimnazijos direktorės 1944 m. lapkričio 24 d. užpildyta apyskaita nurodo, kad paskutinėje – VIII, t. y. XII – klasėje yra 43 mokinės (LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 33, p. 6).

¹²² LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 33, p. 8. Sprendžiant pagal lapų dydį ir sulenkimą, šis sąrašas – tai archyvinėje byloje esančios minėtos apyskaitos, kuri užpildyta 1944 m. lapkričio 24 d., priedas. Ir pagrindinį dokumentą, ir jo priedą pasirašė mokyklos direktorė A. Rapoportienė.

Artūras Grickevičius

ADELĖ DIRSYTĖ'S PEDAGOGICAL WORK (1939–1946)

Summary

The pedagogical work of Adelė Dirsytė, a teacher and resister, who is titled “God Maid” by the Lithuanian Catholic Church has not been so far analysed separately at a scientific level. The only one work (at the same time – a publicist work as well) on this subject is the book “*Adelė Dirsytė: her life and work*”, compiled by Dr. Mindaugas Bloznelis, Vilnius: Academy of the Catholics, 2003⁵. Yet, in this source, the pedagogic path of the hero of this article is described too narrowly, inaccurately, or (in any cases) misleadingly. Administrative and court documents present at the Central State Archive of Lithuania and Special Archive of Lithuania

¹²³ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 509–510.

¹²⁴ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 532.

¹²⁵ M. Kibirkštienė-Biekšaitė, op. cit.

¹²⁶ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 509–510. Tikslų anuometinį mokyklos adresą – Ignoto g. 3 – nurodo daugelis administracinių raštų, pvz., jos 1944–1945 mokslo metų mokinių apyskaita (LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 33, p. 6).

¹²⁷ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 501.

¹²⁸ *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 500.

¹²⁹ Citatos kalba ir rašyba taisyta straipsnio autoriaus.

¹³⁰ Vilniaus II mergaičių gimnazijos mokinių priėmimo duomenų apyskaita 1945–1946 m., 1945 m. rugsėjo 22 d. (LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 101, l. 173).

¹³¹ Vilniaus II mergaičių gimnazijos mokytojų pareigų pasiskirstymas (LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 101, l. 170).

¹³² B. Poškutė, „Atsiminimų apie auklėtoją Adelę Dirsytę nuotrupos“, *Voruta*, 1999 m. rugsėjo 25 d., Nr. 33 (411), p. 7. (Citatos rašyba taisyta straipsnio autoriaus). Pažymėtina, kad M. Bloznelis šią liudininkę citavo netiksliai (žr. *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 55).

¹³³ Žr. *Adelė Dirsytė: gyvenimas...* p. 184.

Gauta 2019 09 02
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius
Vytauto Didžiojo universitetas,
K. Donelaičio g. 58, Kaunas

allow analysing A. Dirsytė pedagogic work more thoroughly and describing it more accurately, while the testimonies of her class students and other pupils published assist in presenting expressly her character traits and merits as a teacher.

A. Dirsytė, within the period 1939–1946, worked in five educational institutions of different level. The first institution was Kaunas Society of the Holy Child Jesus Girls' School of Crafts and Housework. At this school, she used to teach Lithuanian language those adolescent girls and young women that had acquired primary education. This work lasted from 26 January 1939 to 20 August 1940, i.e., until

the moment of closing down the school; thus, she used to be a teacher during the times of Lithuanian Republic. The second school, where A. Dirsytė was employed as a teacher, was Vilnius Incomplete Secondary School of Adults. There, she taught German language those young adults, who had not acquired secondary education, among them there were young Poles and Jews as well, and she was a class mistress of one Lithuanian class too. There, she worked from 10 October 1940 until 1 August 1941, i.e., until the moment of closing down the school, thus, she was a teacher even during Sovietisation times. The third school, where A. Dirsytė worked as a teacher, – Vilnius State Secondary School of Crafts II, where she taught German and was a girls' class mistress. In addition, she worked at Vilnius Institute of Adults – it was her fourth pedagogic employment place. This working period continued from 1 October 1941 to 15 June 1944, she used to work as a teacher even under conditions of the Nazi occupation regime. The fifth school, where A. Dirsytė was employed as a teacher was Vilnius Girls' Gymnasium II, which in the autumn of 1945 was renamed and became Vilnius S. Nėris Gymnasium. There, she taught the German language and was the mistress of a Lithuanian class. In addition, she worked at Vilnius Folk University, i.e., at the reformed Vilnius Institute of Adults, where she was an inspector or deputy director and a German language teacher. This working period covered the time from 16 September 1944 until 6 March 1946, i.e., until her arrest. At the time, she worked under conditions of the repeated Sovietization and harsh post-war conditions.

A. Dirsytė during her seven-year pedagogic activity encountered even four political systems. The teaching environment was influenced greatly by the change in political attitude, especially during the 1st and the 2nd Stalinist periods. Nevertheless, A. Dirsytė made every effort to perform well her duties like those of a Lithuania's pedagogue and a member of a local Catholic community. During the first Stalinist occupation period, she avoided

the work, related to Sovietization of schools, and resisted actively against some. During the Nazi period, as well as during the beginning of the second Stalinist period, she disseminated human values. In addition, at the time A. Dirsytė was acting for the sake of religion education of her students. The facts available demonstrate that she, when at Folk University, limited herself to performing her daily duties and disseminating cultural values, yet, while working at Girls' Gymnasium II or at S. Nėris Gymnasium, her work included assignments in the field of religion education, i.e., she openly encouraged church-going, used to teach religion secretly and, perhaps, indirectly promoted joining into community groups, practicing religion. Thus, she went beyond the norms and limits of pedagogics, set by the regime. The activity of such type, when attitudes, improper in the eyes of authorities, especially unsanctioned initiatives, used to be valued as adverse ones, was distinguished and very risky. Thus, the teacher A. Dirsytė should be valued as a passive resister, acting against Sovietization of schools, where she was working, and active resister, acting against atheism formation among her students.

When discussing her personal traits, it should be pointed out, that A. Dirsytė was a balanced and modest person. When valuing her pedagogical properties, it shall be necessary to note that she was a dutiful, attentive, smart, diligent, having principles and consistent teacher and educationalist, who cared not only about good knowledge of the pupils, but also about their cultural education, especially – traditional value-based education. Her official educational work deserves attention and respect, especially unofficial pedagogic activity focused on religion education after the war. A. Dirsytė was slightly naively (perhaps) hoping that this work of hers and such activity were possible under conditions of Stalinist regime, yet her activity and pedagogic path throughout the post-war period in the aspect of Christian virtues should be valued as those of a Christ follower.

Partizanų baudžiamoji praktika Kauno apskrityje (1944–1952 m.)

I dalis

ĮVADAS

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) Specialiųjų tyrimų skyrius tęsia tyrimų ciklą, skirtą Lietuvos partizanų baudžiamosioms operacijoms. L. Mikelevičius tyrė Varėnos kraštą, R. Zagreckas – Alytaus apskritį. Šis tyrimas skirtas Kauno apskričiai. Duomenys apima valsčius, priklausiusius Kauno apskričiai iki 1946 m. administracinės-teritorinės reformos, po pastarosios įvykdymo apskrities teritorija keitėsi. Išimtis – Karmėlavos valsčius, nes šis valsčius buvo sudarytas iš Jonavos ir Pažaislio valsčių, iki reformos priklausiusių Kauno apskričiai, o Jonavos valsčius liko ir po reformos, tik apkarpytas. 1950 m. administracinės-teritorinės reformos metu vietoj panaikintų valsčių buvo suformuotos sritys ir rajonai, todėl galimi netikslumai, nepriskiriant žuvusiųjų Kauno apskričiai, bet jie yra nežymūs, nes nuo 1950 m. partizanai faktiškai nevykdė baudžiamųjų operacijų. 1950–1952 m. žuvusiųjų skaičius yra labai mažas, nedarantis įtakos šiam tyrimui. Tyrinėjami visi smurtiniai mirties atvejai. Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kurie atvejai yra partizanų akcijos, o kurie – kriminaliniai nusikaltimai, sovietiniais metais priskirti partizanams.

Tyrimo pagrindas – Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau LYA) dokumentai:

KGB archyvo NKVD–MVD, NKGB–MGB operatyvinės suvestinės, paaiškinamieji raštai, ataskaitos, direktyvos, instrukcijos, partizanų, jų rėmėjų baudžiamosios bylos, partizanų karo lauko nuosprendžių protokolai (jų išliko labai mažai), LYA Vidaus reikalų skyriaus archyvo bei LYA Lietuvos komunistų partijos skyriaus archyvo dokumentai. Papildomų dokumentų yra Lietuvos valstybiniame istorijos archyvo mirties aktų įrašuose (toliau MAĮ), Lietuvos centrinio valstybinio archyvo Vykdomųjų komitetų ir Darbo žmonių tarybos deputatų posėdžių protokoluose, regioniniuose laikraščiuose ir kitur. Visiems sovietiniams dokumentams būdingas ideologinis pamatas, net ir MAĮ. Juose nuo partizanų žuvę asmenys nurodyti kaip banditų aukos, tik keliuose įrašuose pažymėta, kad jie nužudyti miškinių arba „žaliukų“. Įrašai „nušautas“, „nužudytas“, „banditas“, nurodo, kad žmonės tikriausiai žuvo nuo sovietinių kariškių arba kriminalinių nusikaltėlių rankų, nors keliuose įrašuose konkrečiai nurodyta, kad juos nušovė kariškiai ar enkavedistai, žuvusieji gali būti partizanai. Viename įrašė nurodyta, kad asmuo nušautas iš mokomųjų lėktuvų¹. Kaip tai įvyko, nenurodyta, tačiau tai ne vienintelis panašus atvejis. 1947 m. kovo 30 d. bombarduojant ledų sangrūdą Nemune ties Rusne kelios bombos nukrito 300 m nuo tikslo, dėl to žuvo du žmonės, sugriauti

keli namai². Tačiau mums įdomesnis 1944 m. gruodžio mėn. 5 d. atvejis, kai iš lėktuvo buvo nušautas Garliavos valsčiaus gyventojas Jurgis Andriušis³. Tuo metu Kauno apskritis jau buvo gilus fronto užnugaris, kažin, ar vokiečių lėktuvai po laukus būtų vaikęsi Lietuvos žemdirbius. Tačiau tuo metu buvo ruošiama karinė čekistų operacija, siekiant „išvalyti“ sovietinį užnugarį nuo partizanų. Gali būti, kad tam buvo naudojama ir aviacija. Įrašuose pasitaiko netikslumų nurodant mirties datą, ypač jei įrašai daryti praėjus daugiau nei metams nuo žūties. Be to, lietuvinamos rusiškos pavardės, vardai, ne visada tiksliai nurodoma profesija ar socialinis statusas. Taip pat ne visi mirties atvejai registruojami. Pavyzdžiui, Jonavos valsčiuje 1946 m. birželio 23 d. partinis-sovietinis aktyvas išžudė Malinauskų ir Naskauskų šeimas, iš viso 7 žmones⁴. Apie tai jokių įrašų Jonavos valsčiaus MAĮ knygoje nėra, ir tokių atvejų ne vienas. Tačiau gali būti, kad mirties faktas įrašytas kitos apskrities MAĮ knygoje, jeigu toje apskrityje gyveno koks nors mirusiojo giminaitis. Ypač daug tokių atvejų pasitaikė tarp žuvusių sribų, nes dalis jų tarnavo kitose apskrityse nei gyveno prieš tarnybą. Tai tinka ir kariškiams, ne tik Lietuvos gyventojams. Stribai dažniausiai vadinami milicijos arba NKVD–VRM tarnautojais. Todėl MAĮ įrašus reikia labai atidžiai tyrinėti ir, lyginant su NKVD–MVD ir NKGB–MGB operatyviniais dokumentais, išsiaiškinti, ar yra tas atvejis užregistruotas ir ar jis vertinamas kaip partizanų išpuolis, nes MAĮ įrašuose nurodyta daug asmenų, žuvusių nuo kriminalinių nusikaltėlių rankų. Tyrime taip pat bus paliesta ši tema, nes nemažai kriminalinių gaujų (net čigonų) veikė prisidengę partizanų vardu. Operatyvinėse suvestinėse daug netikslumų, iškraipomi vietovardžių pavadinimai, pavardės. Labai dažnai skirtinguose dokumentuose žuvusio asmens pavardė rašoma vis kitaip ir vis klaidingai. Todėl neprofesionalūs tyrinėtojai

visus tuos žuvusius žmones pristato kaip skirtingus asmenis (pavyzdys – Povilo Masilionio „Partizanų teroro aukų knyga“⁵). Be to, sovietiniuose represinių struktūrų dokumentuose dažnai nurodama netikslus amžius, ypač jaunuolių, pridodant jiems metų. Pavyzdžiui, partizanų mūšyje su milicininkais, saugumiečiais, sribais ir aktyvistais 1944 m. gruodžio 16 d. prie Vosbutų kaimo Čekiškės valsčiuje žuvo Romualdas Poška. P. Masilionis, remdamasis sovietinio saugumo dokumentais, rašo, kad R. Poškai (pateikia neteisingą pavardę Poškus) 18 metų,⁶ o MAĮ nurodo 15 metų, ir yra pažyma, kad jis žuvo kovoje su banditais⁷. Taip paaiškėja, kad sovietinis saugumas į sribus ėmė vaikus, nors tai draudė sovietiniai įstatymai, ir vertė jos kariauti. Buvo ir daugiau nepilnamečių sribų, MAĮ atsitiktinai demaskuoja sovietinį saugumą. P. Masilionis nurodo žuvusiuosius, kurie nebuvo nužudyti, o žuvo kitomis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, apylinkės pirmininkas Kazys Kavaliauskas P. Masilionio knygoje nurodytas kaip žuvęs nuo partizanų⁸, nors MAĮ parašyta, kad jis prigėrė⁹.

Kitas šaltinis, kurio kol kas nepanaudojo tyrinėtojai, – tai apskričių Vykdomųjų komitetų (toliau VK) Darbo žmonių deputatų tarybos (toliau DŽDT) posėdžių protokolai. Vykdomieji komitetai, be kitų klausimų, sprendė ir tai, kam skirti vietinę personalinę pensiją, kuri dažniausiai buvo skiriama nepilnamečiams žuvusiųjų vaikams iki pilnametystės arba žuvusiojo tėvams, jeigu jie buvo senyvo amžiaus ir žuvusysis juos išlaikė. Tuose protokoluose nurodyta žuvusiojo pavardė, vardas, kokie jo nuopelnai, kad jo giminės būtų verti tos pensijos. Beveik visi žuvusieji, kuriuos nagrinėjo VK DŽDT, buvo susiję su sovietine valdžia: apylinkių ir VK darbuotojai, stribai arba sovietiniai aktyvistai. Nors protokoluose yra netikslumų, bet jie atskleidžia, kad žuvę nebuvo paprasti piliečiai, o aktyvūs sovietų valdžios rėmėjai

ir, beje, dauguma jų ginkluoti. Tai parodo VRM pažymos apie ginklų išdavimą sovietų valdžios aktyvistams.

Sovietinė spauda labai retai aprašydavo partizanų išpuolius, nebent įvykdavo koks parodomasis teismo posėdis. Tada pačiomis juodžiausiomis spalvomis apibūdindavo partizanus ir jų poelgius, nesibodėdami šlykščių epitetų partizanų atžvilgiu, tačiau apie partizanų akcijas nutylėdavo. Tik jei asmuo būdavo aukšto rango ir partizanų išpuolis įvykdavo viešoje vietoje, žmonių akivaizdoje, pranešdavo, kad iš pasalų „niekingi bailiai buržuaziniai nacionalistai“ nužudė tam tikrą asmenį, ir surengdavo žuvusiajam iškilmingas laidotuves, kuriose iškilmingai prisiekdavo tęsti jo pradėtus darbus, o dėl jo mirties kaltus niekšus nubauti visu griežtumu. Tačiau jei partinį darbuotoją nušaudavo kur nors atkampioje vietoje, kur nebūdavo pašalinių žmonių, pranešdavo, kad asmenį ištiko staigi mirtis. Taip, pavyzdžiui, nutiko Andriui Urbanui – LKP(b) instruktoriui, Kauno m. Stalino rajono partijos Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo pavaduotojui. Jis buvo sunkiai sužeistas 19-ame Kauno–Jonavos kelio kilometre ir mirė ligoninėje. Viešai buvo paskelbta, kad jį ištiko ankstyva mirtis¹⁰. MAĮ¹¹ įrašyta „nušautas“, be priedašo „banditų“. Galima daryti prielaidą, kad gal tai buvo ne partizanų surengta pasala, o paprasčiausias kriminalinis nusikaltimas, gal net kariškių įvykdytas. Bet kartais sovietų pareigūnai surengdavo, kaip šiandien sakytų, tikrą „šou“. Geriausias ir, ko gera, net vienintelis tokio masto „spektaklio“ pavyzdys Lietuvoje buvo surengtas po mokytojos Onos Sukackienės, kuri tuo metu buvo rinkimų komisijos pirmininkė, sušaudymo 1946 m. vasario 3 d. naktį Lazdijų valsčiuje. Nors kartu buvo sušaudytas ir jos vyras – apylinkės VK sekretorius, bet visas dėmesys teko tik jai vienai. Pirmiausia pagrindiniame sovietų Lietuvos

laikraštyje „Tiesa“ buvo išspausdintas didžiulis vedamasis straipsnis apie mokytoją ir jos žūtį. Šį straipsnį perspausdino visi Lietuvos laikraščiai. O. Sukackienė buvo pavaizduota kaip liaudies švietėja, drąsi moteris, be galo mylinti Lietuvą, tikra Lietuvos patriotė, paminint jaunystės laikus, „kad ji tikėjo, kad Lietuvą veda laisvės keliu trispalvė“¹². Tačiau ji suprato klydusi ir kad geresnį gyvenimą Lietuvai gali suteikti tik sovietų valdžia. Mokytoja buvo vaizduojama kaip moteris, žuvusi savo darbo poste už komunistinius idealus. Jos vardu buvo pavadintos Marijampolės mokytojų seminarija ir Kapčiamiesčio vidurinė mokykla, skulptorius B. Pundzius nulipdė jos portretą, V. Valsiūnienė parašė poemą. Taip pokario sovietinėje Lietuvoje buvo bandoma sukurti žmonių, žuvusių įtvirtinant sovietinę valdžią, kultą. Kauno apskrityje taip pat žuvo mokytojai, bet jie tokio didelio dėmesio iš sovietinės valdžios nesulaukė. Siekiant išsiaiškinti, kurie atvejai yra kriminaliniai, padėjo ir sovietinė spauda. Kauno apskrities laikraštyje „Tarybų Lietuva“ buvo aprašytas vienos kriminalinės gaujos, siautėjusios Kauno mieste ir apskrityje, teismo procesas¹³. Šios gaujos „žygiai“ primena nuotykių filmą, kuriame suimtas gaujos vadeiva pabėga, vyksta susišaudymai, apiplėšimai. Ši gauja nužudė Kauno m. VK vairuotoją Ivaną Kuznecovą, kuris su valstybiniu automobiliu uždarbiavo Kauno geležinkelio stotyje, nes gaujai plėšikauti reikėjo automobilio. Iš karto ta gauja buvo įvardinta kaip antisovietinio pasipriešinimo dalis, o I. Kuznecovas – kaip partizanų teroro auka. Kad gauja su partizanais neturėjo nieko bendra, aiškiai rodo teismo posėdis, kurį aprašė „Tarybų Lietuva.“ Ši gauja buvo nuteista ne už priklausymą „nacionalistinėms banditų gaujoms“ ar priklausomybę antisovietiniam pogrindžiui, tai teisme nebuvo įrodyta, o už kriminalinius nusikaltimus.

Iš naujų ankstesniuose tyrimuose nepanaudotų dokumentų galima paminėti LSRS MVD sekretoriato fondo bylas. Jose apibendrinti žuvusių nuo partizanų žmonių statistiniai duomenys, pateikiama informacija apie pasienio kariuomenės operacijas ir kitą veiklą, apie represinių struktūrų nusikaltimus prieš gyventojus, teikiami specialūs pranešimai apie partizanų akcijas.

KAUNO APSKRITIS. PARTIZANŲ IR SOVIETŲ JĖGOS

Kauno apskritis geografiškai buvo Lietuvos centre, ribojosi su Šakių, Raseinių, Kėdainių, Ukmergės, Trakų (nuo 1946 m. balandžio mėn. – Kaišiadorių), Alytaus, Marijampolės apskritimis. 1944 m. apskritį sudarė 16 valsčių: Aukštosios Panemunės (164 km²), Babtų (224 km²), Čekiškės (252 km²), Garliavos (152 km²), Jonavos (418 km²), Kruonio (230 km²), Lapių (115 km²), Pakuonio (122 km²), Pažaislio (71 km²), Raudondvario (103 km²), Rumšiškių (128 km²), Seredžiaus (83 km²), Vandžiolgalos (269 km²), Veliuonos (134 km²), Vilkijos (152 km²), Zapyškio (117 km²). Šios apskrities dalies teritorija – 2734 kv. km¹⁴. Lapių, Vandžiolgalos, Jonavos valsčiuose gana didelį skaičių gyventojų sudarė rusakalbiai ir lenkų tautybės žmonės. Tuose valsčiuose partizanų aktyvumas buvo mažesnis. Atskirai išskirtas Kauno miestas, kurio teritorija 130 km². Visa apskrities teritorija kartu su Kauno miestu apėmė 2864 km². Bendras žemės ūkio plotas Kauno apskrityje buvo 214 790 ha, tik 4 proc. (8345 ha¹⁵) dengė miškas. 1945 m. birželį Kauno apskrityje buvo 24 tūkst. ūkių, gyventojų – 107 tūkst. Kauno mieste 1945 m. vasarą gyveno 86 064 žmonės¹⁶. Kauno apskritis buvo išskirtinė, nes Kauno miestas, apskrities centras, beveik visu Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu buvo Laikinoji

Lietuvos sostinė. Jis tuo metu buvo didžiausias pramoninis centras Lietuvoje, magistralinių ir geležinkelio kelių susikirtimo centras. Čia susitelkė visos nepriklausomos Lietuvos intelektualinės, administracijos valdymo, politikos jėgos. Todėl neatsitiktinai Kaunas tapo Lietuvos antisovietinio pagrindžio centru, kuris bandė sujungti visas antisovietines jėgas, taip pat ir partizanus. Kadangi Kauno apskritis buvo Lietuvos centre, čia susikirto 5 iš 10 partizanų apygardų: Kęstučio, Prisikėlimo, Vyčio, Didžiosios Kovos ir Tauro apygardos. Skirtingu laiku kovojo „Birutės“, „Dariaus ir Girėno“, „Geležinio vilko“, „Gražinos“, „Margio“, „Vaidoto“, „Žalgirio“, „Žiedo“, „Ažuolo“, Arlausko, Bagdono, Balčiūno, Bartulio, Belevičiaus, Katino, Luosio, „Viesulo“, Mickevičiaus, „Nakties“, „Riešuto“, „Saulės“, „Seniūno“, Vacrolo, „Vermachto“ ir kt. partizanų būriai. Iš pradžių partizanų skaičius būriuose sudarė 40–60 asmenų, kartais išaugdavo iki 100. Lietuvos partizanams vadovavo Lietuvos Laisvės armija (toliau LLA), įkurta 1944 m. dar Vokietijos okupacijos laiku. Lietuvos teritoriją partizanų vadovybė veiklos pradžioje suskirstė į 4 apygardas: Vilniaus, Kauno, Šaulių, Panevėžio¹⁷. Partizanams buvo duoti nurodymai: „Vietinę administraciją, miliciją ir atskirus šnipus reikia pagąsdinti ir laikyti tam tikroje įtampoje, kad bijodami mirti jie ne taip nuoširdžiai eitų savo pareigas. Todėl visai nebūtina likviduoti visus pareigūnus, o tik pačius pavojingiausius, kitus tik gerai pagąsdinti.“¹⁸ Taigi Lietuvos partizanų tikslas nebuvo šaudyti visus iš eilės, o tik išimtiniais atvejais ir tik pavojingiausius. Tačiau patiriant didelių nuostolių nutarta išskaidyti būrius į mažesnius dalinius ir visus būrius suvienodinti pagal kariuomenės struktūrą. 1945 m. Laikinasis Lietuvos partizanų statusas nurodo, kad mažiausias kovinis vienetas – penketukas (5 žmonių grupė), du ar trys tokie penketukai sudaro skyrių, 2–3 skyriai

sudaro būrį, 2–3 būriai sudaro grupę, kuriai suteikiamas pavadinimas¹⁹. Prie grupės steigiamas teismo kolegija, susidedanti iš 7 narių, 2 kandidatų ir pirmininko. 1945 m. gruodžio mėnesį partizanų A apygardos štabe parengti „Partizanų lauko teismo nuostatai“²⁰, kurių pagrindu vėliau įsteigti karo lauko teismai. Taigi jau nuo pat pradžių Lietuvos partizanų vadovybė teisinei klausimo pusei skyrė daug dėmesio. Buvo numatyta bausmių sistema patiems partizanams, už ypač sunkius nusikaltimus – plėšimus, išdavystę – skiriamas sušaudymas²¹. Be to, dar išleistas įsakymas, kuriame griežtai draudžiama tyčiotis iš negyvų priešų, kad ir kas jie būtų, draudžiama be savo viršininko nurodymo arba partizanų pasitarimo sušaudyti paimtą į nelaisvę asmenį. Apie sušaudytąjį įsakyta surašyti mirties aktą pateikiant jo nusikaltimų įrodymus, o tą aktą saugoti kuopoje²².

Vykstant II pasauliniam karui sovietai kovai prieš partizanus naudojo pasieniečių karinius dalinius (jie priklausė NKVD struktūrai), kurie buvo skiriami frontų užnugario apsaugai, NKVD vidaus kariuomenę, miliciją (buvo sukurtas specialus skyrius kovai su banditizmu), iš vietinių gyventojų buvo sudaromi naikintojų būriai, vėliau pervadinti „liaudies gynėjais“, kuriems tautoje prigijo „stribų“ pavadinimas (iš rusų k. „истребитель“ – naikintojas). 1945 m. Kauno apskrityje veikė 596 stribai²³, panašus jų skaičius išliko visu kovos laikotarpiu. Be to, kovai su partizanais buvo pasitelkiamas ginkluotas sovietinis-partinis aktyvas, kurį šiais laikais kai kas vadina „civiliais gyventojais“. Reikalui esant buvo pasitelkiama reguliari kariuomenė, ypač 1944–1945 m. Todėl 1945 m. kovo 27 d. Baltarusijos ir Lietuvos karinės apygardos vadas išleido įsakymą Nr. 058 nurodantį, kad visi karinei apygardai pavaldūs daliniai turi aktyviai dalyvauti kovoje prieš banditizmą kartu su NKVD kariuomene pagal

NKVD planus ir vadovaujant Lietuvos SSR NKVD. Tačiau aukštesnioji vadovybė šį įsakymą patikslino. Buvo griežtai uždrausta prieš partizanus naudoti 50-ąją atsargos šaulių diviziją²⁴. 50-ąją atsargos šaulių diviziją sudarė lietuvių tautybės asmenys. Divizijoje vyko masinis dezertyravimas, kuris privertė karinę vadovybę galiausiai išformuoti diviziją kaip nepatikimą. Be kariuomenės dalinių, į Lietuvą siūsdavo atlikti kovinės praktikos sąjunginių VRM ir kariuomenės karininkų mokyklų kursantus, kurie patekdavo ir į Kauno apskritį. Kauno apskrityje veikiančių partizanų padėtį sunkino tai, kad Kaune 1944 m. buvo dislokuoti III Baltarusijos fronto štabo skyriai su fronto žvalgybos ir kontržvalgybos daliniais. Todėl čia veikė labai daug kontržvalgybos SMERŠ skyrių, kurių vienas iš uždavinių buvo kova su partizaniniu judėjimu. Jie bet kada galėjo pasitelkti į pagalbą kariuomenės dalinius, kurių Kauno apskrityje buvo daug, užtikrinant fronto štabo skyrių saugumą. Sovietinis saugumas Lietuvos teritoriją padalino į 7 NKGB–NKVD operatyvinius sektorius – Memelio (vėliau pervadintas į Klaipėdos)²⁵, Marijampolės, Šiaulių, Panevėžio, Kauno, Utenos ir Vilniaus. Kauno sektoriui priklausė Kauno, Raseinių ir Kėdainių apskritys. Kauno sektoriaus viršininkas iš pradžių buvo valstybės saugumo komisaras (tai prilygo generolo majoro laipsniui) Rodionovas, vėliau – pulkininkas Veselovas. Jie turėjo koordinuoti visų sovietinių represinių struktūrų darbą, rinkti informaciją apie veikiančius partizanų būrius, jų skaičių, ginkluotę, dislokacijos vietas, antisovietinį pagrindį, sukurti savų agentų tinklą, rengti planus, kaip likviduoti partizanų būrius ir antisovietinį pagrindį. 1946 m. operatyviniai sektoriai likviduoti, jų darbą perėmė apskričių ir miestų MGB skyriai. 1950 m. Lietuvoje atlikta administracinė reforma, panaikintos apskritys

ir valsčiai, Lietuvos teritorija padalinta į 4 sritis (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių), sritys – į rajonus. Apskričių MGB darbą perėmė sričių MGB skyriai. Tokia struktūra išsilaiškė iki 1954 m. Tačiau ir pačioje MGB įvyko pokyčiai. 1950 m. prie MGB buvo prijungta milicija, bet jau 1953 m. pavasarį pati MGB prijungta prie VRM, tiesa, neilgai – iki 1954 m. pavasario.

1944 METAI

1944 m. birželio 23 d. sovietų kariuomenė pradėjo plataus masto puolamąją karinę operaciją „Bagration“. Šios operacijos metu buvo sutriuškinta vokiečių „Centro“ armijų grupuotė, ir liepos pradžioje sovietų kariuomenė įsiveržė į Lietuvos teritoriją. Į Lietuvą įžengė I Pabaltijo ir III Baltarusijos fronto junginiai. Kauno apskrityje kovėsi III Baltarusijos fronto daliniai, kurie Kauno apskritį pasiekė liepos pabaigoje. Liepos 24–25 d. buvo užimta Jonava, Karmėlava, rugpjūčio 1 d. Garliava, Vandžiogala, Babtai²⁶, rugpjūčio 4 d. – Vilkija. Iki rugpjūčio vidurio užimta visa Kauno apskrities teritorija.

Visose užimtose Lietuvos teritorijose sovietai tuoj pat skelbdavo mobilizaciją ir pradėdavo prievarta mobilizuoti Lietuvos vyrus į sovietų kariuomenę. Ne išimtis ir Kauno apskritis. Todėl ir pirmoji užfiksuota partizanų akcija buvo nukreipta prieš mobilizaciją. Rugpjūčio 27 d. Kauno m. karinio komisariato kariškiai Pakuonio valsčiuje sulaukė 9 vyrus ir varėsi į Kauną. Artinantis nakčiai, kariškiai nutarė nerizikuoti ir pernakvoti Pakuonių kaime. Tarp 23 ir 24 val. į kaimą įsiveržė partizanai. Kiek jų buvo ir kokie jie – neaišku. Šaukdami „Lietuviai, bėkite!“ pradėjo šaudyti, metė kelias granatas, nuo kurių skeveldrų žuvo viena moteris²⁷. Tai pirmą Kauno apskrityje nurodyta auka, žuvusi nuo partizanų. Tai buvo netyčinė auka, kurių

karo metu, deja, pasitaiko. 1944 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais partizanų būriai steigėsi spontaniškai. Juos sudarė besislapstantys nuo mobilizacijos ir sovietinių represinių struktūrų vyrai. Iš pradžių atskirų būrių veiksmi buvo nekoordinuoti, tarpusavyje jie beveik nepalaikė ryšių. Pačioje partizaninio karo pradžioje kiekvieno būrio partizanai atskirai sprendavo, ką reikia nubausti. Pirmiausiai stengdavosi nukauti vykdomosios valdžios atstovus, milicininkus. Dažnai tuo metu sprendimą sunaikinti vieną ar kitą asmenį priimdavo koks nors vienas ar keli kaimo gyventojai, nebūtinai priklausiantys partizanams, pasirinkę individualią kovą prieš sovietus. Tokiu metu dažniausiai į namą, kuriame gyveno vykdomosios valdžios atstovai, aktyvistai ar represinių struktūrų atstovai mesdavo vieną ar kelias granatas, o patys greitai pasišalindavo iš įvykio vietos. Taip rugsėjo 23 d. nuo granatų, mestų į Rumšiškų valsčiaus pirmininko I. Germanovičiaus namus, žuvo Rumšiškų valsčiaus komsorgas D. Krugliakovas ir pirmininko sūnus milicininkas N. Germanovičius²⁸, spalio 12 d. nuo dviejų granatų žuvo V. Ambrazas – komunistas ir kaimo aktyvistas²⁹. Teigti, kad tai įvykdė kažkoks partizanų būrys, neturime pagrindo. N. Germanovičiaus atveju NKVD įtarė du vietas gyventojus, kuriuos N. Germanovičius buvo sulaukęs kaip vengiančius kariuomenės ir kurie dėl to grasino N. Germanovičiui. Vežami į Kauną jie pabėgo, ir NKVD išskėlė versiją, kad tai jų kerštas. Su partizanais šie gyventojai nieko bendra neturėjo. Tai patvirtino ir tolesnis tyrimas, tačiau jie buvo apkaltinti sukūrę teroristinę grupę kovai prieš sovietų valdžią³⁰. Vis dėlto jų nekaltino, kad jie priklausę partizanams. Vietinių vyrų auka galėjo tapti ir Petras Genevičius iš Rumšiškų valsčiaus, Dovainių apylinkės pirmininkas, žemės komisijos narys, kurio pareiga buvo atiminėti žemę iš ūkininkų, perskaičiuoti naudmenų plotą. Jis buvo nušautas vakare

grįžtantis namo³¹. Tai galėjo padaryti bet kuris ūkininkas, iš kurio buvo atimta žemė ar sumažintas žemės plotas, tuo labiau, kad tuo laikotarpiu gauti ginklą nebuvo sunku. Taip pat spontaniškai buvo užpulti Kruonio valsčiuje Kauno karinio komisariato darbuotojai, su vietos sovietiniais aktyvistais ieškoję besislapstančių nuo mobilizacijos vyrų ir Kazokų kaime sulaikę du brolius. Vedant sulaikytuosius į mobilizacijos punktą netoli Būtkiemio kaimo, grupę apšaudė iš krūmų, nukovė komisariato darbuotoją kapitoną Borisą Suchaparovą ir sovietinės valdžios aktyvistą, buvusį sovietinį partizaną Dmitrijų Cedelniką. Kruonio valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Juozas Raževičius buvo sužeistas,³² o broliai pabėgo. Apšaudyti galėjo brolių giminės, kurie nutarė jėga išvaduoti savo giminaičius. Pirmoji partizanų įvykdyta baudžiamoji akcija, nekelianti jokių abejonių, įvyko lapkričio 15 d. Jagminiškių kaime, Vilkijos valsčiuje. Partizanų būrys atėjo į Antano Mačiulio namus, kur viešėjo dar du partijos įgaliotiniai ir du kaimynai, vienas iš kurių buvo stribas. Ir juos visus, ir Mačiulio žmoną išvedė į mišką ir sušaudė³³. Kas buvo tasai Antanas Mačiulis, duomenų neaptikta, greičiausiai – kaimo sovietinis aktyvistas, jeigu jau pas jį nakvojo apskrities partijos įgaliotiniai ir stribas. Nuo gruodžio mėnesio partizanų judėjimas Kauno apskrityje tampa vis aktyvesnis, partizanai savo veiksmus pradeda koordinuoti, vykdant operacijas jungiasi keli ir daugiau partizanų būrių, į pagalbą kviečiami kovotojai iš gretimų apskričių. Pirmą didelę partizanų baudžiamoji operacija įvykdyta gruodžio 1 d. užpuolant Seredžiaus valsčiaus centrą – Seredžiaus miestelį. Naktį partizanai užėmė Seredžiaus vykdomąjį komitetą, iš namų surinko valsčiaus sovietinį-partinį aktyvą (9 žmones) ir prie vykdomojo komiteto pastato sušaudė³⁴. Be to, tą pačią dieną Vilkijos valsčiuje pasieniečiai ieškojo par-

tizanų ir besislapstančių nuo mobilizacijos vyrų. Atėjus nakčiai apsistojo Girininkų kaime pas vieną gyventoją. Naktį į kambarį, kuriame nakvojo pasieniečiai, buvo įmesta granata, nuo kurios sprogo žuvo vienas pasienietis, o trys buvo sužeisti³⁵. Gruodžio 3 d. užpultas Pakuonio miestelis – Pakuonio valsčiaus centras. Nušautas milicininkas Joannikėjus Surinimas, apšaudytas kaimo tarybos pirmininko namas³⁶. Ir toliau buvo šaudomi pavieniai sovietų valdžios aktyvistai, bet, deja, vis pasitaikydavo atvejų, kai žūdavo nekalti žmonės. Gruodžio 17 d. apšaudytas Pakuonio miestelyje statistikos inspektoriaus namas, tuo metu jame buvo pašalinis žmogus, kuris apšaudant žuvo³⁷.

Gruodžio 16–18 dienomis Čekiškės valsčiuje įvyko vienas garsiausių tuo metu mūšių su NKVD daliniais. Tada NKVD daliniai su reguliariosios kariuomenės daliniais vykdė operaciją, skirtą „išvalyti“ III Baltarusijos fronto užnugarį nuo partizanų, likusių vokiečių kareivių, kartu gaudant vengiančius mobilizacijos. Prie Vosbutų kaimo viena NKVD operatyvinė grupė, vadovaujama valstybės saugumo kapitono Viniuchovo (kitose dokumentuose – *Vinukov*), pasitiktą smarkia ugnimi, užviręs mūšis truko 3 dienas. Šiai operacijai partizanai buvo gerai pasiruošę. Keliuose, vedančiuose į Vosbutus, buvo surengtos pasalos. Į vieną tokių pasalų pateko ir sužeistas Viniuchovas, kai jį su keliais kitais sužeistaisiais vežė į Kauną. Viniuchovas buvo ištrauktas iš mašinos, nuvestas į mišką ir sušaudytas. Pavyko identifikuoti 9 žuvusius Vosbutų mūšyje, tarp jų – du valstybės saugumo karininkai, 3 milicininkai ir 4 stribai (aktyvistai). Žuvo dar bent vienas milicininkas – du vos prasiėdę mūšiu, dar du vėliau, kai juos sužeistus vežė į Kauną ir kai jie buvo sulaikyti kartu su Viniuchovu³⁸. Taigi iš sovietų pusės žuvo mažiausiai 10 žmonių. Nors visur teigiama, kad keturi žuvusieji – stribai, bet greičiausiai

tai buvo vietiniai sovietiniai aktyvistai, nes ir dokumente nurodyta, kad operacijoje prieš partizanus dalyvavo 10 aktyvistų³⁹. Patyrinęs žuvusių aktyvistų duomenis paaiškėjo, kad jauniausiam Romualdai Poškai buvo 15 metų. Taip įrašyta MAĮ, kur sūnaus duomenis nurodė jo tėvas pažymėdamas, kad jis sūnų išlaikė, sribams mokėjo atlyginimą⁴⁰. Tačiau sovietiniuose šaltiniuose teigiama, kad sūnui buvo 17 metų. Prie MAĮ pridėta vykdomojo komiteto pažyma, kad R. Poška „žuvo kovoje su banditais“. Sovietų valdžia negailėjo net vaikų ir vertė juos kariauti. Kiti žuvusieji aktyvistai: mokytojas (39 metų), butų biuro sąskaitininkas (17 metų, prie jo MAĮ pridėtas aktas, kad žuvo kovoje su banditais Vosbutų (akte: *Ozbutu*) kaime) ir žemės ūkio darbininkas (25 metų)⁴¹. Mokytojo Vinco Juodviršio Kauno apskrities valsčiuose MAĮ nėra, tačiau yra Kauno apskrities Vykdomojo komiteto posėdžio protokolas, kad mokytojo V. Juodviršio žmonai ir vaikams, kurių tėvas žuvo nuo banditų gruodžio 16 d. Čekiškės valsčiuje, skiriama pensija⁴². Tą dieną jokių NKVD–NKGB operatyvinių, spec. pranešimų nėra, nepaminėta ir penkių dienų suvestinėse, kad Čekiškės valsčiuje būtų žuvęs mokytojas, nurodytas tik mūšis prie Vosbutų kaimo. Tą pačią dieną Kruonio valsčiuje buvo užpultas ir nusiaubtas paštas, sumušti 6 sovietinės valdžios aktyvistai, tačiau niekas nežuvo. Todėl didžiausia tikimybė, kad mokytojas V. Juodviršis žuvo būtent Vosbutų mūšyje.

Gruodžio 17 d. Čekiškės valsčiuje Šlapučių kaime nušautas apylinkės tarybos pirmininkas Volkauskas, iš jo paimti šaukimai į sovietinę kariuomenę ir kiti dokumentai. Gruodžio 21 d. (kituose pranešimuose 22 d.) nežinomas būrys išžudė Kvitkauskų šeimą: vyrą su žmona, jų 8 metų dukrą ir žmonos motiną. Specialiame pranešime rašoma, kad šis būrys paralyžiavo Čekiškės valsčiaus kelių apylinkių darbą, grąsindamas ir versdamas

apylinkių pirmininkus atsisakyti darbo, sumušė apylinkių tarybų darbuotojus⁴³. Nė viename pranešime neužsiminta, kad Kvitkauskams būtų grąsinę, todėl nepanašu, kad tai to paties būrio darbas, nes nesutampa nusikaltimo braižas. Tame pačiame pranešime rašoma, kad Kvitkauskai dar 1940 m. gavo žemę, kuri buvo atimta iš ūkininko. Taigi minėtas susidorojimas galėjo būti ir asmeninis kerštas arba kriminalinių gaujų darbas. Štai rugpjūčio mėnesį Raudondvario valsčiuje buvo sulaukyta ginkluota automatais ir šautuvais gauja, kurios vieni nariai dėvėjo civilinius drabužius, kiti – vokiečių kariuomenės uniformas. Ši gauja nuolatos plėšė gyventojus, atiminėjo jų turtą ir gyvulius. Pasirodo, tai buvę sovietiniai partizanai, kurie dirbo kalėjimo prižiūrėtojais IX forte, o nusikaltimus vykdė įsakius to kalėjimo viršininkui, valstybės saugumo papulkininkui Čečevui. Visą pagrobtą turtą ir gyvulius jie pristatydavo į IX fortą⁴⁴. Be to, tuo metu knibždėte knibždėjo dezertyrų, kurie irgi plėšikavo kaip ir patys sovietiniai kariškiai. Todėl tvirtai teigti, kad Kvitkauskų šeimą nužudė partizanų būrys, negalime. Tuo laikotarpiu išžudyti visą šeimą nebuvo būdinga partizanams. Štai Kruonio apskrityje gruodžio 18 d. partizanai atėjo pas apylinkės tarybos pirmininką Grigonį, pastarasis pabėgo, liko tik žmona. Ją, užrišę akis, partizanai nusivedė į mišką, ištardė apie vyrą, rašoma, kad mušė, bet nenužudė, o paleido⁴⁵. Be to, partizanai dažniausiai savo aukas nuvedavo į mišką ir ten įvykdėdavo nuosprendį. Taip įvyko A. Mačiulio namų užpuolimo metu, Seredžiaus užpuolimo gruodžio 1 d. metu ir mūšyje prie Vosbutų kaimo, kai buvo sulaukyta mašina su sužeistais enkavedistais ir milicininkais. Sulaukytųjų nesusaudė vietoje, o nusivedė į mišką ir ten įvykdė mirties nuosprendį. Nerasta ir mirties įrašų apie Kvitkauskų šeimos ir Volkausko žūtį. Gruodžio 19 d. Kruonio valsčiaus partizanai

išklijavo ant kai kurių apylinkių tarybų pirmininkų ir jų pavaduotojų namų durų perspėjimus, kad jie atsakytų užimamų pareigų. Gruodžio 22 d. Seredžiaus valsčiuje buvo nušauti du raudonarmiečiai⁴⁶, bet vėl nėra jokių duomenų, kas juos nužudė. Ypač skaudų smūgį sovietai patyrė gruodžio 24 d., kai Garliavos valsčiuje Pagirių kaime buvo nukautas III Baltarusijos fronto NKGB transporto skyriaus viršininko pavaduotojas valstybės saugumo papulkininkis Aleksandras Bažanovas. Jis su III Baltarusijos fronto kontržvalgybos SMERŠ 3-iosios valdybos skyriaus darbuotojais, kuriems vadovavo 3-iosios valdybos viršininko pavaduotojas valstybės saugumo pulkininkas Smirnovas, atvyko į Pagirių kaimą suimti antisovietinio pasipriešinimo dalyvio Alfonso Arlausko. Namuose jo nerado, todėl nutarė suimti jo tėvą ir kaimyną Mitkų, kuris tuo metu buvo pas Arlauskus. Sodinant į automobilį buvo paleista kulkosvaidžio serija iš netoliese esančio miško. Taikyta būtent į aukšto laipsnio karininką, nes, be A. Bežanovo, lengvai sužeistas buvo tik vienas kareivis, stovėjęs šalia, niekas kitas daugiau nenukentėjo, ir partizanai iš karto atsitraukė⁴⁷. Nors pranešime rašoma, kad apšaudyta iš kulkosvaidžių, bet tai menkai tikėtina, nes tada būtų daug didesni nuostoliai, be to, galėjo nukentėti ir A. Arlausko tėvas su kaimynu. Šis atvejis, tiksliau, pranešimas į Maskvą išryškino ir vietos represinių struktūrų konfliktą su fronto represinėmis struktūromis. Kauno sektoriaus operatyvinės grupės vadas pasiūnaujo proga apskusti III Baltarusijos fronto SMERŠ-ą, kad jie savo veiksmų nederina su vietos organais, savivaliauja, vykdo neteisėtus suėmimus. Apytiksliais Radionovo skaičiavimais, suėmimus Kauno apskrityje ir pačiame Kaune vykdė net 11 SMERŠ-o skyrių, pradedant belaisvių lagerių, pulkų ir baigiant fronto SMERŠ-o skyriais⁴⁸. Taip pat gruodžio 24 d. Čekiškės valsčiuje buvo

nužudytas sovietinis aktyvistas Juozas Pudimaitis. Kas jį nužudė, neaišku, nes operatyvinių ir specialiųjų pranešimų apie tai nėra, tik Kauno apskrities Vykdomojo komiteto 1946 m. liepos mėn. nutarimas skirti nužudyto J. Pudimaičio šeimai pensiją. Nors tokiais atvejais dar prirašydavo, kad „buvo nužudytas nacionalistinių banditų“ arba bent „banditų“, kaip Vinco Juodviršio atveju, šiuo atveju parašyta tik „nužudytas“⁴⁹. Gruodžio 30 d. partizanai užpuolė Čekiškės miestelį. Užpuolimo metu buvo nušautas Čekiškės valsčiaus karinio stalo viršininkas Antanas Laurinavičius, jo žmona ir sužeista į ranką pionierių vadovė Genė Odilienė (Obelienė), į mišką buvo nuvesti dar 8 sovietiniai aktyvistai ir jų šeimos nariai⁵⁰. P. Masilionio knygoje nurodyta, kad buvo nužudyta ir pionierių vadovė⁵¹, bet paaiškinamajame rašte nurodyta, kad ji buvo tik sužeista. Čekiškės valsčiaus Vykdomojo komiteto pažymoje irgi nėra žinių, kad ji būtų žuvusi. Iš viso pažymose nurodyti 9 žmonės, yra liudininkų parodymai dar apie 2 nužudytus asmenis. Taigi iš viso žuvo 11 žmonių. Tais metais minėtas partizanų antpuolis buvo paskutinis. Iš viso 1944 m. Kauno apskrityje pagal įvairius dokumentus žuvo 128 asmenys. Patvirtinta, kad iš jų nuo partizanų rankų žuvo 45 asmenys, dar 15 greičiausiai taip pat nužudyti partizanų, nes nužudytieji buvo kariškiai, represinių struktūrų atstovai, sovietinės valdžios aktyvistai. Vis dėlto nėra įrodymų, kad juos nukovė būtent partizanai. 29 nužudymo atvejai kriminaliniai, 2 iš keršto, 32 atvejai neišaiškinti, nes yra tik mirties aktų įrašai, kuriuose nurodyta, kad asmenys buvo „nužudyti, nušauti, nukauti“, bet šių atvejų nėra saugumo dokumentuose, suvestinėse, specialiuose pranešimuose. Todėl tai greičiausiai kriminalinio pobūdžio nusikaltimai, kuriuos vykdė ir sovietiniai kariškiai, nes kai kuriuose MAĮ įrašyta: „Nušovė kareiviai“, ir tai neturi nieko bendra nei su partizanais, nei

su antisovietiniu pagrindžiu. Dar du žmonės žuvo nuo granatos sprogdimo, ir neaišku, ar tai nelaimingas atsitikimas, ar partizanų, ar sovietinių kariškių veiksmų rezultatas. Atsitiktinė auka per susišaudymą taip pat gali būti nušauta tiek partizanų, tiek sovietų kariškių. Panašus ir kitas atvejis, kai auka buvo nušauta, o namas sudegė (sovietų kariškiai labai dažnai sudegindavo jiems bandančių pasipriešinti žmonių namus, Kauno apskrityje per čekistinę-karinę operaciją gruodžio mėnesį buvo sudeginti 44 namai). P. Masilionio knygoje nurodyti 5 atvejai, nepagrįsti jokiais dokumentais, kad tokie asmenis tikrai žuvo, jų mirties nepatvirtina ir MAĮ. Du iš penkių buvo milicininkai, bet tarp milicininkų asmens bylų ir tarnybinių kortelių tokių asmenų nėra. Dar 39 žmonės (20 iš jų nepilnamečiai) žuvo nuo įvairiausių sprogmenų (granatų, minų, sviedinių), greičiausiai per nelaimingą atsitikimą, užlipus ar užvažiavus ant minų, neatsargiai elgiantis su sprogmenimis.

Kauno mieste, įvairių dokumentų duomenimis, buvo nužudyta 12 žmonių, 4 iš jų kriminalinių nusikaltimų metu, nužudymai užregistruoti milicijos baudžiamųjų bylų registracijos žurnale. Kitos 8 aukos greičiausiai irgi žuvo dėl kriminalinių nusikaltimų, nes jos neminimos saugumo suvestinėse, o žuvę žmonės – paprasti darbininkai ar namų šeimininkės, viena dirbo tarnautoja „Paramos“ įmonėje. Dar 21 žmogus (6 iš jų vaikai) Kaune žuvo nuo įvairiausių sprogmenų, greičiausiai, tai nelaimingi atsitikimai.

Nuo partizanų žuvę nepilnamečiai – jau minėti Vosbutų kaimo mūšyje su partizanais nukauti penkiolikmetis ir septyniolikmetis, kurie buvo ginkluoti ir kovėsi prieš partizanus. Dar viena nepilnametė auka – 8 metų Kvitkauskų dukra, nužudyta kartu su tėvais ir senele. Sovietų saugumas įtarė, kad tai padarė partizanai, tačiau jokių įrodymų nepateikė, net neįvardijo, koks partizanų būrys tai įvykdė, nors panašiais atvejais visada nurodydavo

įtariamą partizanų būrį. Dažniausiai šeimas išžudydavo kriminaliniai nusikaltėliai ir sovietiniai kariškiai. Štai spalio 19 d. Maurušaičių šeimą – motiną, dukrą ir sūnų – Garliavos valsčiuje nužudė sovietiniai kariškiai iš netoliese esančio aerodromo⁵². Motinos ir vaikų amžius nenurodytas, todėl nėra aišku, ar vaikai buvo pilnamečiai, nerasta ir CBAS įrašų, padedančių nustatyti žuvusiųjų amžių. Spalio 20 d. Pakuonio valsčiuje išžudyta Drulių šeima – motina, dukra, dėdė (vyro brolis) – ir sunkiai sužeistas 12 metų sūnus⁵³. Šį kartą įvardytas ir nusikaltėlis – aviacijos dalies viršila, matyt, iš to paties dalinio, kuris išžudė ir Maurušaičių šeimą, nes Garliavos ir Pakuonių valsčiai ribojasi. Operatyvinėje suvestinėje nurodyta, kad mergaitei buvo 14 metų, tačiau CBAS MAĮ nurodyta, kad 17 metų. Įrašas padarytas praėjus beveik metams po nužudymo 1945 m. liepos mėnesį, mirties data nurodyta spalio 16 d., bet gali būti, kad po metų tiksli data pamiršta. MAĮ motinos ir dukters nurodyta mirties priežastis – „raudonarmiečiai nušovė“⁵⁴, o štai Juozo Drulios mirties priežastis – „nušautas“, nepatikslinant, kas tai padarė. Pats įrašas padarytas Garliavos CBAS 1944-11-02 d., mirties data nurodyta irgi spalio 16 d. Matyt, tuo įrašu rėmėsi ir nurodydami motinos ir dukters mirties datą. Po savaitės nusižudė vyras ir tėvas Andrius Drulia, jis irgi auka, nors ir nebuvo nužudytas. 1944 m. visa išžudyta tik viena Kvitkauskų šeima. Dar penkiose šeimose buvo nužudyta nuo 2 iki 3 žmonių.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, žuvusieji nepilnamečiai – tai su ginklu prieš partizanus kovoję sovietiniai aktyvistai. Tarp žuvusių 9 stribų taip pat gali būti aktyvistų, nes tuo metu dar nebuvo griežtai reglamentuota, kas yra stribas. Kai gruodžio 1 d. buvo užpultas Seredžius, dalis žuvusiųjų to meto dokumentuose įvardyti kaip milicijos rėmimo grupė, vėlesniais metais tuos žuvusius jau vadino liaudies gynėjais, kitaip sakant,

stribais. Visi žuvusieji (darbininkai, tarnautojai, mokytojas) buvo sovietinės valdžios šalininkai, kurie dokumentuose pažymėti kaip sovietų aktyvistai. Geriausiai 1944 m. padėtį Kauno apskrityje apibūdina Kauno apskrities NKVD skyriaus viršininko Kerino pažyma Kauno apskrities LKP (b) sekretoriui, kurioje rašoma:

„1944 m. lapkričio mėn. visoje apskrityje prasidėjo masinis banditizmo protrūkis ir gruodžio mėn. banditizmas faktiškai apėmė visus apskrities valsčius ir įgavo tokį didelį mastą, kad tai buvo panašu į sukilimą prieš sovietinę valdžią. Banditai triuškino valsčių centrus, žudė sovietinių partinių aktyvą, sušaudydavo lojaliai nusiteikusius sovietinei valdžiai piliečius. Gaujos siekdavo iki 300 žmonių, po dvi tris dienas kovėsi su

NKVD kariuomenės batalionais, savo rankose laikė ištisus valsčius. Taip buvo Čekiškės, Seredžiaus, Kruonio ir kai kuriuose kituose Kauno apskrities valsčiuose.“⁵⁵

Faktiškai Kauno apskrities NKVD viršininkas pripažino, kad Kauno apskrityje gruodžio mėnesį buvo kilęs sukilimas prieš sovietų valdžią. Iš pirmos lentelės matyti, kad Kauno apskrityje nuo 1944 m. rugpjūčio 1 d. iki 1944 m. gruodžio 31 d. iš viso žuvo 128 žmonės, bet iš jų nuo partizanų – 45 žmonės. Likusieji – kriminalinių nusikaltėlių ir kariškių aukos. Pagal socialinę sudėtį didžiausią žuvusiųjų dalį sudaro žemdirbiai – 41, toliau kariškiai, represinių struktūrų pareigūnai – 27, sovietiniai-partiniai darbuotojai – 18. Žuvo 10 nepilnamečių, bet tik 3 iš jų nuo partizanų rankų.

1 lentelė. Valsčiuose esantys duomenys (1944 m. rugpjūčio 1 d.–1944 m. gruodžio 31 d.)

Valsčiai	Nepilnamečiai	Žemdirbiai	Šeiminkės	Darbininkai	Mokytojai	NKVD NKGB Kariškiai	Sov. partiniai darbuotojai	Tarnautojai	Nenurodyta profesija	Viso	Nuo partizanų
A. Panemunės	3	4	0	0	0	0	1	0	0	8	0
Babtų	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Čekiškės	3	7	0	1	1	12	4	3	0	31	22
Garliavos	0	7	1	0	0	1	0	1	1	11	1
Jonavos	1	2	0	1	0	1	0	0	1	6	0
Kruonio	0	8	2	1	0	1	2	1	4	19	0
Lapių	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pakuonio	1	3	0	1	0	1	0	0	4	10	2
Pažaislio	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Raudondvaris	0	0	0	1	0	0	3	0	0	4	4
Rumšiškės	1	0	0	0	0	1	2	0	0	4	0
Seredžiaus	0	0	0	1	0	7	4	1	0	13	10
Vandžiogalos	0	3	0	0	0	0	0	0	0	3	0
Veliuonos	1	3	0	0	0	1	0	0	0	5	0
Vilkijos	0	3	0	1	0	2	2	0	3	11	6
Zapyškio	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Nenurodytas valsčius	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0
Iš viso	10	41	3	7	1	27	18	6	15	128	45
Kaunas	0	0	0	5	0	2	0	2	3	12	0

2 lentelė. Žuvusiųjų nepilnamečių amžiaus grupė

Kūdikiai	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Iš viso	Nuo partizanų
0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	2	0	1	1	1	0	3	10	3

3 lentelė. Žuvusiųjų nuo partizanų socialinė padėtis

Nepilnamečiai	3
Apylinkės pirmininkai	2
Apylinkės sekretoriai	2
VK pirmininkai	2
VK sekretoriai	1
Partiniai, komjaunimo darbuotojai	5
NKGB darbuotojai	3
Kariškiai	1
Stribai	9
Tarnautojai	6
Milicininkai	6
Mokytojai	1
Darbininkai	3
Nenurodyta profesija	2
Iš viso	45

1945 METAI

1945 m. sovietai sausio vasario mėnesį surengė dideles kovines operacijas prieš partizanus. Kovai su partizanų judėjimu Lietuvoje buvo suformuotas Vyriausiasis vadovavimo štabas, kuriam priklausė LSSR NKVD komisaras Bartašiūnas, Kauno operatyvinio sektoriaus viršininkas Rodionovas, Pabaltijo karinės apygardos NKVD vidaus kariuomenės valdybos viršininkas Golovko ir Pabaltijo karinės apygardos NKVD štabo viršininkas Kabakovas. Štabas pripažino, kad Lietuvoje veikia ne lokalias banditų grupės, o nacionalistinė – karinė sukilėlių LLA „Vanagai“ organizacija⁵⁶. Kovai su partizanais Lietuvoje buvo dislokuota 4-oji NKVD vidaus kariuomenės divizija, kuri dalyvavo deportuojant čečėnus, ingušus, Krymo totorius. Kaune buvo dislokuoti vidaus kariuomenės 4-os divizijos 298-ojo šaulių pulko

daliniai, štabas, specialios paskirties daliniai ir du šaulių batalionai, atskiros kuopos buvo dislokuotos valsčiuose, kuriuose aktyviausiai veikė partizanai⁵⁷. Dideli partizanų būriai buvo sutriuškinti arba išsklaidyti, todėl partizanai pasirinko kitokią kovos taktiką. Jie atsisakė didelių būrių, susiskaldė į mažas grupes, bet, reikalui esant, galėjo susijungti ir į didelius būrius. NKVD duomenimis, 1945 m. pirmoje pusėje Kauno apskrityje veikė 12 didelių būrių, kuriuose buvo iki 290 partizanų⁵⁸. Kovai prieš partizanus NKGB ėmėsi naujos taktikos, kurią naudojo prieš Ukrainos partizanus. Pradėjo kurti „netikrų partizanų“ būrius. Ši taktika taip patiko saugumo darbuotojams, kad daugelis NKGB apskričių skyrių ėmė formuoti savus „netikrų partizanų“ būrius, nederindami su aukštesne vadovybe. Tokia saviveikla sukėlė susierzinimą net Maskvoje, ir vadovybė įsakė be jos sankcijos ir leidimo tokių būrių

nekurti, nes jie trukdo vykdyti jų suplanuotas specialias priemones⁵⁹. Tai dar kartą įrodo, kad prie taikių gyventojų žudymo galėjo prisidėti sovietinės represinės struktūros, apsimesdamos partizanais žudyti jiems neįtikimusius asmenis ir visą kaltę suversti partizanams. Kad apsunkintų antisovietinio pogrindžio darbą, LSSR Liaudies komisarų taryba 1945 m. sausio 1 d. priėmė nutarimą iš gyventojų atimti rašomąsias mašinėles, jas namuose leido laikyti tik rašytojams, žurnalistams, advokatams, profesoriams⁶⁰. Toks buvo pats pirmasis Liaudies komisarų tarybos nutarimas 1945 m. Jis aiškiai rodo, kas labiausiai rūpėjo sovietinei Lietuvos vadovybei.

Pirmoji akcija, priskiriama partizanams, buvo surengta sausio 3 d. Apie ją pateikti labai skurdūs duomenys, kad maždaug 30 asmenų žmonių grupė užpuolė aktyvisto A. Kunco namus ir išžudė visą šeimą: jį patį, žmoną, seserį ir sūnų. Daugiau jokių detalių nepateikta, nenurodytas ir galimas partizanų būrys, taip pat nerasta jokių įrašų MAĮ. Sausio 4 d. nušautas apylinkės pirmininkas A. Urbanavičius, sausio 8 d. Raudondvario valsčiuje sušaudytas apylinkės pirmininkas P. Marcinkevičius, sunkiai sužeistas aktyvistas Tamulis, nušautas jo tėvas, sužeista motina ir brolis. Sausio 10 d. sunkiai sužeistas apskrities komjaunimo instruktorius Trusauskas, sausio 14 d. Pakuonio valsčiuje sužeistas apskrities komunistų partijos komiteto narys Jestbulis, sausio 18 d. Panemunės valsčiuje sušaudytas apylinkės sekretorius V. Stančiauskas, nuo granatos sprogo žuvo jo namuose buvusi nepilnametė giminaitė J. Dubosaitė. Šios tragedijos buvo galima išvengti, jeigu partizanai būtų įleisti į namus. Kai jų neįleido, jie metė granatą, tik po to partizanus įleido. Suradę V. Stančiauską, kitų šeimos narių partizanai nelietė. Sausio 20 d. Seredžiaus valsčiuje nušautas apylinkės sekretorius P. Dapkus, taip pat aktyvisto

Uborevičiaus žmona ir kartu su ja gyvenanti Karalienė. Sausio 27 d. Pakuonio valsčiuje 5 milicininkai atvyko į Pašventupio kaimą tikrinti pranešimo, kad kaime slapstosi partizanai. Viename name jie rado partizaną Dovilaitį ir jį suėmė. Grupės vadas vežimu jį išgabeno į Pakuonį, NKVD valsčiaus skyrių. Likę 3 milicininkai toliau tikrino namą, dar vienas stovėjo su vežimu už kaimo. Tuo tarpu partizano sesuo nubėgo į mišką pas partizanus prašyti pagalbos. Atvykę į kaimą partizanai dar aptiko prie to paties namo milicininkus, įvyko susišaudymas, kurio metu buvo nukauti visi 3 milicininkai, ketvirtasis pabėgo. Kruonio valsčiuje sausio 29 d. savo namuose nukautas aktyvistas J. Rudzenkas (suvestinėje rašo *Rodzauskas*). Iki vasaros partizanai nerengė tokių didelių antpuolių prieš valsčiaus centrus kaip 1944 metais. Tačiau rengdavo pasalas sribams, milicininkams, puldavo sovietinius darbuotojus, aktyvistus, trukdė kurti sovietinę valdžią valsčiuose. Per pirmąją ketvirtį, NKVD duomenimis, partizanai įvykdė 21 akciją, kurių metu žuvo 34 žmonės, iš jų 5 NKVD–NKGB darbuotojai, 2 kariškiai, 16 sovietinių-partizanių aktyvistų ir 11 kitų žmonių⁶¹.

1945 m. balandžio 28 d. partizanai surengė pasalą prie Darsūniškio kaimo sribams, kurie tuo metu dalyvavo⁶² operacijoje prieš partizanus. Susišaudant žuvo vienas sribas, dar vienas buvo sužeistas. Sužeistojo sribo pavardė buvo Surinas⁶³. Masilionis savo knygoje pavardę „Surinas“ pakeitė į *Surininas Anisimas, Abramovičius*⁶⁴, o sribą įvardijo kaip milicininką ir nurodė, kad jis žuvo. Toks milicininkas tikrai žuvo, bet ne 1945 m., o 1944 m.

Sovietų saugumas pastebėjo, kad Kauno apskrityje pasikeitė partizanų kovos taktika. Dabar partizanai mažiau būdavo bunkeriuose, o daugiau judėjo po Kauno apskritį. Kaip pavyzdys nurodytas Marčiulionio partizanų būrys. Šis būrys keičia savo lokaciją beveik kiekvieną dieną, vienoje vietoje neužsibūna

ilgiau kaip dvi dienas, todėl sovietų saugumui labai sunku jį aptikti. Be to, pažymima, kad vietos gyventojai partizanus remia savanoriškai, nėra nė vieno pranešimo, kad partizanai ką nors apiplėšė arba jėga ką atėmė. Greitai ir dažnai partizanai juda ir keičia vietas dar ir todėl, kad vietos gyventojai noriai keičia pavargusius partizanų arklus į savus⁶⁵. Taigi Kauno apskrities NKVD skyriaus viršininkas turėjo pripažinti, kad gyventojai savanoriškai remia partizanus ir juos palaiko. Kovai su partizanais jis prašė didesnės kariuomenės pagalbos, tuo metu Kauno apskrityje prieš partizanus kariavo NKVD vidaus kariuomenės 298 šaulių pulko 2 batalionai – daugiau negu tūkstantis kareivių. Vasario 9 d. NKVD iš savo agento gavo duomenų, kad Kruonio valsčiuje Šnipelių kaime yra partizanų būrys, vadovaujamas Adomo Jakubausko, iš viso 8 partizanai. Į kaimą išvyko 25 žmonių operatyvinė grupė iš 298-ojo šaulių pulko. Buvo apsuptas namas ir partizanams pasiūlyta pasiduoti. Partizanai pasiduoti atsisakė ir atidengė ugnį, susišaudymo metu buvo nukauti visi partizanai, žuvo ir vienas NKVD pulko seržantas. Vieno iš partizanų žuvimo faktas užfiksuotas ir mirties aktų įrašuose. Nurodyta partizano pavardė, vardas, tėvo vardas, jo amžius žuvimo dieną (Jakubauskas Adomas, Martyno, 46 metų). Šie duomenys sutampa su NKVD paaiškinamajame rašte nurodyta partizanų būrio vado pavarde ir vardu. Skiriasi tik žuvimo data – mirties įrašė vasario 8 d., o paaiškinamajame rašte – vasario 9 d. Žuvimo dieną galėjo supainioti tiek metrikacijos darbuotojai, tiek enkavedistai, tuo labiau, kad paaiškinamasis raštas datuotas praėjus porai mėnesiui po kautynių. Nurodytas žuvusiojo užsiėmimas – žemdirbys, turintis 14 ha žemės. Paskutinė gyvenamoji vieta – Šnipelių kaimas, ten, kur vyko kautynės. Mirties priežastis – nukautas, nepatikslinant, kas nukovė. Apie mirtį pranešė svainis. Tačiau

pranešėjas gudravo ir pranešė, kad jo svainis žuvo per karą. Ir pranešė ne iš karto, o tik vasario 27 d., praėjus 3 savaitėms po kautynių. Už pavėluotą pranešimą pranešėjui skirta 50 rublių bauda⁶⁶. Dar vienas mirties įrašas su ta pačia mirties data ir to paties kaimo gyventoju atsiranda kovo 16 d., praėjus daugiau nei mėnesiui po kautynių – tai Pranas Banevičius, Jono, 28 metų amžiaus. Taip pat žemdirbys, dirbęs 11 ha tėvo ūkyje. Mirties priežastis – nukautas, be jokių paaiškinimų. Pranešėjui taip pat skirta 50 rublių bauda už laiku nepraneštą žinią apie mirtį. Labiausiai tikėtina, kad tai irgi partizanas⁶⁷. Tokių įrašų, kuriuose nenurodyta, kas nukovė, 1945 metų dokumentuose yra 130. Gali būti, kad dalis nukautų žmonių yra partizanai.

Pirmuoju 1945 m. ketvirčiu partizanai Kauno apskrityje nukovė 5 NKVD–NKGB pareigūnus, du kareivius, 14 sovietinio-partinio aktyvo žmonių, 9 kitus žmones, sužeidė 3 sovietinio partinio aktyvo žmones, 4 kitus žmones.

Pavasariį partizanai vėl pradėjo aktyviau veikti. Sovietinis saugumas turėjo pripažinti, kad Kauno apskrities valsčiuose, kur žiemos metu buvo palyginti ramu, pavasarį atsirado ginkluotų partizanų būrių, kurie puola atskirus sovietinius-partinius darbuotojus, užmuša NKVD, milicijos pareigūnus⁶⁸.

NKVD duomenimis, Kauno apskrityje 1945 m. sausio–balandžio mėnesiais penkiuose valsčiuose (Čekiškės, Garliavos, Kruonio, Raudondvario, A. Panemunės) veikė 6 partizanų būriai, kuriuose buvo 129–154 partizanai, prieš partizanus veikė 118 NKVD agentų, informatorių. Tačiau duomenų iš kitų 11 valsčių apie partizanus nebuvo, o 3 valsčiuose (Rumšiškių, Zapyškio, Pakuonio) NKVD visiškai neturėjo savo agentūros ir informatorių. Buvo numatyta užverbuoti dar 110 žmonių⁶⁹.

Balandžio 1 d. į apylinkės pirmininko namus atėjo Pranas Liaudinskas ir nušovė

apylinkės pirmininką Joną Poderį⁷⁰. Ar Pranas Liaudinskas buvo partizanas, nėra jokių duomenų, todėl negalime teigti, kad Joną Poderį nušovė partizanai, tai galėjo būti ir dėl ko nors įpykęs kaimynas. Balandžio mėnesį įvyko 16 išpuolių, kuriuose žuvo 15 žmonių, tarp jų buvo nužudyta viena šeima, o namas sudegintas⁷¹. Neaišku, ar visus išpuolius surengė partizanai, nes tarp žuvusių yra žmonių, kurie niekaip nesusiję su sovietine valdžia, be to, partizanai net susijusius su sovietine valdžia ne visus žudydavo. Partizanai iš namų išvedė žemės komisijos pirmininką, apylinkės pirmininką ir kooperatyvo pirmininką. Žemės komisijos ir apylinkės pirmininkai po apklausos buvo paleisti. Net NKVD darbuotojus ne visus žudė. Balandžio 24 d. 14 vietinės priešlėktuvinės gynybos karių (tuo metu vietinė priešlėktuvinė gynyba (rus. МПВО) priklausė NKVD struktūrai) sustojo Vilemo kaime, Zapyškio valsčiuje pripildyti sunkvežimio baką degalų, juos apsupo partizanai, nuginklavo, sėdo į jų sunkvežimį ir nuvažiavo, su savimi pasiėmę tik vairuotoją, kuris juos ir nuvežė⁷². Dar keli išpuoliai buvo rekvizicijos pobūdžio: partizanai iš valstybinio malūno paėmė miltus ir rugius, palikę kvitą apie konfiskuotus produktus.

Antrame metų ketvirtyje stambiausia partizanų akcija – tai Seredžiaus valsčiaus centro Seredžiaus puolimas. Puolime dalyvavo keturi partizanų būriai, apie 50–60 partizanų. Prieš puldami partizanai nutraukė visas Seredžiaus ryšių linijas. Partizanai pasidalijo į kelias grupes. Viena grupė puolė stribų būstinę ir ją užėmė, kita blokavo Seredžiaus valsčiaus NKVD skyriaus būstinę. Užėmę stribų būstinę partizanai sušaudė 11 stribų ir vieną paruošų agentą, kuris tuo metu ten miegojo⁷³. Po to partizanai paliko du raštelius – viename parašyta, kad stribai yra tautos išdavikai, todėl jie buvo nužudyti, toks likimas laukia kiekvieno stribo, kuris tarnaus

sovietams. Kitame raštelyje kreipiamasi į raudonarmiečius pažymint, kad nužudytieji yra tautos išdavikai, „šunims šuniškas galas“. Rašoma, kad partizanai prieš raudonarmiečius nenusistatę, supranta, kad šie tik vykdo įsakymus, o partizanai gina savo žemę, todėl jei kas juos palies, atsakys kulkosvaidžiu. Raštelius pasirašė „skrajojantis naikintojų batalionas“ (versta iš rusų k.)⁷⁴. Paaiškinamajame rašte Bartašiūnui apie kovą su antisovietiniu pagrindžiu Kauno apskrities NKVD skyriaus viršininkas Kerinas rašė, kad Seredžių užpuolė 115 partizanų, užėmė stribų kareivines. Seredžiaus valsčiaus NKVD skyriaus viršininkas Buslovas organizavo NKVD būstinės gynybą ir sėkmingai atmušė partizanų puolimą. NKVD būstinės puolimo metu 7 partizanai žuvo ar buvo sužeisti⁷⁵. L. Berijai siųstame pranešime rašoma, kad partizanų buvo 50–60, t. y. dvigubai mažiau, o valsčiaus NKVD būstinę tik apšaudė ir apmėtė granatomis, bet pačios būstinės nepuolė. Taip pat nurodyta, kad žuvusių ir sužeistų partizanų skaičius nežinomas, nes visus žuvusius ir sužeistuosius šie pasiėmė su savimi. Kad partizanų tikslas buvo stribai, rodo ir raštelis, skirtas stribams, o NKVD būstinę jie tik blokavo, kad stribams nebūtų suteikta pagalba. Seredžiaus užpuolimas sovietams padarė didelį įspūdį, aiškintis padėties į Seredžių atvyko pats LSSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas ir 4-osios NKVD divizijos vadas P. Vetrovas. Tai kėlė didelį susirūpinimą sovietinei valdžiai, kuriai atrodė, kad partizaninis judėjimas jau pažabotas. Todėl birželio mėnesį Maskvoje buvo nutarta nusiųsti į Panevėžio, Kauno ir Šiaulių apskritis operatyvinius būrius. Dar vienas būrys turėjo būti rezerve. Kauno apskrityje partizanų būrį sudarė 117 žmonių, pagal legendą, jame neva buvę policininkai ir Raudonosios armijos dezertyrai, „pseudopartizanai“, norintys fiktyviai prisijungti prie Lietuvos partizanų kovos prieš sovietų

valdžią. Būriui vadovauti buvo paskirtas Sovietų Sąjungos didvyris, valstybės saugumo vyr. leitenantas A. Šilovas, turėjęs didelę kovinių veiksmų prieš užnugaryje patirtį. Būriai buvo aprūpinti radijo siųstuvais, kad palaikytų ryšį su NKVD vadovybe. Birželio 25 d. buvo planuojama plataus masto čekistinė-karinė operacija prieš partizanus⁷⁶. Kad tokios grupės galėtų darniai veikti, birželio 12 d. SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojas Kabulovas išleido įsakymą, draudžiantį Lietuvos apskričių NKVD–NKGB be Maskvos leidimo kurti „netikrų partizanų“ būrius, kad tie nesužlugdytų planuojamos specialios operacijos⁷⁷.

Antruojų 1945 m. ketvirčiu, NKVD duomenimis, partizanai įvykdė 40 akcijų, kuriose žuvo 38 žmonės. Tačiau atsižvelgiant į žuvusiųjų socialines grupes matyti, kad žuvo 41 žmogus. Iš jų 3 NKVD–NKGB darbuotojai, 2 NKVD ir RA karininkai, 3 eiliniai ir seržantai, 13 sovietinių-partinių aktyvistų ir 20 kitų žmonių⁷⁸. Neaišku, kokiai grupei priskirti žuvę stribai: ar prie sovietinio aktyvo, ar prie kitų žmonių. NKVD duomenimis, antrajame metų ketvirtyje partizanai veikė 14 iš 16 Kauno apskrities valsčių. Pavasarį partizaninis aktyvumas išaugo dvigubai ne tik Kauno apskrityje, bet ir visoje Lietuvoje.

1945 m. vasarą Lietuvos sovietų valdžia nutarė išskilmingai paminėti 5-ąsias Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos metines. Ta proga nutarta siųsti Lietuvos gyventojų kolektyvinius padėkos laiškus J. Stalinui. Tuo tikslu buvo organizuojami apylinkės gyventojų susirinkimai, kuriuose juos vertė pasirašyti tuos laiškus. Partizanai bandė tam trukdyti, lankydavosi susirinkimuose, suplėšydavo laiškus, žmonėms liepdavo išsiskirstyti, draudė pasirašyti tokius laiškus, o valdžios atstovus stengėsi naikinti. Liepos 19 d. Mozūriškių kaime Raudondvario valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Mačiulis su savo pavaduotoju rinko kaimo

gyventojų parašus laišku į LKP (b) CK. Išėjusią iš kaimo gyventojos Olitkienės namų grupę apšaudė partizanai. Apšaudymo metu žuvo stribai Levonas ir Petkevičius, Mačiuliui su pavaduotoju pavyko pabėgti⁷⁹.

Vasarą beveik visuose Kauno apskrities valsčiuose veikė partizanų būriai. NKVD duomenimis, liepos 1 d. Kauno apskrityje veikė 12 partizanų būrių, juose buvo apie 350 partizanų. Ir nors Kauno apskrities NKVD skyriaus viršininkas Kerinas teigė, kad dauguma partizanų būrių sunaikinta, bet to paties Kerino duomenimis, partizanų akcijų trečiame metų ketvirtyje buvo tiek pat kaip ir antrajame. Įvykdytos 39 akcijos, kuriose žuvo 33 žmonės, iš jų: 2 NKVD–NKGB pareigūnai, 11 sovietinių-partinių darbuotojų, 1 RA ir NKVD kariuomenės karininkas, 2 – seržantas ir eilinis, kitų piliečių – 17⁸⁰. Didelių akcijų, panašių į Seredžiaus užpuolimą, vasarą nebuvo. Daugiausia žmonių žuvo liepos 16 d. akcijoje Kalvių k., Kruonio vls. Ten žuvo 6 asmenys – 4 žemdirbiai, 1 eiguylis ir 1 bažnyčios patarnautojas. Juos visus išvedė į mišką ir sušaudė. Visi jie skleidė sovietines pažiūras, matyt, buvo sovietinis kaimo aktyvas⁸¹. Taip pat trečiuoju metų ketvirčiu buvo išžudytos 3 šeimos, susidedančios iš 3, 4 ir 2 žmonių, tarp jų 3 vaikai. Tuo laikotarpiu garsiausia partizanų akcija buvo dviejų NKGB operatyvinių įgaliotinių Petro Varno ir Jurijaus Semionovo likvidavimas liepos 25 d. „Viesulo“ būrio partizanai iš Lietuvos išlaisvinimo tarybos, veikusios Pakuonyje, gavo žinių, kad minėti asmenys vyks į Girininkų kaimą Pakuonio vls. suimti kažkokio asmens, ir nutarė tame kaime surengti pasalą, kurios metu abu saugumo operatyviniai įgaliotiniai žuvo.

Rugpjūčio 23–24 d. vyko LKP(b) CK VII plenumas, kuriame buvo svarstoma partizanų veikla Lietuvoje. Susidariusi padėtis netenkino nei Lietuvos sovietinės vadovybės, nei Maskvos valdžios, kuri rugpjūčio 2 d.

iš LSSR NKGB liaudies komisaro pareigų pašalino Aleksandrą Guzevičių, o vietoj jo paskyrė Valstybės saugumo generolą majorą Dmitrijų Jefimovą. Taigi Maskva buvo labai nepatenkinta padėtimi Lietuvoje, todėl buvo skubiai sušauktas plenumas, kuriame A. Guzevičius pašalintas iš LKP(b) CK biuro. Sovietinei valdžiai turėjo pasiaiškinti pirmieji apskričių sekretoriai, taip pat gausiai dalyvaujantys represinių struktūrų atstovai, atvyko ir visų apskričių NKVD–NKGB vadovai ar jų įgalioti asmenys. Plenume sovietiniai-partiniai darbuotojai skundėsi, kad trūksta kariuomenės, kaltę vertė NKVD–NKGB darbuotojams, kurie esą girtuokliauja, savivaliauja. NKVD–NKGB kaltę vertė partiniams-sovietiniams darbuotojams, kad šie pernelyg retai lankosi valsčiuose, nereguliariai susitikinėja su vietos gyventojais, mažai rūpinasi aiškinamuoju darbu. NKGB–NKVD atstovas Lietuvai Tkačenko pacitavo Panevėžio apskr. pirmojo sekretoriaus Juozo Paplausko žodžius: „Laiško draugui Stalinui liaudis nepasirašo todėl, kad nenori sovietų valdžios ir bijo banditų.“⁸² O štai Justas Paleckis, gindamas represinių organų veiksmus, dėl kurių nukentėjo nekalti žmonės, pareiškė: „Mišką kerta, lekia skiedros. Pirštinėmis jokios kovos nevesi. Kur vyksta kova, ten gali pasitaikyti atsitikimų, kur bus beprasmių aukų, ir kažkas gali nekaltai nukentėti“⁸³. Jis pasmerkė ir Lietuvos inteligentiją, kad ją kaltinanti visus, tik ne buožių nacionalistinius banditus. Tačiau ir J. Paleckis turėjo pripažinti, kad tarp milicininkų, saugumiečių, valstybės tarnautojų yra kyšininkų, chuliganų, girtuoklių, kurie vykdo neteisėtus veiksmus, ir tokių pavyzdžių labai daug. Kalbėjo ir Kauno apskrities LKP pirmasis sekretorius Edvardas Čipkus. Jis turėjo pripažinti, kad „Kauno apskritis pažeista banditizmu“⁸⁴ ir apkaltino LSSR NKVD liaudies komisaro pavaduotoją Kapralovą savinantis pasiekimus kovoje su partizanais

ir nutylint, kad NKGB ir NKVD pareigūnai neturi elementarių žinių, kaip kovoti prieš partizanus, kas jie tokie yra⁸⁵. A. Sniečkus baigiamojoje kalboje nurodė apginkluoti kaimo aktyvistus, kuo greičiau iš bibliotekų išimti „nacionalistinę“ literatūrą, sunaikinti prieškarinio Lietuvoje pastatytus paminklus, kurie nėra susiję su Lietuvos liaudies kultūra ir istorija. Partinės organizacijos, nurodė jis, turinčios didžiausią dėmesį skirti sribų būriams, jų materialiniam aprūpinimui, artimiausiu metu sribų batalionai turi būti papildyti ten, kur jų skaičius sumažėjęs, būtina sustiprinti pieno surinkimo punktų apsaugą⁸⁶.

Paskutiniu metu ketvirčių partizanų akcijų skaičius akivaizdžiai sumažėjo. Tam įtakos turėjo atliktos stambios čekistinės-karinės operacijos po LKP(b) CK VII plenumo. Kauno apskr. NKVD skyriaus ataskaita apie ketvirtąjį metų ketvirtį nerasta, bet iš įvairių kitų dokumentų aišku, kad tuo laikotarpiu nuo partizanų žuvo 28 žmonės, iš jų 1 vykdomojo komiteto pirmininkas, 3 apylinkės pirmininkai, 4 sribai, 3 darbininkai, 3 kariškiai, 1 komsorgas, 1 direktorius, 1 mokytojas, 7 žemdirbiai, 2 nenurodyti. Tuo laikotarpiu didžiausia partizanų akcija buvo Veliuonos valsčiaus NKVD skyriaus užpuolimas lapkričio 23 d. Mūšis vyko dvi valandas, buvo nušautas vienas sribas ir sunkiai sužeisti 6, tarp jų – valsčiaus NKVD skyriaus viršininkas Babikovas. Deja, per susišaudymą žuvo samdoma darbininke dirbusi moteris, dar dvi buvo sužeistos.

Iš viso 1945 m. Kauno apskrityje, remiantis įvairiais dokumentais, užfiksuotais liudijimais, nuo partizanų žuvo 173 žmonės. Tie skaičiai nesutampa su NKVD 1945 m. ketvirčių ataskaitomis. Jose nurodoma, kad per tris metų ketvirčius nuo partizanų žuvo 101 žmogus. Kiek žuvo paskutiniajame metų ketvirtyje, iš NKVD ataskaitų nežinome, bet operatyvinių NKVD suvestinių

duomenimis, paskutiniu metu ketvirčiu žuvo 28 žmonės. Taigi NKVD nurodo, kad 1945 m. žuvo 129 žmonės, o remiantis ir kitais dokumentais – 173. Iš kur toks neatitikimas? Viena iš priežasčių – žmonės buvo išvesti į mišką, jų likimas neaiškus, todėl jie 1945 m. neįtraukti į žuvusiųjų skaičių. Kita priežastis – praėjus 20–30 metų žuvusiųjų vaikai, norėdami gauti kokių nors lengvatų, iš KGB prašydavo pažymų, kad jų tėvai būtų buvę nužudyti partizanų. Jei KGB nebūdavo duomenų, kad toks asmuo nužudytas partizanų, apklausdavo liudininkus. Jei nors vienas liudininkas patvirtindavo girdėjęs

žmones kalbant, jog tą asmenį užmušė partizanai, to pakakdavo, kad asmuo būtų įrašytas kaip partizanų auka. Ir trečioji priežastis – 8–9 dešimtmetyje Partijos istorijos institutas prie LKP CK sudarinėjo partizanų nužudytų aukų sąrašą. Į jį nepatikrinus faktų buvo įtraukiamos ir kriminalinių nusikaltimų aukos, jeigu tik jų pavardės būdavo paminėtos NKVD, NKGB, VRM, MGB operatyvinėse suvestinėse, nors ten ir būdavo nurodama, kad neaišku, kas tą žmogų nužudė. Tačiau partiniai funkcionieriai, matyt, gavo nurodymą rasti kuo daugiau partizanų aukų.

4 lentelė. Žuvusieji 1945 m.

Valsčiai	Nepilnamečiai	Žemdirbiai	Šeiminkės	Darbininkai	Amatininkai	Mokytojai	Kariškiai	NKVD, NKGB pareigūnai	Stribai	Sov. partiniai darbuotojai	Tarnautojai	Nenurodyta profesija	Iš viso	Nuo partizanų
A. Panemunės	3	25	1	3	0	0	3	1	7	5	1	1	50	25
Babų	0	1	0	1	0	0	0	0	2	3	0	2	9	5
Čekiškės	3	13	1	0	0	0	1	0	1	0	2	3	24	11
Garliavos	4	5	2	1	2	1	3	1	2	4	2	2	29	15
Jonavos	3	9	0	3	0	0	0	2	1	3	2	1	24	6
Kruonio	2	32	2	1	0	0	0	1	5	5	2	7	57	26
Lapių	2	2	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	6	0
Pakuonio	0	2	0	1	2	0	0	6	0	4	2	0	17	13
Pažaislio	1	4	1	4	0	0	0	0	0	1	1	1	13	0
Raudondvario	0	2	0	1	0	0	0	2	5	3	0	0	13	9
Rumšiškių	3	8	0	0	0	0	1	1	2	4	1	4	24	13
Serdžiaus	3	12	0	1	1	0	0	0	14	5	2	2	37	27
Vandžiolgalos	0	2	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	4	3
Veliuonos	1	4	0	2	0	0	0	0	2	1	0	0	10	9
Vilkijos	3	11	0	2	1	0	0	1	3	0	0	2	23	7
Zapyškio	1	1	1	1	0	0	0	0	1	2	2	1	10	4
Iš viso	29	133	8	21	6	1	9	16	47	40	17	25	350	173
Kaunas	4	0	3	10	2	0	1	4	0	1	11	10	46	3

1945 metais iš viso buvo nužudyti 29 nepilnamečiai. Tarp jų yra vienas kūdikis, duomenis apie tai pateikia mirties akto įrašas.

Tačiau operatyvinėse suvestinėse nėra įrašų apie kūdikių mirtį, nors trimis atvejais nepilnamečių amžius nenurodytas, bet rašoma,

kad nužudyti vaikai, o ne kūdikiai, todėl greičiausiai tai kriminalinių nusikaltėlių darbas. Nuo partizanų žuvo 10 nepilnamečių, iš jų du sribai. Žuvusių vaikų amžius – nuo 2 iki 17 metų. 1945 m. Kaune įvykdytos dvi partizanų

akcijos, kurių metu žuvo du žmonės – vienas buvęs sribas, gimnazijos komjaunimo sekretorius, kitas – komjaunuolis. Dar vienas saugumo karininkas žuvo, kai bandė Kaune sulaikyti besislapstantį partizaną.

5 lentelė. Žuvusių nepilnamečių amžius

Kūdikiai	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Nenurodytas amžius
0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	2	1	3

6 lentelė. Žuvusiųjų nuo partizanų nepilnamečių amžius

Kūdikiai	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Nenurodytas amžius
0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	2	1	3

Pagal socialinę padėtį daugiausiai buvo nužudyta sribų – 37 asmenys. Tai ir suprantama, partizanai juos laikė savo tautos išdavikais, jie buvo pikčiausi partizanų priešai. Antroje vietoje sovietiniai, partiniai, komjaunimo darbuotojai – 35 asmenys,

trečioje vietoje žemdirbiai – 33 asmenys. Didesnioji jų dalis buvo sovietų valdžios aktyvistai, kiti – jų šeimos nariai. Represinių struktūrų pareigūnų, be sribų, nukauta 12. Yra nuo partizanų žuvęs ir vienas komunistas mokytojas.

7 lentelė. Žuvusiųjų nuo partizanų socialinė padėtis

Nepilnamečiai	10 (du nepilnamečiai buvo sribai)
Žemdirbiai	33
Darbininkai	3
Amatininkai	2
Vykdomųjų komitetų pirmininkai	4
Apylinkės pirmininkai	16
Apylinkės sekretoriai	2
Darbo žmonių deputatų tarybos sekretoriai	1
Tarnautojai	3
Žemės komisijos pirmininkai	1
Žemės komisijos nariai	2
Žemės komisijos sekretoriai	1
Partorgai	1
Komsorgai	2

Deputatai	1
Dešimtininkai	1
Agronomas	1
Mokytojas	1
Paruošę agentai arba įgaliotiniai	3
Milicininkai	7
NKVD pareigūnai	3
NKGB pareigūnai	2
Kariškiai	8
Sribai	37
Eiguliai	3
Šeimnininkės	3
Bažnyčios patarnautojas	1
Malūno direktorius	1
Nenurodyta profesija	20
Iš viso	173

Nuorodos

¹ Vilkijos valsčiaus DŽDT VK CBAS, mirties akto įrašas Nr. 35, 1949-06-22, LVIA, f. 2000, ap. 21, b. 301, l. 85.

² Spec. pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, 1941-03-31, LYA, f. V-141, ap. 2, b. 13, l. 100.

³ Garliavos valsčiaus DŽDT VK CBAS, mirties akto įrašas Nr. 52, 1944-12-05, LVIA, f. 2000, ap. 7, b. 33, l. 143.

⁴ Pranešimas per VČ LSSR VRM ministro pavaduotojui generolui majorui dr. K. A. Pralovui, 1946-07-09, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 981, l. 183.

⁵ *Partizanų teroro aukų atminimo knyga* (sudarytojas P. Masilionis), Vilnius: Politika, 2011 m., toliau – *Partizanų teroro aukų atminimo knyga*.

⁶ *Partizanų teroro aukų atminimo knyga*, p. 485.

⁷ Čekiškės valsčiaus DŽDT VK CBAS, mirties akto įrašas Nr. 46, 1944-12-20, LVIA, f. 2000, ap. 4, b. 6, l. 97.

⁸ *Partizanų teroro aukų atminimo knyga*, p. 369.

⁹ Veliuonos valsčiaus DŽDT VK CBAS, mirties akto įrašas Nr. 26, 1949-05-02, LVIA, f. 2000, ap. 21, b. 159, l. 182; Veliuonos valsčiaus DŽDT VK CBAS, mirties akto įrašas Nr. 26, 1949-05-02.

¹⁰ Nekrologas A. Urbonui, *Tarybų Lietuva*, Nr. 143(873), 1946-06-23; „Laiškas, šaukiantis keršto“, *Dzūkų žinios*, Nr. 14 (60), 1946-03-07.

¹¹ Kauno m. DŽDT VK CBAS, mirties akto įrašas Nr. 1226, 1946-06-22, LVIA, f. 2001, ap. 1, b. 89, l. 89.

¹² „Laiškas šaukiantis keršto“, *Tiesa*, Nr. 47 (881), 1946-02-26.

¹³ „Teisingas sprendimas žmogžudžiams“, *Tarybų Lietuva*, Nr. 76 (1419), 1948-03-31.

¹⁴ Kauno apskrities Vykdomojo komiteto pažyma Nr. 877 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Informacijos-statistikos skyriui, 1945-03-05, LCVA, f. R-758, ap. 4, b. 22, l. 20.

¹⁵ Kauno apskrities žemės paskirstymo pagal paskirtį lentelė, numatoma data 1945 m., LCVA, f. R-758, ap. 4, b. 22, l. 27.

¹⁶ Paaiškinamasis raštas apie 1945 m. II ketvirtį LSSR NKVD komisariui Bartaišui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 967, l. 1.

¹⁷ *Laisvės kovos 1944–1953 partizanų dokumentų rinkinys*, Kaunas, 1996, p. 68, toliau – *Laivės kovos*.

¹⁸ Ten pat, LLA Vyriausiojo Vanagų vado įsakymas būriams dėl kovos taktikos, Įsakymas Nr. 4, 1944-12-10, p. 69.

¹⁹ Laikinas Lietuvos partizanų statutai (sovietų saugumiečių išversta į rusų k.), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 167, l. 105,106.

²⁰ Partizanų lauko teismo nuostatai, 1945 m. gruodis, *Laisvės kovos*, p. 180,181.

²¹ Laikinas Lietuvos partizanų statutai (sovietų saugumo išversta į rusų k.), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 167, l. 107.

²² 8 pulko „Geležinio vilko“ įsakymas Nr. 1, 1945-05-25 (sovietų saugumo išversta į rusų k.), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 167, l. 104.

²³ Kauno apskrities NKVD skyriaus Liaudies gynėjų vado kapitono Pupyševos pažyma „Apie liaudies gynėjų būrio darbo rezultatus Kauno apskrityje NKVD skyriuje nuo 1945 m. sausio 1 iki gruodžio 15 dienos“, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1189, l. 34.

²⁴ Pranešimas VKP(b) CK biuro atstovui Lietuvai draugui Suslovui, 1945-04-12, LYA, V-141, ap. 2, b. 2, l. 105.

²⁵ Sektoriai, 1945-06-05, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 1, l. 1.

²⁶ V. Karvelis, *Lietuvos TSR išvadavimas*, Vilnius, 1974, p. 60–64.

²⁷ Kauno apskrities Kauno miesto NKVD skyriaus penkių dienų suvestinė nuo 1944 m. rugpjūčio 26 d. iki rugpjūčio 31 d. imtinai, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963, l. 14–15.

²⁸ Lietuvos SSR Kauno miesto NKVD skyriaus penkių dienų suvestinė nuo 1944 m. rugsėjo 21–25 dienų imtinai, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963, l. 24, l. 47.

²⁹ Motiejaus Kazakevičiaus 1977-01-29 pareiškimas Kauno miesto KGB skyriaus viršininkui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 964 l. 297.

³⁰ Kauno įgulos Karinio Tribunolo nuosprendis J. Petrauskui, M. Novickui, K. Zacharuskui, V. Savickui, S. Botiriui, J. Adomavičiui, K. Šimkūnui, K. Ivanauskui, 1944-12-22, LYA, K-1, ap. 58, b. 4533/3, l. 326–329.

³¹ NKVD miesto sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Svečnikovo 1944-11-16 pažyma apie penkių dienų suvestinės „Apie nuveiktą darbą Lietuvos SSR Kauno m. NKVD ir NKGB skyriaus kovoje su banditizmu nuo 1944 m. lapkričio 10 iki 15 dienos“, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963, l. 97.

³² Pažyma apie penkių dienų suvestinės nuo 1944 m. lapkričio 15 d. iki 20 d. imtinai, LYA, f. K-41, b. 963, l. 104.

³³ Kauno m. NKGB sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Voroncovo pažyma, numanoma data 1944-11-17, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963 l. 103.

³⁴ Miesto NKVD sk. viršininko Svečnikovo 1944-12-05 pažyma (apie gaujų veikimą), LYA, f. K-41, ap. 1 b. 963, l. 165.

³⁵ Miesto NKVD sk. viršininko Svečnikovo 1944-12-05 pažyma (apie gaujų aktyvumą), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963, l. 164 (136).

³⁶ Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenys ir teroristinę veiklą Kauno apskrityje, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 73, l. 2.

³⁷ Kauno opersektoriaus NKVD–NKGB viršininko valstybės saugumo komisaro Rodionovo, Kauno m. NKGB sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Voroncovo ir Kauno m. NKVD sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Svečnikovo paaiškinamasis raštas 1944-12-29 Lietuvos SSR NKVD Liaudies komisarui Bartašiūnui ir LSSR NKGB Liaudies komisarui Guzevičiui „Apie banditų gaujų ir buržuazinio nacionalistinio antisovietinio pogrindžio likvidavimo eigą“, LYA, f. K-41, ap.1, b. 964 l. 239.

³⁸ Vilniaus 13-ojo pasienio pulko vado pav.(?) Petrenkos ir Kauno apskrities NKVD–NKGB operatyvinės grupės viršininko Terentjevo 1944-12-22 d. tarnybinis pranešimas NKVD, NKGB Kauno apskrities oper. sektoriaus viršininkui Radionovui apie kovą su banditizmu Kauno apskrityje, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963, l. 198.

³⁹ Ten pat, l. 198.

⁴⁰ Čekiškės valsčiaus DŽDT VK CBAS mirties akto įrašas Nr. 46, 1944-12-20, LVIA, f. 2000, ap. 4, b. 6, l. 97.

⁴¹ Čekiškės valsčiaus DŽDT VK CBAS mirties akto įrašai, 1944-12-20, Nr. 46, 47 ir 1945-01-16, Nr. 16.

⁴² Kauno apskr. VK posėdžio protokolas Nr. 35. Vietinės reikšmės personalinių pensijų skyrimas, 1945-10-31, LCVA, f. R-754, ap. 4a, b. 34, l. 161.

⁴³ Spec. pranešimas Lietuvos SSR NKVD liaudies komisarui Bartašiūnui apie čekistines-karines operacijas ir atskirų gaujų sutriuškinimą Čekiškės, Babtų ir Vilkijos valsčiuose 1945 m. sausio 1–10 d. nuo Kauno apskrities NKVD oper. grupės viršininko valstybės saugumo papulkininkio Terentjevo, 1945-01-14, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 12.

⁴⁴ Milicijos pulkininko Maksimovo 1944-08-16 pažyma apie LSSR Kauno apskrities NKVD operatyvinius veiksmus 1944 m. nuo rugpjūčio 11 d. iki 15 d., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963, l.6,7.

⁴⁵ Kauno oper. sektoriaus NKVD–NKGB viršininko valstybės saugumo komisaro Rodionovo, Kauno m. NKGB sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Voroncovo ir Kauno m. NKVD sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Svečnikovo paaiškinamasis raštas 1944-12-30 Lietuvos SSR NKVD liaudies komisarui Bartašiūnui ir LSSR NKGB liaudies komisarui Guzevičiui apie banditų

gaujų ir buržuazinio nacionalistinio antisovietinio pogrindžio likvidavimo eigą Lietuvos SSR Kauno apskrityje 1944 m. nuo gruodžio 10 d. iki gruodžio 25 d., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963, l. 208.

⁴⁶ Kauno opersektoriaus NKVD–NKGB viršininko valstybės saugumo komisaro Rodionovo, Kauno m. NKGB sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Voroncovo ir Kauno m. NKVD sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Svečnikovo paaiškinamasis raštas 1944-12-30 Lietuvos SSR NKVD liaudies komisarui Bartašiūnui ir paaiškinamasis raštas LSSR NKGB liaudies komisarui Guzevičiui apie banditų gaujų ir buržuazinio nacionalistinio antisovietinio pogrindžio likvidavimo eigą Lietuvos SSR Kauno apskrityje 1944 m. nuo gruodžio 10 d. iki gruodžio 25 d., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 963, l., l. 208, 209.

⁴⁷ Radionovo pranešimas per VČ 1944-12-26 SSSR Vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui 2 rango valstybės saugumo komisarui drg. Kruglovui ir Lietuvos SSR Vidaus reikalų komisarui valstybės saugumo komisarui drg. Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 964, l. 216.

⁴⁸ Ten pat, l. 216, 217.

⁴⁹ Kauno apskrities Vykdomojo komiteto posėdžio protokolas Nr.18. Vietinės reikšmės personalinių pensijų skyrimas, 1946-07-08, LCVA, f. R-754, ap. 4a, b. 69, l. 289.

⁵⁰ Kauno oper. sektoriaus NKVD–NKGB viršininko valstybės saugumo komisaro Rodionovo, Kauno m. NKGB sk. viršininko valstybės saugumo papulkininkio Voroncovo ir Kauno apskrities NKGB skyriaus viršininko valstybės saugumo kapitonono Kerino paaiškinamasis raštas apie banditų gaujų ir buržuazinio nacionalistinio antisovietinio pogrindžio likvidavimo eigą Lietuvos SSR Kauno apskrityje nuo gruodžio 20 d. iki gruodžio 31 d. ir NKVD liaudies komisarui valstybės saugumo komisarui Bartašiūnui, ir NKGB liaudies komisarui valstybės saugumo komisarui Guzevičiui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 964, l. 251.

⁵¹ *Partizanų teroro aukų atminimo knyga*, p. 463.

⁵² Kauno m. NKVD viršininko valstybės saugumo papulkininkio Svečnikovo 1944-10-23 LSSR NKVD Liaudies komisarui valstybės saugumo komisarui drg. Bartašiūnui Kauno m. NKVD skyriaus operatyvinė suvestinė apie 1944 m. laikotarpį nuo spalio 10 d. iki spalio 20 d., LYA, f. K-41, ap.1, b. 963, l. 65.

⁵³ Ten pat, l. 65.

⁵⁴ Pakuonio DŽDT VK CBAS mirties akto įrašas Nr. 39 ir Nr. 40, 1945-07-13, LVIA, f. 2000, ap. 15, b. 132, l. 154, 155. 26.

⁵⁵ Kauno apskrities NKVD viršininko majoro Kerino pažyma „Apie politinę ir operatyvinę padėtį Kauno apskrityje 1945 m. liepos 18 d.“ Pažyma gauta 1945-09-05, Nr. 340, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1189, l. 60.

⁵⁶ Vyriausiojo vadovavimo štabo įsakymas kariuomenei, operatyviniams sektoriams ir apskričių oper. grupėms Nr. 006, 1945-02-03, „Apie tolesnius uždavinius kovoje su banditizmu kariuomenei ir operatyviniams grupėms“, LYA, f. V-141, ap. 3, b. 6, l. 123.

⁵⁷ VK 4-osios NKVD divizijos štabo kovinis įsakymas Nr. 001, 1945-01-20, LYA, f. V-141, ap. 3, b. 6, l. 12.

⁵⁸ Kauno apskrities NKVD viršininko majoro Kerino pažyma „Apie politinę ir operatyvinę padėtį Kauno apskrityje 1945 m. liepos 18 d.“ Pažyma gauta 1945-09-05, Nr. 340, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1189, l. 60.

⁵⁹ Sovietų Sąjungos NKGB liaudies komisaro pavaduotojo 2-ojo rango valstybės saugumo komisaro Kobulovo įsakymas per VČ oper. sektorių viršininkams, 1945-06-12, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 1, l. 10.

⁶⁰ LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimas Nr.1 „Apie rašomųjų mašinėlių įsigijimo tvarką ir naudojimą privatiems asmenims“, 1945-01-04, LYA, f. V-141, ap. 4, b. 3, l. 4.

⁶¹ Kauno apskr. NKVD sk. viršininko, valstybės saugumo majoro Kerino paaiškinamasis raštas LSSR NKVD liaudies komisarui, valstybės saugumo komisarui drg. Bartašiūnui apie kovos su banditizmu ir antisovietinio pagrindžio Kauno apskrityje rezultatus nuo 1945-01-01 iki 1945-04-01, 1945-04-18, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 91.

⁶² Kauno apskr. NKVD skyriaus viršininko Kerino pažymą apie gaujų veikimą Kauno apskrityje 1945 m. sausio ir vasario mėn., 1945-03-13, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 62.

⁶³ Kauno apskr. NKVD skyriaus viršininko Kerino pažymą apie gaujų veikimą Kauno apskrityje 1945 m. balandžio mėn., 1945-05-07, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 126.

⁶⁴ *Partizanų teroro aukų atminimo knyga*, p. 540.

⁶⁵ Paaiškinamasis raštas NKVD liaudies komisarui drg. Bartašiūnui apie kovos su banditizmu ir antisovietinių pagrindžių rezultatus Kauno apskrityje 1945 m. nuo sausio 1 d. iki balandžio 1 d. Čekistinės-karinės operacijos ir profilaktinės priemonės. Nuo Kauno apskrities NKVD skyriaus viršininko majoro Kerino, 1945-04-18, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 96.

⁶⁶ Kruonio valsčiaus DŽDT VK CBAS mirties akto įrašas Nr. 36, 1945-02-27, LVIA, f. 2000, ap. 10, b. 405, l. 216.

⁶⁷ Kruonio valsčiaus DŽDT VK CBAS mirties akto įrašas Nr. 49, 1945-03-16, LVIA, f. 2000, ap. 10, b. 405, l. 231.

⁶⁸ Paaiškinamasis raštas NKVD liaudies komisarui drg. Bartašiūnui apie kovos rezultatus su banditizmu ir antisovietiniu pagrindžiu Kauno apskrityje 1945 m. nuo sausio 1 d. iki balandžio 1 d. Agentūrinės-operatyvinės ir karinės veiklos pagrindinės išvados. Nuo Kauno apskrities NKVD skyriaus viršininko majoro Kerino, 1945-04-18, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 104.

⁶⁹ NKVD kovai su banditizmu skyriaus vyr. oper. įgaliotinio valstybės saugumo vyr. leitenanto Čiurokovo raportas LSSR NKVD kovai su banditizmu skyriaus viršininkui valstybės saugumo pulkininkui drg. Gusevui, 1945-04-15, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 114–116.

⁷⁰ Pažyma apie gaujų pasirodymus Kauno apskrityje 1945 m. balandžio mėnesį. Nuo Kauno apskrities NKVD skyriaus viršininko majoro Kerino, data nenurodyta, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 125.

⁷¹ Ten pat, l. 125–127.

⁷² Pažyma apie gaujų pasirodymus Kauno apskrityje 1945 m. balandžio mėnesį. Nuo Kauno apskrities NKVD skyriaus viršininko majoro Kerino, data nenurodyta, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 126.

⁷³ SSRS valstybės saugumo komisaro pavaduotojo – valstybės saugumo 2-ojo rango komisaro B. Kobulovo, SSRS NKVD komisaro pavaduotojo generolo pulkininko Apolonovo, SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai valstybės saugumo komisaro Tkačenkos paaiškinamasis raštas SSRS NKVD liaudies komisarui, valstybės saugumo generaliniam sekretoriui draugui L. Berijai apie kovos su banditizmu ir antisovietinių pagrindžiu eiga Lietuvos SSR, 1945-06-10, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 3, l. 4, 5.

⁷⁴ Ten pat, l. 5.

⁷⁵ Kauno apskrities NKVD sk. viršininko Kerino paaiškinamasis raštas LSSR NKVD liaudies komisarui generolui majorui drg. Bartašiūnui apie kovos rezultatus su banditizmu ir antisovietinių pagrindžiu nuo 1945 m. balandžio 1 d. iki liepos 1 d., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 193.

⁷⁶ SSRS valstybės saugumo komisaro pavaduotojo – valstybės saugumo 2-ojo rango komisaro B. Kobulovo, SSRS NKVD komisaro pavaduotojo generolo pulkininko Apolonovo, SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai valstybės saugumo komisaro Tkačenkos paaiškinamasis raštas SSR SSRS NKVD liaudies komisarui, valstybės saugumo generaliniam sekretoriui drg. L. Berijai

apie kovos eigą su banditizmu ir antisovietiniu pogrindžiu Lietuvoje, 1945-06-10, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 3, l. 8, 9.

⁷⁷ SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojo, valstybės saugumo 2-ojo rango komisaro Kobulovo įsakymas per VČ operatyvinių sektorių viršininkams, 1945-06-12, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 2, l. 10.

⁷⁸ Kauno apskrities NKVD viršininko Kerino paaiškinamasis raštas LSSR NKVD liaudies komisarui generolui majorui drg. Bartasiūnui apie kovos su banditizmu ir antisovietiniu pogrindžiu rezultatus 1945 m. nuo balandžio 1 d. iki liepos 1 d., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 192.

⁷⁹ Informacija apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą Kauno apskrityje, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 73, l. 3.

⁸⁰ Kauno apskrities NKVD sk. viršininko majoro Kerino paaiškinamasis raštas LSSR VRM Liaudies komisarui generolui majorui drg. Bartasiūnui apie kovos su banditizmu ir antisovietiniu pogrindžiu

rezultatus Kauno apskrityje nuo 1945-07-01 iki 1945-10-01, 1945-10-17, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 965, l. 266, 267.

⁸¹ Kauno apskrities NKVD viršininko majoro Kerino pažyma „Apie politinę ir operatyvinę padėtį Kauno apskrityje 1945 m. liepos 18 d.“ Pažyma gauta 1945-09-05, Nr. 340, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1189, l. 62.

⁸² LKP(b) CK VII plenumo stenograma, 1945-08-24, LYA, f. 1771, ap. 8, b.14, l. 125.

⁸³ Ten pat, l. 85.

⁸⁴ Ten pat, l. 135.

⁸⁵ Ten pat, l. 135.

⁸⁶ Ten pat, l. 170, 178–181.

Gauta 2019 09 11
LGGRTC, genocido ir
rezistencijos tyrimo departamentas,
Specialiųjų tyrimų skyrius,
Didžioji g.17, Vilnius

Gintautas Miknevičius

REPRISAL ACTIONS OF PARTISANS IN KAUNAS COUNTY (1944-1952)

Part I

Summary

Part I of this Article analyses campaigns of the partisans in Kaunas county and Kaunas city that took place in 1944-1945. Kaunas county geographically was a mid-point of Lithuania, it bordered the counties of Šakiai, Raseiniai, Kėdainiai, Ukmergė, Trakai (from April 1946 – Kaišiadorys), Alytus and Marijampolė. In 1944 the county consisted of 16 rural districts: Aukštoji Panemunė (164 km²), Babtai (224 km²), Čekiškė (252 km²), Garliava (152 km²), Jonava (418 km²), Kruonis (230 km²), Lapės (115 km²), Pakuonis (122 km²), Pažaislis (71 km²), Raudondvaris (103 km²), Rumšiškės (128 km²), Seredžius (83 km²), Vandžiogala (269 km²), Veliuona (134 km²), Vilkija (152 km²), Zapyškis (117 km²). The territory of this part of the county – 2734 km². The city of Kaunas is not included, the territory of which – 130 km². Thus, the entire territory of the county, including the city of Kaunas, occupied 2864 km². In June 1945, Kaunas county had 24 thousand households and 107 thousand population. In the summer 1945, 86 064 inhabitants lived in Kaunas city.

On June the 23rd 1944, the Soviet Army started the Strategic Offensive Operation “Bagration”. During this operation, the German group “Centro” was destroyed. At the beginning of July, Soviet forces – units of the 1st Baltic and 3rd Belorussian Front– invaded the territory of Lithuania. In Kaunas county, the divisions of the 3-rd Belorussian Front were fighting, who reached this county

by the end of July. By middle-August, the entire territory of Kaunas county was occupied.

The organized partisan warfare against the Soviets in Kaunas county started in November 1944. Already in December it spread throughout the entire county, and Kerinas, who was the head of Kaunas NKVD division, called this phenomenon an uprising against the Soviet authorities. Partisan platoons used to contain up to 100 people, these platoons used to join other groups of partisans. Such platoons used to occupy the centres of rural districts and fight NKVD battalions. In 1944, during campaigns of the partisans, 45 people were killed.

NKVD-people, having been intimidated by partisan struggle, organized chekist-military operations, during which they managed to destroy large platoons of partisans, therefore, from the year 1945 on, the partisans changed their tactics and started to use another way of fighting – partisan platoons were divided into groups consisting of 5-10 people and then Soviet repressive bodies encountered difficulties in detecting and destroying platoons of partisans. Mostly, the partisans attacked collaborators with the Soviet authorities, and especially – their military squads. The most famous assault of the partisans in 1945 in Kaunas county, was an attack on Seredžius rural district, during which a military platoon of the collaborators was annihilated totally. In total, during the campaigns of the year 1945, the partisans killed 173 people.

Lietuvos partizanų baudžiamosios operacijos Lazdijų apskrityje 1944–1952 metais

(Leipalingio valsčiaus pavyzdys)

Straipsnio tikslas – remiantis statistiniais duomenimis, nustatyti bendriausius pokario Lietuvos partizanų antikolaboracionistinės veiklos bruožus ir dėsningumus Lazdijų apskrities valsčiuose ir visoje Pietų Lietuvoje.

ĮVADAS

Lietuvos viešojoje informacinėje erdvėje vykstančiose diskusijose skiriama nemažai dėmesio Lietuvą palietusiems XX amžiaus vidurio įvykiams. Gana dažna šių ginčų tema yra kolaboracionizmas.

Kova su kolaboravimu – civilių gyventojų pagalba kraštą okupavusiai priešišakai valstybei – viena sudėtingiausių problemų, su kuria susiduria kiekvienos okupuotos šalies pasipriešinimo judėjimas. Jos vertinimas sudėtingas visų pirma dėl to, kad pagalba, kaip ir rezistencija, priešišakai jėgai niekada nebūna absoliuti. Okupacijos sąlygomis eilinių žmonių dažniausiai pasirenkamas elgsenos modelis – ieškoti atramos abiejose konflikto pusėse. Pokario Lietuvoje gyventojų bendradarbiavimą su naujaisiais okupantais vertinti sunku dar ir dėl to, kad kai kurie iš jų tą labai dažnai darydavo tik priverstinai, o prievartos taikymas čekistų praktikoje labai menkai teatsispindi jų sudarytuose dokumentuose, ji akivaizdžiau matoma tik išlikusių gyvų liudininkų pasakojimuose.

Kolaboravimo pavyzdžius vertinti sudėtinga ne tik iš šiandienos pozicijų, kai netrūksta laiko reikiamų dokumentų paieškai, bet ir tada, kai pokario Lietuvos partizanams realiame gyvenime tekdavo matuoti tam tikrų žmonių kolaboravimo mastą ir dėl to priimti tinkamus sprendimus.

Šiai sudėtingai problemai narplioti pasitelkta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre vykdoma programa „Bendri negrįžtamieji žmonių nuostoliai Lietuvoje 1944–1953 m.“. Apžvelgiant padėtį Pietų Lietuvoje, pagal šią programą jau buvo atliktas tyrimas ir paskelbtas autorius straipsnis, skirtas pokario Lietuvos partizanų kovai su kolaboravimu Alytaus apskrityje¹.

Šiame straipsnyje temai plėtoti reikiami šaltinių duomenys jau buvo apžvelgti, padarytos išvados tinka ir toliau išdėstytiam tekstui. Situacija skiriasi tik geografiniu aspektu: dabar buvo tiriama tų pačių sovietinių represinių institutų (KGB ir NKVD) sukaupta medžiaga apie jų kovą su Lietuvos pasipriešinimo judėjimu Lazdijų apskrityje. Abi šios institucijos veikė pagal vieno centro nustatytus reikalavimus, o skirtingų apskričių KGB ir NKVD skyriai kaupė analogiško pobūdžio dokumentus. Lazdijų valsčiui skirtų dokumentų visuma skiriasi nebent tuo, kad čia įsiterpė daugiau pasienio kariuomenės padalinių sudarytų aktų.

1944 METAI

Per Lietuvą 1944 m. vasarą persiritęs SSRS ir Vokietijos karo frontas sukėlė daug sumaišties visoje Lazdijų apskrityje – dauguma valsčių centrų buvo beveik sunaikinta, sugriauta apie 70 proc. Lazdijų miesto². Viešajame gyvenime įtampa taip pat neatslūgo, gal tik dar labiau sustiprėjo. Bene daugiausia negatyvaus vertinimo susilaukė prievartinis vyrų ėmimas į Raudonąją armiją, ir ši nuostata iš pradžių buvo reikiama ne tik veiksmais (jaunuoliai slapstėsi, o paklusę dažnai persigalvodavo ir stengdavosi pabėgti), bet ir gana atviromis kalbomis. Gyventojai per daug neslėpė neigiamo požiūrio į sugrįžusią Raudonąją armiją, jos primestą valdžią ir tai aiškiai buvo įvardyta čekistų tarpusavio susirašinėjime³. Lietuvių akimis, pirmaisiais akivaizdžiausiais kolaborantais tapo per vokiečių okupaciją Lietuvos teritorijoje veikusių sovietinių ginkluotų grupių (raudonųjų partizanų), Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP(b) nariai ir komjaunuoliai, nes tik jie gavo teisę kurti pirmuosius žemutinės grandies valdžios institutus. Todėl kiek simboliška, kad Leipalingio valsčiaus dokumentuose randama, jog pirmąją ginkluoto pasipriešinimo auka iš bendrapiliečių tarpo turėjo tapti valsčiaus partorgas ir žemės komisijos pirmininkas Petras Kamarūnas. Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) Leipalingio partizanų grupė, vadovaujama Broniaus Vaišnoro, 1944 m. lapkričio 11 d. atėjo prie miestelyje Alėjos gatvėje gyvenančio P. Kamarūno namų ir bandė išsikviesti jį pasikalbėti. Šiam atsakius, incidentas nesibaigė taikiai: partizanai nušovė pro šalį važiuojantį valsčiaus vykdomojo komiteto žemės komisijos narį ir „darbo jėgos mobilizacijos“ skyriaus viršininką Antaną Paulėką, o P. Kamarūnas tą kartą atsipirko tik išdaužtais savo namo langais⁴. Tai buvo bene paskutinė likimo

dovana Leipalingio partorgui. Matyt, jis buvo visiškai nepriimtinas daugumai vietos žmonių, o juo labiau pogrindžiui: per 1944 m. lapkričio 26 d. Didžiasalio kaime vykusį LLA narių pasitarimą Lazdijų apskrities LLA vadas A. Vilkelis aktyviai reikalavo likviduoti P. Kamarūną, bet pogrindžiui to padaryti nepavyko tik todėl, kad šis 1945 m. kovo 1 d. žuvo prie Ricielių kaimo kilus Leipalingio sribų ir raudonarmiečių atsitiktiniam tarpusavio susišaudymui⁵.

1945 METAI

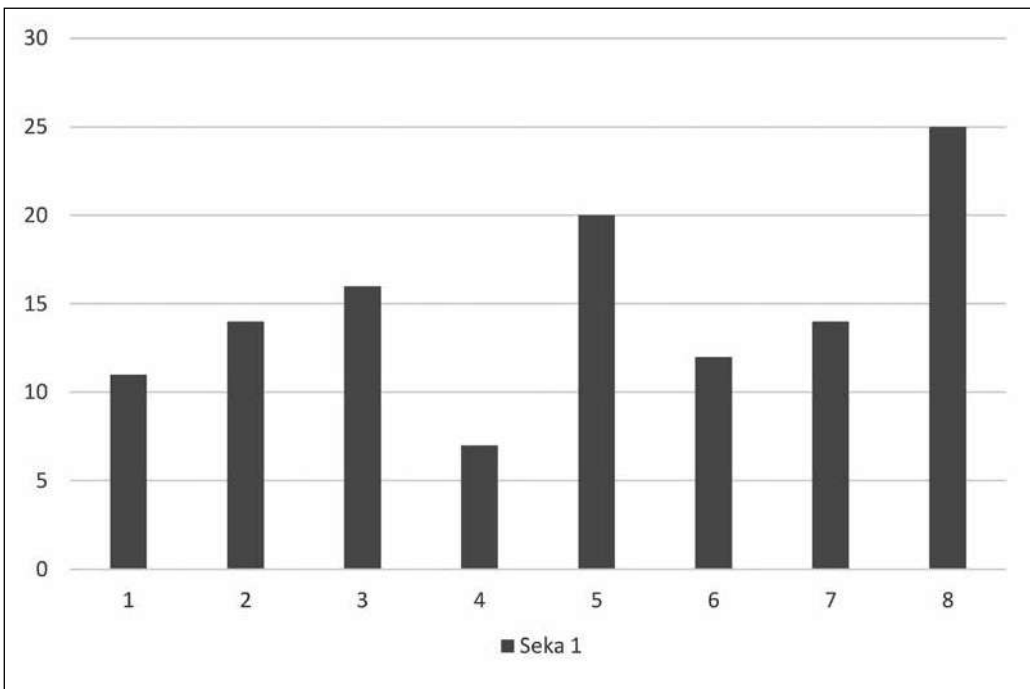
Per pirmus du 1945 m. mėnesius (kaip ir per paskutinį – gruodžio mėnesį) nebuvo užregistruota nė vieno mirtimi pasibaigusio partizanų išpuolio prieš kolaborantus. Iš galimų priežasčių labiausiai tikėtina atrodo ta, kad didžiausios paskubomis susibūrusių ginkluotų vyrų pastangos buvo sutelktos į kovą su priešo karine jėga, o dauguma naujųjų kolaborantų dar buvo mažai pastebimi, dažniau rodytis viešumoje juos kaustė baimė. Jeigu jie ir galėjo tikėtis nedidelio gyventojų sluoksnio paramos, tai labiau teoriškai, praktiniame gyvenime to visiškai nebuvo matyti: pavyzdžiui, kaimyninio Kapčiamiesčio valsčiaus visų apylinkių pirmininkai nakvoti suvažiuodavo į Kapčiamiestį, į darbą kaimuose grįždavo tik išaušus⁶. Kita vertus, jau 1945 m. pavasario pabaigoje čekistų valdžia pažymėjo, jog, nepaisant to, kad verbuoti į agentų tinklą sekėsi „labai sunkiai“ ir verbuojamieji „kategoriskai atsisakinėjo bendradarbiauti“, „mūsų agentūrinis tinklas uždengė beveik kiekvieną apskrities kaimą“⁷. Pirmaisiais savo veiklos mėnesiais įgytą patirtį Leipalingio čekistai apibendrina pareikšdami, kad bolševikams primesti savo valdžią vietos gyventojams įmanoma tik karine jėga ir kad jos valsčiuje nepakanka⁸.

Atsirado ir pirmosios nuėjusių bendradarbiauti su naująja valdžia Lietuvos piliečių

aukos, bet kalbėti apie tikslesnę šių aukų statistiką 1945 m. žiemą ir pavasarį būtų gana sudėtinga. Viena vertus, yra čekistų pareiškimų, kad iki 1945 m. gegužės mėn. Leipalingio valsčiuje žuvo arba dingo be žinios 31 žmogus (visi iki vieno – partinis-sovietinis aktyvas⁹), bet konkrečių daugiau ar mažiau dokumentuotų atvejų rasta tik 14 (be to, 8 iš jų – pasaloje žuvę sribai arba milicininkai, t. y. ne karo lauko teismų galimai nuteisti civiliai¹⁰). Sprendžiant iš analogų kitur (pvz.,

Rudaminos valsčiuje užfiksuota 12, Šventežerio – 18 aukų kartu su mūšiuose žuvusiais sribais), tas akivaizdžiai didesnis skaičius (t. y. 31) greičiausiai reiškia arba kriminalinių nusikaltimų įtraukimą į statistiką, arba darbo su duomenimis paviršutiniškumą.

Palyginti su kitais Lazdijų apskrities valsčiais (palyginimui praplėsti pridėjome ir kaimyninės Alytaus apskrities Alovės valsčių), Leipalingis kiek išsiskiria, nors tas atotrūkis tikrai nėra didelis (žr. 1 diagramą).

1 diagrama. Partizanų antpuolių aukos Lazdijų apskrities valsčiuose per 1945 m. pirmąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Alovės (Alytaus aps.), 8. Leipalingio

Turint omenyje faktą, kad 1945 m. pirmąjį pusmetį visoje Lazdijų apskrityje nebuvo stabilų aukštesnio lygmens partizanų valdžios organų (kūrėsi atskiri būriai ir neginkluoto pasipriešinimo centrai, dažniausiai pasiskelbiantys LLA dalimi¹¹, bet kažkokį ryšį su centrine LLA vadovybe,

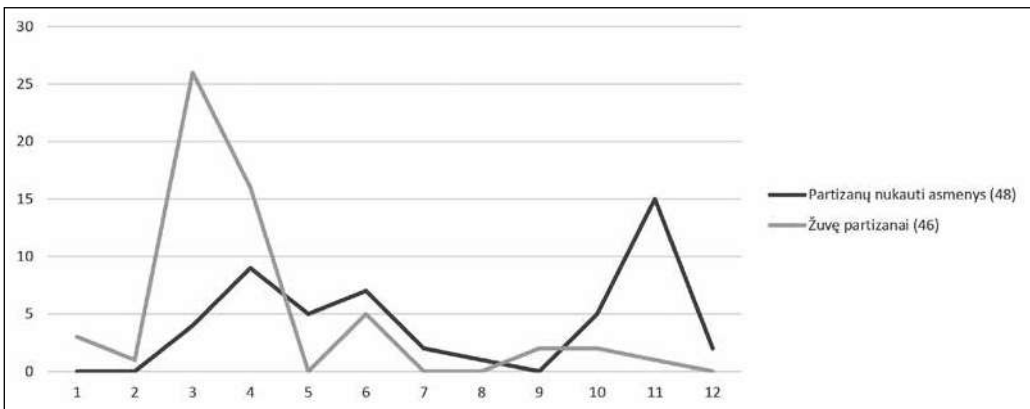
juolab nuolatinį, jie vargu ar turėjo), kova su kolaboravimu šiuo pradiniu laikotarpiu buvo labiau „apačių“ reakcija negu pasipriešinimo vadovų „politika“, t. y. žemu vadovavimo lygmeniu koordinuojami veiksmai. Neaptikta ir ryškesnių pavienių faktų, kurie leistų kalbėti apie kokį nors smulkesnio regiono

ypatumą, padėtis kovos su kolaboravimu fronte visur buvo daugmaž panaši.

Kalbant apie didžiausią pasipiktinimą kėlusias žmonių kategorijas statistikos požiūriu, mūsų surinkti skaičiai kažko labai naujo nepasako: per pirmąjį pusmetį partizanai sušaudė 24 asmenis, tarp kurių buvo 8 stribai ir 4 žemės reformos komisijos nariai, o pirmiau minėtas P. Kamarūnas – partorgas. Likusius atvejus bent iš dalies paaikškinančios medžiagos nepavyko rasti. Belieka tik tikėtis,

kad tie atvejai irgi yra mūsų tyrimų objektas, kad ne į kriminalistų suvestines, o į čekistų renkamą statistiką jie pateko pagrįstai, t. y. tariamai ar iš tikrųjų tie asmenys vykdė kažkokią ginkluotam pagrindžiui visiškai nepriimtina veiklą ir todėl jų mirtis turėjo „politizuotas“ priežastis.

1945 m. antrasis pusmetis valsčiuje prasiėjo „ramia“ vasara, išsiskiriančia žemais tiek pačių partizanų, tiek prieš juos nukreiptų SSRS kariškių veiksmų rodikliais (žr. 2 diagramą).

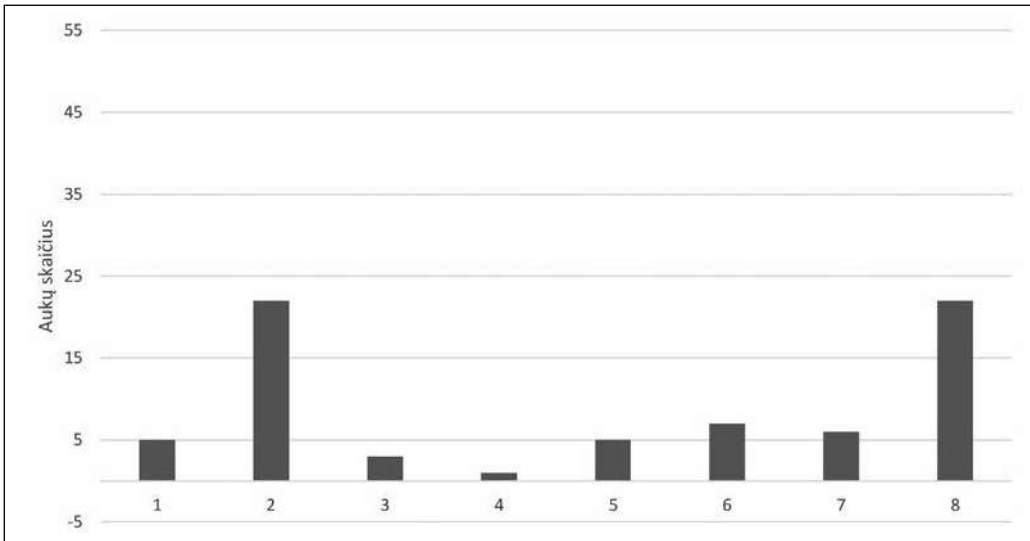

2 diagrama. Partizaninio karo aukos 1945 m. Leipalingio valsčiuje

Diagramoje matomas „atoslūgis“ gali piršti klaidingų išvadų. Maži abiejų kreivių skaičiai rodo ne „įvykių nebuvimą“, bet, atvirkščiai – ypač didelį spaudimą partizaniniam judėjimui, ir tai sietina su įvykiais Lenkijoje, kur 1945 m. vasarą SSRS kariuomenė puolė Augustavo miškuose pasislėpusius Armijos krajojovs dalinius¹². Šiam puolimui būtina kariuomenė (tankų korpusas) buvo sutelkta ir Kapčiamiesčio bei Leipalingio valsčiuose, o rudenį jos nebeliko (Lazdijų apskrityje iš stambesniųjų liko tik 94 NKVD ir laikinai 86 pasienio pulkų padaliniai¹³). Kariuomenės išvedimas pirmiausia turėjo įtakos rudens laikotarpio pokyčiams Leipalingio valsčiuje (žr. 3 diagramą).

Nepaisant to, kad Lazdijų ir Leipalingio valsčių antrojo pusmečio rodikliai yra vienodi, jų turinys visiškai skirtingas. Lazdijų valsčių iliustruojantis stulpelis – daugiausia vienkartinio įvykio Nėkrūnų kaime atspindys. Mūsų istoriografijoje šis atvejis praktiškai neaptartas ir viena to neaptarimo priežasčių gali būti duoklė politkorektiškumui: šiuo konkrečiu atveju kolaboravimas turėjo stiprų tautinės nesantaikos prieskonį. Nėkrūnų kaimas (apie 1 km nuo Lazdijų miesto centro) iš esmės buvo rusiškas¹⁴. Jo gyventojų santykiai su kaimyninio lietuviško Kuklių kaimo žmonėmis ypač pablogėjo po to, kai praėjus frontui 1944 m. rugpjūčio 19 d. „Smeršas“ suėmė Kuklių apylinkės seniūną Juozą Riekų, o per tardymus prieš jį liudijo daug

3 diagrama. *Partizanų antpuolių aukos Lazdijų apskrities valsčiuose per 1945 m. antrąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Alovės (Alytaus aps.), 8. Leipalingio*

Nekrūnų kaimo gyventojų¹⁵. Atėjus rudenii naująja vietos valdžia tapęs Kuklių apylinkės pirmininkas Semionas Bondarevas iš Neravų kaimo iš sovietų gavo 16 šautuvų aktyvui apginkluoti, bet nė vieno nedavė savo pavaduotojui Leščinskui, nes įtarė jį ryšiais su partizanais¹⁶. Daug kaimo gyventojų tapo prosovietinės orientacijos, nors ir ne aktyvistais (namuose ginklų neturėjo, apsiribojo Stalino portretais ant sienų). Jie nepritarė gretimų apylinkių gyventojų vyravusioms nuostatoms, šaukiamojo amžiaus vyrai išėjo tarnauti į Raudonąją armiją¹⁷. Buvęs Kuklių seniūnas J. Riekus 1944 m. rugpjūčio 29 d. pabėgo iš kalėjimo ir stojo į šiame krašte garsaus partizano Albino Kisieliausko-Karvelio vadovaujamą būrį. 1945 m. lapkričio 13 d. A. Kisieliauską čekistai nušovė, kai šis svečiavosi Kuklių kaime pas žmoną. Po savaitės ginkluoti Kuklių (daugiausia) ir gretimų Grikapalio, Nemajūnų, Stankūnų, Mikučių, Laibogalių kaimų vyrai (Kalniškių mūšio lietuviškosios pusės dalyvių vado J. Neifaldto ir

A. Kisieliausko-Karvelio vadovaujamų LLA partizaninių pajėgų dalis), pasinaudodami Nekrūnuose dislokuoto raudonarmiečių dalinio išvykimu, surengė keršto akciją, per kurią sušaudė 15 Nekrūnų kaimo gyventojų – atviriau kolaboracionistines nuotaikas reiškusias Lapuchinų, Muravjovų, Tichonovų, Nikiforovų ir Samuchovų šeimas¹⁸).

Tuo tarpu Leipalingio valsčiuje 1945 m. antrojoje pusėje kovos su kolaboravimu geografija buvo gana plati – partizanų antpuoliai palietė 10 vieną nuo kito gerokai nutolusių kaimų, o didžiausios represijų sulaukusios socialinės grupės (10 iš 22) buvo sribai, apylinkių administracijų darbuotojai ir jų šeimų nariai. Lazdijų ir Leipalingio valsčių statistika per šį pusmetį panaši ne tik absoliučiais skaičiais, bet ir tuo, kad daugiausia aukų (po 15 kiekviename) pareikalavo įvykiai lapkričio mėnesį. Apibendrinant 1945-uosius, galima pastebėti, kad Lazdijų apskrityje nuo pat partizaninio karo pradžios išsiskiria Leipalingio valsčius, nepaisant to,

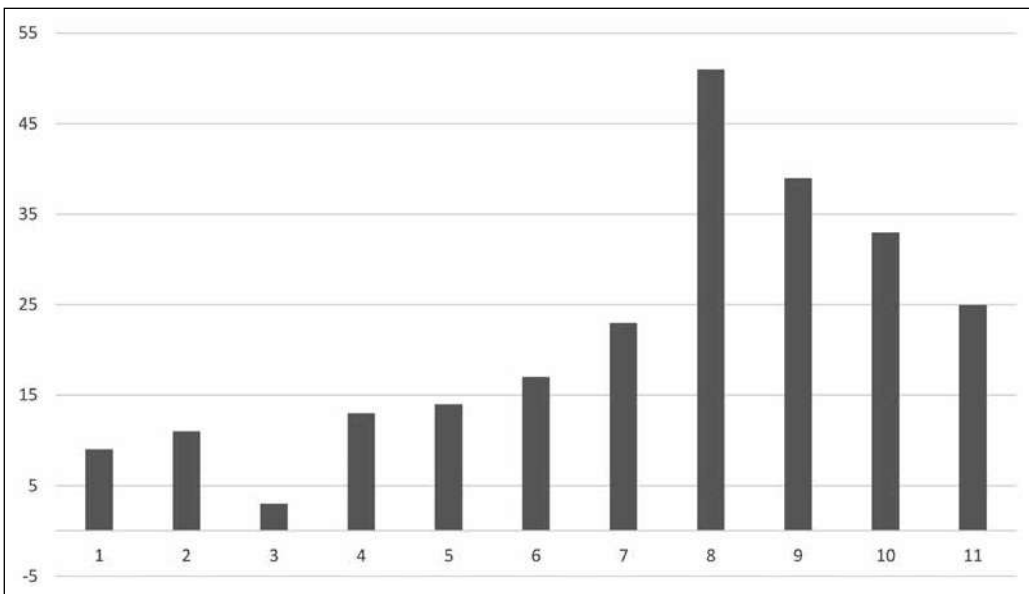
kad patizanų pajėgos čia nebuvo organizuotesnės (pirmas stambus junginys – B. Šimkono-Šarūno būrys, vienijantis daugiausia Liškiavos k. apylinkių vyrus, buvo sumuštas ir išsklaidytas dar 1945 m. vasario mėnesį, o vėliau stambesnius ir stabilius junginius, priklausančius A apygardai, šiame regione jau kūrė J. Vitkus-Kazimieraitis ir tai vyko tų metų vasarą ir rudenį).

1946 METAI

Kaip istorikams jau yra žinoma, 1946 m. pirmoji pusė pasižymėjo svarbiais pokyčiais Suvalkijos ir Dzūkijos partizanų judėjimo organizacijose. 1945 m. antrosios pusės–1946 m. pradžios laikotarpio partizaninių junginių vienijimo pastangas vainikavo 1946 m. balandžio mėn. Leipalingio valsčiuje Ricelių kaime įvykęs Tauro ir A apygardų vadų pasitarimas, per kurį buvo įkurta Pietų Lietuvos partizanų sritis ir Dainavos apygarda. Lazdi-

jų apskrityje susiformavusi Šarūno rinktinė buvo perduota Tauro apygardai. Šių įvykių fone besiplėtojanti pasipriešinimo judėjimo kova su kolaboravimu kito tiek kiekiniais rodikliais, tiek skirtingu intensyvumu kai kuriose vietovėse: nors aukų padaugėjo visoje Lazdijų apskrityje (išimtis – Leipalingio vls.) ir tai reikštų partizanų organizuotumo įtaką jų aktyvumui, bet visos Pietų Lietuvos išpuolių epicentras išryškėjo Alytaus apskrityje, t. y. anapus Tauro apygardos ir Šarūno rinktinės veikimo ribų – Dainavos apygardos teritorijoje. Iš 4 diagramos matyti, kad kuo toliau nuo šio epicentro, tuo požiūris į kolaboravimą buvo mažiau pabrėžiamas. Mažiausiai aukų buvo ten, kur turėjo (turint galvoje atstumus) labiau pasireikšti netoli Marijampolės įsikūrusios Tauro apygardos vadovybės įtaka, t. y. Rudaminos ir Sangrūdų valsčiuose¹⁹.

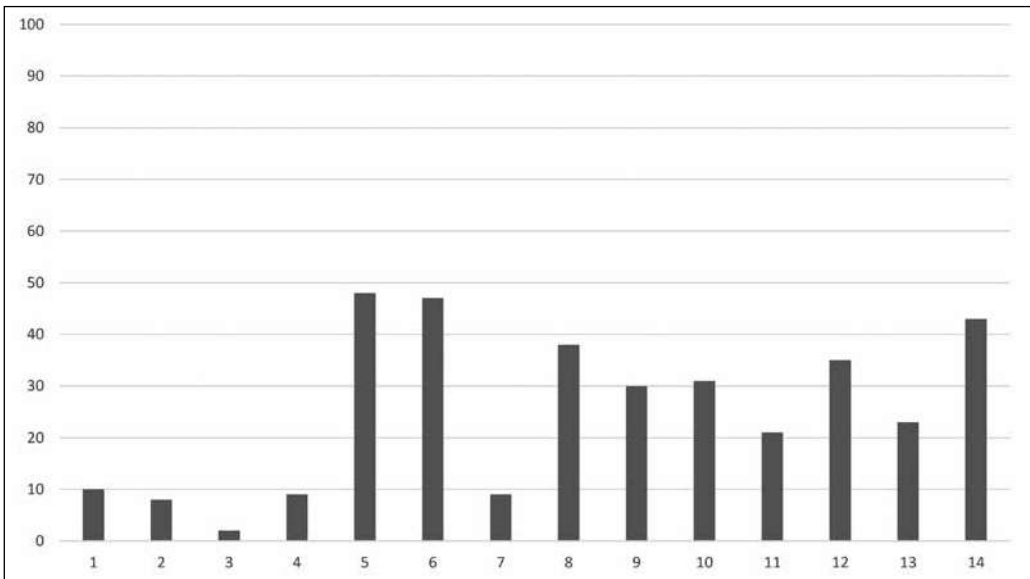
Vargu ar tai sietina su gamtine aplinka: nors Rudaminos ir Sangrūdų apylinkės sąlyginai nemiškingos, bet to nepasakytum

4 diagrama. Partizanų antpuolių aukos Lazdijų ir Alytaus apskričių valsčiuose per 1946 m. pirmąją pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Šeirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo

apie Kapčiamiestį. Greičiau tai arba pasienio zonos (ir didesnės kariuomenės koncentracijos) įtaka, arba, kaip minėta, Tauro ir A apygardų bei Dzūkų grupės vadų skirtingų požiūrių, o dėl to ir skirtingo turinio partizaninių veiksmų atspindys²⁰. Tokia prielaida keltina (toliau į vakarus – Marijampolės aps. valsčiuose statistinės tendencijos panašios į Rudaminą ir Sangrūdą), bet ji nevienareikšmė, jai prieštarauja 1946 m. antrosios

pusės įvykiai, kai tą pačią 1946 m. lapkričio 7 d. Šventežerio valsčiaus Barčių, Mikyčių ir Teizininkų kaimuose bei Veisiejų valsčiaus Gegutės, Klepočių, Šlavantų ir Vytautų kaimuose partizanai sušaudė 35 asmenis (9 Šventežerio ir 28 Veisiejų valsčiuose – žr. 5 diagramą). Šventežerio valsčiuje šią statistiką labai papildė 1946 m. spalio 5 d. išpuolis prieš Staigūnų kaimo naujakurių šeimas (15 aukų).

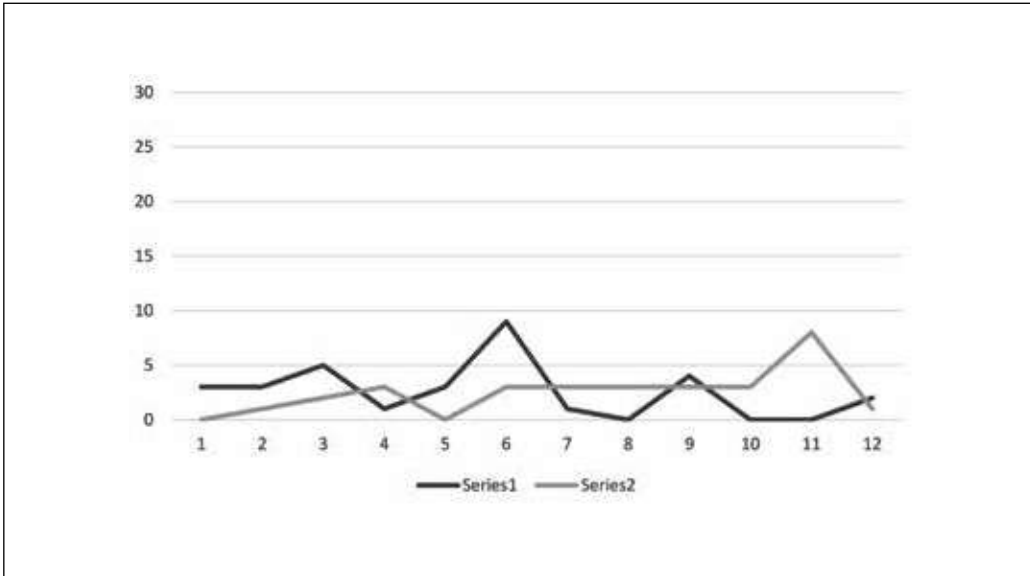

5 diagrama. *Partizanų antpuolių aukos Lazdijų ir Alytaus apskrities valsčiuose per 1946 m. antrąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdos, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butimonių, 14. Simno*

Visai prie sienos esančiuose Kapčiamiesčio, Rudaminos, Lazdijų ir Sangrūdos valsčiuose per 1946 m. antrąjį pusmetį masinių išpuolių nebuvo. Tokiam statistinių rodiklių nevienodumui Šarūno rinktinės teritorijoje galėjo turėti įtakos ir Pietų Lietuvos partizanų srities vado J. Vitkaus-Kazimieraičio bei Leipalingio bataliono vado A. Bučionio-Ąžuolo žūtys (abu žuvo Leipalingio valsčiuje atitinkamai 1946 m. liepos 2 d. ir 1946 m. spalio 4 d.), dėl to neišvengiamai

sutriko ir vieningas vadovavimas visai Šarūno rinktinėi. Ypač daug eilinių partizanų žūčių, galėjusių daryti poveikį tolesniems įvykiams, Leipalingio valsčiuje nebuvo (žr. 6 diagramą)²¹.

Apibendrinant 1946-uosius galima teigti, kad, nepaisant Šventežerio ir Veisiejų valsčių išimties, šiuo laikotarpiu kovos su kolaboravimu aštrumu ir toliau išsiskiria Dainavos apygarda (vadas D. Jėčys-Ąžuolis).

6 diagrama. Partizaninio karo aukos 1946 m. Leipalingio valsčiuje

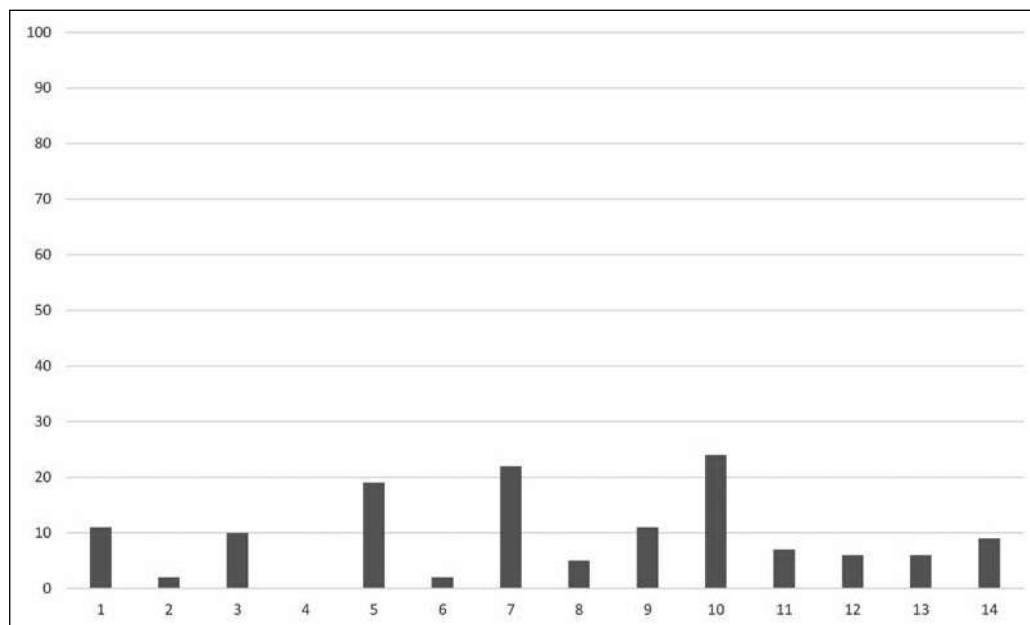
1947 METAI

1947 m. pirmasis pusmetis pareikalavo mažiau aukų ir Alytaus, ir Lazdijų apskrityse, išskyrus Leipalingio valsčių, kur statistiniai rodikliai pakito nedaug²² (žr. 7 diagramą).

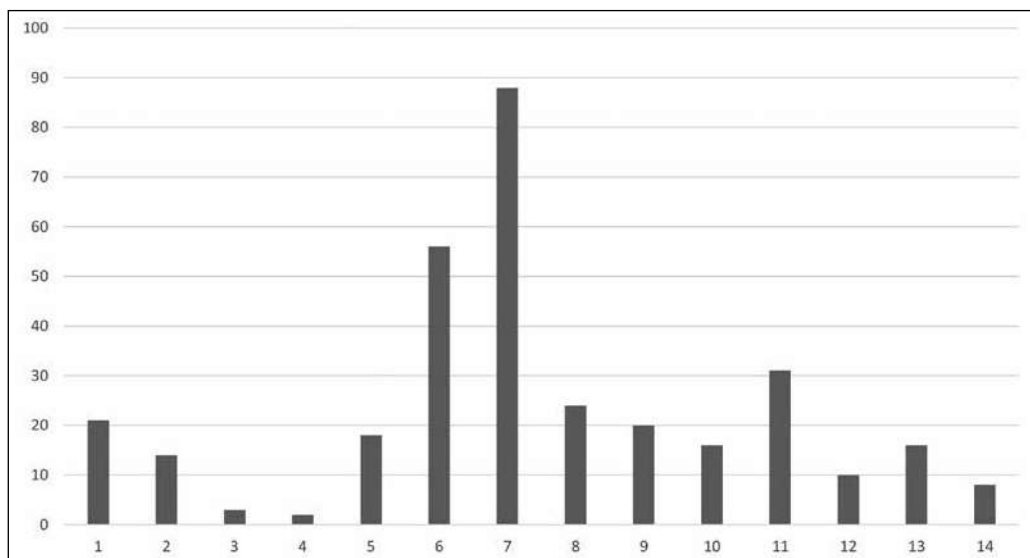
Valsčiuje pasikeitė tik tai, kad daugumą aukų dabar sudarė ne pavieniai asmenys, bet sušaudytų šeimų nariai – 10 iš 18 žuvusių civilių. Šias šeimas (Černiauskų iš Abarauskų k., Čibirų iš Stračiūnų k. ir Šimkonių iš Ricielių k.) mirtimi nubaudė A. Grušausko-Siaubo junginio (vėliau vadinto Juozapavičiaus tėvūnija) partizanai, ir tokia statistika verčia daryti išvadą, kad šio regiono partizaniniame judėjime vis labiau įsigali principas taikyti kolektyvinę atsakomybę^{23,24}.

Kur kas dramatiškesni 1947-ųjų antrojo pusmečio įvykiai. Jei apie tai būtų sprendžiama tik remiantis statistiniais rodikliais, kaip parodyta 8 diagramoje, tai Leipalingio, Šventežerio ir Veisiejų valsčiai tapo įvykių centru visoje Dainavos apygardoje.

Veisiejų valsčiuje 1947 m. liepos 15 d. Šarūno rinktinės 1-osios kuopos vado Kalniaus vadovaujama kolaboravimu apkaltintų asmenų sušaudymo operacija prie Veisiejų ežero esančiuose Dainaviškių ir Paveisininkų kaimuose baigėsi 17 aukų (sušaudytos 4 šeimos). Lygiai po mėnesio, 1947 m. rugpjūčio 15–17 d., Leipalingio valsčiaus Gerdašių, Mikalinos, Viktorino, Vilkanastrų, Senkonių, Valančiūnų ir Ricielių kaimuose buvo sušaudyta 11 šeimų ir, mūsų žiniomis, pavieniui gyvenantys S. Kacejūnas (Viktorino k.) ir J. Navickas (Senkonių k.), iš viso 52 žmonės. Tai bene pati didžiausia ir pati kontraversiškesniausia šių apylinkių partizanų įvykdyta tokio pobūdžio operacija, kurios atgarsiai daugelio vietos gyventojų atmintyje išliko iki šių dienų. Nepaisant savo masto, dėl šaltinių stygiaus ji išlieka menkai nušviesta. Pirmiausia, neaišku, kodėl išpuolį surengti pasirinkta būtent tomis dienomis. Čekistų keliama versija, kad tai galėjo būti atsakas į Dainavos apygardos štabo sunaikinimą 1947 m. rugpjūčio 11 d. ir apygardos vado

7 diagrama. Partizanų antpuolių aukos Lazdijų ir Alytaus aps. valsčiuose per 1947 m. pirmąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butrimonių, 14. Simno

8 diagrama. Partizanų antpuolių aukos Lazdijų ir Alytaus apskrities valsčiuose per 1947 m. antrąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butrimonių, 14. Simno

D. Jėčio-Ąžuolio žūtį, neįtikima: per mažai laiko, kad, naujienoms pasiekus Šarūno rinktinę, būtų aptartas taikinių sąrašas ir parengtas operacijos planas. Galbūt įvykiams turėjo įtakos neseniai A. Ramanausko-Vanago vykdyta Šarūno rinktinės vizitacija (dar D. Jėčiui-Ąžuoliui adresuota jos ataskaita, siųsta 1947 rugpjūčio mėn.), per kurią rinktinės 2-osios kuopos vadas J. Ptakauskas-Liepa buvo apkaltintas neveiklumu²⁵. Be to, iki šiol negalime įvardyti nei tų žmonių, kurie sudarė pasmerktųjų sąrašą (didžiausia atsakomybė tenka J. Ptakauskui-Liepai, nes, išskyrus Ricielius, visi išvardyti kaimai buvo jo dalinio veiklos ribose), nei sprendimo vykdytojų (išliko tik partizano A. Vaikšnoruolės liudijimas, kad Gerdašių kaime veikė K. Treigio-Šturmo skyriaus 4 partizanai su pačiu Šturmu priešakyje²⁶)²⁷. Įvykių karštomis pėdomis šiek tiek tyrę čekistai tik šabloniškai nurodo, kad išpuolio aukomis buvo pasirinkti tie, kurie tardomi davė parodymus apie partizanų slapstymosi vietas arba kitaip padėjo nustatyti juos ir jų ryšininikus²⁸. Kaip rodo negausūs mūsų atrasti faktai, tokioje išvadoje tiesos, be abejo, yra: tikėtina, kad anksčiau minėtas J. Navickas buvo pasieniečių agentas Šerkšnas²⁹, V. Vyšniauskas iš Vilkanastrų kaimo – MGB informatorius Pialis, užverbuotas MGB Leipalingio skyriaus leitenanto Kasačiovo; Ricielių kaime sušaudytoje K. Subačiaus šeimoje buvusi jo dukterė Anelė, matyt, neišlaikiusi kankinimų, išdavė keletą partizanų ir ryšininų, pati nurodė kelis bunkerius (1947 m. rugpjūčio 10 d. ji pabėgo iš Leipalingio areštinės ir kartu su šeima žuvo jau nuo partizanų rankos)³⁰. Bet, kita vertus, vadų priimami sprendimai nebuvo visiškai tikslūs: likusių gyvų kelių amžininkų nuomone [ją neigiančių faktų nepavyko rasti – R. Z], partizanai klaidingai manė, kad Gerdašių kaime sušaudytos daugiavaikės Uoslių šeimos galva Kostas galėjo turėti kokių nors reikšmingų

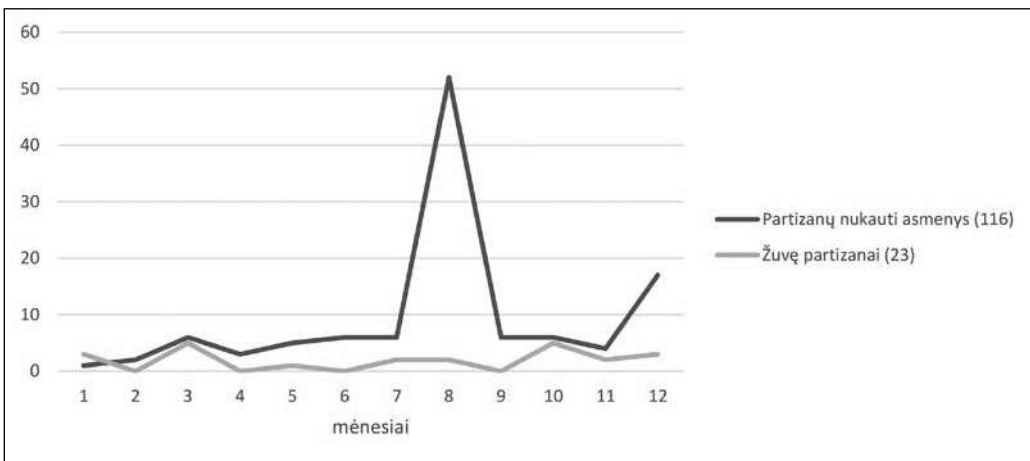
ryšių su čekistais³¹. Ši klaida atėmė gyvybę ne tik septyniems Uosliams, bet ir neatmestina, kad dėl tos pačios priežasties ir tame pačiame kaime gyvenančio jų žento Stasio Petrausko keturių asmenų šeimai³². Būtent dėl šio įvykio Leipalingio valsčiaus statistikoje Gerdašių kaimas tapo išskirtinis: per visą pokario kovų laikotarpį partizanai čia įvykdė tik du antpuolius – po pusantrų metų, 1949 m. balandžio 30 d., to paties K. Treigio-Šturmo vadovaujama vyrų grupė čia dar mirtimi nubaudė Leopoldą Augustinavičių ir daugiavaikę jo šeimą³³, ir aukų skaičiumi (27 aukos, dvi iš jų – septynerių ir dvejų metų – L. Augustinavičiaus vaikai) šis kaimas tapo labiausiai nukentėjusiu ne tik Leipalingio valsčiuje, bet, galimas daiktas, ir visoje Lietuvoje.

Peržvelgiant Leipalingio valsčiaus 1947 m. antrosios pusės partizanų išpuolių aukų sąrašą, į akis krenta partizanų veiksmams vertinti svarbi aplinkybė: iš esmės valsčius buvo dviejų junginių, t. y. Puščios (oficialūs pavadinimai – Šarūno rinktinės 2-oji kuopa, vėliau Vytenio tėvūnija) ir Žaliamiškio (oficialūs pavadinimai – Šarūno rinktinės 1-oji kuopa, vėliau Juozapavičiaus tėvūnija³⁴) partizanų veiklos teritorija (junginius skyrė kelias Druskininkai–Leipalingis). Per šį pusmetį Puščios partizanai sušaudė 69 asmenis (daugiausia aukų – šeimų nariai, ypač išsiskiria Didžiasalio k. gyvenusios Onos Vaitulevičienės, jos dukters ir devynerių, septynerių bei ketverių metų anūkų sušaudymas), o Žaliamiškio vyrai per tą patį laikotarpį nušovė 20 žmonių (apie 22 proc. šio pusmečio aukų) ir dauguma jų buvo asmenys, kurių kolaboracionizmas kelia mažiau abejonių, pvz.: apylinkės pirmininkas A. Kubilius, kooperatyvo vedėja A. Stabingaitė, vykdomojo komiteto pirmininkas P. Lazarenko, Leipalingio komsorgas K. Sidunovas; sovietinių represinių struktūrų darbuotojai, pvz., MGB įgaliotinis I. Šurko,

MGB operatyvininkas N. Veretilo). Turi-
mais duomenimis, tarp Puščios partizanų
negailiausiai mažamečiams išsiskyrė
J. Ptakauskui-Liepai pavaldaus K. Treigio-
Šturmo grupė (teisybės dėlei reikia pažy-
mėti, kad maždaug tuo pačiu laikotarpiu ir
tarp Žaliamiškio vyrų susikūrė brutalumu
išsiskirianti grupelė, kuri telkėsi greta par-
tizano J. Polocko-Tigro, vėliau pasukusio
išdavystės keliu, kai 1949 m. lapkričio 11 d.
Tigras, nušovęs kelis bendražygius, pasida-

vė Leipalingio čekistams ir tapo jų agentu
smogiku; tai verčia kelti klausimą dėl abiejų
grupių ypatingo vidaus mikroklimato, kurio
priežastis galėjo būti ir sutrikusi psichika³⁵.

1947-ieji – didžiausių pastangų stabdyti
krašto sovietizavimą susidorojant su kola-
boracionistais laikotarpis tiek Leipalingio
valsčiuje, tiek visoje Lazdijų apskrityje. Gal
ir keista, bet neatrodo, kad jis būtų susijęs su
aktyviai veikiančių partizanų žūties statistika
(žr. 9 diagramą).

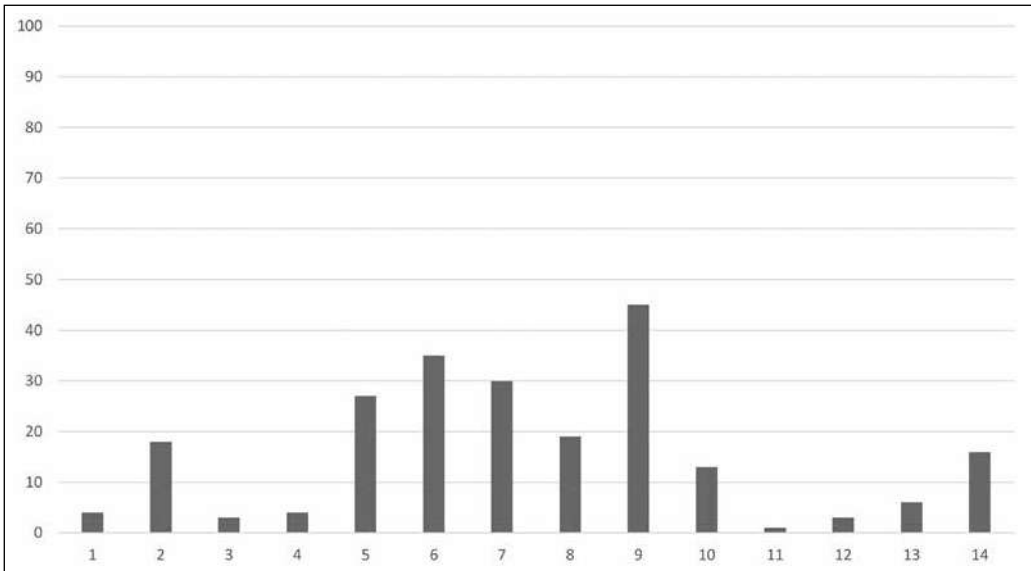
9 diagrama. Partizaninio karo aukos 1947 m. Leipalingio valsčiuje

1948 METAI

Kaip matyti iš lentelėje pateiktų rodiklių
(žr. 10 diagramą), aukų skaičius sumažėjo
visame regione, o Leipalingio valsčiuje bene
daugiausia³⁶, nors ir išliko santykinai didelis.

Tokį rezultatą lėmė ne tiek išpuolių skai-
čiaus sumažėjimas, kiek faktas, kad mažiau
buvo šaudoma šeimomis (per pirmąjį pusmetį
Puščios partizanai sušaudė Virbalų šeimą iš
Vilkininkų k., Žaliamiškio partizanai – Jurko-
nių šeimą iš Ringėliškių k.). Toks „politikos“
pokytis, mūsų vertinimu, galėtų būti siejamas
su J. Ptakausko-Liepos žūtimi (žuvo 1947 m.
gruodžio 14 d.). Naujasis vadas P. Vilkelis-

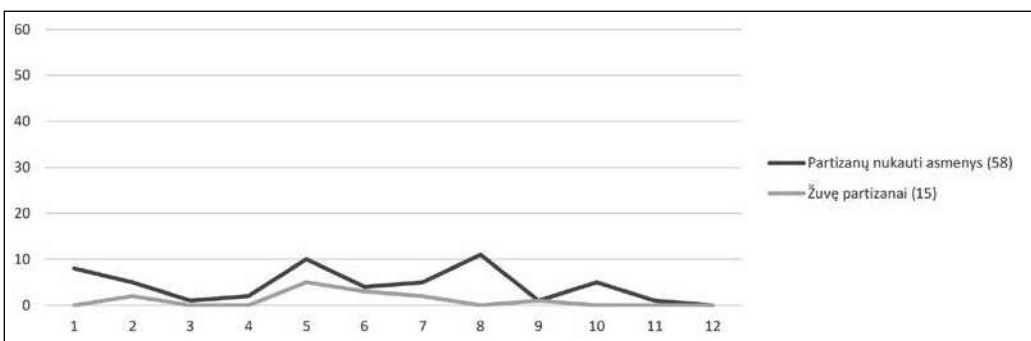
Labutis, Barzdukas (Šarūno rinktinės Vytenio
tėvūnijos vadu išbuvo iki savo žūties 1949 m.
kovo 9 d.), matyt, turėjo visai kitokią požiūrį
į kovos prioritetus, tvirtesnę vadovo ranką ir
mažiau toleravo minėtoje A. Ramanausko-
Vanago ataskaitoje kritikuotą demokratiją
sukarintuose daliniuose. Kita vertus, iki šiol
surinkti šaltiniai verčia patvirtinti pirmiau keltą
versiją, kad akivaizdų kolaboravimą labiau
atspindi Žaliamiškio partizanų (t. y. Šarūno
rinktinės Karininko Juozapavičiaus tėvūni-
jos) teritorijoje sušaudytų asmenų socialiniai
portretai, pavyzdžiui: 1948 m. sausio 7 d.
Leipalingyje nušautas mokytojas komunistas
Petras Račkauskas, 1948 m. balandžio 19 d. ten

10 diagrama. Aukos per 1948 m. pirmąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butrimonių, 14. Simno valsčiuose

pat nušautas valsčiaus tarybos deputatas grūdų sandėlio vedėjas Florijonas Petrauskas, 1948 m. vasario 18 d. Savanorių kaime nušautas MGB leitenantas Juozas Ragelis. Vytenio tėvūnijos teritorijoje sušaudytų ūkininkų kolaboravimo faktai išlieka migloti, pavyzdžiui, apie 1948 m. sausio 13 d. Druskininkėlių kaime žuvusį Juoza

Zubricką arba 1948 m. gegužės 30 d. Vilkininkų kaime nušautą Praną Tamulionį žinoma tik tiek, kad jie buvo sribų giminaičiai. Aprašytos tendencijos nesikeičia ir antrojoje metų pusėje, išskyrus tai, kad mažėja bendras aukų skaičius, t. y. juntamas prasidėjęs partizaninio karo nuosmukis (žr. 11 diagramą).

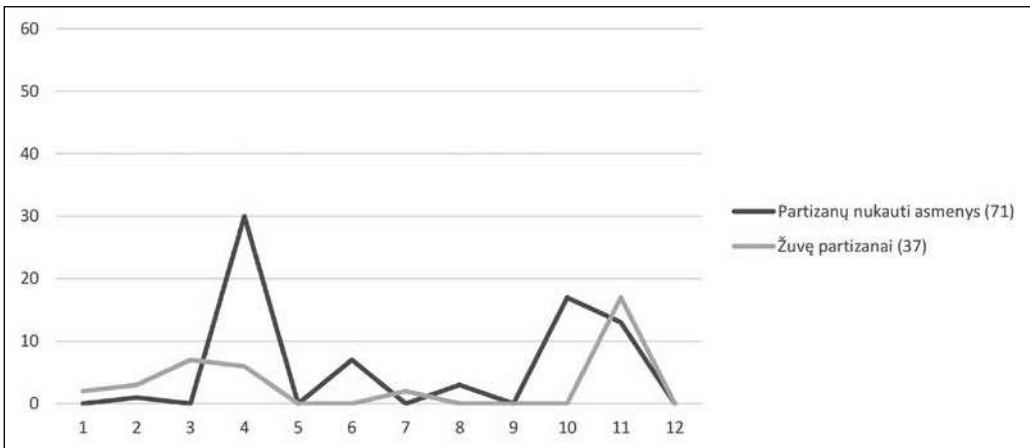
11 diagrama. Partizaninio karo aukos 1948 m. Leipalingio valsčiuje

1949 METAI

1949-aisiais gretimose teritorijose kova su kolaboravimu ir toliau rimo. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie Leipalingį, jeigu ne du dideli išpuoliai: pirmąjį įvykdė Vytenio tėvūnija 1949 m. balandžio 26–30 d. Galstų, Gerdašių, Savanorių ir Varnėnų kaimuose (išpuolį parėmė Kapčiamiesčio valsčiuje

veikiančios Mindaugo tėvūnijos partizanai, kurie tuo pat metu Vytautų k. sušaudė dvi šeimas – 7 aukos), antrąjį – Vytenio ir Juozapavičiaus tėvūnijų kovotojai 1949 m. spalio 31–lapkričio 1 d. Guobinių, Lipliūnų, Mikalinos, Paliepių, Senkonių ir Valančiūnų kaimuose (Vytenio tėvūnija) bei Panemunėje, Riceliuose (Juozapavičiaus tėvūnija – 5 aukos); žr. 12 diagramą.

12 diagrama. Partizaninio karo aukos 1949 m. Leipalingio valsčiuje

Kaip rodo tiek šių abiejų didelių akcijų, tiek ir visų likusių metų duomenys, ir toliau išlieka didelis disbalansas tarp Puščios ir Žaliamiškio partizanų veiksmų ir tai vargu ar susiję su kovotojų skaičiaus skirtumais abiejose tėvūnijose: prirėmus į operacijas buvo įtraukiami vadinamieji rezerviniai partizanai, t. y. legaliai gyvenantys asmenys.

Kaip 1949-ųjų metų specifiką galima įvardyti tai, kad aukų statistikoje daugėja asmenų, susijusių su kolūkių steigimu. Kaip ir visoje Lietuvoje, išbėgėjus kolektyvizacijai, Dzūkijos partizaninis judėjimas atsidūrė antikolūkinės veiklos smaigalyje. 1949 m. rugpjūčio 3 d. Šarūno rinktinės štabas išleido direktyvą Nr. 193/4c dėl stojančiųjų į kolūkius likvidavimo ir kolūkių

turto naikinimo. Direktyvoje partizanų daliniams įsakoma: tiems, kurie jėga verčiami stoti į kolūkius, „sistemiškai įteikinti raštiškus įspėjimus“, kad sovietinei valdžiai jie galėtų tvirtiau argumentuoti savo nenorą atsisakyti asmeninio ūkio, o nepaisančius perspėjimų ir savanoriškai stojančiuosius laikyti „išdavikais, įsijungusiais į tėvynės griovimą“ ir „juos likviduoti“, t. y. bausti mirties bausme³⁷. Deja, mūsų surinktų duomenų nepakanka norint konkrečiais pavyzdžiais parodyti ryškesnį šios politikos vaizdą, bet, turint galvoje direktyvos pasirodymo laiką ir faktą, kad nuo 1949 m. gruodžio smurtinių mirčių skaičius labai sumažėjo, darytina išvada, jog Leipalingio valsčiuje besikuriant kolūkiams žuvo santykinai nedaug žmonių.

1950–1952 METAI

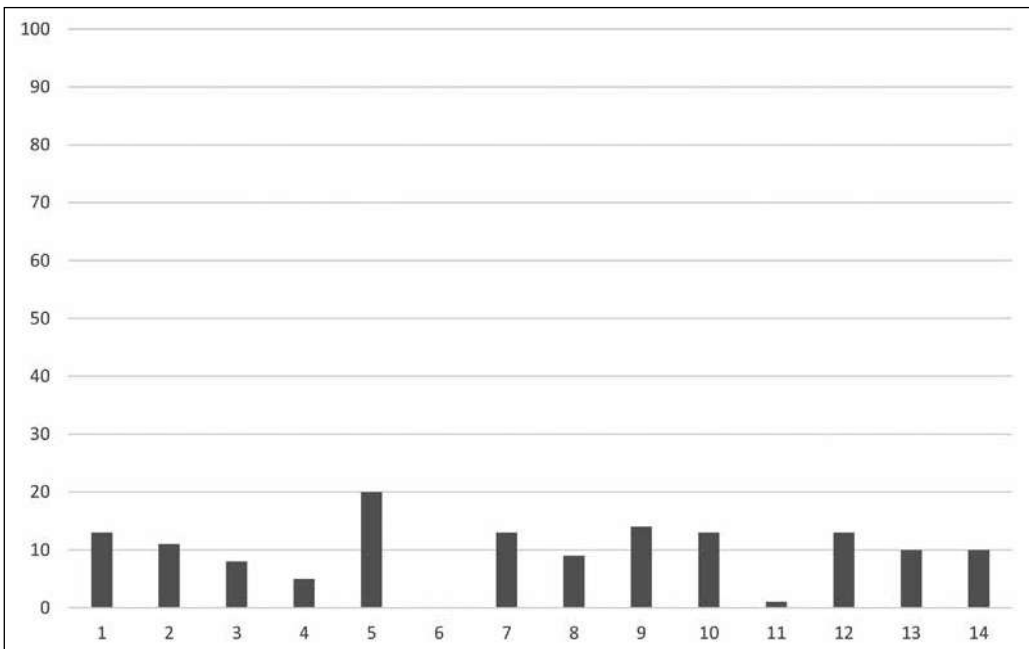
Partizaninio karo baigiamuoju laikotarpiu, kaip ir reikėtų tikėtis, statistiniai rodikliai yra žemi, todėl jie sujungti (žr. 13 diagramą).

Aktyvių partizanų liko nedaug, todėl fiksuojamos tik pavienės aukos, išpuoliams prieš šeimas greičiausiai trūko jėgų. Gal dėl to, kad čekistų surinkta informacija tapo išsamesnė, o gal dėl to, kad likę kovotojai nebuvo atsitiktinai į kovą įsitraukę ir savo buvimu tik judėjimą kompromituojantys asmenys, šio laikotarpio pavyzdžiai leidžia daryti išvadą, kad sprendimai nebuvo kovų pabaigos „desperacija“, kaip buvo mėginama tai pateikti ypač sovietinio laikotarpio literatūroje. Pavyzdžiui, iš to „negausaus“ paskutiniųjų metų aukų būrelio Šarūno rinktinės štabo karo lauko teismo (toliau – KLT) sprendimu nušautas Vileikių kaime gyvenęs P. Šoliūnas, partizanų žiniomis, artimai bendravo su

Veisiejų MGB skyriumi, 1951 m. nušautas Vytautas Vasiliauskas buvo Leipalingio stribas, 1952 m. rugsėjo 6 d. Lipliūnų kaime nušautas V. Vaikšnoras buvo komjaunuolis; svarstyta ir B. Kašelio nuomonė, kad 1952 m. liepos 6 d. Jovaišių kaime žuvusi Alvina Tuminskienė buvo MGB informatorė Janina, t. y. partizaninio judėjimo ideologijai tai buvo greičiausiai gana priešiški žmonės.

INDIVIDUALIOS ATSAKOMYBĖS NETAIKYMO (ŠEIMŲ SUŠAUDYMO) PROBLEMA

Vienas aštresnių antikolaboracionistinės kovos klausimų – tikrų ar tariamų išdavikų naikinimas šeimomis. Šiam reiškiniai ypač daug dėmesio skyrė ir tebeskiria ideologiniai Lietuvos partizaninio judėjimo priešinkai. Konkrečių atvejų nagrinėjimas verčia

13 diagrama. Aukos per 1950–1952 metus: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdės, 5. Šventezerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butrimonių, 14. Simno valsčiuose

pripažinti, kad partizanai gana dažnai taikė kolektyvinės atsakomybės principą. Baudžiamąją praktiką atspindintys oficialūs jų dokumentai (įvairūs karo lauko teismų darbą reglamentuojantys arba aptariantys aktai) rodo, kad aukštesnioji vadovybė tam lyg ir priešinosi, bet labai aiškios ir griežtos nuostatos šiuo požiūriu neturėjo: yra KLT protokolų, aiškiai liudijančių, kad buvo nuspręsta sušaudyti „visą šeimą“, bet turima ir tarpusavio susirašinėjimo pavyzdžių, kuriuose tokia praktika stipriai kritikuojama. Alytaus apskrityje pirmoji tokia buvo komjaunimo sekretoriaus Jacunsko šeima iš Miroslovo, partizanų sušaudyta 1945 m. vasario 12 d. Miroslovo puolimo metu. Lazdijų apskrityje pirmaisiais tapo Pranė ir Jonas Dominikiai iš Savanorių kaimo, dėl nenustatytų priežasčių išvesti iš namų ir sušaudyti 1945 m. gegužės 24 d. Leipalingio valsčiuje baudimas šeimomis prasidėjo sąlyginai vėlai: 1945 m. lapkričio 8 d. buvo sušaudyti Ona ir Antanas Sinkevičiai iš Diržų kaimo, 1945 m. lapkričio 25 d. Stefa ir Juozas Vaitulevičiai iš Didžiasalio. Vėliau tokių atvejų daugėjo, bet jų dalis bendroje sušaudytųjų statistikoje kurį laiką išliko sąlyginai maža. Per 1946 m. Leipalingio valsčiuje iš viso buvo sušaudytos keturios šeimos. Trijose iš jų (Mackevičių, Šalkauskų iš Kamorūnų k. ir Rakauskų iš Vilkininkų k.³⁸) po vieną šeimos narį dirbo sribais, apie ketvirtosios – Aranauskų šeimos iš Vilkininkų kaimo – sušaudymo motyvus nėra jokios informacijos. Leipalingio valsčiuje Kamorūnų kaime 1946 m. kovo 15 d. Siaubo būrio partizanų mirtimi nubaustų Šalkauskų atvejis išskirtinis tuo, kad galbūt parodo, jog atsakomybė už asmens veiksmus nebuvo perkeliama kartu gyvenantiems ne šeimos nariams: sušaudę sribą Joną Šalkauską ir jo tėvą Vincą, partizanai kartu gyvenančią Vinco žmoną Antosę paliko gyvą, jei būtų galima tikėti čekistų dokumentais, dėl to, kad „ji nebuvo tikroji sūnaus sribo motina“³⁹.

Viena vertus, Leipalingio valsčiuje pasitaikę atvejai patvirtina Alytaus apskrities tyrimo metu padarytą išvadą⁴⁰, kad pagal rašytinę partizanų teisę (pirmiausia karo lauko teismų protokolus) dažnai buvo taikomas visos šeimos nubaudimas mirtimi, bet formaliu lygmeniu tai niekada nelietė mažamečių bei vaikų, jaunesnių nei 14 metų, ir senyvo amžiaus žmonių arba invalidų. Tiksliau kalbant, iki šiol nerasta karo lauko teismo protokolų, kuriuose tokia nuostata būtų užfiksuota. Kita vertus, praktikoje tokių aukų buvo (Leipalingio valsčiuje per visą partizaninį karą nušauta ar kitokiu būdu nužudyta 13 vaikų iki 13 metų amžiaus įskaitytinai – visi jie tik Vytenio tėvūnijos teritorijoje), ir tai jau verčia kelti klausimą dėl karo lauko teismo nuosprendžio vykdytojų ir žemutinės grandies vadų atsakomybės už netinkamą įsakymo vykdymą, o kartais ir dėl šių vadų asmeninės atsakomybės (K. Treigio-Šturmo pavyzdys). Kaip rodo anksčiau aptarti skaičiai, Leipalingio valsčiuje mirtimi nubaustų įtariamų kolaborantų ir jų šeimų narių skaičius yra didelis, kaip ir likusioje Dainavos apygardos dalyje, bet išsiskiria daugiavaikių šeimų (daugiau kaip 2 vaikai) skaičiumi. Dokumentų apie Šarūno rinktinės vadų reakciją į šiuos konkrečius įvykius rasti nepavyko, bet literatūroje jau paminėtas tuometinio Leipalingio klebono A. Deltuvos griežtai neigiamas požiūris, išsakytas per pamokslą 1949 m. lapkričio mėn. pirmąjį sekmadienį, būtent dėl Vytenio tėvūnijos vado K. Treigio-Šturmo⁴¹. Sunku pasakyti, ar dėl to, kad K. Treigys-Šturmas ir žuvo tomis dienomis, ar dėl A. Deltuvos kreipimosi, bet vėlesnė statistika visiškai pasikeitė.

Po 1949 m., kai sušaudytų šeimų skaičius Leipalingio valsčiuje pasiekė savo viršūnę (1949 m. sušaudyta 12 šeimų), staiga viskas nutrūko, tokių atvejų nebeliko. Apibendrinant sušaudytų šeimų Leipalingio valsčiuje temą, tenka pripažinti, kad gana didelis visų tokių atvejų nuosimtis lieka neištirtas, nes neišliko

jokių dokumentų (patys čekistai nurodo, kad dažnai apie konkretų atvejį jiems nepavykdavo surinkti jokios informacijos dėl tokių teroro aktų gausos) ir išvadas daryti reikėtų atsargiai. Pagal analogiją iš kitų valsčių žinoma, kad „partizanų nužudytais“ kartais buvo įvardijami pačių čekistų sušaudyti žmonės, bet į klausimą, kiek tokių šeimų galėjo būti (kad ir Leipalingio valsčiuje), vargu ar galima atsakyti remiantis tik čekistų dokumentais. Jų patikimumu verčia abejoti daugybė konkrečių atvejų, kai, žuvus atsitiktiniams žmonėms, jie būdavo įvardijami kaip „partizanų nužudyti“. Pavyzdžiui, 1946 m. rugsėjo 7 d. NKVD 94-ojo pasienio pulko kareiviai šukavo Snaigupės kaimą (Leipalingio vls.). Kai jie priartėjo prie Aleksonių sodybos, į juos buvo atidengta ugnis, per kilusį susišaudymą namas užsidegė, sudegė sodybos šeimininkas, jo žmona su kūdikiu, čia buvę partizanai Jonas Rėkus-Lietutis ir Juozas Česnulis-Klevas. Čekistų sudarytoje kartotekoje Aleksoniai įvardyti kaip partizanų „nužudyti“, o jų namai taip pat partizanų „sudeginti“⁴².

Kalbant ištisų šeimų šaudymo tema, atkreiptinas dėmesys į tokį faktą, kad SSRS NKVD/MGB visus jiems neįtinkančius (anksčiausias lietuviškas pavyzdys – 1941 m. trėmimai), taip pat ir pokario Lietuvos partizanus, stengėsi sunaikinti šeimomis: ginkluoto pasipriešinimo dalyvį siekė nušauti, o tremties ar kitokių represijų sulaukdavo visa partizano ar jo rėmėjo, ar ryšininko šeima. Tokia SSRS „pasiūlyta“ antipartizaninės kovos taktika (ji kitokia nei, pvz., hitlerinės Vokietijos, kurios kariuomenė Baltarusijoje siekė nuslopinti pasipriešinimą degindama ištisus kaimus, bet kažko panašaus į gyventojų išvežimą kitur nebuvo nė kalbos)

Nuorodos

¹ R. Zagreckas, „Lietuvos partizanų baudžiamosios operacijos Alytaus apskrityje 1944–1952 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2017, Nr. 1 (41).

negalėjo nesulaukti veidrodinio atspindžio, ypač pasipriešinimo dalyvių žemutinėje grandyje, kur buvo daugiau emocijų ir mažiau šalto išskaičiavimo. Vis dėlto, ieškant atsakymo dėl susidorjimo su kolaborantais ne individualiai, bet šeimomis, svaresnis žodis turėtų priklausyti psichologijos ir ypač sociologijos (tiksliau, socialinės psichologijos) mokslams⁴³, nes dokumentuose nebylūs susitarimai atviru tekstu nefiksuoja jami.

IŠVADOS

1. Pokario partizanų nukautų tikrų ar tariamų kolaborantų statistika Leipalingio valsčiuje kito dinamiškai: 1944–1945 m. vyravo daugmaž visiems Pietų Lietuvos regionams būdingi rodikliai, per 1946–1947 m. pirmąjį pusmetį (Šarūno rinktinės priklausymo Tauro apygardai laikotarpiu) išliko sąlyginai maži skaičiai, padėtis buvo panaši į situaciją Sangrūdodos ir Rudaminos valsčiuose, kur dominavo Tauro apygardos partizanų būriai. Vėlesniu laikotarpiu (Šarūno rinktinę perdavus Dainavos apygardai) valsčiaus rodikliai panašesni į likusių Dainavos apygardos teritorijos valsčių. Keltinas klausimas ne tik dėl stichiškai susiklosčiusių viduriniojo partizanų sluoksnio veikimo tradicijų, bet ir dėl skirtingų abiejų apygardų vadų nuostatų.

2. Partizanams įvydžius išpuolius prieš tariamus ar tikrus kolaborantus, čekistai vykdė atsakomąsias operacijas. Tokiais atvejais šokteldavo suimtųjų skaičius, nors to negalima pasakyti apie žuvusių partizanų skaičių. Jų daugiau žūdavo po geriau suplanuotų čekistinių-karinių operacijų.

² LKP Lazdijų aps. skyriaus sekretoriaus 1945 m. gegužės 16 d. raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 264.

³ „[Lazdijų] apskrities gyventojų dauguma – tai kontrrevoliucinis nacionalistinis elementas“, žr. NKGB Seinų aps. skyriaus viršininko kapitono Pavelkovo ir NKVD Seinų aps. skyriaus viršininko majoro Ščiokino 1944 m. lapkričio 24 d. pranešimą LSSR valstybės saugumo liaudies komisarui A. Guzevičiui ir vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1213, l. 154.

⁴ NKVD Seinų aps. skyriaus viršininko Ščiokino 1944 m. lapkričio 20 d. spec. pranešimas LSSR liaudies komisarui J. Bartašiūnui, LYA, f. K-1, ap. 1, b. 1213, l. 144. Oficiali pažyma apie A. Paulėko mirtį, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 2000, ap. 11, b. 56, l. 73.

⁵ Čekistų ataskaitose daug pavyzdžių apie įvykius, kai iš pradžių be perspėjimo buvo paleidžiami šūviai, o po to aiškinamasi, kas nušautas. Šis atvejis – dėsningas tokios praktikos rezultatas, žr., NKVD Leipalingio skyriaus įgaliotinio Z. Denisevičiaus 1945 m. kovo 5 d. apklausos protokolą, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 184–185v. Oficiali pažyma apie P. Kamarūno mirtį, LVIA, f. 2000, ap. 11, b. 57, l. 203.

⁶ LKP (b) Lazdijų vls. sekretoriaus pranešimas LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 264v.

⁷ NKVD Seinų aps. skyriaus viršininko Ščiokino ir NKVD Seinų aps. Kovos su banditizmu skyriaus viršininko jaun. ltn. Losevo pranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui apie kovą su partizanais ir antitarybinio pogrindžiu per 1945 m. I ketvirtį (be datos), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 242.

Kol truko partizaninis karas, KGB-NKVD siekė, kad kiekvienos apskrities agentūriniame tinkle būtų apie 300–400 agentų ir informatorių; pasienio zonoje šį skaičių dar papildė pasienio kariuomenės agentūra [R. Z.].

⁸ NKGB Leipalingio vls. skyriaus viršininko majoro Dolženkos ir NKVD Lazdijų aps. skyriaus viršininko Losevo 1945 m. gegužės 17 d. pranešimas LSSR NKGB komisarui A. Guzevičiui ir NKVD komisarui Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 267.

⁹ Ten pat, l. 266.

¹⁰ „kas liečia Leipalingio valsčių, tai ten banditai daugiausia siekia naikinti liaudies gynėjų būrio karių“, žr. Ščiokino ir Losevo pranešimą J. Bartašiūnui apie kovą su partizanais ir antitarybinio pogrindžiu per 1945 m. I ketvirtį, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 242.

¹¹ Kaip pavyzdį galime nurodyti L. Kliukinsko-Levo, A. Kiseliausko-Karvelio, J. Neifalto būrius

Lazdijų aps. vakarinėje dalyje ir juos vienijusią Perkūno rinktinę. Kova su kolaboravimu jiems buvo antraeilis uždavinys, jie dar tikėjosi jėga užkirsiantys kelią steigtis bet kokiems naujosios valdžios institutams valsčių centruose ir kaimo vietovėse.

¹² Plačiau žr. T. Radziwonowicz, B. Bojaryn-Kazberuk, *Oblawa Augustowska 1945 okolicznosci i ofiary w dokumentach archywalnych*, Suwalki, 2017.

¹³ NKVD Lazdijų apskrities skyriaus viršininko Zavarzino 1945 m. lapkričio 9 d. pranešimas Marijampolės operatyvinio sektoriaus viršininkui Ancifrovui ir LSSR NKVD kovos su banditizmu skyriaus viršininkui Burylinui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1215, l. 95.

¹⁴ Lazdijų apskrityje gyvenę rusai – sentikiai daugiausia telkėsi Nėkrūnų, Puodiškių (Lazdijų vls.), Pavieliūnų (Šventežerio vls.) kaimuose. 1943 m. vokiečiai Lietuvoje buvo įkūrę „Rusų biurą“. Šių kaimų atstovai 1944 m. sausio mėn. buvo išsirikę įgaliotinius „Rusų biure“, jie rūpinosi Vlasovo armijos kadru papildymu, žr. NKGB Seinų aps. skyriaus viršininko Pavelkovo 1944 m. rugsėjo 13 d. ataskaitą LSSR NKGB komisaro pavaduotojui Rudakovui apie padėtį Seinų [Lazdijų] apskrityje, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1218, l. 37.

¹⁵ LSSR KGB Ypatingų bylų tyrimo skyriaus tyrėjo majoro I. Š. Čiukalino parengta archyvinės bylos Nr. 41465/3 apžvalga, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17519, t. 5, l. 385.

¹⁶ S. Bondarevo 1969 m. birželio 23 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17519, t. 5, l. 172v–173.

¹⁷ Zinaidos Vasiljevnos Tichonovos-Polosinos 1969 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17519, t. 5, l. 359–367.

¹⁸ Lazdijų vls. mirčių registravimo aktų knyga, LVIA, f. 2000, ap. 1, b. 37, l. 163–165.

¹⁹ Aktyvumo kovos su kolaboravimu fronte nereikėtų painioti su partizanų aktyvumu apskritai, pasipriešinimo judėjimas – daugiakryptė kova [R. Z.].

²⁰ Leipalingio ir Kapčiamiesčio valsčių sandūroje veikęs NKVD informatorius Vitkas 1946 m. gegužės 31 d. pasakojo, kad buvo sutikęs A. Būcionio-Ąžuolo tris partizanus, kurie pareiškė, kad vado įsakymu jie išsiskirstė po 2–3 žmones ir iki atskiro parėdymo nepuldinės rusų kariškių ir sovietinio partinio aktyvo, žr. Informatoriaus Vitko agentūrinį pranešimą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1144, l. 112.

²¹ Partizanų žūties statistika neparodo bendrojo „iškritusių“ iš pasipriešinimo judėjimo asmenų skaičiaus, toks būtų tik pridėjus visus suimtuosius [R. Z.].

²² Greičiausiai tai susiję su Tauro apygardos vado S. Staniškio-Antanaičio įsakymu Nr. 24, kuriame nurodoma dėl didėjančios rusų kariuomenės koncentracijos Lietuvoje partizanų operatyvinę veiklą nutraukti ir sustiprinti propagandą, žr. MGB Lazdijų skyriaus viršininko Litvinovo pranešimą LSSR valstybės saugumo ministru Jefimovui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1144, l. 152–153. Į Antanaičio vadovavimo laikotarpi mūsų istoriografijoje žiūrima kaip į šio tokio nuosmūkie, pasyvumo laikmetį, tai mūsų surinkta statistika greičiausiai ir parodo [R. Z.].

²³ Partizanų ryšininkas Vytautas Čiočys-Neris per tardymą pasakojo, kad Juozapavičiaus tėvūnijos skyriaus vadas A. Stravinskas-Jokeris su savo būrio nariais liepė jam sužinoti, kada Baltašiškių k. gyventojos Kašėtienės (įtarta bendradarbiavimu su Druskininkų čekistais) dukte Aldona grįš namo, nes jie ketino sušaudyti visą šeimą, žr. V. Čiočio 1949 m. lapkričio 25 d. apklausos protokolą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18869, t. 1, l. 46.

²⁴ 1947 vasario 21 d. apie 3 km nuo Baltašiškių. k. J. Grušausko-Siaubo būrio partizanai surengė pasalą ir sugavo Leipalingio komsorgą E. Naujalį. Verbuodami rusų k. nemokančią agentūrą, Leipalingio čekistai E. Naujalį kviesdavosi vertėju. Su J. Grušausku-Siaubu gerus ryšius palaikęs čekistų agentas Perletas pranešė, kad E. Naujalis gyvas ir partizanų tardomas, žr. MGB Lazdijų aps. viršininko Litvinovo ataskaitą apie MGB Lazdijų skyriaus agentūrinę-operatyvinę veiklą per 1947 m. kovo mėn., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1224, l. 114. Keltina prielaida, kad tarp šio pusmečio aukų galėjo būti nemažai „čekistų mėgintų verbuoti“, užverbuotų arba E. Naujalio klaidingai paminėtų žmonių [R. Z.].

²⁵ B. Kašelionis, *Dainavos krašto partizanai*, Vilnius, 2018, p. 162.

²⁶ A. Vaikšnoras 1949 m. vasario 28 d. apklausos protokolą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43116/3, t. 1, l. 29v.

²⁷ Apmąstymams yra netiesioginis liudijimas, kad akcijos sumanymas greičiausiai negimė siaurame rate. 1948 m. gegužę suimtas Vytenio tėvūnijos ryšininkas Jonas Rutkauskas iš Mikalinos k. per tardymą pasakojo, kad jis buvo pakviestas (tik nespėjo atvykti, nes buvo suimtas) dalyvauti „partizanų pasitarime“, per kurį būtų sprendžiamas klausimas dėl šeimų, įtariamų ryšiais su MGB, likvidavimo, ir prognozavo, kad „bus sušaudyta tiek išdavikų, kiek ir 1947 m. rugpjūtį“, žr. MGB Lazdijų skyriaus viršininko pavadootojo Zemelevo 1949 m. birželio 3 d. pranešimą LSSR valstybės saugumo ministru J. Kapralovui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1232, l. 52.

²⁸ MGB Lazdijų aps. skyriaus viršininko Pšeničnikovo 1947 m. rugpjūčio mėn. (tikslinės datos nėra) pranešimas LSSR valstybės saugumo ministru Jefimovui, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1675, l. 229

²⁹ Priešas partizanų išpuolių registracijos žurnale, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1697, l. 101.

³⁰ MGB Lazdijų aps. skyriaus viršininko Pšeničnikovo 1947 m. rugpjūčio mėn. pranešimas LSSR valstybės saugumo ministru Jefimovui, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1675, l. 227; MGB Lazdijų aps. skyriaus viršininko 1947 m. rugpjūčio 20 d. pranešimas LSSR valstybės saugumo majorui Jefimovui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1225, l. 34–38.

³¹ Tokią versiją išdėstė vėliau suimtas sušaudymo dalyvis partizanas A. Vaikšnoras-Uola, žr. A. Vaikšnoras 1949 m. vasario 28 d. apklausos protokolą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43116/3, t. 1, l. 29–30.

³² Leipalingio vls. mirčių registravimo knyga, LVIA, f. 2000, ap. 11, b. 45, l. 65.

³³ Valsčiaus mirčių registravimo knyga, LVIA, f. 2054, ap. 1, b. 4, l. 130–131.

B. Kašelionis savo tyrime apie Šarūno rinktinės partizanus teigia, kad tai agento Andrejevo šeima, *Dainavos partizanai. Šarūno rinktinė*, Vilnius, 1999, p. 173. Ši versija neatmestina, bet dėl šaltinių trūkumo klausimo negalima laikyti galutinai atsakytu. Yra informatoriaus Gardino (greičiausiai Sventojansko arba Lipliūnų k. gyventojas, dirbęs sielių plukdyimo kontoroje [R. Z.]) liudijimas, kad L. Augustinavičius labai nemėgo partizanų, todėl Gardinas siūlė čekistams bandyti jį verbuoti, žr. informatoriaus Gardino agentūrinį pranešimą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1148, l. 254v. Šią informaciją čekistai gavo maždaug tuo metu, kai jų rankose buvo 1949 m. vasario 26 d. sužeistas ir paimtas į nelaisvę Vytenio tėvūnijos partizanas Alfonsas Vaikšnoras-Uola. Jis tardymo metu Lazdijų MGB tardytojui išvardijo jam žinomus partizanų rėmėjus ir ryšininkus, tarp jų ir L. Augustinavičių, kuris, irgi tuo metu tardyto partizanų ryšininko J. Urbono žodžiais, padėdavo partizanams Baltarusijoje pardavinėti jų įvairiais būdais įgytus arklius. Vienas svarbiausių klausimų šioje istorijoje: kiek galima pasitikėti ir ką galėtų reikšti Lazdijų aps. MGB viršininkas papulk. Zemelovo 1949 m. balandžio 4–5 d. pasirašyta visiškai slapta pažyma, kad, tiriant A. Vaikšnoras-Uolos partizanavimo faktus ir J. Urbono pagalbą partizanams (pažyma yra šių asmenų bendroje byloje), dėl operatyvinių sumetimų L. Augustinavičiaus tardyti negalima, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43116/3, priedas, vokas Nr. 9, l. 6.

³⁴ Šarūno rinktinės sudėtyje nuo 1946 m. gruodžio 13 d., žr. Juozapavičiaus tėvūnijos vado įsakymo Nr. 1 vertimą į rusų k., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1833, l. 134.

³⁵ Karo įvykių sukeliama potrauminio streso apžvalga žr. kn. B. Shephard, *A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists, 1914–1994*, London, 2000.

³⁶ Leipalingio vls. rodiklis lentelėje galbūt netgi 6 skaičiais mažesnis, nes jų paminėjimas paremtas tik vienu šaltiniu – įrašais valsčių gyventojų mirčių registravimo knygoje, kad jie „nušauti banditų“ [R. Z.].

³⁷ Pas 1949 m. lapkričio 11 d. nušautus partizanus A. Stravinską-Jokerį ir P. Valentukevičių-Gruodį rastų dokumentų apžiūros protokolo kopija, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17855, l. 126. Direktyvos vertimas į rusų k., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36665/3, t. 2, l. 158.

³⁸ NKVD Lazdijų aps. skyriaus viršininko Irašino spec. pranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1216, l. 71. Irašino pranešimas LSSR Kovos su banditizmu skyriaus viršininkui G. Burylinui, ten pat, l. 126. Neįvardyto asmens pranešimas apie padėtį Lazdijų apskrityje, ten pat, l. 227. NKVD Lazdijų aps. Kovos su banditizmu skyriaus viršininko pavaduotojo Guselnikovo informacinė suvestinė apie kovą su partizanais Lazdijų apskrityje, ten pat, l. 279.

³⁹ Irašino spec. pranešimas J. Bartašiūnui LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1216, l. 71. Kita vertus, šis atvejis vertintinas atsargiai, nes tai ne pačių partizanų, bet čekistų surašytas paaiškinimas, galėjęs atspindėti ne vietos kovotojų, o jų pačių (saugumiečių) kultūrinės nuostatos, t. y. partizanų poelgio motyvai galėjo būti visai kiti.

⁴⁰ R. Zagreckas, „Lietuvos partizanų baudžiamosios operacijos Alytaus apskrityje 1944–1952 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2017, Nr. 1 (41).

⁴¹ A. Jarmala, *Čia mūsų šaknys. Veisiejų bažnyčia ir jos kunigai*, Kaunas, 2004, p. 114, 131.

⁴² Palyginti: nepasirašytą pranešimą LSSR vidaus reikalų majorui J. Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1217, l. 148, ir čekistų sudarytą partizanų nukautų asmenų sąrašą.

⁴³ Žmonių elgsenos kopijavimo koncepcija, žr., pvz., Pineda, Jaime A. (Ed.), *Mirror Neuron Systems. The Role of Mirroring Processes in Social Cognition*, Atlanta, 2009.

Gauta 2019 09 20

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, Didžioji g. 17/1, Vilnius

Rimantas Zagreckas

PUNITIVE OPERATIONS OF LITHUANIAN PARTISANS IN LAZDIJAI COUNTY IN 1944–1952

Summary

Judging by the whole of military conflicts that had taken place in Central Europe in the 20th century, the 1944–1952 resistance in Lithuania against the Soviet Union occupation distinguishes itself by relatively high indicators of collaborationism fighting. The tactics of mass annihilation of the real or alleged collaborators was especially characteristic of South Lithuania partisan movement. At the time, in Alytus county, which was the largest county in this region, approximately 1450 people were killed by partisans (including clashes with NKVD and MGB squads), while in the other county of this region, Lazdijai, during the same period – about 1800 people.

Unlike Central European countries, where during the period of the Second World War, people, who collaborated with the Nazi Germany, more likely were so called right-wing people or fascism supporters, among the post-war Lithuania collaborators with the Soviet Union that had occupied the country more visible were so-called left-wing folks or people supporting the Communist ideology.

The statistics of attacks, described in this article, organized by partisans against collaborators in 1944–1952 in the southernmost region of Lithuania – Lazdijai county, and especially in detail in Leipalingis rural district – suggests, that sharpness of the fight against collaborationism differed in Lithuania's regions. The reason for this was not only different reaction of ordinary inhabitants towards the actions of their fellow citizens (i.e., cooperation with the occupant), but it depended as well on the tactics of the fight against sovietisation of the region chosen differently by resistance leaders. In Lazdijai county, partisan platoons of two large units – Tauras and Dainava military districts – were acting. Statistical indicators speak of obvious differences in the methods of fighting collaborationism in these military districts.

Like in West Europe (for example, in France during the Second World War), in Lithuania as well, the most hated social groups were armed platoons, formed from local people by the occupying authorities, and aiming at fighting fellow citizens.

Bronius Liesis-Naktis

Išsamių partizanų vadų, net Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) vadovybės narių, biografijų nėra labai daug parengta. Nuošalyje palikę istorikų mėgėjų tyrimus, randame keletą asmenybių, kurios susilaukia (ne)proporcingai daugiau dėmesio. Tokie yra Jonas Žemaitis¹ ir Adolfas Ramanauskas². Atskirai paminėtini sistemingi sociokultūrinės istorijos linkme orientuoti Enrikos Kripienės biografiniai tyrimai: prozopografinis partizanų vadų tyrimas³ bei Juozo Šibailos biografija⁴, taip pat tekstologinio parengimo ir istorinio tyrimo prasme solidi Lokio rinktinės vado Balio Vaičėno rašytinio palikimo publikacija⁵. Daugumos vadų atveju paprastai turime gana pabirus faktus, išsimečiusius po skirtingo svorio ir patikimumo leidinius, pavyzdžiui, Broniaus Liesio atveju tai yra nuolat jam „prikabinama“ klaidinga profesija⁶. Apibendrinant šio kovotojo atvejį, oficialiu lygmeniu tėra trumputė biograma su faktinėmis klaidomis⁷. Todėl šio straipsnio tikslas paprastas – klasikinis baltos dėmės pildymas.

Apžvelgiant su B. Liesio kovine biografija susijusią istoriografiją, išryškėja daugumos partizanų biografijų bendras požymis – itin mažai žinių apie pirmąjį kovos etapą. Kuriantis apygardoms ir kovotojų pareigoms kylant, informacijos gausėja. Viena vertus, tokią situaciją lemia šaltiniai – kuriantis stambesniems teritoriniams vienetams, gausėja ne tik išskylančių vadų veiklą tiesiogiai fiksuojančių partizanų dokumentų, bet ir sovietinių represinių struktūrų dokumentaci-

jos. Kita vertus, istoriografinį rezultatą lemia ir istorikų keliami tikslai – rašyti rinktinių ir apygardų, taigi stambesnių kovinių vienetų, kurie ir susikūrė vėliau, istorijas⁸.

Renkant medžiagą straipsniui, buvo stengiamasi išlyginti faktografinį fragmentiškumą ir netolygumą, t. y. nuosekliai pateikti, kiek leidžia šaltiniai, kuo išsamesnę B. Liesio partizanavimo istoriją, apimant ne tik paskutinį gausiausiai dokumentuotą LLKS etapą. Šią užduotį dėl informacijos pobūdžio tik iš dalies pavyko įgyvendinti. Liudijimai apie ankstyviausią kovų etapą yra skurdūs, išsimėtę po skirtingas baudžiamąsias bylas, pabirę įvykių liudininkų prisiminimuose. Toks tyrimas yra ypač imlus laikui, neabejotina, kad ir šiuokart daug medžiagos liko nepaliesta.

Rašant tekstą, stengtasi pasakoti vieno asmens biografiją rišant ją su bendra pasipriešinimo raida, leidžiančia sklantesnę biografinių faktų interpretaciją. Taip pat siekta apčiuopti B. Liesio asmens paveikslą, greta kovotojui priskirtų ir jo vykdytų kovinių ir kitų partizanų sąjūdžiui svarbių funkcijų – rekonstruoti žmogaus paveikslą.

Remtasi sovietinių represinių struktūrų dokumentais, amžininkų atsiminimais (publikuotais ir interviu medžiaga (su seserimi Danute Liesyte), partizanų dokumentais. Svarbiausias partizanų dokumentų korpusas – 2014 m. rastas apie 1950 m. metaliniame konteineryje paslėptas Prisikėlimo apygardos štabo archyvas, kuriame išliko daugiau kaip 1000 originalių partizanų dokumentų lapų⁹. Tarp jų – ne tik einamieji

LLKS Visuomeninės dalies ir jos Tautinio skyriaus reikalai ir rūpesčiai, bet ir itin įdomus unikalus autografas – Tautinio skyriaus viršininko Broniaus Liesio-Nakties asmeninė darbo užrašų knygutė.

KOVOTOJO PRIEŠISTORĖ

Siekiant geriau pažinti B. Liesio asmenybę, reikėtų bent trumpai apžvelgti jo šeimos istoriją. B. Liesio tėvai – Bronius Liesis ir Marijona Juodikaitė – susipažino mokytojaudami Ramygalos „Saulės“ progimnazijoje. M. Juodikaitė (g. 1890 m.) dar nepriklausomybės išvakarėse buvo įgijusi mokytojos profesiją – išklausiusi „Saulės“ draugijos Kaune organizuotus pedagoginius kursus¹⁰. B. Liesiui vyresniajam, kaip ir daugumai to meto valstietiškos kilmės inteligentų, buvo nelengva įgyti išsilavinimą, tačiau baigęs mokslus jis padarė gana sėkmingą pedagoginę ir visuomeninę karjerą: 1920 m. buvo paskirtas Ramygalos progimnazijos direktoriumi, 1929–1930 m. dirbo Utenos valstybinės gimnazijos (iki tautininkų perversmo besivadinusios Utenos „Saulės“ gimnazija), o nuo 1932 m. – Jurbarko valstybinės „Saulės“ gimnazijos direktoriumi; priklausė Lietuvos šaulių sąjungai, buvo aktyvus tautininkų partijos narys. 1934 m. visa Liesių šeima iš Ramygalos persikėlė į Jurbarką¹¹.

Liesiai susilaukė trijų vaikų: 1922 m. balandžio 16 d. gimė dvyniai Antanas ir Bronius, 1925 m. – Danutė. Jie buvo aktyvūs visuomenininkai, gyvai besidomintys bendruomenės ir valstybės reikalais, rimtai žiūrėję į mokslą ir išsilavinimą. D. Liesytė prisimena tėvus sakydavus: „Mes Lietuvą pagimdėme“, tokios nuostatos jie tikėjosi ir iš savo vaikų¹². Pedagogų Liesių namuose buvo vengiama tiesioginės vaikų kontrolės – nebuvo tikrinami namų darbai ar mėginama kaip nors „pritempti“ mokslo rezultatus, nors

pažymiai tikrai nebūdavo vien tik aukščiausi. Vaikams buvo paliekama daug asmeninės atsakomybės. Bronius net septynis gimnazijos dalykus baigė tik patenkinamai. Lietuvių ir lotynų kalbos, Lietuvos istorija, matematika buvo įvertintos ketvertu, o aukščiausias įvertinimas atiteko tik tikybai ir paišybai¹³. Vis dėlto tėvams buvo labai svarbu, kad vaikai siektų aukštų tikslų. Ypač tą jautė brolis dvynys Antanas. Būdamas ryškesnės prigimties, jis mėgdavo pasirodyti, siekdavo pirmauti ir vadovauti. Vidurinio mokslo pakopoje Antanas, paskatintas tėvų, net peršoko keletą metų: nebaigęs keturių pradinės mokyklos skyrių, pabandė tiesiai stoti į antrą gimnazijos klasę ir sėkmingai išlaikęs egzaminus galutinai įsitvirtino kaip šeimos „vyresnėlis“¹⁴.

Skirtingi brolių paveikslai išliko ir jaunesniosios sesers Danutės atmintyje. Ji prisimena, kaip kartą Antanas susilažino Laisvės alėjoj, kad persivers per galvą. „Jis buvo mėgėjas tokių išsišokimų, pasirodyt, kad vat, kas aš esu“, – pripažindama, kad tada jai tai darė įspūdį, pasakoja D. Liesytė¹⁵. Tuo tarpu Bronius pasižymėjo kitokiais būdo bruožais: „Atsimenu, buvo mokykloje šokiai ir Bronius mane išvedė šokti. Man buvo labai didelis netikėtumas. Antanas to nedarė, o Bronius išvedė mane šokti. Jis buvo jautrus, bet visas buvo viduj. Buvo stipresnis už Antaną <...>.“¹⁶

Greta visų šeimos narių polinkio į kalbą ir literatūrą, šeima dalijosi ir aistra muzikai. Liesių namuose Jurbarko stovėjo pianinas. B. Liesis vyresnysis, kai nebūdavo vargonininko, pats grieždavo vargonais Ramygalos bažnyčioje. Groti jis buvo išmokęs iš savo tėvo, profesionalaus vargonininko, ir kompozitoriaus Juozo Naujalio, pas kurį porą metų mokėsi. Prieš pasitraukdamas į Rusiją, Pirmojo pasaulinio karo metais jis net keletą metų oficialiai dirbo vargonininku¹⁷. Ilgesingai šeimos sueigas prisimena

D. Liesytė: „Visi mes dainuodavom, nes mano mama labai mėgo. Pas mano senelius ten vakare, kaime, išeidavom ten prie kelio <...> visi ir dainuodavom.“¹⁸ Broliai, ypač išdykauti mėgdavęs Antanas, dažnai kurdavo humoristines daineles. D. Liesytė prisimena jas skambėjus prie skautų laužo. Vėliau, jau partizanaujant miškuose, dvasią keliančią Liesių kūrybą prisimins ir jų kovos draugai, ir ryšininkai.

1940-ieji pasitiko brolius tik jiems pradėjus studijuoti universitete. Paskutinės klasės gimnazistas B. Liesis dar gyveno Jurbarke, tačiau jau rudenį persikėlė į Kauną ir pradėjo mokytis Vytauto Didžiojo universiteto Technologijos fakulteto Mechanikos skyriuje¹⁹. Jo brolis, svajojęs apie žurnalistikos specialybę, tėvo spaudžiamas ir neturėdamas tam „nei noro, nei gabumų“²⁰, jau metai kaip studijavo Kaune mediciną²¹.

1941 m. birželio 14 d. visi namuose Jurbarke (Vydūno g. 5) buvę Liesių šeimos nariai buvo išvežti į Sibirą²². B. Liesis vyresnysis buvo atskirtas nuo šeimos ir išvežtas į Rešiotų lagerį, kur 1942 m. kovo 25 d. tardymo metu mirė²³. M. Liesienė su dukterimi Danute ir veikiausiai kartu gyvenančia vyro seserimi Stefanija Liesyte buvo išstremtos į Komiją²⁴, iš ten Marijona ir Stefanija į Lietuvą jau nebegrižo²⁵. M. Liesienė pasižymėjo aukšta krikščioniška morale²⁶. D. Liesytė prisimena mamą vienintelę iš gausaus būrio moterų, pasirinkusių „socialistinio derliaus“, į prižiūrėtojų klausimą atsakius sąžiningai ir be užuolankų: „Taip, aš ėmiau bulves, nes buvau alkana“. Po kelerių lagerio metų grįžusi į tremties vietą pas dukterį, moteris jau buvo praradusi sveikatą ir netrukus mirė.

Vieninteliai, išvenę pirmosios trėmimų bangos, buvo studentai Antanas ir Bronius, kurie birželio 14-osios naktį nakvojo Kaune. Neteko girdėti, kad per visą likusį gyvenimą išdraskytos Liesių šeimos nariams būtų pa-

vykę susitikti, susisiekti ar bent gauti žinių vieniems apie kitus*.

Nenuostabu, kad jaunuoliai, augę šeimoje, kurioje patriotinis auklėjimas buvo laikomas ne mažiau svarbus nei išsilavinimas, įsitraukė į rezistencinę veiklą. Juolab kad B. Liesis vyresnysis Pirmojo pasaulinio karo metais Peterburge iš arti regėjo bolševikų revoliucijos siaubą, diegiamus socialistinės visuomenės „laimėjimus“ ir apie juos nemažai pasakojo vaikams. Po šeimą ištikusios tragedijos toks posūkis gal buvo ir neišvengiamas.

Nei istoriografijoje, nei atsiminimuose nėra duomenų, kad B. Liesis būtų dalyvavęs pasipriešinimo organizacijų veikloje pirmosios sovietų okupacijos metu ar kad būtų susijęs su Birželio sukilimo dalyviais. Spėtina, kad į aktyvų pasipriešinimą jis įsitraukė nacistinės okupacijos metais, kai įstojo į kraštiečio Lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF) nario Petro Paulaičio 1942 m. vasario 16 d. Jurbarke įkurtą Laisvės gynėjų sąjungą (toliau – LGS). Ši sąjunga veikė lokaliai ir buvo tam tikra prasme atsišakojusi nuo Lietuvių fronto, įsteigto Birželio sukilimo organizatoriaus LAF, o P. Paulaitis palaikė artimus ryšius su „frontininkais“, ypač Kauno, tad LGS nuo pat pradžių buvo ir didesnio pasipriešinimo organizacijų tinklo Lietuvoje dalis.

Nusakant Lietuvos partizanų sąjūdį kaip iš pilietinės iniciatyvos kilusį organizuotą savaiminių ginkluotų struktūrų veikimą, galima teigti, kad būtent nuo jurbarkiškių Laisvės gynėjų laikotarpio prasidėjo B. Liesio partizanavimo kelias. Šis jo biografijos faktas taip pat atskleidžia kelias svarbias Lietuvos partizanų pasipriešinimo charakteristikas: kaip savaiminio sąjūdžio „iš apačios“ ir kaip reiškinių, formuoto ankstesniųjų socialinių ryšių, tinklų ir struktūrų²⁷. 1942 m. užsiėmė B. Liesio ryšiai truko iki pat 1949 m., visame rezistentų kelyje ir vėl sutiksime tas pačias asmenybes.

PARTIZANINĖS KRAŠTO GYNYBOS PRADŽIA

Vokietmetis pasižymėjo pasipriešinimo organizacijų ir iniciatyvų jas suvienyti gausa. Didžiosios pasipriešinimo organizacijos persiorganizavo, pavyzdžiui, jau minėtas LAF virto Lietuvių frontu, aprėpiančiu visą Lietuvos teritoriją, o jo vadovybės branduolys telkėsi tarp Kauno ir Vilniaus universitetų profesūros²⁸, artimai bendraujančios su pažangiausiu Lietuvos jaunimu. Studentai palaikė nuolatinius ryšius su savo tėviškėmis ir dažnai vėliau (jau sovietiniam represiniam aparatui spaudžiant) grįždavo ten tęsti kovos, įgaunančios jau ginkluotą pobūdį. Tokiems priklausė ir Vytauto Didžiojo universitete studijavę broliai Liesiai. Kartu kūrėsi visiškai naujos organizacijos, o iš jų stipriausia karinė jėga buvo Lietuvos laisvės armija (toliau – LLA).

Be to, vyko dar ir kitas procesas, kurį būtų galima nusakyti kaip aktyvų, visapusišką veikimą „iš apačios“: darbovietėse, gimnazijose steigėsi pasipriešinimo rateliai ir tokie besikuriantys struktūriniai vienetai buvo įtraukiami į didesnių organizacijų veiklą priskiriant jiems konkrečias funkcijas (pavyzdžiui, spaudos dauginimo ar platinimo). Taip kūrėsi ir plėtėsi pasipriešinimo tinklai vėliau papildė ginkluoto partizanų judėjimo struktūras.

Mažas visoje Lietuvoje vykusio proceso modelis buvo ir brolių Liesių baigta Jurbarko gimnazija, kurioje mokytojavo daug prie Kęstučio apygardos veiklos prisidėjęs jau minėtas P. Paulaitis. Pasak disidento ir jo gero bičiulio Petro Girdzijausko, P. Paulaitis Jurbarko buvo atidaręs vyresnių gimnazistų klubą, kuriame skleidė patriotines idėjas, platino spaudą ir „tyrinėjo, mėginamas numatyti kiekvienam vietą būsimos pasipriešinimo organizacijos struktūroje“²⁹. Būtent iš jos vėliau išaugo jau minėta ginkluotos

rezistencijos grupė LGS, kuri rengėsi realiam ginkluotam pasipriešinimui.

Per P. Paulaitį abu broliai Liesiai buvo išsiųsti į Abvero (vok. Abwehr) – vokiečių karinės žvalgybos – mokyklą mokytis diversinių veiksmų prieš – Raudonosios armijos – užnugaryje. Tai buvo paskutinis desperatiškas vokiečių bandymas atsigręžti į lietuvių visuomenę ieškant palaikymo prieš dabar jau visu pajėgumu puolantį priešą. Po kreipimosi į kai kuriuos lietuvių karininkus su prašymu bolševikų užnugaryje suorganizuoti nedidelius partizanų dalinius buvo surinkta maždaug 100 būsimųjų žvalgybų-diversantų. Dalis šių eilinių net nepildydavo jokių stojamųjų anketų, buvo priimami pagal grupės karininko pateiktą sąrašą neišardant Lietuvoje suformuoto būrio struktūros. Su Kauno grupe, kuriai priklausė ir abu broliai Liesiai, buvo pasirašyta sutartis, įpareigojanti desantininkus parskraidinti į pageidaujamas (kitai tariant, jiems iš anksto pažįstamas) vietas su ginklais, amunicija ir maistu³⁰. Tokių grupių, kurioms Vokietijos tikslai tebuvo tiek svarbūs, kiek atitiko nepriklausomybės restitucijos scenarijų, ir kurios dar rengimosi metu lietuvių instruktorių buvo mokomos nepaklusti vokiečiams (tokias instrukcijas buvo girdėjusi ir grupė, kurioje buvo abu broliai Liesiai)³¹, lojalumas Reichui buvo teoriškai numanomas ir situacinis, o realiai gauta nauda – menka. Pagrindinės desantininkų grupės buvo nuleistos 1944 m. gruodžio antroje pusėje ir 1945 m. sausio mėnesį³².

Nors sugrįžę desantininkai Lietuvoje pradėjusiam formuotis partizaniniam pasipriešinimui buvo šiočia tokia techninė paspirtis (atsigabeno radiotechnikos) ir neabejotina moralinė parama gyventojams, jie neturėjo didesnės įtakos pasipriešinimo raidai ar bendram koviniam potencialui. Vis dėlto Abvero mokyklose desantininkai buvo rengiami veikti kaip jaunesnieji partizanų vadai. Nors nemaža jų dalis buvo sovietų susekti ir

suimti nespėję nieko gero nuveikti, kai kurie, kaip ir B. Liesis (ir jo brolis), nusileidę pradėjo „daryti karjeras“ partizanų organizuoto pasipriešinimo struktūrose ir pakilo iki pat aukščiausių suvienyto sąjūdžio postų.

1944 m. gruodžio 21 d. desantu nuleista brolių Liesių ir Vytauto Sakalausko trijulė patraukė pas pažįstamus patikimus žmones – brolių tetą, mamos seserį, Oną Juodikaitę, gyvenančią Padruskalnio kaime prie Vadaktų. Vyras tąkart nei ilgai užsibuvo, nei per daug pasakojo: pralinksmino tetą parodydami nusileidimo metu perplėstas kelnes, prasarė sieksią atsilyginti už represuotus artimuosius ir susirinkę būtiniausius daiktus patraukė ieškoti partizanų³³.

Parašutinininkų nuotykiškai keliaujant jau iš Jurbarko į paskirtą partizaninės kovos vietą aprašyti ir publikuoti net porą kartų: pirmąkart skelbti paties B. Liesio užrašyti dar partizanų spaudoje, o antrą kartą – nepriklausomybės metais užrašytuose Leonoros Grigalavičiūtės, vyriausiosios partizanų vadovybės, kurioje vėliau teks dirbti Liesiams, ryšininkės, atsiminimuose³⁴. Ji buvo ir B. Liesio mylimoji. Abu užrašymai detaliai panašūs, nors juos skiria kone pusė amžiaus. Toliau pateikiamas B. Liesio pasakojimas:

„Tai atsitiko 1945 m. kovo pradžioj. Mes – trys jauni, neseniai „iš dangaus nukritę“ ir dar ugnies „neuostę“, partizanai keliavome nepažįstamomis apylinkėmis paskirimo vieton. Naktis buvo tamsi ir vėjuota. Pustė.

Dienavoti buvome numatę šiapus Dubysos. Staiga kelias, kuriuo žengėme, pasisuko į dešinę.

– Stoi: Kto tam? – Prieš mus už 20 metrų atsirado pantoninis tiltas ir sargyba.

Pirmoji mintis buvo bėgti. Tačiau ir užpakaly savęs turėjome rusus. Draugas tuojau susiorientavo:

– Svaji. – O ir tęsdamas skiemenis pridūrė: – Enkavėdė.

– Pažaluistva.

Per tiltą perėjom laimingai. Aušo. Užeiname į vieną sodybą – rusai. Užiname kitą – rusai. Tąkart įsitikinome, kas per magiškas žodis – „enkavėdė“.

Pagaliau atradome nuo kareivių tuščių ūkį. Šeiminkams prisistatome NKVD agentais. Įsiperšame nakvynėn.

Apie pietus pastebime aplinkui rusus. Kaimas krečiamas. Trys mašinos, išlaidinusių kareivius, nuvažiavo sau.

Greitai pasiruošiam. Nutariame laikytis sodyboje iki vakaro. Matome, kaip iš kairės ir dešinės vis artimesni ūkiai krečiami. Tuoj ir mūsų eilė. Tačiau ir saulė jau visai leidžiasi.

Laikas: atsidarome duris ir jau veršimės lauk. Tačiau atsivėrusi ugnis suveja mus vėl atgal. Namas apstotas: iš visų pusių subėga pagalba.

Skubiai lipame ant aukšto. Prasiplėšę stogą ieškome taikinių. Tačiau priešas slapstosi už eglitvorės ir taikinių. „Desantininkų mokykloje“ išmokyti šaudyti tiktai į pastebimus taikinius, į priešą ugnį neatsakome.

Kulkos zvimbia pro ausis, rekošetuoja nuo dūmtraukio, ardo stogą. Išsigelbėti vilties nėra. Pasimeldžiame. Atsisveikiname vienas su kitu. Pasiruošiam žūti. Šaudymas pertraukiamas. Reikalauja pasiduoti. Neatsakome.

Vėl atsiveria ugnis. Jauniausias draugas nebeišlaiko. Su buože išmuša pastogės langą ir, sušukęs „pasiduodu“, šoka laukan.

Lauke šūkauna: „Dar du esate. Pasiduokite. Degsim namą.“ Susidaro įspūdis, kad tai daugumoje „stribai“.

Draugo pavyzdys veikia gundančiai. O gal kartais ir mus... Stumiame tą mintį šalin.

Lauke šaukia: „Nešaudykit. Savus kliudykit.“ Namas ant lygaus lauko ir kulkos, įėjusios kiaurai pro namo sienas, graso patiems jį apsupusiems. Vėl šaudymas nutyla.

Skubiai lipame žemyn. Aptariame ginimosi planą: priešui veržiantis vidun, pro kitą pusę šoksime laukan ir toliau kausimės

lauke. Tam tikslui atplėšiam užkaltas atsarginės duris.

Mums betriūšiant, gretimame kambary pasigirsta žingsniai. Ilgiau gaišti negalima. Smunkame laukan.

Lauke šviesu, kaip dieną. Sniegas. Mėnesiena. Tačiau priešo nesimato.

Nustebę – negi priešas būtų pasitraukęs – sukame pro namo kampą. Nieko: Ar jau pasiuto? Dar daugiau nutolę nuo namo, sukame už kito kampo. Dėl visa ko rėkiame: „Pasiduokit. Degsim namą.“

Senasis šeimininkas betempiąs kopėčias naman. Eidami per kiemą, aprėkiame jį. Staiga iš už eglitvorės:

– Kas ten?

Rankos kiekiau suspaudžia ginklą.

– Ar savi?

Į kvailą klausimą atsakymas paprastas:

– Savi, savi.

– Tiktai nešaudykit į mus.

Kaip beišgalėdami raminame, kad „saviškių“ nešaudome ir žengiamo už eglitvorės. Ilgiausia virtinė, iš dviejų pusių namą supanti, už jos pasislėpusi. Prisijungiame prie grandinės galo ir stovime, automatus į namą atkišę. Padedame „stribams“ šūkauti.

Tačiau iki Paskutinio Teismo dienos taip nestovėsi. Balsiai galvoju: „O gal jie, rupūžės, į daržinę sulindo. Einam patikrinti.“

Ginklus atkišę daržinės link, „bailiai“ slenkame artyn. Kišame nosis vidun. Paskui apeiname ją iš kitos pusės ir... iš pradžios pamažu, paskui greityn, greityn, ant galo tekini, daržinę prisidengdami, pasitraukiame.

Dar ilgai girdėjosi šaudymas ir laukinis „sribų“ šūkavimas, kol jie tuščią namą „paėmė“.

Toks buvo mūsų pirmasis „ugnies krikštas“, bet jis davė mums gerą pamoką:

– Ir blogiausioje padėty nenusimink. Išėitis visada yra.³⁵

ROLANDO BŪRYJE

Tokiu svarių kovos krikštu prasidėjo B. Liesio partizano kelias gimtojoje Žemaitijoje. 1944 m. vasarą ties Vidurio Lietuva ilgesniam laikui sustojo frontas. Dėl to ankstesnės pasipriešinimo struktūros Vakarų Lietuvoje, kitaip nei anksčiau okupuotose rytinėse ir pietinėse teritorijose, įgijo laiko persvarą persigrupuoti, permąstyti situaciją, parengti pasipriešinimo strategiją ir „iš viršaus“ (kiek pajėgė) organizuoti pasipriešinimą. Į Žemaitiją plūdo įvairių antinacinio pasipriešinimo organizacijų atstovai, rezistencijos štabų nariai papildė savo organizacijų regioninius skyrius Raseiniuose, Tauragėje, Kelmėje, Jurbarko³⁶. Todėl Žemaitijos partizanai patyrė didesnę antinacinio pasipriešinimo metu susiformavusių struktūrų įtaką, ypač LLA, nors, pavyzdžiui, Jurbarko valsčiuje itin stipriai veikė Lietuvių frontas.

Štai kodėl pasiekę Jurbarko apylinkes broliai sutiko nemažai seniai pažįstamų kovos (ir ne tik) draugų, tarp kurių buvo ir P. Paulaitis, taip pat oro keliu į Lietuvą sugrįžęs Vytautas Gužas, būsimasis Jūros srities štabo viršininkas, su kuriuo jie greičiausiai susipažino mokydami toje pačioje Abvero mokykloje³⁷.

Ištrūkė iš aprašytos priešo apsupties, broliai sėkmingai pasiekė paskyrimo vietą – Lydžio rinktinės Kadagio kuopos Rolando būrį, veikiantį daugiausia Gaurės valsčiuje³⁸ (dažniausiai stovyklaujantį Purviškių miško masyve tarp Gaurės ir Eržvilko, todėl kartais vadinamą tiesiog Purviškių būriu). Lydžio rinktinės riba kaip tik ėjo maždaug ties Vidukle (apėmė Nemakščių valsčių)³⁹, o Rolando būrio laikymosi vietos buvo ne toliau kaip už geros dienos (ar nakties) žygio kelio nuo Liesių tetos O. Juodikaitės namų, taigi – daugmaž pažįstamos vietos.

Pati Lydžio rinktinė – viena stipriausių ir pajėgiausių Pietų Žemaitijoje – buvo

išskirtinė net ir turint omenyje visai Lietuvai būdingą didelį mokytojų procentą partizanų gretose. Ji formavosi aplink Eržvilko gimnaziją. Rinktinės branduolį sudarė asmenys, vienaip ar kitaip priklausantys ir karinėms struktūroms, ir švietimo sektoriui (tarp Eržvilko mokytojų būta ir atsargos ar jaunesniųjų karininkų, ir šaulių, ir LLA narių⁴⁰). Iki 1946 m. kovo mėnesio vadovybė – gimnazijos direktorius ir mokytojai – vadovavo rinktinei iš už gimnazijos sienų, vėliau jiems teko pereiti į nelegalią padėtį – persikraustyti į miško stovyklas ir bunkerius. Rinktinė buvo ne tik viena didžiausių (1946 m. turėjo tris kuopas po keletą (3–5) būrių ir apėmė 16 valsčių teritoriją), bet ir intelektualiai pajėgi. 1946 m. rinktinės vadovybė net bandė vienyti partizanų pajėgas steigdama apygardą⁴¹.

Mokytoju buvo dirbęs ir būrio vadas Antanas Jonikas, pasirinkęs Rolando slapyvardį. Amžininkų liudijimu, ir pats A. Jonikas-Rolandas buvo labai inteligentiškas, apsiskaitęs žmogus⁴², o jo būrys garsėjo šviesiais vyrais. Abu broliai Liesiai prisimenami kaip išsilavinę, gerai žinomos ir gerbiamos apylinkėse šeimos nariai – „Saulės“ gimnazijos direktoriaus vaikai⁴³.

Be kovinio ir intelektualinio indėlio į Rolando būrį, Liesiai išliko atmintyje ir kaip pagrindiniai partizanų dainų atlikėjai. Jie įėjo į „geriausią visoje apylinkėje“ rolandiečių kvartetą, kuriame, be brolių Liesių, dar buvo V. Gužas ir Jeronimas Budnikas⁴⁴. Sekant B. Liesio partizaninį kelią matyti, kad kuo toliau, tuo labiau ši veikla – ugdyti kovotojų ir visos visuomenės dvasią kovose už laisvę – taps jo nuolatinis rūpesčiu.

1945–1946 m. Rolando būrys vykdė visos Lietuvos partizanams būdingą veiklą: trukdė įsitvirtinti okupacinėms administracinėms struktūroms (užiminėjo valsčių centrus, seniūnijas, rinkimų apylinkes, kitas sovietinės įstaigas, naikino rastus mobilizacinius,

mokesčių, rinkimų dokumentus), rūpinosi gyventojų apsauga (trukdė kolonistams iš SSRS apsigyventi ištremtųjų ūkiuose, rengė pasalas sovietiniams kariniams daliniams ir sribams) ir jų informavimu (buvo įsitraukę į rinktinės laikraščio leidybos procesą: rinko informaciją ir paramą spaudai, platino spaudinius). 1945 m., B. Liesiui tik įsitraukus į rolandiečių veiklą, Žemaitijoje vis dar buvo veikiama dideliais, iki šimto žmonių būriais, kovojama atvirose poziciniuose mūšiuose, o iki metų pabaigos partizanams vis dar pavykdavo užimti ir keletą valandų visiškai kontroliuoti miestelius ir valsčių centrus⁴⁵.

Didžiausia šio dar masinio laikotarpio Rolando būrio kovinė operacija buvo Gaurės miestelio užėmimas 1945 m. rudenį.

Gaurės paėmimas buvo derinamas su gretimo miestelio – Girdžių – puolimu. Buvo veikiama dviem būriais – Rolando ir gretimam Pavidaujo miške besilaikančio Gintaro (pavadinto pagal būrio vado Gintaro slapyvardį). Gintaro būryje veikė daug vyrų, anksčiau ieškojusių prieglobsčio nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją naikintųjų batalionuose. Išvydę realias sribų darbo sąlygas, vyrai suprato, kad taip nepavyks saugiai pasislėpti ir talkinti saviesiems, todėl pamažu pasitraukė pas partizanus⁴⁶. Keli šio būrio nariai gerai išmanė vidinę „sribynės“ tvarką ir padėjo sudaryti puolimo planą. Taip pat nemažai informacijos pateikė ir buvęs eržvilketis gimnazistas Vladas Jončia-Vaidotas, kuris tuomet dirbo Gaurės valsčiaus sekretoriumi⁴⁷. Jau nepriklausomybės metais kalbintas puolime dalyvavęs partizanas Stasys Plienaitis-Valdemaras gana detalai prisiminė operacijos planą: „Nueisim ryte, kai prie sribų būstinės nueina sargyba (naktį du visada patruliuodavo). Keturiese pulsime sribų būstinę, du užims tiltą per Šešuvį (kad atkirstų kelią į Tauragę), du uždarys kelią į Eržvilką, trys užims valsčiaus pastatą, du likviduos komunistus Pranskaičius, du Gaurės kapinėse globos sužeistuosius, du nukirps telefono į

Tauragė laidus. Taip visi mes (iš viso mūsų buvo apie 15 vyrų) turėjome savo užduotį. Ženkla puolimui (iššauti raketą) turėjo duoti tie, kurie bus prie Šešuvies tilto, nes jiems toliausiai eiti.⁴⁸ Broliams Liesiams ir V. Gužui, šiek tiek mokantiems rusų kalbą, teko užduotis užimti valsčiaus centrą. Sėkmingai ją įvykdę, jie galėjo atsirinkti partizanus dominančius okupacinės valdžios dokumentus⁴⁹. Greičiausiai toks ir buvo operacijos tikslas.

Gaurę partizanai sėkmingai puolė dar kelis kartus, tačiau 1946 m. sovietinės jėgos struktūros ėmėsi intensyvesnių ir geriau koordinuotų kovos veiksmų, buvo pradėtos taikyti agentūrinės operacijos, t. y. bandyta įsiskverbti į partizanų struktūras ir naikinti jas iš vidaus. Nepaisant vis sunkėjančių kovos sąlygų, toliau vyko partizanų struktūrų centralizacijos procesai, į juos buvo įtraukiami gambiausi ir pajėgiausi partizanai. Veikiausiai 1946 m. pabaigoje arba 1947 m. pradžioje partizanų štabuose pradėjo dirbti ir B. Liesis, kaip V. Gužo „komandos“ narys. Pasak Rolando būrio ryšininkės Onos Mockutės, kai „Gužas išėjo dirbti į [Lydžio rinktinės] štabą, jis išretino Rolando būrį, pasiimdamas iš jo gabius, drąsius vyrus, tokius kaip Antaną ir Bronių Liesius“⁵⁰. Vėliau V. Gužas vėl padarys tą patį – kildamas aukštyr kartu su savimi vesis ir talentą parodžiusius, pasitikėjimą pelniusius bendražygius.

PARTIZANŲ VADOVYBĖS ŠTABUOSE

Žemaitijos partizanų organizacija patyrė dar vieną užsilaikiusio fronto poveikį – partizanų struktūros čia kūrėsi pastebimai vėliau negu likusioje Lietuvos dalyje. Tačiau ilgainiui žemaičiai ne tik susilygino su kitomis teritorijomis, bet ir iškilo kaip stipriausias organizacinis centras, kuriame intensyviausio intelektualinio ir organizacinio etapo metu visu pajėgumu darbavosi ir B. Liesis.

Šis kelias buvo ilgas, sudėtingas ir kupinas iššūkių. Pirmas žingsnis visiškos centralizacijos link buvo žengtas 1946 m. rugsėjo 12 d. Po ilgų svarstymų pagaliau įkurta Pietų Žemaitijos partizanus vienijanti Jungtinė Kęstučio apygarda (nuo 1948 m. – tiesiog Kęstučio apygarda). Pirmasis Kęstučio apygardos vadas, garsusis Juozas Kasparavičius-Visvydas, žuvo vos po pusmečio. Po šios ir kitų 1947 m. pradžios netekčių Kęstučio apygardos vadovybės štabuose prasidėjo naujas intensyvių persitvarkymų metas. Gegužės 20–25 d. vykusiame Kęstučio apygardos vadų suvažiavime apygardos vadu buvo išrinktas Jonas Žemaitis. Su jo vardu Pietų Žemaitijos partizanai užėmė lyderių poziciją tolesniuose centralizacijos procesuose.

Formuojant naują apygardos štabą, buvo pakviesta nemažai žmonių iš Lydžio rinktinės, tuo metu – stipriausios apygardoje. 1947 m. rudenį naujajame štabe atsidūrė ir abu broliai Liesiai.

Atkurti B. Liesio veiklą Kęstučio apygardos štabe yra sudėtinga. Šios itin svarbios apygardos štabo narių veiklos liudijimai daugiausia yra išsimėtę po skirtingas kęstutėnų baudžiamąsias bylas. Suimta Kęstučio apygardos štabo ryšininkė Rožė Jankevičiūtė liudijo, kad esą Kaukas (tuo metu B. Liesis naudojo šiuo slapyvardžiu) Kęstučio štabe buvęs trumpai, iki paskyrimo Prisikėlimo apygardos Informacinio skyriaus viršininku, ir Kęstučio štabe jokių pareigų nėjęs⁵¹. Kita ryšininkė Leonora Grigalavičiūtė, kalbinta jau nepriklausomybės metais, teigė, kad B. Liesis dirbo „apygardos štabo Propagandos skyriaus viršininku“⁵². Sugretinus įvairių laikotarpių liudijimus, spėtina, kad Kęstučio štabe B. Liesis nėjo jokių oficialių pareigų, bet talkino dirbant techninį darbą, o jo vėliau, Prisikėlimo apygardoje ir LLKS laikotarpiu, būdavo itin daug (sekretoriaudavo posėdžiuose, rengdavo protokolus). Vargu ar J. Žemaitis būtų

išsiuntęs žmogų visai be darbo štabe patirties formuoti visos apygardos, kuriai net buvo numatytos išskirtinės funkcijos. Turint omenyje jo polinkį į literatūrą ir vėlesnį darbą rengiant LLKS spaudą, tikėtina, kad B. Liesis-Kaukas prisidėjo leidžiant Kęstučio apygardos laikraštį „Laisvės varpas“, kuriame šiuo laikotarpiu pradėjo spausdinti savo eilėraščius Dainiaus slapyvardžiu.

Taigi dirbdamas ir gyvendamas su tuometinio sąjūdžio *spiritus movens*, B. Liesis kaupė patirtį. Pagrindinės apygardos darbo kryptys buvo ryšių plėtojimas, spaudos platinimas ir sąjūdžio veiklos koordinacijos tobulinimas. Ryšių plėtra leido centralizuoti ir derinti visus bendrus sąjūdžio veiksmus, o spaudai kęstutėnai skyrė ypač daug dėmesio.

Jau 1947 m. lapkričio mėnesį J. Žemaitis-Tylius oficialiai paskyrė du Kęstučio apygardos štabo pareigūnus – Petrą Bartkų-Mažrimą (tuometinį apygardos Organizacinio skyriaus viršininką) ir B. Liesį-Kauką – steigti dar vieną visiškai naują apygardą⁵³. Iš tikrųjų šiuo veiksmu jis ne tik siekė efektyvesnės partizanų dalinių kontrolės, bet ir pradėjo paskutinį Lietuvos partizanų centralizacijos etapą*. Metų pabaigoje abu kęstutėnų organizatoriai atvyko į numatytą teritoriją ir pradėjo darbą. Apygarda buvo įkurta pavasarį: 1948 m. kovo mėnesį buvo pradėtas formuoti naujos apygardos štabas, balandžio 1 d. išleistas pirmas apygardos vado, kuriuo tapo P. Bartkus, įsakymas⁵⁴.

Ši apygarda buvo ne vien patogesnis teritorinis projektas, nors būtent geografinė padėtis – išsidėstymas Vidurio Lietuvoje – buvo viena jos ypatumo priežasčių. Jai atiteko išskirtinės funkcijos centralizacijos procese, kurios vėliau turėjo užtikrinti vieningos partizanų organizacijos gyvavimą. Pirmą apygardai buvo numatyta ryšių tarp sričių ir atskirų apygardų palaikymo užduotis⁵⁵. Antra, būtent jos teritorijoje buvo ketinama (ir pavyko) surengti visų Lietuvos partizanų

vadų suvažiavimą. Galiausiai čia glaudėsi LLKS vadovybės bunkeris, buvo leidžiama LLKS spauda. Todėl labai svarbi prisikėlimiečiams atitekusi užduotis buvo vyriausiosios vadovybės apsauga ir darbo sąlygų jai sudarymas⁵⁶. Dėl visų minėtų priežasčių nuo pat pradžių apygardoje buvo vykdoma palyginti mažai operatyvinės veiklos⁵⁷.

Įdomus ir kartu labai programiškas buvo apygardai parinktas vardas. Apygardą, kurios steigimas sutapo su didžiausiu partizanų susitelkimo laikotarpiu, nuspręsta pavadinti viltingu Prisikėlimo vardu. Vidinis (partizanų dokumentuose naudotas) apygardos slapyvardis Granitas (trumpiniu G)⁵⁸ papildomu krikščionišku simboliu įprasmino Prisikėlimo ir eschatologinę Blogio sutriuškinimo viltį (prisikėlęs Kristus kalbėjo: „Ir aš tau sakau: tu esi Petras – Uola; ant tos uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią, ir pragaro vartai jos nenugalės“ (Mt 16, 18)⁵⁹. Kaip matyti, jau pati apygardos darbų pradžia parodė, kad buvo sutelktos stiprios intelektualinės pajėgos.

Sunku tiksliai pasakyti, kokias pareigas naujajame Prisikėlimo apygardos štabe iš pat pradžių ėjo B. Liesis, nes apygardos dokumentuose nefigūruoja jo kęstutėniškas (Kauko) slapyvardis, o istoriografijoje geriausiai žinomu Nakties slapyvardžiu kovotojas pradėjo naudotis, atrodo, tik tapęs apygardos štabo viršininku. Tačiau galbūt pirmuosiuose apygardos įsakymuose B. Liesis yra „Kęstučio] Š[tabo] pagalbinis pareigūnas Vижoklis“⁶⁰.

Vasarą centralizacijos planams pajudėjus, J. Žemaitis-Vytautas apsilankė naujoje apygardoje (Dukto miške, kur buvo įrengtas apygardos vadovybės bunkeris⁶¹) ir nemažai partizanų pakėlė į aukštesnes pareigas naujai sukurtuose partizanų sąjūdžio organuose. 1948 m. liepos 27 d. Prisikėlimo apygardos vadas P. Bartkus-Mažrimas tapo naujai kuriamos Vieningos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos (VLKSO) (trumpai gyvavusio LLKS pirmtako) štabo Organizacinio

skyriaus viršininku. Pirmąjį apygardos štabo viršininką L. Grigonį J. Žemaitis perkėlė į atsilaisvinusią apygardos vado vietą, o B. Liesiui buvo perduotos L. Grigonio pareigos⁶². Naujasis štabo viršininkas pradėjo pasirašinėti Nakties slapyvardžiu. Nuo jo atsiradimo išlikusiuose Prisikėlimo apygardos ir LLKS dokumentuose jau gausu informacijos apie šio pareigūno veiklą*.

Be einamų (įprastų visoms apygardoms) reikalų, pirmaisiais Prisikėlimo apygardos gyvavimo metais buvo svarbu užtikrinti ir sklandų visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo darbą. Įspūdingo masto ir intensyvumo suvažiavimo dalyvių darbas kiekybiškai ir kokybiškai praplėtė ligtolinę partizanų veiklą. Įsteigus LLKS, dalis apygardose vykdytų funkcijų buvo perkeltos į jau veikiantį aukščiausiąjį sąjūdžio lygmenį.

1949-ieji buvo penktųjų partizaninio pasipriešinimo metų pradžia ir kartu pirmas visuotinis iki tol vykusio pasipriešinimo permąstymas. Įsteigus LLKS, ginkluotasis pagrindis patyrė prieštarinę evoliucinę transformaciją – didelėmis pastangomis pasiekė stipriausią organizacinę fazę ir įtvirtino save kaip teisėtą Lietuvos valdžią, o kartu inicijavo savo paties redukciją – ėmėsi mažinti ginkluotosios kovos mastą ir kovotojų skaičių, sukti nuo ginkluotos kovos link visuomeninės veiklos.

Iš tiesų visuomeninė partizanų veikla, stengiantis atliepti totalitarizmo sugniaužtos visuomenės ir išsiplėtojusio bei užsitęsusio partizanų sąjūdžio dalyvių poreikius, suklestėjo suvienyto LLKS laikotarpiu. Išaugęs jos poreikis įvardijamas jau pirmuosiuose visuotinio Lietuvos partizanų vadų susirinkimo pasitarimuose. Visuomeninė veikla į partizanų programą buvo įtraukta nuo pat pradžių. 1946 m. vasarą steigiant (nesėkmingai) Bendrą demokratinio pasipriešinimo sąjūdį (toliau – BDPS), Pietų Lietuvoje visuomeninio pobūdžio veikla buvo priskirta

BDPS Politiniam sektoriui, kuris dar 1948 m. lapkričio 10–12 d. Prisikėlimo apygardoje vykusiame Vakarų ir Rytų sričių partizanų vadų posėdyje (turėjusiam lemiamos reikšmės organizuojant visuotinį vadų susirinkimą) buvo pervadintas Visuomenine dalimi. Iš tiesų, prieš įsteigiant LLKS, tai tebuvo pavadinimų kaita, o pradėjus galutinio partizanų suvienijimo darbus, visuomeninę veiklą imta sąmoningai plėsti (jei ne faktiškai, tai bent programiškai).

Svarbiausias visuomeninės programos autorius ir įgyvendintojas buvo J. Šibaila-Merainis, jo dešiniąją ranka tapo B. Liesis. Tikėtina, kad šie du vadai bendravo ir dirbo kažkokį bendrą darbą dar iki partizanų vadų suvažiavimo. Būtent J. Šibaila-Merainiui rekomendavus, B. Liesis tapo vyriausiosios vadovybės nariu ir buvo paskirtas Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininku⁶³. Prisikėlimo apygardos vado 1949 m. vasario 27 d. įsakymu B. Liesis buvo atleistas iš apygardos štabo viršininko pareigų, taip pat iš laikinai einamų apygardos štabo Informacinio skyriaus viršininko ir Operatyvinio skyriaus viršininko pareigų⁶⁴. Viena vertus, tokia pareigų gausa vieno asmens rankose rodo sėkmingą sovietų jėgos struktūrų darbą slopinant sąjūdį ir naikinant jo narius, kita vertus, atskleidžia B. Liesio darbštumą ir sukauptą patirtį.

Nustačius LLKS tolesnės veiklos gaires, reikėjo imtis atitinkamų veiksmų siekiant sutvarkyti konkrečias jose nurodytas ir papildomais norminiais dokumentais detalizuotas veiklos sritis. LLKS pareigūnams buvo nurodyta parengti visą šūsnį svarbių dokumentų (rengti sąjūdžio struktūriniai pertvarkymo ir sąjūdžio veiklai reikalingi dokumentai, pavyzdžiui, susiję su psichologiniu pasirengimu ir morale⁶⁵, partizanų ir gyventojų santykių reguliavimu, mobilizaciniais planais⁶⁶ karo atveju⁶⁷ ir kt.⁶⁸). Prasidėjęs ankstyvą pavasarį naujų

centralizuotai partizanų veiklai reikalingų dokumentų rengimas intensyviai vyko bent iki vasaros vidurio. 1949 m. birželio 15 d. LBTSkV [Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininko] B. Liesio-Nakties raporte Jūros srities vadovybei pažymėta, kad Prisikėlimo apygardai buvo išsiųsta nemažai naujai parengtų dokumentų: „Dvasinis parengimas, Visuomeninis parengimas, Visuomeninė veikla [projektas], LLKS atžymėjimai [projektas], LLKS stambesniųjų org. vienetų vadovybių statusas [projektas]“⁶⁹.

B. Liesiui buvo paskirta viena speciali užduotis – pasirūpinti bendros LLKS dalyvių skiriamųjų ženklų ir laipsnių sistemos sukūrimu. Šis klausimas buvo svarstomas dar žiemą partizanų vadų suvažiavime. Nuspręsta parinkti konkrečius ženklus surengiant konkursą, o jį organizuoti pavesta B. Liesiui-Nakčiai⁷⁰. 1949 m. birželį jis vis dar dirbo su įvairiais skiriamaisiais ženklais susijusius darbus,⁷¹. 1949 m. gegužės 25 d. datuotas B. Liesio-Nakties parengtas „Priedėlis prie LLKS Atžymėjimų projekto“, papildantis Laisvės Kovos Karžygio garbės vardo apdovanojimo ir Sužeidimo ženklo suteikimo ir dėvėjimo tvarką⁷². 1949 m. birželio 12 d. B. Liesis pristatė pagrindinių partizanų skiriamųjų ženklų – P[artizanų] ženklo, P[artizanų] kepurės ženklo ir P[artizanų] pareigų ženklų – projektus konkursui⁷³. Dokumente minimi kartu siunčiami priedėliai prie raporto – „siunčiamų projektų piešiniai ir modeliai“. Keletas siųstų piešinių išliko Prisikėlimo apygardos archyve⁷⁴. Birželio 27 d. B. Liesis-Naktis išsiuntė LLKS vyriausiajai vadovybei P[artizanų] viršilos laipsnio ženklų projektus. Raporte B. Liesis pažymėjo, kad yra kategoriškai nusiteikęs prieš šio naujo laipsnio įvedimą⁷⁵.

Nemažai jėgų buvo skiriama ir ženklų prasmei išaiškinti partizanų spaudoje, pavyzdžiui, aiškinant kombatanto apibrėžimą

pagal Ženevos konvenciją⁷⁶ ar populiariai dėstant, kodėl ne visi patirti sužeidimai nusipelno viešai nešiojamo sužeidimo ženklo. Darbinėje B. Liesio užrašų knygutėje yra toks pasažas (jo nepavyko rasti publikuoto): „Sužeidimo ženklas yra sąjūdžio garbės ženklas. Tuo tarpu sužeidimai, gauti nelaimingų atsitikimų metu (tuo labiau – dėl sąjūdžio narių ar dalyvių kaltės), sąjūdžiui garbės nedaro, todėl ir sąjūdžio garbės ženklu neatžymėtini. Juk neapdovanotinas kryžiumi ir tas P[artizanas], kuris pasižymėjo didžiausia narsa kautynėse, kurios vėliau pasirodė įvykusios su kaimyniniu P[artizanų] daliniu.“⁷⁷

Aprašyta situacija veikiausiai paremta karčia asmenine B. Liesio patirtimi, kai kovodamas dar Rolando būrio gretose tamsoje susišaudė su gretimoje teritorijoje veikiančiu partizanų būriu. Per kautynes žuvo vienas partizanas⁷⁸.

Kitas platus LLKS Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininko veiklos baras buvo spauda. Istoriografijoje daugiausia pabrėžiami B. Liesio poetiniai tekstai. Jis ir pats dažniau tokius rašė, jiems skirta daugiau vietos ir jo užrašų knygutėje. Vis dėlto B. Liesio prozą verta atskirai paminėti vien jau dėl žanrinio išskirtinumo. Pasak L. Grigalavičiūtės, B. Liesio plunksnai priklauso nemažai pakilių vedamųjų, išspausdintų Kęstučio apygardos laikraštyje „Laisvės varpas“. Laikraštyje „Prie rymančio Rūpintojėlio“ kovotojų ir gyventojų dvasia keliama truputį kitokio pobūdžio rašiniais: aprašomi pavojingi, bet linksmi ar net komiški nutikimai, kaip jau anksčiau cituotas pirmojo partizaniško mūšio 1945 m. atpasakojimas („Ugnies krikštas“), taip pat drąsos ir okupantų bailumo ar kvailumo pavyzdžiai.

Greta autorinių tekstų rašymo būta nemažai einamųjų leidybinių darbų. Iš kur gauti mašinų, rašalo, popieriaus, buvo nuolatinis galvos skausmas visiems partizanams. Net ir apsirūpinus būtinomis

spaudos priemonėmis, parengti kokybiškus spaudinius dažnai būdavo nelengva. Antai darbinėje B. Liesio užrašų knygutėje yra išlikę laikraščio „Prie rymančio Rūpintojėlio“ antraštinio lapo vinjetės bandymai spaudžiant skirtingu tušu⁷⁹. Nepaisant bandymų, išlikusiame „Prie rymančio Rūpintojėlio“ numeryje rašalas persisunkė kiaurai iki trečio puslapio ir jį dėl to net šiek tiek sunku skaityti⁸⁰. B. Liesiui taip pat tekdavo redaguoti tekstus ir dalykinėmis pastabomis ugdyti pradedančiuosius partizaniškos spaudos bendradarbius⁸¹.

Dar vienas gana dažnas B. Liesio darbas vyriausiojoje vadovybėje buvo sekretoriauti per susirinkimus ir rengti stenogramas bei protokolus (sekretoriaus pareigas jis ėjo ir per visuotinį Lietuvos partizanų vadų suvažiavimą). Apie sekretoriavimo praktiką liudija ir po kelis kartus rašyti to paties teksto variantai darbinėje B. Liesio užrašų knygutėje – nuo sunkiai įskaitomų, paskubomis darytų įrašų iki tvarkingų, grafiškai struktūruotai išdėstytų rankraščių. Nemažai jų (ypač raportų ir instrukcijų) perbraukta vienu arba dviem įstrižais brūkšniais per visą užrašų knygutės lapą, o išlikusiame Prisikėlimo apygardos archyve yra ir jų mašinraščio variantai⁸².

Galiausiai B. Liesis vykdė ir žemesniųjų dalinių vizitacijas. Tokios užduoties paskyrimas vienam jauniausių (keleriais metais buvo jaunesnis tik P. Bartkus, gimęs 1925 m.) vyriausiosios vadovybės narių buvo suprantamas žingsnis. Tuo metu daliai vyriausiųjų partizanų vadų iš tiesų (dėl ligų, atsiradusių dėl amžiaus ir itin sunkių gyvenimo sąlygų, arba dėl patirtų sužeidimų) keliauti buvo sunku. Tik dvidešimt septynerių sulaukęs ir kritinių sužeidimų nepatyręs B. Liesis galėjo tuo užsiimti⁸³. Vis dėlto ir jam keliaujant tekdavo susidurti su sunkumais, kurių dalį užrašė pats: „Šį sykį mūsų siunta mažesnė. Mat, antra savaitė, kaip „girti“ vaikštom.

Temperatūra, rodos, neaukšta, kažkas apie 37, bet tad prakeiktas galvos svaigulys – rimtesniam darbui susikaupti neduoda. Turbūt gripas koks... ar spendioitas. Gaila, kad „antigripino“ negalim naudoti. Vis tas nykštys maišo. Susitikt, žinoma, geras daiktas, tik kad sunkiai paeinam. Jei reikės, kaip nors atstumsim, tik mūsų kelionei daugiau laiko skirkit.“

ASMENYBĖS BRUOŽAI

Cituotame laiške ginklo broliui – dalykiškas, šmaikštus bendražygis, pasiryžęs daryti tai, kas reikalinga, net ir rizikingoje situacijoje. Tokį vado paveikslą galima sudėlioti iš oficialių partizanų dokumentų.

Nuo pat partizaninio kelio pradžios B. Liesis buvo apibūdinamas kaip inteligentiškas, išsilavinęs žmogus, atsidurdavęs ten, kur jo labiausiai reikėdavo, ir imdavęsis veiksmų ne tik dėl savo, bet ir – gal net visų pirma – dėl kitų gerovės. Verta prisiminti D. Liesytės pasakojimą apie abu jos brolius mokyklos šokiuose: Antanas siekdavęs atsidurti dėmesio centre ir visus nustebinti, o Bronius rūpinęsis, kad pirmiausia gerai jaustųsi jį supantys žmonės.

Tačiau B. Liesio buvimas įvykių centre buvo gana... tylus. Iš partizanų vadų išlikusių pasitarimų protokolų matyti, kad B. Liesis daugiau klausėsi nei kalbėjo. Visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo protokole užfiksuota, kad B. Liesis-Naktis kalbėjo tik kartą – paminimas svarstant antrąjį klausimą (sąjūdžio ideologijos), drauge su P. Bartkumi-Žadgaila ir L. Grigoniū-Užpaliu pritariantis J. Šibailos-Merainio mintims. Atrodo, B. Liesiui buvo išties artimos J. Šibailos idėjos, tai rodo ir vėliau darniai reiškiamą abiejų LLKS VD vadų nuomonė.

Reikėtų pripažinti, kad LLKS vyriausiąją vadovybę sudarė išskirtinės asmenybės.

Dauguma LLKS narių už B. Liesį buvo ne tik vyresnio amžiaus, bet ir labiau išsilavinę, turintys patirties ir intelektualio pajėgumo atlikti daugiasluoksnią ir daugiaperspektyvią sudėtingos Lietuvos situacijos refleksiją (valstybės teisinės situacijos, tarptautinių politinių galimybių, visuomenės socialinės būklės etc.). Vis dėlto, atrodo, kad B. Liesį rinktis pasišventusio vykdytojo, o ne iniciatoriaus kelią iš tiesų paskatino ne autoritetų baimė, o charakterio polinkis. Antai dar trejais metais jaunesnis P. Bartkus-Žadgaila – išskirtinės energijos organizatorius – aktyviai įsitraukdavo į svarstomų klausimų aptarimą.

Vis dėlto būtų didelė klaida tokį B. Liesio santūrumą priskirti charakterio blankumui. Net ir išlikusi dalykinė užrašų knygutė liudija apie gyvybingą, nenustygstancią asmenybę. Plotai tarp užrašų nepaliekami tušti, užpildomi piešiniais, kaligrafiškais įrašais ar „Nakties“ parašo bandymais ir net loginiais teoriniais uždaviniais. Apie vaizduotę, optimizmą ir humoro jausmą liudijantys piešiniai kartais pagyvina dalykinius užrašus netikėtais proveržiais, pavyzdžiui, LLKS organizacinės schemos raporto juodraštis užbaigiamas futbolo rinktinės žaidėjų, dėvinčių LLKS marškinėlius, piešiniu⁸⁴. Atrodo, kad B. Liesis mėgo šį sportą, futbolininko figūra užrašinės paraštės kartoja gana dažnai.

Netikėčiausi jo užrašai yra susiję su muzika. Vienas knygutės atvartas⁸⁵ – skirtas dainoms užvesti. Žinoma, kad užvedėjui labai svarbu žinoti pirmąjį dainos intervalą. Schemą sudaro lentelė su muzikos intervalais (nuo mažosios sekundos iki oktavos) ir pagal pirmąjį melodijos intervalą sudėliotomis dainomis (atskirai kylančios ir nusileidžiančios melodijos). Tai – ne profesionalo, o muzikos praktiko, turinčio teorinių žinių, daryti užrašai. Taigi, „šauniojo kvarteto“ užvedėjas ir buvo ne kas kitas, kaip B. Liesis. Lentelė gana daug kartų taisyta braukiant ir kilnojant dainas į gretimų intervalų eilutes. Galbūt

B. Liesis nebuvo toks užtikrintas iš klausos nustatydamas intervalą, o galbūt vėliau turėjo galimybę pasitikrinti ir pataisyti.

Dar įdomesnis dalykas B. Liesio knygutėje – tolygaus dvylikos dalių derinimo skaičiavimas⁸⁶. Nors partizanai neretai turėdavo akordeoną, šie užrašai, kitaip nei B. Liesio lentelė, vargu ar buvo praktinio pobūdžio. Tolygusis derinimas galėjo būti žinomas B. Liesiui dėl dar vaikystėje išaiškėjusio polinkio į mechaniką ir inžineriją, namuose stovėjusio pianino (taip pat derinamo tolygiuoju derinimu). Juo labiau kad ranka suskaičiuoti visų muzikos intervalų santykius ne tik sudėtinga, bet ir nelabai įmanoma (po mi bemol reikėtų traukti jau nebe kvadratinę, bet kubinę šaknį). Ir nors skaičiuojant intervalų santykius įvelta klaidų, kvadratinė šaknis iš 2 ištraukta preciziškai.

Kaip darbinėje partizanų vado užrašų knygutėje atsidūrė muzikos teorijos darbas? Tame pačiame puslapyje šalimais nubraižyta eilėdaros schema (anapesto triskiemenis ir jambo dviskiemenis rimas) sustiprintų spėjimą, kad visi išvardyti skaičiavimai galėjo atsirasti teoriškai aiškinant šiuos dalykus darbą stebinčiam pašnekovui. Ir nors eilėdaros schemos galėjo būti nubraižytos ir dėl praktinių poreikių – juk B. Liesis kartais (su) redaguodavo partizanų leidiniams atsiųstų eilėraščių ritmiką⁸⁷ o nereguliarus metras eilutės pabaigoje kaip tik ir rodytų, kad braižyta veikiausiai turint omenyje konkrečius eilėraščius, galbūt aiškinant eilėdaros esmę patiems autoriams ar kolegoms leidėjams – tai derinimo schema veikiausiai buvo grynai intelektualio pokalbio dalis.

B. Liesio inžineriniai gebėjimai buvo pastebėti sprendžiant sąjūdžiui iškylančius iššūkius. Ryšininkė L. Grigalavičiūtė prisimena tokį epizodą:

„1948 m., kai jau matėsi, kad mūsų laisvės vizijos grimzta į bedugnę, Žemaitis mus

visus ragino kuo daugiau rašyti ir tiesos žodį kuo plačiau paskleisti žmonėms, kad žmonės neprarastų vilties, nes žmonės jau buvo pavargę. Bronius Liesis buvo apygardos štabo propagandos skyriaus viršininkas, jis visada rašydavo vedamąjį.

Vieną sykį girdžiu, kaip Žemaitis jam sako:

– Žmonės jau laukia laikraštukų, o tu dar vedamojo neparašei. Kodėl taip?

– Matricos negaliu gauti, – ėmė aiškintis Liesis.

Spausdinimui priemonių gauti buvo labai sunku, spausdinimo popieriaus važiuodavau pas brolių į Kauną, iš ten veždavusi rašomųjų mašinėlių juosteles, o matricos niekur negavom. Aš nešiojau „margizetinius“ apatinius. Nuėjau į krūmus, nusivilkau juos ir atidaviau Liesiui vietoje matricos. Neišėjo tokios geros raidės kaip su tikra matrica, bet vis tiek spausdinom ir išleidom naują laikraštį.⁸⁸

Atrodo, ši alternatyvi spaudos technologija Kęstučio apygardos štabe vėliau buvo neblogai įvaldyta. Apie 1949 m. leidybos reikalais rašytame J. Šibailos rašte pateikiamos tokios instrukcijos: „Vietoj šilkinio tinklelio galima naudoti gerai ištemptas muslino audeklas ir darbas puikiausiai eina. Matricų galima gauti, kiek tik norint. Jos kaštuoja apie 20 rb. Siūlyčiau rotatorių pasigaminti, nes viskas gali atsieiti vos keletą rublių. Visi jo pasigaminimo aprašymai yra KV žinioje.“⁸⁹

Išlikę atsiminimai ir dokumentai liudija apie tai, kad B. Liesis buvo drąsus nutrūktgalvis, tačiau neprarasdavo šalto proto net mūšio įkarštyje, nesirinko lengvesnių kelių, net ir labai sunkiomis sąlygomis išlaikė dvasios tvirtumą ir optimizmą. Cituoto pirmojo mūšio aprašymo pabaigoje užrašytas padaršinimas „Ir blogiausioje padėtyje nenusimink“ galėtų būti vadinamas jo asmeniniu motto. Charakteringas ir paskutinis laikraštyje „Prie rymančio Rūpintojėlio“

išspausdintas jo tekstas, kuris pasirodė jam pačiam jau žuvus: „Tik kam apraudi mus be laiko?! Ar mes jau taip likome nuskriausti?! Ar mes jau tokie vargšai?! Tiesa, netekome namų, tačiau, kur neužeiname, ten dabar mūsų namai; netekome šeimos, motinos, brolio, bet kiekvieno lietuviu motina dabar ir mūsų motina, o kiekvienas taurus lietuvis – mūsų tikras brolis; netekome turto, ką turėjome, bet visa Lietuva mūsų turtu paliko; netekome sveikatos ir gautų žaizdų randai mūs kūną puošia, bet užtat įgijome nemirštamą garbę; netekome pagaliau gyvybių, bet tautai amžinatvę laimėjom; kapuos, sakai, dabar mums vietos nėra, bet juk visas kraštas dabar mūsų kapai! Argi ne daugiau laimėjome kaip netekome?!“⁹⁰

MIRTIS IR ATMINTIS

B. Liesis žuvo 1949 m. rugpjūčio 13 d. pakeliui į stovyklą Užpelkių miške (Grinkišio valsčiuje, netoli Radviliškio), apsupus sovietų saugumo pajėgoms. Tai buvo vienos iš tų kautynių, kurios pakeitė tolesnę partizaninio karo eigą. Buvo beveik visiškai sunaikintas Prisikėlimo apygardos štabas, žuvo du vyriausiosios partizanų vadovybės nariai ir LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos signatarai – B. Liesis ir P. Bartkus.

Tiek pirmasis B. Liesio ugnies krikštas, tiek ir paskutinės kautynės buvo aprašytos du kartus: pirmąkart – praėjus vos pusmečiui po įvykio, antrąkart – jau nepriklausomybės metais. Abu užrašymai priklauso dviem vieninteliams sėkmingai pasitraukusiems partizanams. Remdamasis oficialiomis LLKS kautynių aprašymo instrukcijomis⁹¹, 1949 m. gruodžio pabaigoje įvykį aprašė mūšyje sunkiai sužeistas apygardos štabo narys Laurynas Mingėlas-Džiugas. Šis aprašymas išliko paslėptame apygardos archyve, 2004 m. atrastame Mėnaičių kaimo Miknių

sodyboje. 1949 m. čia vyko LLKS vadovybės suvažiavimas, o po Užpelkių kautynių metus gydėsi L. Mingėlas. Iš apsupties išvedęs sužalotą kovos draugą, 1998 m. kautynės aprašė apygardos štabo apsaugos dalinio kovotojas Viktoras Šniuolis-Vitvytis. Abu šaltiniai kartu su L. Mingėlo piešta kautynių schema pateikti Dariaus Žygelio Užpelkių kautynių tyrimui⁹².

Užpelkių miške kritusiųjų kūnai buvo niekinami Grinkiškio miestelio, vėliau – Radviliškio miesto aikštėje, galiausiai sumesti į Mečionių sodybos šulinį Antoniškų kaime (greta Radviliškio)⁹³.

Atrodo, saugumiečiai gana ilgą laiką nesuapratę, kokį grobį sugavo Užpelkiuose, kadangi ir pati Užpelkių MGB operacija buvo eilinis planinis tikrinimas pagal neseniai gautą operatyvinę informaciją⁹⁴. MGB operatyvinėje ataskaitoje taip pat buvo klaidingai nurodytos žuvusiųjų tapatybės, pažymėta, kad vyksta likusių nukautųjų atpažinimo procesas.

B. Liesio kūnas buvo atpažintas ne anksčiau kaip 1950 m. viduryje. Tai teko padaryti lageryje kalinčiai seseriai Danutei: „Mane staiga iššaukė <...> ir ištraukia nuotrauką Broniaus. Akys atviros, bet žvilgsnis toks nematantis, ne tais... Ir aš sakau: „ką jūs padarėt su juo!“ Aš maniau, kad jis gy-

vas, bet aš galvoju – ar jis išprotėjęs, ar ką? Nes akys atmerk... akys žiūri, bet nemato. Visas toks kažkoks... baisus. Tai jūs, sako, tai jūs pasirašykite, kad čia jūsų brolis <...> ne ne, sakau, man tik pasirodė <...> bet jie suprato. Sako: „mes jums pasakysim. Čia jis yra negyvas. Čia jis yra negyvas, ir mes tik dėlto norim, kad jūs mums pasakytumėt, kad mes jo nieiškotumėm. Žodžiu, kad jis, kad mes daugiau jo nieiškotumėm miške“. Jie taip aiškino. O, sako: „ar jūs prisipažinsit, ar ne, tai nesvarbu, mes jau supratom.“⁹⁵

1991 m. V. Šniuolio iniciatyva buvo pradėta jo bendražygių palaikų paieška. Juos suradus, tais pačiais metais partizanai buvo palaidoti Radviliškio miesto kapinėse⁹⁶.

LLKS Tarybos prezidiumo 1950 m. lapkričio 23 d. nutarimu B. Liesis buvo apdovanotas 1-ojo ir 2-ojo laipsnių Laisvės kovos kryžiais (po mirties) – pačiu aukščiausiu LLKS apdovanojimu, jį iš viso yra gavę tik aštuoni laisvės kovotojai. 1997 m. gruodžio 22 d. jam buvo pripažintas kario savanorio statusas. 1998 m. gegužės 13 d. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos įsakymu B. Liesiui suteiktas pulkininko laipsnis. Lietuvos Respublikos Prezidento 1998 m. gegužės 19 d. dekretu jam buvo suteiktas Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinas (po mirties).

Nuorodos

¹ Plg. N. Gaškaitė-Žemaitienė, *Žuvusiųjų prezidentas: Jono Žemaičio biografija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998 [2005; 2007].

² (Ne tik Lietuvos) viešojoje erdvėje A. Ramanauskas susilaukia išskirtinai daug dėmesio, tačiau, kalbant apie akademinis tyrimus, tai paskutinė ir rimčiausia biografija: A. Anušauskas, *Aš esu Vana-gas*, Vilnius: Dominicus Lituanus, 2018.

³ Enrika Žilytė, „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, Nr. 38, p. 84–112.

⁴ Enrika Žilytė, „Juozas Šibaila-Merainis: partizaninis karas iš asmeninės perspektyvos“ [magistro darbas], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016.

⁵ Balys Vaičėnas, *Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013.

⁶ Prieiga per internetą: <http://genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2014/08/201408_liesis_biogr.pdf>

⁷ Plg.: (taip pat tekste yra pavardės klaida) „Bronius Liesys“, Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Bronius-Liesys-15251>>; taip pat: http://genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2014/08/201408_

liesis_biogr.pdf>. Vikipedijos straipsnio apie Bronių Liesį išvis nėra.

⁸ Plg. paskutinė didelė sintezė: Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Visame istoriografiniame kontekste konceptualumu išsiskiria Kęstučio Girniaus monografija *Partizanų kovos Lietuvoje*, Kęstučio Kasparo monografija *Lietuvos karas*, Bernardo Gailiaus knyga *Partizanai tada ir šiandien*, Aistės Petrauskienės disertacija *Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje*. Kitais atvejais apie partizanų karą paprastai mąstoma apygardomis arba rinktinėmis.

⁹ Prieiga per internetą: <<http://www.archyvai.lt/lt/lya/rastas-lietuvos-partizan-u-x1na.html>> [žiūrėta 2018 09 15].

¹⁰ Danutės Liesytės tremties byla, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. V-5, ap. 1, b. 39751, l. 35.

¹¹ Broniaus Liesio studento byla, *ibid.*, f. 4, b. 17158, l. 3.

¹² Interviu su Danute Liesyte.

¹³ Broniaus Liesio gimnazijos baigimo atestatas, *ibid.*, b. 17158, l. 5–6.

¹⁴ Interviu su Danute Liesyte.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Broniaus Liesio [vyresniojo] curriculum vitae, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1230, l. 6.

¹⁸ Interviu su Danute Liesyte.

¹⁹ Broniaus Liesio studento byla, LCVA, f. 631, f. 7, b. 16210, l. 2.

²⁰ Interviu su Danute Liesyte.

²¹ Antano Liesio studento byla, LCVA, f. 631, f. 7, b. 16210, l. 2.

²² Broniaus Liesio studento byla, LCVA, f. 631, f. 7, b. 16210, l. 2.

²³ Danutės Liesytės tremties byla, *ibid.*, f. V-5, ap. 1, b. 39751, l. 26.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ M. Liesienė mirė 1944 m. Šeimos tremties byla yra dingusi, žr. Danutės Liesytės tremties bylą, LYA, f. V-5, ap. 1, b. 39751, l. 58; „Bronislovas Liesis-Kaukas, Ėglis, Naktis, 1922 04 16–1949 08 13, Antanas Liesis, Idenas, Tvanas, 1922 04 16–1950?“. Prieiga per internetą: <http://genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2012/2012_Liesiai.pdf> [žiūrėta 2018 09 15].

²⁶ Interviu su Danute Liesyte.

* 1946 m. D. Liesytė buvo pabėgusi iš tremties ir gyveno pas tetą Oną Juodikaitę, visai netoli vietų, kuriose veikė Rolando partizanų būrys ir abu jos broliai.

²⁷ D. Noreika, „Nuo Lietuvos šaulių iki miško brolių: lokalsios ginkluotos struktūros raidos tyrimas“, *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 2(32), p. 47–74.

²⁸ A. Bubnys, „Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944“. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/i-laisve-1991-112-149/2975-lietuvuiu-antinacine-rezistencija>> [žiūrėta 2018 09 15].

²⁹ P. Girdzijauskas, „Laisvės gynėjas. Petro Paulaičio biografijos bruožai“, *Laisvės kovų archyvas*, 2001, t. 30, p. 8.

³⁰ K. Kasparas, „Į tėvynę – iš dangaus“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 18, p. 10.

³¹ *Ibid.*, p. 11.

³² *Ibid.*, p. 21.

³³ Interviu su Danute Liesyte.

³⁴ „Pasakoja Leonora Grigalavičiūtė“, *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, p. 863, 864.

³⁵ Bronius Liesis-Ėglis, „Ugnies krikštas“, *Prie rymančio Rūpintojėlio*, 1940 m. kovas, Nr. 1, p. 11, 12.

³⁶ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 233.

³⁷ K. Kasparas, „Į tėvynę – iš dangaus“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 18, p. 32.

³⁸ Pasak Onos Šimoliūnienės, „Rolando būrys bazavosi Globių girininkijos teritorijoje, miškų masyve tarp Gaurės ir Eržvilko“, „Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė“, p. 210.

³⁹ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, p. 237.

⁴⁰ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Lydziorinktine-15163>> [žiūrėta 2018 09 15].

⁴¹ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953*, p. 238.

⁴² „Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė“, p. 503.

⁴³ *Laisvės kovų archyvas*, 1994, t. 12, p. 144.

⁴⁴ „Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė“, p. 505.

⁴⁵ Būrio ryšininkė Ona Mockutė pateikia 67 būrio partizanų, veikusių 1941–1951 m., sąrašą, „Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė“, p. 514–517.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 503.

⁴⁷ P. Girdzijauskas, „Kadagio kuopos būrio vadas Antanas Jonikas-Rolandas, Liutauras, Daktaras“, *Laisvės kovų archyvas*, 2002, t. 32, p. 85.

⁴⁸ *Laisvės kovų archyvas*, 1994, t. 12, p. 146.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ „Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė“, p. 521.

⁵¹ Rožės Jankevičiūtės 1948 m. rugpjūčio 19 d. tardymo protokolas, b. 2, l. 153 a. p.

⁵² „Pasakoja Leonora Grigalavičiūtė“, p. 862–863.

⁵³ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, Vilnius, 1999, p. 14.

* 1947 m. pabaigoje visoje Lietuvos teritorijoje jau buvo nusistovėjusi panaši partizanų organizacinė struktūra. Aukštaitijos ir Pietų Lietuvos partizanai buvo įsteigę sritis (Rytų arba Kalnų ir Pietų arba Nemuno), kurias sudarė kelios maždaug vienodo dydžio apygardos. Tuo tarpu abi Žemaitijos (Žemaičių ir Kęstučio) apygardos dar net nebuvo sujungtos į sritį, o pati iniciatyvioji Kęstučio apygarda buvo tapusi neracionaliai didelė. Koordinuoti veiklą tokioje didžiulėje teritorijoje buvo labai sudėtinga, todėl pirmiausia buvo nuspręsta atskirti dalį kęstutėnų teritorijos ir sudaryti atskirą savarankišką organizacinę vienetą.

⁵⁴ Prisikėlimo apygardos vado įsakymas Nr. 1, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 1, l. 2–3.

⁵⁵ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, p. 278.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Laikini apygardos organizacijos ir veiklos nuostatai, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 1, l. 5–6.

* Senesnėje istoriografijoje (iki Prisikėlimo apygardos archyvo atradimo 2014 m.) pateikiamas klaidingas trumpinio G aiškinimas „Gražinos“ vardu.

⁵⁸ Prisikėlimo apygardos vado įsakymas apygardai Nr. 1, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 3.

⁵⁹ Taip pat ir Senajame Testamente dažnai vartojama uolos metafora (verčiant į lietuvių k. ir kaip „granito uola“) Dievui, žmogaus ir tautos santykiui su juo apibūdinti.

⁶⁰ [LYA, f. K-5, f. 9, ap. 1, b. 1, l. 1-1 a. p. Išsamiausiai Prisikėlimo apygardos veiklą analizavusiame straipsnių ir dokumentų rinkinyje „Laisvės kovos prisikėlimo apygardoje“ teigiama, esą partizano Vijoklio tapatybė nėra nustatyta], *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 10.

⁶¹ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, p. 850.

⁶² *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 30.

* 1948 m. gruodžio mėnesį suimta ryšininkė Leonora Grigalavičiūtė liudijo, kad 1948 m. pabaigoje Prisikėlimo apygardos štabo sudėtyje buvo B. Liesis-Kaukas, vykdęs štabo sekretoriaus pareigas, žr. Leonoros Grigalavičiūtės tardymo protokolą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 3, l. 3, 33. Tuo metu B. Liesis jau buvo štabo viršininkas, pasirašinėdavęs Nakties slapyvardžiu.

⁶³ Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario mėn. 11–17 d. posėdžio protokolas. Prieiga per internetą: <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/vasario16/s11d.htm>> [žiūrėta 2018 09 15].

⁶⁴ Prisikėlimo apygardos vado Užpalio įsakymas [nuorašas], LYA, f. K-5, ap. 9, b. 4, l. 44 a. p.

⁶⁵ Dvasinis parengimas [projektas], ibid., l. 98–101.

⁶⁶ 1948 m. gruodžio 9 d. parengti bendrieji nurodymai mobilizaciniam planui sudaryti, vesti ir kontroliuoti [nuorašas], LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 1–2.

⁶⁷ Mobilizacinio pasirengimo ir vykdymo instrukcija, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 4, l. 115–119.

⁶⁸ Kautynių ir susidūrimų aprašymo schema, ibid., l. 37–38.

⁶⁹ Nurodymai mobilizaciniam planui, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 62.

⁷⁰ Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario mėn. 11–17 d. posėdžio protokolas, p. 6–7. Prieiga per internetą: <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/vasario16/s11f.htm>>.

⁷¹ 1949 m. birželį B. Liesio užrašų knygutėje rengiamo raporto dėl partizanų skiriamųjų ženklų juodraštis, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 153 a. p.

⁷² Ibid., l. 26–27.

⁷³ LLKS Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus vado Nakties raportas, ibid., l. 58

⁷⁴ Partizanų skiriamųjų ženklų projektas, ibid., l. 112–119.

⁷⁵ LLKS Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus vado Nakties raportas, ibid., l. 65.

⁷⁶ *Prie rymančio Rūpintojėlio*, 1949 m., kovas, Nr. 1, p. 3, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 13, 3. 188 a. p.

⁷⁷ Broniaus Liesio užrašų knygutė, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 162 a. p.

⁷⁸ A. Kisielius, *Blėsta laužų žarijos*, Vilnius, 1999, p. 48.

⁷⁹ Broniaus Liesio užrašų knygutė, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 160 a. p., 162.

⁸⁰ *Prie rymančio Rūpintojėlio*, 1949 m. gegužė, Nr. 3, p. 1-3, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 13, l. 246–248.

⁸¹ 1949 m. birželio 8 d. laiško P. Girėnui juodraštis Broniaus Liesio užrašų knygutėje, LYA, f. K-5,

ap. 9, b. 2, l. 15, 151 a. p., 152. Archyvo numeracijoje supainiota šio dokumento lapų seka.

⁸² 1949 m. liepos 6 d. įrašas Broniaus Liesio užrašų knygutėje, *ibid.*, l. 131 a. p., 133; „Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio vyriausiųjų valdžios organų statusas“, *ibid.*, l. 149 a. p., 151; B. Liesio-Nakties 1949 m. birželio mėn. raportas, *ibid.*, 152 a. p.

⁸³ Broniaus Liesio laiškas Petruui-Bartkui Žadgailai, *ibid.*, 67 a. p.

⁸⁴ Broniaus Liesio užrašų knygutė, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 126 a. p., 127 a. p.

⁸⁵ *Ibid.*, 144 a. p., 145.

⁸⁶ *Ibid.*, l. 133, 133 a. p.

⁸⁷ *Ibid.*, l. 151 a. p., 152, 153.

⁸⁸ „Pasakoja Leonora Grigalavičiūtė-Remigija, Vida, Samana“, p. 862–863.

⁸⁹ LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 42.

⁹⁰ *Prie rymančio Rūpintojėlio*, 1949 m. rugsėjis, Nr. 4, Genocido aukų muziejaus fondas. Teksto juodraštinis variantas yra išlikęs B. Liesio užrašų knygutėje.

⁹¹ Nurodymai mūšio aprašymui rengti, LYA, f. K-5, ap. 9, b. 2, l. 153 a. p.

⁹² D. Žygelis, „Užpelkių miško kautynės“, *Karys*, 2013, Nr. 7(2011), p. 49–54.

⁹³ A. Petrauskienė, „Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas“, *Genocidas ir rezistencija*, 2016, Nr. 2(40), p. 62.

⁹⁴ D. Žygelis, „Užpelkių miško kautynės“, p. 54.

⁹⁵ Interviu su Danute Liesyte.

⁹⁶ *Laisvės kovos pietų Žemaitijoje*, p. 95; Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai, p. 864.

Gauta 2019 09 20

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Mingailė Jurkutė

BRONIUS LIESIS-NAKTIS

Summary

The article presents a biographical research into the life of one of the signatories of the Movement of the Struggle for Freedom of Lithuania Bronius Liesys. Attempts were made to provide not only the biography of his fight but also of his personal life. On the basis of the interviews and archival data, the history of the fighter's family and life before the war and the partisan resistance movement have been investigated. It was sought to comprehend what factors, circumstances, the education acquired, the world outlook, the skills decided the fighter's joining the partisan movement and the specific trajectory, either assumed or assigned functions of the public action in the partisan structures.

Making use of the data of soviet repressive structures, reminiscences of the contemporaries (published texts and

the interview with his sister Danutė Liesytė), partisan documents, particularly the archive of the Staff of Prisikėlimas military district kept in the Lithuanian Particular Archives, the military biography beginning with the sabotage and subversion courses at the Abwehr School to the position of an ordinary fighter in Rolandas platoon (in Lydys formation, Kadagys company) and to the Chief of the National Division of the Public Relations Unit of the Movement of the Struggle for Freedom of Lithuania was reconstructed. Simultaneously it was sought to reconstruct Bronius Liesys' personality; much attention was devoted to Bronius Liesys' autographs, particularly to Bronius Liesys' personal work notebook that has survived and is kept in the archive of the Staff of Prisikėlimas military district.

„Faktiškai nekreipdavo dėmesio“: sovietinė teisėsauga ir smurto prieš moteris problema istoriniuose šaltiniuose

„Klaidinga būtų tikėtis, kad valdantieji, įtvirtinę savo valdžių visuomenei per tam tikras institucijas, negali pakeisti ar panaikinti ir tų pačių institucijų.“ Timothy Snyder¹.

Lietuviškieji sovietinių okupacijų laikotarpio tyrimai pirmuosius du Nepriklausomybės dešimtmečius labiausiai pabrėžė tokių tiesioginių represijų, kaip įkalinimas ir trėmimai, patirtį. Istoriografija, skirta šiam laikotarpiui nagrinėti, visų pirma susitelkė ties esminėmis Lietuvos nepriklausomybei bei jos visuomenės interesams kenkusiomis, valstybingumą, pilietiškumą bei žmogiškumą naikinusiomis institucijomis bei represinėmis struktūromis, tokiomis, kaip NKVD, MGB bei KGB. Vis dėlto pastaraisiais metais aiškėja, kad sovietinių visuomenių kūrimas okupuotose teritorijose buvo daug kompleksiškesnis procesas, o sovietų taikytas tautų, visuomenių ir individų sąmonių pavergimo mechanizmas kartais – ypač vėlyvuju sovietmečiu – veikė daug subtiliau bei slapčiau nei akivaizdžiausių savo demoniškų manifestacijų (pvz., Didžiojo teroro) metais.

Nors po Stalino mirties nusikaltimų žmogiškumui mastai mažėjo (Lietuvoje dėl politinių priežasčių buvo įkalinama kur kas mažiau žmonių, sustabdyti masiniai trėmimai ir t. t.), pats teroro mechanizmas ir toliau suko savo smagračius, o jo sraigtas skverbėsi

į visuomenės sąmonę bei pasąmonę. Ir nors ryškiausias sovietinio smurto formas keitė ne tokios akivaizdžios ir mažiau pastebimos, negydomos psichologinės žaizdos vis labiau kraujavo, menko individų savivertę, santykiai tarp žmonių šalo, pagarba vienas kitam nyko, o visuomenė iki pat 1990 m. kovo 11 d. buvo ir toliau giliai traumuojama.

Tokių psichologinių traumų pasekmes, kalbėdamasi su žurnalistais, taikliai įvardijo psichologė profesorė Danutė Gailienė. Pasak jos, dabartiniai sovietmečio tyrėjai jau pripažįsta, „kad tiesioginės politinės represijos – dar ne baisiausia, kas žmonėms ir šeimoms galėjo nutikti“, kad traumavimo procesas buvo kur kas universalesnis: „*Matome asmenybių deformacijas, kurias ir patiems nelengva suvokti. Jos pasireiškia mūsų gyvenime iki šiol. Taip pat ir šių dienų baimėmis*“. Prof. D. Gailienė įvardijo galimas tokio traumų priežastis – tai sovietinėje visuomenėje išgalėję „prisitaikymas prie autoritarinio režimo, ilgalaikis išgyvenimo strategijų taikymas, dviguba moralė“ ir kiti sisteminiai veiksmai, kurie „tęsėsi dešimtmečius“².

Tokie vadinamąjį *Homo Sovieticus* formavę sovietinio gyvenimo bruožai klestėjo, visų pirma, represinėse struktūrose ir Komunistų partijoje, ypač jos nomenklatūros sluoksniuose. Tačiau reikėtų pastebėti, kad

tokia sovietinė tikrovė smelkėsi ir į kitas institucijas, galiausiai – tapo sovietinių šeimų, darbo kolektyvų, įvairių organizacijų gyvenimo bei veiklos realybe. Tokie procesai vyko visur – pradedant indoktrinuojančia švietimo sistema ir baigiant tokiomis cenzūros aparato „pažibomis“ kaip „Glavlitas“. Reikia pripažinti, kad visos sovietmečiu veikusios institucijos bei socialiniai institutai buvo sąmoningai sukurti ar bent jau nukreipti visuomenės suvaržymui, komunistinės ideologijos diegimui, žmogiškosios laisvės apribojimui bei žmogiškojo orumo žlugdymui, universalias ar krikščioniškos moralės normas pakeičiant vadinamąja „komunistine morale“. Būtent dėl to sovietinėms struktūroms ir sovietiniam žmogui buvo būdingas net ir šizofreniškas dualumas: viena galvoti, kita sakyti, deklaruoti lojalumą komunistiniams idealams, bet kartu – masiškai vogti žaliavas ir gaminius iš gamyklų, ir solidarizuotis su sistema, ir prieš ją maištauti...³ Tad nekeista, kad tokia „meduolio“ (nemokama švietimo sistema, valstybės rūpinimasis būstu, medicina ir kitos socialinės paslaugos) ir „botago“ (nuolatinė represijų baimė) valdoma visuomenė galiausiai neteko moralinio kompasas, jos institucijos pakriko ir nesugebėjo atlikti savo funkcijų.

Viena tokių institucijų sovietmečiu buvo teisėsauga. Įvykdžiusi Lietuvos okupaciją bei aneksiją, sovietinė valdžia sparčiai ėmėsi reorganizuoti tokias institucijas kaip policija bei teismai. Represavusi buvusį teisininkų elitą, kvalifikuotus nepriklausomos Lietuvos teisininkus pakeitusi mažaraščiais imigrantais ar kitais sistemai lojaliais asmenimis, sovietinė teisėsauga tapo dar viena sistemos marionete, represijų įrankiu bei vienu iš sovietmečio traumas generavusių institucijų. Būtent šis procesas ir yra mūsų tema, o prisilietimas prie kompleksinės sovietmečio ir dabartinių laikų problemos – smurto prieš moteris – leidžia suvokti, kaip subtiliai ir

nepastebimai veikė sovietinio teroro mechanizmas, visuomenei diegiantis pilietiškumo ir žmogiškumo atrofiją bei abejingumą *kito* skausmui.

KOMUNISTINĖ TEISĖSAUGA IR MOTERŲ TEISĖS

Sovietinės institucijos ne tik neužtikrino visos SSRS bei okupuotos Lietuvos gyventojų pilietinių teisių – jos pažeidinėjo ir žmogaus teises. O kadangi sovietinių institucijų pagrindinis tikslas buvo diegti ideologiją ir kontroliuoti visuomenę, tai jos, kad ir imituodamos esamų demokratinių valstybių atitikmenis (tiesa, komunistinėje santvarkoje – net gerokai pakeistus atitikmenis), iš esmės nepajėgė rūpintis viešosios tvarkos ir piliečių gerovės užtikrinimu. Ši taisyklė ypač galiojo sovietinei teisėsaugai. Tiek sovietinės sistemos milicija, tiek teismai buvo pajungti ideologiniams žaidimams, ir, regis, tikro visuomenės saugumo, priešingai nei teigė propagandiniai lozungai, užtikrinti nepajėgė. Šio straipsnio autorės ir jos kolegijų atliktas tyrimas (tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba, projekto sutartis Nr. S-LIP-18-38, tyrimas vykdomas Vytauto Didžiojo universitete)⁴, visų pirma, atskleidė, kad vėlyvuoją sovietmečiu Lietuvos visuomenė nebuvo saugesnė už dabartinę, o nusikalstamumas klestėjo. Dėsninga, kad būtent moterų saugumo ir gerovės užtikrinimas sovietinei teisėsaugai ne itin rūpėjo. Tyrimas rodo, kad tiek seksualinis smurtas, tiek smurtas šeimoje vėlyvojo sovietmečio Lietuvoje buvo dažnas reiškinys, nors jį įrodyti, remiantis archyviniais dokumentais, yra sudėtinga.

Nors sovietinė Rusija dar savo aušroje, 1917 m. revoliucijos ir pilietinio karo metais, deklaravo visokeriopą moterų teisių apsaugą, bet toks proveržis truko labai

trumpai. Šiandien tyrėjai sovietologai žino, kad sovietinė sistema, užuot išlaisvinusi iš patriarchalinio jungo moteris, užuot užtikrinusi jų teises ir laisves, tik dar labiau jas įkinkė į sunkios kasdienybės ciklą: tai fizinis darbas gamykloje ir „antras etatas“ plušant namuose, prižiūrint vaikus, gaminant valgį bei aptarnaujant vyrą⁵. Ne veltui tokia padėtimi moterys skundėsi net katalikiškoje Lietuvos antisovietinio pogrindžio spaudoje: „Aušroje“ atskleidžiamas daugelis sovietmečiu gyvenusių moterų patiriamų negerovių – darbas „dvigubu etatu“ pagrindinėje darbovietėje ir buityje, moterų atsakomybė už namų ūkį, vyrams neprisidedant prie namų ruošos, vyrų girtuokliavimas. Užsimenama ir apie tokias problemas kaip psichologinis vyro smurtas bei priverstinis lytinis santykiavimas⁶.

Minėjome, kad oficialieji instituciniai šaltiniai nėra pajėgūs atskleisti šių sovietmečio moterų patirtą realybę, o ypač – įvardinti jautriausius ir skaudžiausius jos aspektus: seksualinį ir fizinį smurtą prieš moteris. Įvairius šaltinius tyrinėjusi šio straipsnio autorė ir jos kolegės mokslininkės pastebėjo, kad tokio pobūdžio tyrimų metu įvairių archyvinę ir publikuotą medžiagą (tai baudžiamieji kodeksai, baudžiamosios bylos, statistiniai duomenys apie smurtinius nusikaltimus ir t.t.) būtina papildyti sakytinių pasakojimų metodu surinktais duomenimis. Vienas tokių informacijos šaltinių – iš pusiau struktūruotų interviu su sovietinės teisėsaugos pareigūnais bei sovietmečiu dėl smurto nukentėjusiomis moterimis⁷. Interviu su sovietmečiu dirbusiais pareigūnais atskleidė keletą dalykų, galėjusių paveikti sovietmečiu Lietuvoje gyvenusių moterų saugumą ir gerovę bei smurto lyties pagrindu prevenciją.

Reikėtų pabrėžti, kad sovietmečiu buvo teisinė bazė kovai su šia smurto rūšimi. Tam tikros smurto prieš moteris formos sovietų

okupuotoje Lietuvoje laikomos nusikaltimu dar Stalino laikais, pirmosios okupacijos metu. Okupuotos Lietuvos teritorijoje veikusio 1926 m. sovietinės Rusijos baudžiamojo kodekso 153 straipsnis nurodo:

„Lytinis santykiavimas, vartojant fizinį smurtą, grasinant, bauginant, arba apgaulės būdu išnaudojant nukentėjusio asmens bejėgišką padėtį (išžaginimas), užtraukia – laisvės atėmimą laikui iki penkerių metų. Jei išžaginimo pasekmė buvo nukentėjusio asmens nusižudymas arba buvo išžagintas lytiškai nesubrendęs asmuo, arba nors ir lytiškai subrendęs, bet buvo išžagintas keleto asmenų, užtraukia – laisvės atėmimą laikui iki aštuonerių metų“⁸.

Po Stalino mirties 1961 m. priimtame naujame Lietuvos SSR Baudžiamajame kodekse daugelis šių nuostatų išlieka. Pavyzdžiui, 118 straipsnis „Išžaginimas“ teigia:

„Lytinis santykiavimas, pavartojant fizinį smurtą ar grasinimus arba pasinaudojant bejėgiška nukentėjusiosios būkle, – baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki septynerių metų. Ta pati veika, padaryta nepilnametės atžvilgiu, taip pat padaryta grupės asmenų arba asmens, pirmiau padariusio tokį pat nusikaltimą, – baudžiama laisvės atėmimu nuo penkerių iki dešimties metų. Išžaginimas, jeigu tai padarė itin pavojingas recidyvistas arba jeigu tai sukėlė sunkias pasekmes nukentėjusiajai, – baudžiamas laisvės atėmimu nuo septynerių iki penkiolikos metų su nutrėmimu nuo dvejų iki penkerių metų ar be nutrėmimo“⁹.

Įdomu tai, kad jau nuo Stalino laikų kodekse būta ir straipsnio, turėjusio užkirsti kelią tam, ką šiandien vadintume seksualiniu priekabiavimu – 154 straipsnis draudė „Spyrimą moteries lytiškai santykiauti arba tenkinti lytinę aistrą kitokia forma, darytą asmens, nuo kurio moteris materiališkai arba tarnybiškai buvo priklausoma“. Šis nusikaltimas buvo baudžiamas laisvės atėmimu iki

penkerių metų¹⁰. Norma perkelta ir į naujesnį kodeksą, ji tapo 119 straipsniu, kuris dar kartą pabrėžė, kad „*prispyrimas moteries lytiškai santykiauti arba kitokia forma tenkinti lytinę aistrą, jeigu tai padarė asmuo, nuo kurio moteris yra materialiai ar tarnybiškai priklausoma, – baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų*“¹¹.

Vis dėlto šie įstatymai neužtikrino moterų saugumo. Tai rodo ir interviu su sovietmečiu dirbusiais milicijos pareigūnais, teisėjais ir prokuratūros darbuotojais. Pavyzdžiui, pasak Šiaulių milicijoje nuo aštuntojo dešimtmečio dirbusio pareigūno, smurto prieš moteris atvejai dažniausiai nesulaukdavo reikiamo teisėsaugos dėmesio. Net priešingai – vyravo ydinga praktika tokių nusikaltimų (išprievartavimų ir smurto šeimoje atvejų) neregistruoti: „*Buvo tokia stagnacija sovietiniais laikais, ir (...) slėpimas nusikaltimų... Kriminalinė paieška, šnekėdama su tokiomis moterimis, kurios kreipdavosi į miliciją, stengdavosi jas įkalbėti, kad jos atsiimtų tą pareiškimą arba nerašytų pareiškimo.*“¹² Kitas buvęs milicininkas, gimęs 1950 m. ir dirbęs Vilniaus mieste teigė, kad sovietmečiu pareigūnai į smurtą prieš moteris „*faktiškai nekreipdavo dėmesio*“¹³.

Pagrindinė tokios ydingos praktikos priežastis – bolševikų ideologijoje dar ikirevoliuciniais metais įtvirtinta nuostata, kad komunizme nusikaltimų nebus, nes bet kokio nusikaltimo priežastis yra socialinė nelygybė bei klasinė priespauda. Bolševikai tikėjo, kad panaikinus klases nusikaltimai turėtų išnykti savaime. Teoriškai buvo teigiama, kad kuo labiau įsigali komunizmas, tuo greičiau mažėja nusikaltimų skaičius¹⁴.

Deja, net Leonidui Brežnevui deklaravus „brandųjį socializmą“, statistinė realybė ženkliai prasilenkė su tokiais ideologiniais pažadais. Nusikaltimų skaičius SSRS bėgant

metams nuosekliai augo, išryškindamas ideologinį melą, tad įsivyravo praktika bent jau slėpti tiek skaičius, tiek sunkių nusikaltimų mastus, eliminuoti tokią informaciją iš žiniasklaidos (visą sovietmetį kriminalai buvo reta informacija žiniasklaidos priemonėse), o statistiką – falsifikuoti. Toks falsifikavimas vyko keliais būdais, vienas iš labiausiai paplitusių – nusikaltimų skaičiaus mažinimas, vengiant registruoti smurto aukų pareiškimus, įtikinant nukentėjusius, kad inicijuoti baudžiamąją bylą ir tikėtis teisingumo jų atveju neverta. Visi tyrimo metu kalbinti pareigūnai teigė tiesiogiai ir dažnai susidurdavę su tokia elgsena:

„*(...) sovietiniais laikais buvo daromas spaudimas neregistruoti to įvykio, tai yra, kad nusikalstamumas neaugtų... Ir ypatin-gai, jeigu suprantat, dar nėra žinomas, kas prievartautojas, reikia surasti... O po Nepriklausomybės, tai, be abejo, pradžioj buvo tas pats, o po to pamažu situacija keitėsi, žmonės tapo labiau pasitikintys teisėsauga ir kreipėsi didesnis procentas...*“¹⁵

Paklaustas apie tokių nusikaltimų nuslėpimo priežastis minėtasis buvęs Šiaulių milicijos darbuotojas teigė: „*Kad statistikoj geriau atrodytų. Čia, žinokit, nebuvo altruizmas*“.

Kalbintieji pareigūnai teigė, jog tokia taktika naudota ir dėl to, kad išaiškintų nusikaltimų skaičius demonstruotų didesnę konkrečios vietovės pareigūnų profesionalumą ir gebėjimą kovoti su nusikaltimais. Taip kalbintasis Šiaulių pareigūnas įvardija tiek smurto prieš moteris, tiek kitų nusikaltimų masinio neįregistravimo priežastis:

„*Taip, taip, susidurdavom, kiekvieną mėnesį, kiekvieno mėnesio paskutinę dieną tekdavo Vidaus reikalų skyriui atsiskaityti prieš ministeriją, ir ištyrimas turėjo būti, miestams tai dar leisdamo apie 95 % ištyrimo, o rajonai turėdavo iki 98 %. Tai jūs turbūt patys suprantat, kad tai nėra realu nei vienu,*

nei kitu atveju. Todėl buvo slepiami tie nusikaltimai arba būdavo priimamas sprendimas atsisakyti kelti baudžiamąją bylą, žmogus būdavo kartais priverčiamas parašyti, kad jis nenori, kad būtų pradėtas tyrimas, tai yra, iškelta baudžiamoji byla. Ir visokiais tokiais keliais, mažinant žalą, būdavo daroma, kad tas atitiktų. Ir aš manau, kad situacija po 1990 kovo 11-osios pasikeitė, bet šioks toks įprotis bent smulkių nusikaltimų (...), dar kartais stengdavosi jų neregistruoti. Toks lenktynavimas, manyčiau, negeras...“

O Varniuose (Telšių raj.) gyvenęs, milicijoje nuo 1987 m. dirbęs pareigūnas taip apibūdino situaciją:

„Taip, taip ir būdavo daugiausia. Stengdavosi, kad kuo mažiau. Jeigu aiškus nusikaltimas, tada sakydavo – registruokit. O jeigu ten, sakydavom, tamsus nusikaltimas, ir jokių prošvaisčių nesimato, galų, kad išaiškėtų, tai tokius iškart padėdavo į šoną ir sakydavo: „Jeigu nusikaltimas bus aiškus“. Reikėdavo žmones perspėti, tokie būdavo net valdžios nurodymai. Ir tada sako: „Suspėsi parašyt tą pareiškimą“. (...) Sakydavo, kad tie, kurie turėjo rašyt pareiškimą, būdavo nukentėję, ir turėdavom perspėti, pasakyti, kad: „Suspėsi tą pareiškimą parašyt, kai mes nustatysim įtariamuosius.“

Paklaustas, ar pats asmeniškai susidūrė su atvejais, kai moterys buvo įkalbinėjamos nerašyti pareiškimo, šis buvęs milicininkas atsakė:

„Būdavo, būdavo. Čia irgi priklausydavo nuo vadovo. Sakykim, vienas vadovas pasakė: registruot pareiškimus. Jį pavadavo, jis kažkur išėjo, atostogos, liko vietoj jo pavaduotojas. Jis – pagal savo dūdelę. Jokių, sako, registravimų, kad pasirodytume, jog mažai nusikaltimų, taigi mes dirbam gerai. Arba jeigu kokį išaiškina, tai būtinai turi užregistruot.“

Taigi sistema kryptingai siekė tokius nusikaltimus nuslėpti, o jų skaičių – dirbtinai mažinti, falsifikuoti. Be abejo, tokiomis

sąlygomis aukos ne tik nesulaukdavo reikiamos pagalbos, bet ir buvo papildomai traumuojamos, patirdavo vadinamąją „antrinę viktimizaciją“¹⁶.

Kadangi seksualiniams ir smurto artimoje aplinkoje nusikaltimams būdingas ypatingas latentiskumas¹⁷, galime teigti, kad sovietiniuose dokumentuose esanti jų statistika nepatikima, o šių nusikaltimų mastai buvo kur kas didesni. Kaip interviu metu sakė minėtas buvęs Šiaulių pareigūnas: *„Matot, čia irgi, galima sakyti, kad tas nusikaltimas yra latentinis, ar ne. Jeigu žmogus pasako, kad jį išprievartavo, jisai pasako. O kiek nepasako...“¹⁸*

Minėtojo varniškio darbo patirtis bei asmeniniai išgyvenimai patvirtina šiuos teiginius. Paklaustas, ar vis dar gajus sovietinis mitas, kad moterys tuo metu buvo saugesnės, turi realų pagrindą, pareigūnas atsakė: *„Ne, ne. (...) Kai dėl tų smurtinių, tai mažiau reagavo, bet to, smurto dar daugiau buvo. (...) Pati teisėsauga mažiau į tokius dalykus reaguodavo. Kur jau stambus nusikaltimas – atvažiuodavo, visai kas kita.“* Šis tyrimo dalyvis paliudijo net ir pats keletą kartų tapęs tokių nusikaltimų liudininku:

„Kai dėl išprievartavimų, tai moterys bijojo rašyt. Aš net būdamas vaikas eidavau čia, va, buvo kepykla, dabar čia laidojimo namai. Toks laidojimo namų didelis pastatas – tai buvusi kepykla. Prie tos kepyklos susirinkdavo... Tais laikais alkoholį bet kada galėdavai nuo aštuonių pirkt, parduotuvę atidarydavo. Ir būdavo mėgstamos tos vietos išgėrinėt. O aš, būdamas vaikas, matydavau kaip ten geria butelį, tokie virš dvidešimt, trisdešimties metų. Ir sako jie vienas kitam: „Eik, parneši butelį.“ Ir tas nueina. O jis tai moteriai... ta moteris priešinasi, o jis ir sijaoną sudrasko, ir panašiai. Išprievartauja, ir viskas, ir jokių pareiškimų, nieko. (...) Man yra tekę matyt tokių dalykų gal tris keturis

kartus. (...) Pats vaikas būdamas mažiau. Bet kad būtų pareiškimų, nieks niekur, jų niekas nesuėmė. Paprasčiausiai bijodavo. (...) Nenorėdavo skundų, nes būdavo kerštavimai. Anksčiau padeginėjo žmonės tuos namus, buvo toks laikotarpis. (...) Dabar žmonės nebijo, mato, kažkoks nusikaltimas, skambina, prisistato, jokių problemų nėra. O anksčiau tai labai būdavo baimėje žmonės. Daug ko matydavo, bet stengdavosi nematyt.“

Šis pareigūnas užfiksavo ne vieną smurto šeimoje atvejį, tačiau paliudijo ir, jo nuomone, sovietinės teisėsaugos bejėgiškumą, sprendžiant šią problemą:

„Būdavo [tokio smurto – M. K.] labai daug. Tas reagavimas... Nuvažiuoji, išpėji. Nebuvo tokio įstatymo kaip dabar, griežto. O anksčiau ... Atvažiuoji. Kraujo balos telkšo. Kitą kartą ir nieko negali padaryt. Sakai: „Rašysit pareiškimą?“ Žmona sako: „Kas iš to? Išvešit, paleisit, nieko jam nepadarysit, o jis dar bus aršėsnis į namus parvažiuavęs“. Būdavo sunku.“

„Šeimoj tai būdavo įprasta. Eini kažkur, triukšmai [šaukia – M. K.]. „Oi, tave užmušiu!“ Arba keptuvės skraido, ar indai. Centre gyvenau, daugiabutyje. Tai čia tokie dalykai nieko ypatinga. O dabar išgirsti kažką tokio, tai jau įvykis. O ten būdavo įprasta. Kasdienybė.“

Dar keistesnė sovietinės teisėsaugos praktika egzistavo seksualinio priekabavimo atveju. Regis, jog minėtieji jį užkirsti turėję įstatymai gyvenime nebuvo taikomi, tokių bylų nekelta. Dauguma pareigūnų neprisiminė, kad būtų susidūrę su panašaus pobūdžio nusikaltimais. Minėtasis Šiaulių pareigūnas net neatsiminė, kad toks straipsnis būtų egzistavęs baudžiamajame kodekse: *„Ar tikrai buvo toks straipsnis? Aš neprisimenu. Ne, nepasitaikydavo. Dėl to aš nežinau to straipsnio. Nes tokių [nusikaltimų] nebuvo“.*

TEISĖSAUGOS POŽIŪRIS Į FIZINĮ BEI SEKSUALINĮ SMURTĄ

Seksualinio smurto ir smurto šeimoje aukų antrinė viktimizacija – aukos pakartotinis traumavimas, nesulaukiant reikiamos pagalbos iš valstybės institucijų ir teisėsaugos – buvo sovietinės Lietuvos teisėsaugos tradicija. Paklaustas, ar sovietmečiu buvo sistema, leidžianti nukentėjusiai moteriai suteikti psichologinę ar kitokią pagalbą, ir kada ji atsirado, tyrimo dalyvis, pareigūnas iš Šiaulių teigė: *„Jie atsirado nepriklausomoj Lietuvoj. (...) Aš tokių iki 2000-ųjų metų neprisimenu“.*

Kai kurių kalbintų pareigūnų požiūryje atsispindėjo net vadinamoji „aukos kaltinimo“¹⁹ paradigma:

„Žinokit, tų tikrų išžaginių iš tikrųjų būdavo mažai. Merginos eina, puotauja, važiuoja, pratęsimai, alkoholis liejasi laisvai, per naktis negrįžta, ir po to jau būna išžaginimai. Tokių išžaginių, kad eina mergaitė, ją pagauna, nutempia į krūmus, primuša, išprievartauja, yra ir būdavo palyginti mažai. (...) Aišku, yra tikrai. Bet daugiau kaip pusė merginų pačios sudarė sąlygas, kad jos nukentėjo. O gal ir nelabai nukentėjo.“²⁰

Tuo tarpu pareigūnas iš Šiaulių įvardijo tokias lytinio smurto priežastis: ne tik sovietinės baudžiamosios sistemos nepajėgumą susidoroti su šia problema, bet ir lietuviškas tradicijas:

„Kai dėl smurto, aš manau, kad tas smurtas šiek tiek yra, turbūt skaitėt literatūrą, ir Lietuvos tradicijose, šiek tiek toks – per užpakalį užploti vaikui, ir niekas nemanė, kad tai būtų kažkokia didelė problema. Taip buvo daroma ir jau po kovo 11-os, ir dabartiniu metu, o kada tie kovos su smurtu įstatymai buvo priimti, tai... O iki to laiko... Kreipdavosi moterys, aš prisimenu, net per priėmimo valandas. Bet kreipdavosi ir vyrai. Ir ką vyrui patarti, kai prieš jį moteris smurtauja? Ir tais laikais smurtaudavo. Čia, aš manau, abi pusės kaltos, tiktai

galbūt vyrai ir dabar nenori to pripažinti. Tai, aišku, gal ne taip paplitę (...), bet vyrai irgi nukenčia nuo smurto.“

Analizuojant interviu susidaro vaizdas, kad sovietinė teisėsauga, nors teisine teorija ir deklaravo susirūpinimą lytinio smurto aukomis, bet praktiškai tokius asmenis apleido arba dar ir psichologiškai traumuodavo. Taip galiausiai smurtinių nusikaltimų prieš moteris atžvilgiu susiformavo nebaudžiamumo atmosfera, kurios pasekmes Lietuva jautė dar ilgai po Nepriklausomybės atgavimo: į smurtą prieš moteris tiek teisėsauga, tiek visuomenė dar ilgai žiūrėjo pro pirštus, buvo linkusi kaltinti auką.

MOTERŲ PATIRTYS: NUVERTINIMAS, NEIGIMAS AR PRIPAŽINIMAS?

Interviu su sovietmečiu smurtą patyrusiomis moterimis atskleidžia, kad daugelis jų yra linkusios tokią patirtą nuvertinti ar netgi neigti. Aišku viena: tokių traumų žalos pačios aukos dar pilnai nesuvokė, ir tai apsunkina gijimo procesą.

Kalbintų moterų patirtis įvairi: vienos buvo brutaliai išprievartautos, kitos patyrė seksualinį priekabiavimą. Viena anonimiška norėjusi likti partizanų ryšininkė net prisipažino, kad tardymo metu sovietiniai pareigūnai buvo itin žiaurūs ir kankino ją fiziškai.

Patirtų skriaudų vidinis paneigimas labai gajus, patyrus seksualinį priekabiavimą bei smurtą artimoje aplinkoje. Moterų paklausus, ar jos šeimoje patyrė smurtą, daugiau nei pusė iš pradžių tai neigė. Tik po kurio laiko, interviu įpusėjus, paaiškėdavo, kad smurtinės patirties visgi būta. Pavyzdžiui, 1933 m. gimusi Varnių gyventoja paklausta, ar jos sutuoktinis kartais „keldavo ranką“, iš pradžių teigė, kad ne, bet vėliau pareiškė:

„Pakeldavo, iš pradžių man buvo neįauku, o paskiau kaip ir pripratau. (...) Na, ir, aciū

Dievui, nugyvenom (...) Jau kai prigeria, tai nebesiskaito su žodžiais. (...) Mat jis važiuodavo kartais į laidotuves groti, ir parvažiuodavo jau visai naktį, jau mes miegam su vaikais. Na, ir jis pradeda visokias šnektas“.

Kita to paties miestelio gyventoja, gimusi 1949 m., iš pradžių tvirtinusi, kad nei fizinio, nei psichologinio smurto jos šeimoje nebuvo, visgi interviu metu atskleidė kitokius šeimyninio gyvenimo epizodus: *„Greitai būčiau gavusi, bet aš susizgribau šepetį. Ir viskas, ir aš negavau. O jeigu būčiau pažiopsojusi, būčiau ir gavusi.“* Be to, nevengdavo pastarosios vyras ir psichologinio smurto: *„Labai pavydus. Jau nuosavybė, nuosavybė esi, ir viskas. (...) Ar būsi kokiam nors suėjime, vestuvėse, ar kur, ir išeisi šokti su kitu, tai jau būdavo labai dideli negerumai.“*

Panašia patirtimi dalijosi dauguma kalbintų moterų. Įdomu tai, kad atsakomybę už skriaudėjo agresiją nemažai šių moterų buvo linkusios perkelti aukai. Jau minėtoji 1933 m. gimusi varniškė teigė, kad vyras galiausiai nustojęs ją skriausti dėl pastarosios charakterio tvirtumo: *„Nereikia bijoti ir pasiduoti. Jeigu jau pamatys, kad tu drebi, bijai, tai... O paskiau nebebijojau tiesiog“.* Pasak jos, užguitos ir nedrąšios moterys būdavo labiau mušamos: *„Aišku, juk visais laikais buvo tokių, kurios buvo tokios baugios, ir anuos tas sugundydavo“.*

VIETOJ EPILOGO

Šiame tekste aptariamas istorinių duomenų šaltinis – pusiau struktūruoto interviu metodu surinkta medžiaga apie lytinį smurtą sovietmečiu – tokio pobūdžio tyrimams daug naudingesnis nei instituciniai ir archyviniai dokumentai. Tyrimas atskleidė tikrai didelį smurto lyties pagrindu paplitimą sovietinėje Lietuvoje, be to, parodė, kad sovietinė

teisėsauga ne tik nebuvo pajėgi susidoroti su šia problema, bet ir ją gilino savo abejingumu bei ideologine orientacija. Tada, kai pareigūnai siekė kuo geresnių savo darbo rodiklių bei realizuoti komunistinės ideologijos mitą apie socializme nuolat mažėjantį nusikaltimų skaičių, moterys kentėjo, nesulaukdamos teisingumo ir pagalbos.

Dėsninga, kad sovietmečiu nebūta jokio psichologinės pagalbos mechanizmo, skirto padėti tokioms aukoms. Vis dėlto kalbintojo Šiaulių pareigūno liudijimu, tokia moterų padėtis buvo veikiau sisteminė nei asmeninė problema, kuri nepriklausė nuo pareigūnų geranoriškumo: „*Aš manyčiau, ne tiek buvome neįtraūs, kiek tokia buvo tuo metu sistema. Jie privalėjo taip elgtis.*“ Minėtasis 1966 m. gimęs varniškis, buvęs milicininkas, irgi liudijo: „*Sovietmečiu buvo palaida bala. Kas ką norėjo, tas tą ir darė. Tai dabar dar to sovietinio palikimo jaučiasi tokie atgarsiai. Neišnykę tie įpročiai.*“

Nuorodos

¹ Timothy Snyder, *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century* (New York: Tim Duggan Books, 2017).

² Ineta Nedveckė, *Jei ne sovietmetis, būtume visai kitokie: istorinę traumą nešiojasi ir anūkai*, 2019 04 10, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/961715/jei-ne-sovietmetis-butume-visai-kitokie-istorine-trauma-nesiojasi-ir-anukai> [žiūrėta 2019 03 04].

³ Daugiau apie patį *Homos Sovieticus* fenomeną žr.: Gulnaz Sharafutdinova, “Was there a “Simple Soviet” Person? Debating the Politics and Sociology of “Homo Sovieticus”, *Slavic Review*, 2019, Vol. 78, No 1, p. 183–195.

⁴ Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (projekto sutartis Nr. S-LIP-18-38). Tyrimas įgyvendinamas autorei ir jos kolegėms istorikėms Ugnei Marijai Andrijauskaitei bei Sigitai Černevičiūtei bendradarbiaujant su Vytauto Didžiojo universitetu.

⁵ Apie specifinę moterų padėtį Sovietų Sąjungoje žr. daugiau: *Women and Society in Russia and the*

Atkreiptinas dėmesys į daugelyje interviu išryškėjusį tiek į sovietinės teisėsaugos, tiek į pačios visuomenės abejingumą ir baimę padėti tokio smurto aukoms. Be to, nemažai pareigūnų pabrėžė, kad milicija sovietmečiu buvo laikoma represine struktūra, pareigūnų buvo bijoma, o visa teisėsauga nepasitikima. Visa tai užkirto kelią sveikam tokios visuomenės funkcionavimui, pasitikėjimo teisingumu trūkumas dar labiau blogino jos žmonių psichologinę sveikatą. O nuskriaustos moterys buvo paliktos vienos su savo skausmu ir traumomis, negalėdamos tikėtis pagalbos iš teisėsaugos, o iš visuomenės susilaukdamos, geriausiu atveju, abejingumo, o blogiausiu – susidoravimo, patyčių bei pasmerkimo. Būtent dėl šių priežasčių jų patirtis dar ir šiandien tvirtai užrakinta po devyniais užraktais. Ir jų istorija – tik vienas iš daugybės pavyzdžių, atskleidžiančių, kaip sovietinės institucijos vietoj teisingumo vykdytojų tapo smurtinės kultūros ramsčiu.

Soviet Union, Linda Edmondson (ed.) (New York: Cambridge University Press, 1992).

⁶ B. Jankauskienė, „Tikra tarybinė moteris“, *Aušra Nr. 21*, 1980 m. kovas, prieiga internete:

<http://www.lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-21/2663-tikra-tarybine-moteris.html> [žiūrėta 2019 03 04].

⁷ Interviu projektui renkami nuo 2018 m. įvairiose Lietuvos vietose (Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Telšiuose ir Varniuose), pagrindiniai tyrimo dalyviai – sovietmečiu dirbę teisėsaugos pareigūnai ir nuo smurto nukentėjusios moterys. Iš viso projektui numatoma surinkti 100–200 interviu.

⁸ *RTFSR baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.*, Kaunas, 1941, p. 91.

⁹ *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamasis Kodeksas*, Vilnius, 1961, prieiga internete: <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.20465?fwd=-fxdp782c> [žiūrėta 2019 08 13].

¹⁰ *RTFSR baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.*, p. 91.

¹¹ *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamasis Kodeksas*.

¹² Straipsnio autorės 2019 m. interviu su Šiauliuose dirbusiu pareigūnu (g. 1953 m.) medžiaga.

¹³ Straipsnio autorės 2019 m. interviu su Vilniuje sovietmečiu dirbusiu buvusiu milicijos inspektoriu mi (g. 1950 m.) medžiaga.

¹⁴ Žr. daugiau: H.J. Berman, “Principles of Soviet Criminal Law”, *The Yale Law Journal*, Vol. 56, No 5, May (1947); Idem, *Justice in the USSR. An Interpretation of Soviet Law* (London, 1987).

¹⁵ Straipsnio autorės 2019 m. interviu su su Šiauliuose dirbusiu pareigūnu (g. 1953 m.) ištrauka.

¹⁶ Antrinė viktimizacija kriminologijoje – tai pakartotinis nusikaltimo aukos traumavimas, kai teisėsauga į įtariamą nusikaltimą reaguoja netinkamai, neprofesionaliai, pažeidžiant aukos orumą bei teises. Žr. daugiau: Rebecca Campbell, Sheela Raja, „Secondary Victimization of Rape Victims: Insights from Mental Health Professionals Who Treat Survivors of Violence“, in: *Violence and Victims*, vol. 14 (3), 1999.

¹⁷ Terminas apibūdina kai kurių nusikaltimų savybę likti visuomenėje paslėptiems, kai aukos dėl įvairių priežasčių į teisėsaugą nesikreipia. Statistiniai duomenys tokiais atvejais neatspindi tikrosios padėties. Apie latentškumo fenomeną lytinių nusikaltimų kontekste žr.: Susan Estrich, *Real Rape* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987).

¹⁸ Straipsnio autorės 2019 m. interviu su Šiauliuose dirbusiu pareigūnu (g. 1953 m.) medžiaga.

¹⁹ Žr. pvz.: Edna Erez, “Domestic Violence and the Criminal Justice System: An Overview“, *Online Journal of Issues in Nursing*, Vol. 7, No. 1, January 31, 2002, Manuscript 3.

²⁰ Ištrauka iš straipsnio autorės 2018 m. interviu su Kaune sovietmečiu dirbusiu milicijos darbuotoju (g. 1957 m.).

Gauta 2019 09 20

Vytauto Didžiojo universitetas,
K. Donelaičio g. 58, Kaunas

Monika Kareniauskaitė

“ACTUALLY, THEY USED TO PAY NO NOTICE OF”:
SOVIET LAW ENFORCEMENT AND GENDER-RELATED VIOLENCE PROBLEM IN HISTORICAL SOURCES

Summary

The source of historical data discussed in the present text – material about sexual violence in Soviet times, collected employing the semi-structured interview method, is much more useful than institutional and archive documents. The survey revealed a certain spread of gender-related violence at an undoubtedly considerable scale in Soviet Lithuania, in addition, it demonstrated that Soviet law enforcement forces not only had not managed to cope with this problem, but even enhanced it by their own indifference and ideological orientation. At the time, when the officers used to seek good performance indicators and realize the communist ideology myth about decreasing number of offences during socialist times, the women were suffering without justice and help.

Logically, in Soviet times, there was no mechanism of psychological help, needed by these people. Nevertheless, according to the officer from Šiauliai who was interviewed, the situation of women used to be a problem more systematic than personal, which did not depend on the goodwill of officers “I would say that it was not our insensitiveness, but such was the system itself. Officers had to behave in such a manner.” The former militia man above from Varniai, who was born in 1966, is stating: “They say that in Soviet times

there was absolute anarchy. Everybody used to do what he/she wanted. The echoes of this Soviet legacy can be felt even today. Those habits have not disappeared.”

Attention should be drawn to the fact that both public in general and Soviet law enforcement bodies felt fear and, therefore, did not help these people; as well as they were indifferent towards people that felt victims to this type violence. In addition, many officers pointed out, that militia in Soviet times was considered a repressive structure, officers induced fear, while law enforcement policy was not trusted by people. All this prevented healthy functioning of society; while lack of trust in justice even more worsened psychological health of people. Those abused women were left alone with their pain and traumas, not being able to hope for help from law enforcement institutions; from society they got indifference at best, while in the worst cases received bad treatment, bullying and condemnation. For these reasons namely, their experience has remained securely locked and hidden so far. Their stories – just one of many examples, revealing how Soviet institutions, instead of being justice enforcement bodies, were pillars for culture of violence.

Valdemaras Klumbys

Nežinoma Salomėjos Nėries autobiografija

Kritinė publikacija

Nors „Salomėjos Nėries gyvenimas yra dokumentuotas geriau negu bet kurios kitos lietuviškos moters (ir geriau nei bet kurio kito rašytojo)“¹, tačiau tai toli gražu nereiškia, kad jos biografijoje viskas žinoma. Priešingai, kartais atrodo, kad laikmečio suformuotas poetės įvaizdis, beveik mitinė jos figūra trukdo pažinti S. Nėrį kaip realų žmogų, istorinę asmenybę. Turbūt niekada tiksliai nesužinosime, kodėl aktyvi ateitininkė netikėtai persiėmė kairiosiomis idėjomis; nesužinosime ir to, koks buvo tikrasis jos požiūris į sovietinę tikrovę, ypač po 1941 m. birželio trėmimų. Turbūt ir ji pati nebūtų galėjusi pateikti vienareikšmiško atsakymo.

Keista, kad nuolatos vis kylant audringoms diskusijoms apie S. Nėries sąsajas su kompartija ir sovietais, naujų faktų apie šią jos gyvenimo pusę lyg ir neieškoma. Gal ir dėsninga, kad tokių diskusijų dalyviams nerūpi nauji duomenys – juk jose dažniausiai neieškoma tiesos, o tik dar kartą išreiškiami jau iš anksto žinoma ir nepajudinama nuomonė.

Kita vertus, net ir daugiau besigilintiems lyg ir užtenka to, ką surinko Viktoras Alekna, kuriam ir reikėtų dėkoti už tokį rašytojos biografijos detalumą². Štai ir Mindaugo Tamošaičio studijoje, iš esmės skirtoje būtent rašytojams trečiafrontininkams, vežusiems „Stalino saulę“ į Lietuvą³, Salomėjos Nėries

biografija pateikiama daugiausia remiantis V. Alekno surinkta medžiaga. Atrodo, lyg būtų susidariusi nuomonė, kad po to, ką atrado S. Nėries gyvenimo metraščio sudarytojas, nieko nauja rasti jau nebeįmanoma. Tačiau didžiąją dalį duomenų šiam veikalui jis surinko dar sovietmečiu. Kažin, ar tuomet jis galėjo laisvai naudotis kad ir tuometinio Partijos istorijos instituto archyvų medžiaga. Vis dėlto būtent tarp archyvų dokumentų ir pavyko aptikti niekur neskelbtą poetės autobiografiją.

Iki šiol buvo žinomos trys po okupacijos rašytos S. Nėries autobiografijos (1940 m. rugsėjo 2 d., 1942 m. liepos 4 d. ir 1942 m. gruodžio 26 d.⁴, visos rusų k.). Čia skelbiama ji saugoma S. Nėries asmens byloje Lietuvos ypatingajame archyve, LKP dokumentų saugykloje. Ji rašyta lietuvių kalba 1940 m. lapkričio 14 d. – praėjus beveik pusmečiui po Lietuvos okupacijos. Šalia originalo byloje pateiktas ir jos vertimas į rusų kalbą⁵. Neaiški jos parašymo priežastis. Galbūt ji buvo reikalinga formuojant LTSR Rašytojų sąjungos organizacinį komitetą, kurio narė buvo S. Nėris.

Autobiografija rašyta poetės ranka ant dviejų popieriaus lapų abiejose pusėse. Pataisymų ir subraukymų nėra, lapų apačia suplyšusi ir užlenkta, nes jie ilgesni nei

standartinis A4 formato lapas. Tačiau tekstas dėl to nenukentėjo ir yra lengvai įskaitomas.

Ši autobiografija atrodo ne tokia formali nei 1942 m. rašytosios ir yra gerokai ilgesnė bei išsamesnė nei anksčiau žinoma 1940 m. autobiografija. Ji panašesnė į priešokupacinio laikotarpio emocingas ir asmeniškias viešumai skirtas autobiografijas. Kaip ir kitose S. Nėries autobiografijose, taip ir šioje pasitaiko netikslumų (net tėvo mirties data neteisinga). Kartu čia esama ir akivaizdžių pastangų pabrėžti (ir galbūt pervertinti) savo sąsajas su kompartija tarpukariu, tuomet patirtus persekiojimus. Todėl joje pateiktą informaciją reikėtų vertinti atsargiai.

Pavyzdžiui, menkai tikėtina, jog tėvas prieš mirtį būtų pritaręs jos posūkiui į kairę propagandiniais žodžiais „pasukai tikruoju keliu“. Sprendžiant net iš sovietmečiu surinktų bei paskelbtų atsiminimų, poetės tėvas turėjo didelių ambicijų tapti stambiu ūkininku, valdyti pirmaujantį ūkį. Būtent dėl tokių „buožiškų“ ambicijų jis ir nemėgo bendrauti su turtingesniais giminėmis, o ne dėl to, esą buvęs „klasiškai susipratęs“, kaip poetė pabrėžia skelbiamame tekste. Tėvo paveikslas tekste apskritai atrodo gerokai pagražintas. Tai turbūt liudija glaudų poetės ir tėvo ryšį, kuris išryškėja ir įvairiuose atsiminimuose apie ją.

Trūksta duomenų apie S. Nėrį užgriuvusius šmeižtus ir plūdumus po jos posūkiu į kairę, kuriuos ji po okupacijos nuolat akcentavo, ne kartą juos minėdama ir skelbiamoje autobiografijoje. Žinant ypatingą poetės jautrumą, plūdumu ji galėjo laikyti ir aštresnę jos kūrybos kritiką, kurios susilaukė meniškai silpnesnis poezijos rinkinys „Per lūžtantį ledą“ (1935). Tačiau recenzijose tiesioginių šmeižtų ar plūdimų nebūta, bent jau tose, kurios pateiktos poetės biobibliografijoje. Gali būti, jog poetę žeidė spaudos nepasiekę gandai ir apkalbos. O dar didesnė tikimybė, jog atmintyje sutirštinant buvusius

persekiojimus bei nuoskaudas buvo lengviau įtikinti save pasirinkto kelio teisingumu. Tiesa, kažin, ar autobiografijos rašymo metu S. Nėris jautė poreikį pateisinti savo pritarimą okupacijai: minima galbūt jos pačios stebėta buvusių SSRS kritikų nuostaba, kad bolševikai jų „neprarijo“ ir netgi leidžia pasirinkti darbo vietą, liudija ją manant, kad įsigalėjo teisingesnė, nei buvusi, santvarka.

Lyginant šią autobiografiją su poetės dienoraščiu, pastebimi abiejuose tekstuose naudojami tapatūs įvaizdžiai. Dienoraštyje jie taikyti būtent jausminiams išgyvenimams, tačiau autobiografijoje politizuoti (pvz., gėdos stulpo įvaizdis). Tai turbūt tik dar kartą patvirtina, jog S. Nėries santykis su ideologija ir politika buvo emocinis. Atsižvelgiant į poetės emocinį santykį su okupacija ir naujuoju režimu galima suprasti, kodėl ji elgėsi vienaip ar kitaip.

Publikavimo ir komentavimo principai: autobiografijos tekstas pateikiamas nepažeistas ir netaisytas. Visi rengėjo papildymai (daugiausia – santrumpų iššifravimai) bei puslapio pabaigą žymintys skaičiai, nurodantys puslapio numerį byloje, pateikiami laužtiniuose skliaustuose.

Komentaruose pateikiamas kontekstas, kuris leistų kritiškai įvertinti S. Nėries pateiktas žinias, jas papildytų, pakoreguotų ar paneigtų. Siekta kuo daugiau informacijos pateikti citatomis iš įvairių šaltinių, jų trūkstant pateikiami parengėjo komentarai.

SALOMĖJOS NĖRIES AUTOBIOGRAFIJA

Esu gimusi pasiturinčio Suvalkijos valstiečio šeimoje, – žemės buvo 40 su viršum ha. Bet buožės tipo bruožų mano tėvas neturėjo, nemėgo ir vengė net bičiuliautis su giminėmis, tikrais buožem, šlykštėdamasis jų tipingais buožių bruožais. Iš pat mažų dienų teko

svyruoti tarp religingos motinos ir bedievio tėvo: ir vienas, ir antras stengėsi savo įtakon patraukti vaikų.⁶

Įstojusi gimnazijon, iš karto pataikiau, kaip žuvis į vandenį „Ateitininkų“ organizacijon, priešingos organizacijos toj mokykloj tada nebuvo.⁷ O šioji organizacija, stipriai remiama kunigijos, buvo galinga ir siurbte siurbė į save jaunuolius. Čia vėl prisimenu tėvą, kuris buvo nepatenkintas mano įstojimu į „davatkas“, ir vėliau, kai buvau plūstama, niekinama, išbraukiama iš kultūrinio gyvenimo, tėvo žodžius mirštant 1935 m.⁸ man pasakytus: „Gerai, kad suprat tai ir pasukai tikruoju keliu, nors jis tau bus nelengvas, – bet nepaisyk atgyvenusių kvailių.“⁹ Ir stojant į Universitetą, buvau apsupta reakcingiausios aplinkos ir stipriai laikoma, kaip vykusiai pasireiškęs talentas. Vis labiau ir labiau ėmiau pastebėti, kaip giliai man skiepyta [religija], buvo vien biznio, žmonių pajungimo tamsai priemonė. [7]

Didžiųjų išradėjų, menininkų biografijos ir darbai, net Dantės „Dieviškoji komedija“, manyje kėlė skepticizmą religijai ir sakyte sakė, kad melas yra pagrinde to, ką aš laikiau šventu dalyku. Savanarola pasidaryti negalėjau, nes gyvenau XX amžiuje. Nesu visuomenės veikėjo tipas, bet ir tai buvo pastebėta mano poezijoj per didelis pažangumas ir, kai buvo man proga, dar gi su rekomendacijom, užimti laisvą mokytojos vietą vienoj katalikiškoj mokykloj Kaune, šis buvo svarbiausias argumentas tai vietai negauti.¹⁰ Tylus gyvenimas provincijoj man davė progos daug galvoti ir tolti, tolti nuo savo buvusių draugų. Man buvo sunku. Norėjos pasisakyti. Bet kam? Nė vieno pažangaus žmogaus nebuvo greta.¹¹ Atsimenu, buvau kviečiama bendradarbiauti naujai leidžiamo katal[ikiško] žurnalo skiltyse. Pirmam numery norėjo įdėti mano eilėraščius pirmoj vietoj, bet jų negavo, tiek buvau skeptiškai nusiteikusi.¹² Ir pasirodė „Trečias

Frontas“. Aš buvau sukrėsta ir pradžiuginta.¹³ Galvotrūkščiais puoliauši čia pasakyti savo žodį, nors ir nevykusiai.¹⁴ Ir pats tas žurnalas nebuvo kaip reikiant iškepęs.¹⁵ Nežiūrint to gavau laiškų iš pažangių žmonių, reiškiančių džiaugsmą, kad „tokia stipri pajėga liaudies eilėse“.¹⁶ Daugiau gaudavau piktų, priekaištingų laiškų iš buvusių draugų, kalbinančių dar apsigalvoti.¹⁷ [7vs]

Kokių šlykštynių buvo apie mane skleidžiama, kalbama sąryšy su „Trečio Fronto“ kolego[m?].¹⁸ Aš ir šiandien negaliu ramiai apie tai prisiminti, vaizduojuos save – kaip nuogą prie gėdos stulpo plakamą.¹⁹ Ir man sunku buvo dovanoti kolegoms rašytojams, pas kuriuos aš atėjau tada švariausiai jausmais, kaip žmogus, pasukęs savo kelią nauja kryptim, norįs aukoti savo jėgas pavergtajai, kenčiančiajai darbo klasei, – nė vienas jų nepakėlė balso, nepasakė ne vieno žodžio man puolamai apginti, išskyrus gal K. Korsaką, rašiusį mano pasukimo kairėn progą.²⁰

Moraliai spaudžiama ir persekiojama, buvau priversta pasitraukti iš mokytojos pareigų.²¹ Apsigyvenau Kaune. Pora susitikimų su naujais Kom[unistų] partijos žmonėmis²² padėjo man orientuotis; pamačiau, kokiose baisiose sąlygose dirba pasiryžimo, kovos žmonės. Aš taip nesugebėsiu, aš labai bijau kalėjimo ir k[itko]. Bet grįžti į reakcinę seną aplinką, kur daug kas manęs laukia, niekada nebegrišiu.²³ Pradėjau dalyvauti Mopro rateliuose,²⁴ – gyvenimas prieky turiningas, naujas, – kelias į jį erškėčiuotas. Susikūrus nelegaliam darbininkų kultūros klubui,²⁵ buvau pradėjusi ten dirbti kaip mokytoja, bet po keletos dienų tas klubas buvo policijos išdraskytas. Suimta žmonių. Tardymas.²⁶ Vis labiau susipažinau ir persiėmiau Markso mokslu, skaičiau Lenino [veikalus] apie meną, apie religiją ir k[ita].²⁷ Pastaruoju metu Stalino „Leninizmo klausimą“ k[omunistų] b[olševikų] partijos istoriją ir k[ita]. [8]

Sunku buvo rašyti, nedalyvaujant periodikoj. 1935 m. pasirodžius mano eilėraščiams „Per lūžtantį ledą“, buvau pilte užpilta plūdimo šiukšlėmis, bjauriausiai žodžiais tepė mane tie juodžiausios reakcijos žmonės, kruvinai nekentę bolševizmo,²⁸ kurie šiandie patys tur būt neatsistebi, kad bolševikai jų ne tik neprarijo, bet duoda laisvai pasirinkti vietą: jei nepatinka provincijoje, prašom grįžti į Kauną... Prisimena dar vienas charakteringas ta proga vieno kritikuotojo posakis: „Subyrėjus „Trečiam Frontui“, štai liko viena

gailėstingoji sesutė, ištikima jo idėjom.“ Tai buvo pasakyta su pikta ironija, pasirodžius knygai „Per lūžtantį ledą“.²⁹ Po 1940 m. birželio 15 d. nedelsdama padaviau pareiškimą atleisti mane iš mokytojos pareigų, nes esu rašytoja ir noriu vien savo darbu gyventi – rašyti liaudžiai, kuriai niekad nebuvau svetima.

S. Nėris

Palemonas,
1940.XI.14 [8vs]

Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 5, b. 838, l. 7–8.

Nuorodos

¹ S. Daugirdaitė, „Salomėja Nėris, įžymiausia lietuvi“, *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 243.

² Žr. V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*. Kn. 1–2, Vilnius, 1995–1997.

³ M. Tamošaitis, *Didysis apakimas: Lietuvos rašytojų kairėjimas 4-ajame dešimtmetyje. Monografija*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, 223 p.

⁴ S. Nėris, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Vaga, 1984, p. 433–436.

⁵ Šioje byloje yra ir tą pačią dieną rašytojos užpildytas „Asmens lapelis kadrans registruoti“ (l. 4–6) bei dar viena nedatuota trumputė lietuviška rankraštinė autobiografija (l. 11).

⁶ Prisiminimuose nuomonės šiuo klausimu skiriasi. Emilija Adomaitytė – Kiaunienė: „Abu Bačinskių tėvai, ypač motina, buvo religingi.“ (*Literatūra ir kalba, t. 4: Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 40). Antanas Pavalkis: „...[m]otina buvo labai religinga, o tėvas netikintis.“ (Ten pat, p. 45). Tėvo brolis Kazimieras Bačinskas: „Simono žmona buvo karšta katalikė. Jis taip pat atlikinėdavo religines apeigas.“ (Ten pat, p. 11).

⁷ S. Nėris Vilkaviškio gimnazijoje mokėsi nuo 1919 m. rudens, tų metų spalio 19 d. įstojo į besikuriančią „Ateitininkų“ kuopą. Tačiau 1919 m. pabaigoje jos klasės draugas Pijus Glaveckas (vėliau – Glovackis) suorganizavo aušrininkų būrelį, o 1920 m. susikūrė ir kairiuosius moksleivius jungusi bešalių (bendrinių) kuopelė. Tais metais P. Glaveckas suorganizavo ir slaptą komjaunimo kuopelę (V. Alekna,

Salomėja, Vilnius: Mūsų knyga, 2006, p. 51, 58–59). Viktoras Alekna teigia, kad kai 1922 m. jos nariai buvo suimti, S. Nėris, susiradusi raudonų gėlių, nuėjusi iš tolo mojavo jomis daboklėje sėdintiems draugams (ten pat, p. 33). Tačiau E. Adomaitytės atsiminimuose, kurių nuorodą jis pateikia, toks faktas neminimas (*Literatūra ir kalba, t. 4, p. 38–41*).

⁸ Simonas Bačinskas mirė 1933 m. spalio 2 d. Rankraštyje datos skaitmuo 5 neaiškus, tačiau ryškiai skiriasi nuo šalimais parašyto trejeto. Mašiništiname autobiografijos vertime į rusų kalbą irgi yra 1935 m. data, žr. LYA, f. 1771, ap. 5, b. 838, l. 9.

⁹ Kai kaimynas Jurgis Rucevičius paklausė S. Nėries tėvo nuomonės apie jos pasukimą į kairę, šis tik numojo ranka: „Kaip nori, taip tegul daro... O ką – manai, kad komunistai blogi žmonės?“ (*Literatūra ir kalba, t. 4, p. 32*).

¹⁰ Kostas Korsakas prisiminė, kad dėl poetės santykių su Juozu Eretu, kurie tęsėsi ir po jo vedybų su kita moterimi, „Nėris buvo ištremta į Lazdijus – tuo pasirūpino Vailokaičių šeima“ (V. Žukas, *Kostas Korsakas: Prisiminimai*, Vilnius: Ogamas, 2005, p. 92). Tai patvirtinančių duomenų bei informacijos apie galimybę baigus studijas 1928 m. įsidarbinti Kaune nėra. Į Lazdijus ji važiavo pakviesta gimnazijos direktoriaus kun. Juozo Starkaus, buvusio jos mokytojo Vilkaviškyje. Gali būti, kad ir K. Korsakas prisiminė tuomet plitusių gandus. J. Keliuotis nesėkmingai bandė surasti Nėriai darbo vietą Kaune 1930 m. (V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 1, p. 389–394). Galbūt darbo paieškos 1928 ir 1930 metais atmintyje susiplakė.

¹¹ Kairuoliškai nusiteikusi buvo bene artimiausia S. Nėries draugė nuo studijų laikų Eglė Vilčinskaitė,

su kuria poetė intensyviai susirašinėjo ir dirbdama Lazdijuose. Ladas Serbenta teigia, jog ideologinis poetės persilaužimas prasidėjo dar 1929 m. vasarą, kai viešėdama Vienoje ji daug bendravo ir ginčijosi pasaulėžiūros klausimais su juo ir Broniumi Zubricku – kairiųjų pažūrų studentais aušrininkais (*Literatūra ir kalba*, t. 4, p. 107–108), tai yra, dar prieš pasirodant „Trečiam frontui“ 1930 m. sausį.

¹² „Tiek norėjau „Naujam Romuvai“ paprašyti eilėraščių, bet taip staigiai dingot, kad nieko tikro nebuvo galima susitarti. Čia dar kartą pakartojau savo kvietimą bendradarbiauti „N. R.“ Tai bus inteligentams skiriamas iliustruotas savaitinis žurnalas. Siųskite poezijos, beletristikos, vertimų, o ypač poezijos. Mokėsime honorarus. Pirmas numeris išeina gruodžio 18 d. Jei tučtuojau, tai ir į pirmą, kur bus moterų rašytojų fotografija.“ (Juozo Keliučio 1930 m. gruodžio 9 d. atvirukas S. Nėriai, V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 1, p. 399). Į šį prašymą poetė neatsiliepė, tačiau tuo pat metu ir toliau bendradarbiavo katalikiškoje spaudoje („Ateityje“, „Naujojoje vaidilutėje“, „Šaltinyje“).

¹³ „Man tai patinka tas gyvas, energingas [„Trečio fronto“] žodis – laisvas pavasario vėjas! Ir mane jis veikia savotiškai: kaip stiprūs vaistai ant žaizdos užpilti. Juk aš gyvenu tuo pat ir seniai jums pritariu. Ir seniai nekenčiu to bedvasio, supelijusio miesčio niškumo. O tačiau... aplinkuma, kurion jaugau, – klampynė, iš kurios išsivaduoti ne taip jau lengva.“ (S. Nėries laiškas K. Borutai 1931 m. vasario 22 d., S. Nėris, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Vaga, 1984, p. 374). „Didelį įspūdį į mane padarė visi „Tr[ėčio] fr[onto]“ nr., ir visus perdėm perskaičiau. Tai elektros srovė, stipri ir gaivinanti, nors dar nedidelė, palyginus su didžiule, negyva mase, į kurią ji veikia. Ir tikrai „kožnas žodis“ pataiko į tikslą, vieniems baimės, kitiems vilties ir gyvybės teikdamas.“ (S. Nėries laiškas A. Venclovai 1931 m. kovo 14 d., S. Nėris, *Raštai*, t. 3, p. 375). (*Čia ir toliau citatų kalba netaisyta – red. past.*).

¹⁴ Jos pareiškimas ir trys eilėraščiai paskelbti 1931 m. gegužės 18–20 d. pasirodžiusiame leidinyje „Trečias frontas“, Nr. 5, p. 6–7.

¹⁵ Galbūt turima omeny kritika, kurios susilaukė „Trečias frontas“ iš Lietuvos komunistų partijos. Maskvoje 1931 m. pradėtas leisti literatūrai ir „kultūrinei revoliucijai“ skirtas žurnalas „Priekalas“ iš dalies buvo atsakas į „Trečių frontą“. Visuose tų metų numeriuose skelbta net ne po vieną straipsnį, skirtą „Trečiam frontui“, ir visuose juose šis žurnalas ne-

gailėstingai kritikuotas. „Kairieji trečiafrontininkai ir pavojingesni už dešiniuosius kulturininkus, su kuriais jie visiškai susilieja“ („Darbą pradendant“, *Priekalas*, 1931, nr. 1–2, p. 1). „Kas ištikrųjų nori eiti kovojančio proletariato keliu, turi ne tik nutraukti bent kokius rišius su fašistais ir su „Tr[ėčiu] frontu“, „Kultura“ ir visais socialfašistiniais ir fašistiniais žurnalais ir laikraščiais, bet taip pat turi stot su jais i kuogriežčiausią kovą, iškritikuot visą pardavikišką jų darbą ir veidmainiavimą. Trečiafrontininkų „kairioji“ frazė ir daug pavojingesnė, negu „Kulturos“ ir „Socialdemokrato“ dešinieji darbai, nes pirmoji gali suvadžiot ne vieną kairėjantį darbininką, valstietį ir moksleivį.“ (V. Kapsukas, „Trečio fronto tikrasis veidas“, *Priekalas*, 1931, Nr. 3–4, p. 97). „Priekale“ pagrįsta ir negailėstingos kritikos būtinybė: „Mes įsitikinę, kad tik tuomet geresniųjų trečiafrontininkų dalis sugebės apsisvalit nuo ivairaus svetimo darbininkų klesai elemento ir atsistot tikrais marksistiniais pamatais, darbininkų klesos kovos pamatais, jei be pasigailėjimo bus kritikuojami visi jų trukumai ir idos. Mes manome, kad ir mūsų griežta trečiafrontininkų kritika, iš esmės visiškai teisinga, prisidės prie geresniosios trečiafrontininkų dalies pasukimo kairėn. Žiūrėsime tolimesnių jų žingsnių.“ (V. Kapsukas, „Dar apie trečiafrontininkus“, *Priekalas*, 1931, Nr. 5, p. 178–179). Nesulaukus pakankamos trečiafrontininkų savikritikos, tonas dar labiau sugriežtėjo: „Mes negalime laikyti jų ne tik proletariniais rašytojais, bet dargi revoliuciniais rašytojais ir musu pakeleiviais. Pirmiausia, jie ikišiol visiškai neiškritikavo savo iš esmės kontrrevoliucinės, antiproletarinės ideologijos, pasireiškusių pirmuose „Trečio fronto“ numeriuose. [...] su darbininkų klesa ir jos ideologija ir revoliucine kova ir geresnioji trečiafrontininkų dalis toli gražu da nesusirišo, ir reikia tiesiai pasakit, neko bendra neturi.“ (V. Kapsukas, „Trečiafrontiniku žingsnis atgal, o ne pirmyn“, *Priekalas*, 1931, Nr. 6, p. 229).

¹⁶ „Socialistinė Latvijos lietuvių darbo jaunuo-
menė, draugiško solidarumo vedama, džiaugiasi, galėdama Tave sveikinti kaip naują internacionalinio kovos kolektyvo narę ir draugę, nuo šiol savo individualines dvasios ir intelekto jėgas įjungusią žmoniją laisvinančio socialistinio darbo naudai.“ (Darbo jaunuo-
menės draugijos Rygos lietuvių skyriaus sveikinimas S. Nėriai (1931 m. birželis), *Literatūra ir kalba*, t. 4, p. 343); „Geraį padarėi, Salemut, kad meteį garbinti senus dievaičius, stabus ir pažinai realų gyvenimą. Tamstą gerbiąs nepaįžįstamas pilietis“ (neįzinomo adresanto 1931 m. birželio

5 d. atvirukas S. Nėriai), V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 1, p. 460); „Aš dar kartą sveikinu Tave, kaip didžiulio žmonijos išsilaisvinimo sankovotoją.“ (iš L. Serbentos 1931 m. lapkričio 4 d. laiško S. Nėriai, V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 2, p. 28).

¹⁷ V. Alekna teigia, jog S. Nėries archyve smerkiančių laiškų nerasta: „Gal ji pati juos sunaikino. Greičiausiai jų ir nebuvo.“ (V. Alekna, *Salomėja*, p. 229). 1931 m. birželio 3 d. laiške A. Venclovai poetė rašė apie „buvusių draugų“ pasiūlymus: „Savo laiškuos jie leidžia sau net tokia nesąmonė, siūlydami visokius pragyvenimo šaltinius ir darbus Kaune, kad tik grįžčiau.“ (S. Nėris, *Raštai*, t. 3, p. 384). Turbūt turėjo omeny J. Keliuočio laiškus apie galimybes užsidirbti iš vertimų, kuriuos spausdintų Šv. Kazimiero draugija (V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 1, p. 461).

¹⁸ „Ant mano stalo gulėjo, berods, provincijos laikraštis, kuriame kažkoks rašeiva, prisidengęs slapyvardžiu, eilėraštyje mudviejų pažintį vaizdavo ciniškai ir iškraipytai.“ (A. Venclova, *Jaunystės atradimas*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 606). „Žinoma, kam gali būti malonu su žmogumi, kuris yra „nusikaltęs“, kurio „griekai“ iškeliama spaudoje ir laišškai guli kriminalkoj. [...] Įpratau girdėti teisingų ir neteisingų kalbų. Truputį keista, kuomet geri pažįstami, ponai ir ponios, eidami pro šalį, nususuka, nepasisveikina, ir dar rimti, išsiauklėję žmonės.“ (S. Nėries laiškas P. Orintaitei 1931 m. gruodžio 9 d.; S. Nėris, *Raštai*, t. 3, p. 386).

¹⁹ 1935 m. spalio 5 d. dienoraštyje prisimindama „rudeninę meilę“ S. Nėris rašė: „Tegu visi mato, tegu visi žino. Tegu man spjaudo, tegu mane degina... Aš pati atsistojau prie gėdos stulpo... — kas be nuodėmės — tegu akmenį į mane meta. Kam nuodėmė svetima, kieno lūpos nesuteptos aistros [...]“ (*Raštai*, t. 3, p. 311).

²⁰ J. Radžvilas [K. Korsakas], „Pasukimas kairėn“, *Kultūra*, 1931, Nr. 6–7, p. 362–374.

²¹ „Būkit geri, nedėkit jokios pastabos nei paaiškinimo dėl mano įstojimo į „Tr[ečią] fr[ontą]“. Tas vėliau bus galima, kai būsiu laisva. Dabar gi man grėstų dideli nemalonumai ir tikriausiai negalėčiau ligi metų pabaigos šioj įstaigoj pasilikti (beliko tik pora mėnesių), tai būtų labai negeistina.“ (S. Nėries laiškas „Trečio fronto“ kolektyvui 1931 m. balandžio 20 d., *Raštai*, t. 3, p. 378). S. Nėries pareiškimas, prašantis ją atleisti iš mokytojos pareigų, datuotas 1931 m. gegužės 28 d., „Trečio fronto“ 5ąjį numerį su savo kūryba ji gavo gegužės 24 d. (S. Nėries laiškas

A. Venclovai 1931 m. gegužės 24 d., *Raštai*, t. 3, p. 383). Išlikusiuose laiškuose ji jokios prievartos nemini: „Iš gimnazijos jau atsisakiau, ir nuo liepos m[ėnesio] lieku „bedarbė“.“ (S. Nėries laiškas A. Venclovai 1931 m. gegužės 30 d., *Raštai*, t. 3, p. 383). Bendradarbė J. Ičkauskaitė – Vosylienė teigė: „Dėl posūkiu kairėn Salomėja tarnybinių nemalonumų neturėjo. Tačiau pati jautė, kad šitas jos žygis yra nesuderinamas su mokytojos darbu „Žiburio“ gimnazijoje, todėl parašė prašymą atleisti iš pareigų.“ (*Literatūra ir kalba*, t. 4, p. 104–105).

²² Atsiminimuose minimi S. Nėries prašymai supažindinti ją su pagrindinės kompartijos vadovais. 1931 m. Kaune ji buvo suvesta su LKP CK sekretoriumi Kaziu Sprindžiu (V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, p. 11), kartu su kitais trečiafrontininkais porą kartų susitiko su Lietuvos komjaunimo CK sekretoriumi ir LKP CK nariu Aleksandu Gudaičiu – Guzevičiumi (A. Gudaitis – Guzevičius, „Liepsningoji siela“, *Literatūra ir kalba*, t. 4, p. 237–238). 1935 m. ji susitiko su LKP instruktoriumi Alfonsu Gailevičiumi (V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 2, p. 118). Susilpnėjus ryšiams su trečiafrontininkais 1931 m. pabaigoje, susipažino ir pradėjo artimiau bendrauti su kai kuriais pagrindininkais (Ona Šimaite, Juozu Banaičiu ir kt. (Ten pat, p. 59). Agento Kiburiškio pranešimuose S. Nėries sekimo byloje teigiama, kad 1934 m. ji dalyvavo rašytojų komunistų kuopelės susitikimuose kartu su Petru Juodeliu, Juozu Banaičiu, Juozu Jurginiu ir kt. (žr. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 357, l. 13, 15).

²³ „Savo poezijos nebesiūsiu jokiam laikraščiu, nes tuomi prieštarauju pati sau. Seniai nujaučiau šitą persilaužimo momentą ir dabar žinau, kad toliau taip rašyti nebegaliu. Kaip rašysiu ir kaip man seksis, nežinau. Bet tai, ką parašiau, yra lavonai ir griuvėsiai, ir virš jų mano išsivadavęs aš...“ (S. Nėries laiškas K. Borutai 1931 m. vasario 22 d., *Raštai*, t. 3, p. 374). „Nuo šio laiko sąmoningai stoju prieš darbo klasės išnaudotojus ir savo darbą stengsiuosi sujungti su išnaudojamųjų masių veikimu, kad mano ateities poezija būtų jų kovos įrankiu ir reikštų jų norus ir kovos tikslus.“ ([S. Nėries pareiškimas], *Trečias frontas*, 1931, Nr. 5, p. 6). Tačiau netekusi pastovių pajamų 1931–1934 m. gyveno daugiausia iš atsitiktinio literatūrinio darbo, mokymo, vertimų (taip pat ir religinių kūrinių), kuriuos leido ir katalikiškos leidyklos, pvz., Šv. Kazimiero leidykla. Vėliau ir savo kūrybą skelbė įvairių politinių nuostatų leidiniuose.

²⁴ „Bačinskaitė, sako, beveik nieko daugiau ir nedirba, kaip tiktai renka aukas ir dirba studentų komunistų biure. [...] Į dieną, sako, surenka aukų iki 100–150 litų, nes turi labai daug pažįstamų simpatikų ir šiaip kairių pažiūrų žmonių, kurie nedrįsta atsakyti ir duoda, kiek turi, nes, sako, ji tuojau pradeda konfuzuoti ir gėdinti, kuris nenori aukoti.“ (Ištrauka iš Šiaulių apyg. biuletenio Nr. 101 (1934 m. gegužės 26 d.), LCVA, f. 438, ap. 1, b. 357, l. 11). Juozas Banaitis patvirtina tokius Lietuvos saugumo agento duomenis: 1933 m. „Salomėja pradėjo rinkti aukas politiniams kaliniams. Jas rinko, kiek man žinoma, daugiausia pažangiųjų Kauno profesorių tarpe. 1933 metų rudenį ar 1934 metais ji jau buvo „Raudonosios pagalbos“ [MOPR] kuopelės narys. Šioje kuopelėje nelegalų darbą ji dirbo ramiai, sąžiningai. Salomėja platino moprinę ir komunistinę literatūrą, reguliariai dalyvaudavo kuopelės posėdžiuose.“ (J. Banaitis, „Pėdos gyvenime“, *Literatūra ir menas*, 1954 m. lapkričio 13 d.). Sprendžiant iš kitos abiejuose liudijimuose pateiktos informacijos tikslumo, abu šaltiniai nelabai patikimi, pervertinantys S. Nėries indėlį, tačiau atrodo, kad priežasčių abejoti bendradarbiavimo faktu nėra.

²⁵ Turbūt turimas omeny darbininkų klubas „Viltis“, kuris buvo uždarytas 1931 m. lapkričio viduryje. Tačiau jis buvo legalus.

²⁶ Duomenys apie S. Nėries dalyvavimą „Vilties“ veikloje labai fragmentiški ir prieštaringi. V. Alekna teigia, jog S. Nėris klube nesilankė (V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 2, p. 26). Poetė tardoma nebuvo, tardyti ir

suimti „Vilties“ klubo vadovai, tarp kurių būta ir trečiafrontininkų. Į saugumą pateko S. Nėries Valiui Drazdauskui rašyti laišakai (V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 2, p. 30–31).

²⁷ „Pas trečiafrontininką Drazdauską per kratą jo bute [...] [r]astas didelis kiekis įvairių laiškų. Įdomu pažymėti, kad viename laiške Salomėja Neris sakosi jau išstudijavusi Lenino raštus...“ („Kratos pas trečiafrontininkus ir „Vilties“ draugijos klube“, *Lietuvos aidas*, 1931 m. lapkričio 27 d.). Julija Paltarokaitė – Šalkauskienė taip prisiminė vieną susitikimą su poete: „[...] ją sutikau, rodos, 1931 m. rudenio. [...] ...paklausiau, ką veikianti Kaune. „Studijuojau...“ – atsakė ji. „Kaip studijuoji? Ką?“ – nustebusi klausiau. – „Markso „Kapitalą“ studijuojau...“, – atsakė ji šaltai.“ (V. Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 2, p. 32–33).

²⁸ Anot Alpo Liepsnonio, 1940 m. rugsėjį S. Nėris jam sakiusi: „Gera dabar kurti, kai aplinkuma žmogų gaivina kaip šviežias vanduo žuvį [...]. Viešpataujant fašizmui, tokių sąlygų nebuvo. Kas norėjo, tas šmeižė mane. Šmeižė S. Vykintas, šmeižė kiti. Pavyzdžiui, mane ciniškai užsipuldavo V. Bičiūnas, nors pats yra amoralus žmogus.“ (A. Liepsnonis, „Keletas faktų apie S. Nėrį“, *Literatūra ir kalba*, t. 4, p. 242).

²⁹ „Trečiojo fronto seniai nebėra, patys jo vadai iš pagrindų pasikeitė, o tačiau Salomėja Neris vis tebeskelbia trečiafrontiškas idėjas“ (J. Vikis, „Perlūžtantį ledą“ [recenzija], *Vairas*, 1935, Nr. 5, p. 118).

Lietuvos laisvės armija Dzūkijoje (1942–1945)

*Būkite tikri – vėl atsiras daug ir didelių vadų,
Kai ateis laikas kovos vaisiais naudotis,
Kol kas mums tik skirta tuos vaisius pelnyti.*

Kazys Veverskis-Senis

Dažnai per televiziją girdime ir spaudoje bei internete skaitome, kad 1944 metų rudenį, sovietų okupantams pradėjus vyrų mobilizaciją į Raudonąją armiją, Lietuvoje pasirodė pirmieji laisvės kovotojai (partizanai). Tai neatitinka tiesos, nes pirmieji partizanų būriai kūrėsi dar 1940–1944 m. iš Lietuvių aktyvistų fronto, Lietuvos laisvės armijos ir kitų pogrindžio organizacijų.

Lietuvoje veikė nemažai nacionalinio pasipriešinimo organizacijų ir jų pagrindinis tikslas buvo atgauti 1940 m. prarastą nepriklausomybę. Svarbiausios iš jų: Lietuvių aktyvistų frontas (toliau – LAF) 1941 m. birželio sukilimo organizatorius, Lietuvos laisvės armija (toliau – LLA), įkurta 1941 m. gruodžio 13 d., Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (toliau – LLKS), įkurta 1940 m. gruodžio 26 d., Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga (toliau – LLGS), įkurta 1942 m. vasario 16 d., Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK), įkurtas 1943 m. lapkričio 25 d., Bendrasis demokratinio pasipriešinimo sąjūdis (toliau – BDPS), įkurtas 1946 m. birželio 6 d., Vyriausiasis Lietuvos atstatymo komitetas (toliau – VLAK), įkurtas 1946 m. birželio 10 d., Lietuvos laisvės kovos sąjūdis

(toliau – LLKS), įkurtas visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavime 1949 metų vasario 2–22 dienomis.

LLKS – autoritetingiausia nacionalinio pasipriešinimo organizacija. Okupacijos ir partizaninio karo sąlygomis LLKS Taryba buvo aukščiausiasis tautos politinis organas, vadovavaujantis politinei ir karinei tautos išsivadavimo kovai, o Tarybos prezidiumo pirmininkas ėjo Respublikos Prezidento pareigas.

Nacių okupacijos metais pogrindyje veikusios rezistencijos organizacijos rinkosi pasyvaus pasipriešinimo taktiką. Antrojo pasaulinio karo pradžioje tikėtasi, kad didžiausias mūsų tautos priešas bolševizmas bus sutriuškintas, todėl trukdyti naciams lyg ir nederėtų. Tačiau rezistentams rūpėjo padėti tautiečiams susiorientuoti nacių politikoje, netikėti jų propaganda, vengti karinio bendradarbiavimo, Reicho darbo tarnybos, stengtis kuo mažesniais nuostoliais sulaukti karo pabaigos, tikintis, kad Vakarai laikysis 1941 m. rugpjūčio 14 d. Atlanto chartijoje paskelbtų tautų laisvo apsisprendimo teisių. Beje, Atlanto chartiją 1942 m. sausio 1 d. pasirašė ir Sovietų

Sąjunga. Deja, didžiojoje politikoje Vakarai nesilaikė savo pažadų ir okupuotas valstybes paliko likimo valiai.

LIETUVOS LAISVĖS ARMIJOS ĮKŪRIMAS

Tarp pasipriešinimo organizacijų svarbus vaidmuo teko LLA – būtent ji tapo ginkluoto partizaninio pasipriešinimo raudonesiems okupantams organizatore. LLA buvo įkurta kaip slapta karinė organizacija kovai prieš nacių okupaciją. Jos steigėjas buvo Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentas lt. Kazys Veverskis. Jis, remdamasis LAF programa, sukūrė LLA programą, kuri buvo lakoniška, paprasta, aiški ir priimtina kiekvienam doram lietuviui. Be Kazio Veverskio, kuriant šią organizaciją dalyvavo ir Pranas Veverskis, leitenantai Lionginas Švalkus, Pranas Gailiūnas, Edvardas Jaloveckas, Adolfas Eidimtas, Domas Matutis ir Jonas Žukas. Vėliau į LLA gretas įsitraukė generolas Motiejus Pečiulionis-Miškinis, kpt. Juozas Čeponis-Tauragis, Petras Bartkus-Žadgaila, kpt. Albinas Karalius-Varenis, inžinierius B. Snarskis-Šnairys, kpt. Juozas Kasperavičius-Visvydas, kpt. Juozas Krikštaponis, Vytautas Šniuolis-Svajūnas, kpt. Afanasijus Kazanas ir jo sūnus lt. Mykolas Kazanas-Mutka, lt. Adolfas Kubilius, Vladas Montvydas-Žemaitis, viršila Jonas Misiūnas-Žalias Velnias, mokytojas Juozas Šibaila-Merainis, mjr. Bernardas Kaletka-Senis, lt. Danielius Vaitelis-Briedis, kpt. Jonas Žemaitis-Vytautas, Leonas Vilutis-Arūnas, mjr. Jonas Semaška-Liepa, plk. Pranas Budraitis ir kt.

LLA branduolį, štabus sudarė ir jiems vadovavo Lietuvos kariuomenės karininkai, kurie jautė nuoskaudą ir iš dalies kaltę dėl to, kad 1940 m. nebuvo pasipriešinta, ir ne-

benorėjo klausytis baikščių ir svyruojančių politikų įsakymų. Tarp patriotų, ypač tarp jaunesnių karininkų ir puskarininkų, LLA buvo labai populiari. Jos kūrėjai atmetė bet kokią bendradarbiavimą su naciais, jie netikėjo, kad vokiečiai padės Lietuvai atgauti nepriklausomybę. LLA vadai orientavosi į Vakarų valstybes tikėdamiesi, kad anglai ir amerikiečiai karui baigiantis sudarys koaliciją su vokiečiais ir sunaikins Sovietų Sąjungą. Viso to rezultatas – Lietuva turėtų atgauti nepriklausomybę. Susiklosčius palankioms aplinkybėms, LLA rengėsi ginklu išsikovoti laisvę. Patekti į jos gretas padėdavo asmeninės pažintys. Kiekvienas naujas narys į organizaciją įtraukdavo 2–3 patikimus žmones. LLA gretos sparčiai augo. 1944 metų viduryje organizacijoje buvo apie 10 000 narių. LLA konspiraciją užtikrino trejukių sistema. Visoje Lietuvoje LLA veikė pagal vieną struktūrinę schemą, kurią sudarant buvo naudotasi Lietuvos kariuomenės partitimi. Vilniuje organizacija turėjo nelegalią spaustuovę, kur buvo spausdinamas LLA informacinis biuletenis „Karinės ir politinės žinios“. Jis buvo leidžiamas kas dešimt dienų 500–1000 egzempliorių tiražu.

LLA veikla skirstoma į tris etapus: 1941–1943 m. – antinacinis, 1944 m. pereinamasis ir 1945–1946 m. – antisovietinis.

1942 m. LLA buvo kūrimosi stadijoje ir atrodė taip: vyriausiasis štabas – apylinkės (jos dažniausiai apėmė apskrities teritoriją). 1943 m. pradžioje apylinkių štabai pagal įsakymą turėjo būti sudaryti iš trijų skyrių – žvalgybos, organizacinio ir ūkinio. 1943 m. pirmoje pusėje įkurtos 4 apygardos: Vilniaus (vadas – lt. K. Veverskis-Senis), Kauno (vadas – plk. J. Liorentas, vėliau mjr. B. Svilas), Šiaulių (vadas – kpt. A. Eidimtas) ir Panevėžio (vadas – kpt. Sakalas-Sakalaukas). Kiek vėliau įkurtai Telšių apygardai vadovavo plk. Ipolitas Žulys.

DĖL LLA ALYTAUS APYLINKĖS ĮKŪRIMO

Kauno apygardai priklausė Kėdainių, Kauno, Raseinių, Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės, Alytaus ir Seinų (Lazdijų) apylinkės (jos apėmė apskrities teritoriją). Apskričių valsčiai buvo suskirstyti į rajonus ir dalinius.

Dzūkijoje LLA veiklai nebuvo tokių palankių sąlygų, kaip kituose Lietuvos regionuose. Trūko kariškių inteligentijos, nes 1920–1939 m. didelė Dainavos krašto dalis buvo okupuota lenkų. Tai buvo Lietuvos pakraštys, nutolęs nuo didžiųjų miestų ir ten veikiančių pagrindžio centrų.

Istoriko Algio Kašėtos duomenimis, 1943 m. LLA Alytaus apylinkės vadas buvo Zinkevičius. Su ltn. K. Veverškiu tiesiogiai ryšius palaikė LLA Varėnos vls. organizatorius bei vadovas Kuzma, o jo pavaduotojas

buvo buhalteris Leinavičius. Merkinės vls. LLA nariais buvo beveik visi savivaldos pareigūnai: viršaitis Jonas Šukys, sekretoriai Jonas Barysas ir Augonis, policijos viršininkas Stasys Ignotas, vachmistras Talandis, progimnazijos direktorius Kazimieras Valiukas, kelių technikas Juozas Nenartonis, daugelis seniūnų. LLA veikla čia prasidėjo jau 1942 m. vasarą, kai vietos organizacija pradėjo slaptą ginklų iš gyventojų supirkimą. Buvo tramdomi nacių talkininkai ir ginamasi nuo plėšikaujančių sovietų diversantų.

ATSIMINIMAI APIE LLA ALYTAUS MIESTO SKYRIŲ

Nepavyko rasti tikslių duomenų, kada buvo įsteigtas LLA padalinys Alytaus mieste.

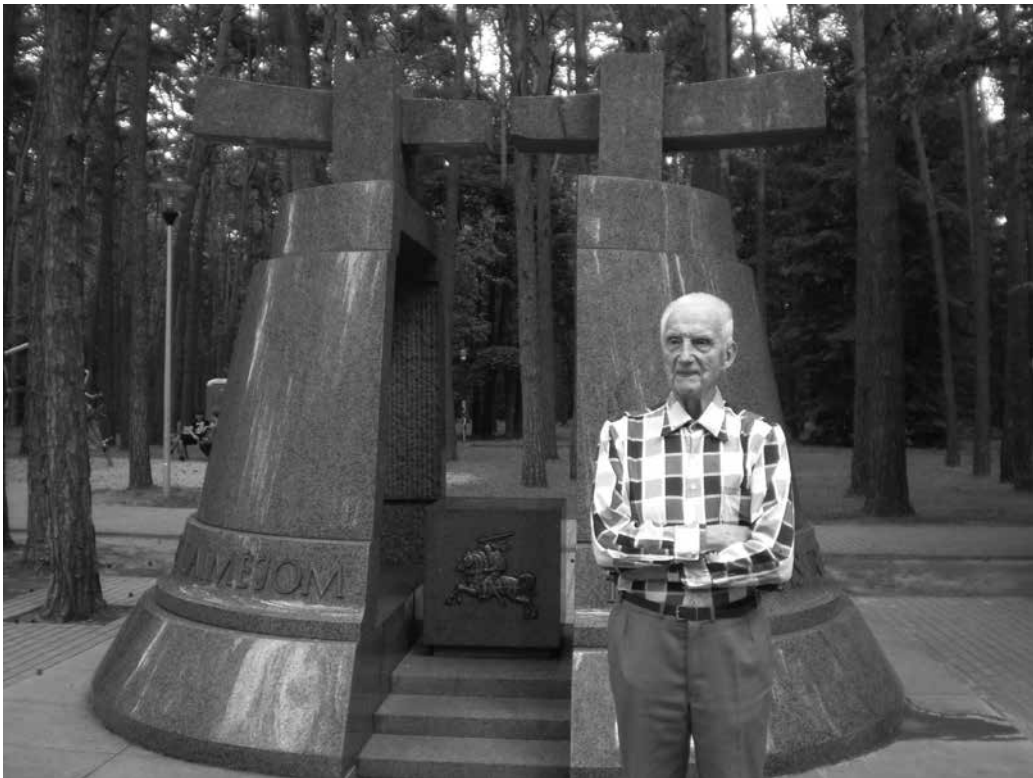

Alytaus mokytojų seminarijos moksleiviai prie mokytojo Juozo Bloznelio (1895–1923) kapo Alytaus kapinėse. Sėdi (iš dešinės): 1. Izabelė Skliutaitė 3. Direktorius Juozas Mičiulis. 1942 02 16. Nuotrauka iš I. Skliutaitės-Navarackienės šeimos albumo

Liudininkai, patys dalyvavę LLA veikloje, prisiminė 1943 m. pradžią. Jie teigė, kad LLA Alytaus miesto skyrius įkurtas 1943 m. kovo mėn. pradžioje. Susirinkime susitiko, susipažino ir prisiekė dalyvauti įgyvendinant LLA programą apie 25 tuometinės Alytaus mokytojų seminarijos, gimnazijos ir Amatų mokyklos mokytojai bei moksleiviai. Čia dalyvavo Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, Juozas Gegužis-Diemedis ir kiti būsimo Dainavos partizanų apygardos vadai ir kovotojai. Manytina, kad tų įvykių liudininkai kalba apie LLA Alytaus apylinkės (Alytaus apskrities) padalinio – rajono (miesto ar valsčiaus) įsteigimą.

Antanas Kudzys (1925–2015) atsimini-
muose 2009 m. birželio 11 d. rašė:

1942–1943 mokslo metais mokiausi Alytaus gimnazijoje. 1943 metų žiemą per pamokų pertrauką užkalbino Alytaus mokytojų seminarijos kūno kultūros ir karinio parengimo mokytojas, atsargos leitenantas (pavardės neprisimenu), kuris pakvietė mane dalyvauti slaptame susirinkime, įvyksiantį Alytuje, Lelijų gatvėje (dabar – Nr. 31), nebaigtame įrengti name, suręstame iš betoninių blokelių. Atvykęs į susirinkimą, radau apie 25 vyrus nuo 18 iki 30 metų amžiaus. Susirinkime vadovavo nepažįstamas atvykęs vyras (atrodo, pavarde Kubilius), o taip pat minėtasis mokytojas. Susirinkimo dalyviai buvo informuoti apie galimą antrąją bolševikinę okupaciją ir pasirengimą jai pasipriešinti. Buvo pranešta, kad Vilniuje įsteigta pagrindinė organizacija Lietuvos Laisvės Armija

Antanas Kudzys prie tautos kančių memorialo „Nurimęs varpas“ Alytaus miesto sode. 2011 07 14. G. Lučinsko nuotrauka

(LLA), o šis susirinkimas yra skirtas įkurti Alytaus miesto skyriui. Po to prieš kryžiu būvome prisaikdinti dalyvauti LLA veikloje ir susirinkimo dalyviai, kurių tarpe buvo apie 10 Alytaus mokytojų seminarijos mokytojų ir mokinių, išsiskirstė. Netikėtai 1943 m. kovo mėnesį baigėsi mokslo metai ir po abitūros egzaminų grįžau į tėviškę Seirijų mstl. Pradėjau dirbti mokytoju Noragėlių pradinėje mokykloje, po dviejų mėnesių atsirado mokytojo vieta Seirijų pradinėje mokykloje. Drauge su kitais mokytojais naktimis ginkluoti patru-liuodavome Seirijuose, saugodami gyventojus nuo raudonųjų partizanų užpuolimų. Vokiečiams palikus Lietuvą, palaikėme ryšį su besiorganizuojančiais Lietuvos partizanais. Saugodamasis Veisiejuose įsikūrusių NKVD pasieniečių, garnizono kareivių ir sribų, slapstydavosi tėviškėje įrengtoje slėptuvėje, o 1945 m. birželį išvykau į Kauną, lankiau mokytojų tobulinimosi kursus ir įstojau į Vytauto Didžiojo universitetą. Čia dalyvavau Jono Poškaus-Rolando organizuotoje LLA rezervinių partizanų veikloje.

Lietuvos laisvės kovotojų bei Politinių kalinių ir tremtinių sąjungos dėka yra pastatyti paminklai ir kryžiai tose kaimo ir miško vietovėse, kuriose kovojo ir žuvo pokario partizanai. Tačiau Lietuvos miestuose nėra ne tik paminklų, bet ir memorialinių lentų Laisvės kovotojų atminimui pažymėti. Tarytum nacių ir sovietų okupacijos metais miestuose nebuvo pogrindžio organizacijų ir kovų.

Adolfas Kavaliauskas (g. 1923) atsimini-muose 2009 m. liepos 23 d. rašė:

1943 metų pavasarį (vasario mėn. pabaigoje ar kovo mėn. pradžioje) buvau gimnazijos mokslo draugų pakviestas į susitikimą Alytuje, Lelijų gatvėje (namo Nr. neprisimenu). Susitikimo tikslo nežinojau. Nuvykęs radau susirinkusius apie 20 mano amžiaus ir vyresnių žmonių (tik vyrų). Pažinojau ne visus. Dauguma buvo Alytaus mokytojų seminarijos dėstytojai ir moksleiviai, mažiau Alytaus gim-

nazijos ir Amatų mokyklos atstovų. Prisimenu keletą: Algirdą Kavaliauską (iš Seirijų mstl.), Joną Morkeliūną, Vladą Rėklaitį, vėliau sutiktą partizanų būryje Antaną Morkeliūną-Labutį. Susirinkimui vadovavo Alytaus mokytojų seminarijos atstovai. Kalbėta ir svarstyta: apie to meto politinę padėtį ir karo eigą, pranešta, kad vokiečių karo vadovybė suaktyvino Lietuvos jaunimo verbavimą į Vokietijos kariuomenę, neatmetama galimybė ir jėgos panaudojimas; apie prielaidas, kad gali susidaryti sąlygos mums kovoti dėl Lietuvos Respublikos laisvės ir kad tam reikia ruoštis; apie ginklų kaupimą ir išsaugojimą; apie ryšius su kaimo jaunimu. Susitikimas baigėsi trumpa priesaika, kurios žodžių aš neprisimenu, bet reikėjo pasirinkti: ar pritariame LLA programai ir nuostatams, ar ne.

Izabelė Skliutaitė-Navarackienė (g. 1925, gyv. Druskininkuose) 2011 m. liepos 10 d. papasakojo:

Izabelė Skliutaitė-Navarackienė. Druskininkai, 2011 07 10. G. Lučinsko nuotrauka

Nuo 1941 m. rudens mokiausi Alytaus mokytojų seminarijoje. Joje mokytojas Konstantinas Bajerčius 1942 m. įkūrė pagrindinę Ateitininkų organizaciją. Mokytojai stebėjo moksleivius, kuriais galima pasitikėti, ir juos pakviesdavo į organizaciją. Ateitininkų vadovai – mokytojai Juozas Mičiulis, Kazys Batūra, Leokadija Batūraitė-Matusevičienė, Adolfas Ramanauskas. Aš priklausiau grupei, kurioje buvo: Onutė Vyšniauskaitė (iš Alovės vls. Būdos k.), Onutė Lekavičiūtė (iš Alovės mstl.), Anelė Ražanskaitė (iš Kurnėnų k.) ir Anelė Jarmalaitė. Apie kitus ateitininkus žinojome, bet neturėjome teisės apie tai kalbėti. Prisimenu, kad ateitininkams dar priklausė moksleiviai Jonas Šarakauskas, Kostas Urmanavičius, Juozas Ambrulevičius, Juozas Jakavonis. Dar kiti buvo kaip rėmėjai. K. Bajerčius organizavo kraštotyrinę veiklą savo kraštui, tėviškei pažinti: sodinome medžius, rinkome tautosaką, diskutuodavome istorijos pamokose. Su mokytojais dažnai vykdavome į miestelius (Punia, Rumbonys, Krikštonys, Ūdrija, Nemunaitis, Daugai, Birštonas ir kt.) ir kaimus, stebėjome situaciją, perduodavome informaciją gyventojams, kai vokiečiai pradėdavo gaudyti jaunuolius į priverčiamuosius darbus Vokietijoje ar į kariuomenę. 1942 m. vasaros pradžioje vokiečių žandarų buvo suimti moksleiviai Antanas Pigaga, Antanas Volungevičius ir Talandis bei uždaryti areštiniėje, kad išvežti juos į Vokietiją priverstiniais darbams. Mokytojai K. Bajerčius ir J. Mičiulis rūpinosi juos išlaisvinti, o aš su Anele Ražanskaite, nuėję jų aplankyti, perdavėme į kamą pūkliuko geležtę. Jie naktį pabėgo ir visą vasarą gyveno mano tėviškėje Dvarčėnų kaime (Daugų vls.), o rudenį sugrįžo į seminariją tęsti mokslų. Vieną kartą, kad pasislėpti nuo vokiečių žandarų, perkėliau juos valtimi į Didžiulio ežero salą, kur jie gyveno kelias dienas. 1943 m. pavasarį aktyvesni, ryžtingesni ateitininkai buvome priimti į

LLA gretas. Apie 10 seminarijos moksleivių priesaiką priėmėme Rumbonių parapijos bažnyčioje (Alytaus vls.). Mokytojų seminarija tapo svarbiu antinacinės rezistencijos centru Dzūkijoje. Mokytojo K. Bajerčiaus bute, J. Basanavičiaus gatvėje, Kazys Veverskis-Senis (jis buvo atvykęs 2 kartus, o mes jį vadinome jaunu seneliu) supažindino su LLA organizacijos programa ir įstatais. Jis instruktavo kaip elgtis pagrindžio sąlygomis, atveždavo pagrindinės spaudos, reikalavo laikytis konspiracijos. Aiškus buvo ir tikslas – atiduoti Tėvynei viską, ką privalo atiduoti žmogus, gindamas kalbą, žemę ir laisvę. Ir savo vadų neapvylėme. Pareiga – šventa, ir mes ją vykdėme. Ėjome ten, kur siuntė, darėme tai, kas buvo reikalinga tautai. Veiklos dirva buvo plati: tai ir suimtųjų laikymas areštiniuose, esamos politinės padėties aiškinimas, vyrų slėpimas nuo gaudynių priverstiniais Reicho darbams. Mes gerai žinojome, kad vokiečiai turi savo planus ir siekia kitais metodais sunaikinti Lietuvą. 1940–1944 m. istoriniai įvykiai įrodė, kad jaunimas moka mylėti savo kraštą, laisvę ir žino, kaip aukotis už šiuos idealus. Sunkūs išbandymai mūsų neišgąsdino, bet sustiprino pasitikėjimą savimi. Supratome, kad nei su vienu priešu meilikautis negalima. Anksčiau ar vėliau jis ras būdą tave sunaikinti. Todėl mūsų vadai siekė, kad išvertume ir kuo mažesnėmis žmonių aukomis išgyventume 1944-uosius karo metus. Kai sovietai okupavo antrą kartą, LLA organizavo partizaninį pasipriešinimą. Mes gyvenome legaliai, o kiti perėjo į nelegalią padėtį – tapo partizanais. Aš priklausiau legaliai gyvenančių „slapukų“ partizanų grupei (vadovas K. Bajerčius-Garibaldis). Palaikiau ryšius tarp Žaibo, Laimučio ir Vanago partizanų būrių. Turėjau Ramunės ir Jūratės slapyvardžius. Platinau antisovietinę spaudą, rašomąją mašinėlę dauginau atsišaukimus. Mane areštavo egzaminų metu – 1946 m. birželio 23 d., kalino

Alytuje, Vilniuje. 1946 m. spalio 19 d. Karo tribunolo teismas nuteisė 10 metų lagerio ir penkeriems tremties. Kalėjau lageriuose Kemerovo ir Karagandos srityse. 1955 m. grįžau į Lietuvą.

Maža tik žodžiais mylėti Tėvynę. Svarbu sugrąžinti pagarbą istorijai, kalbai, kultūrai, tautos paminklams ir žmogui.

ATSIMINIMAI APIE LLA MERKINĖS VALSČIAUS PADALINĮ

Laisvės kovų dalyvis Vytautas Nenartonis (1924–2010) atsiminimuose „Šarūno būrio kūrimasis Liškiavoje“ 1997 m. rašė:

1943 metais Merkinėje veikė LLA skyrius. Pagrindą sudarė aktyvūs nariai: mokytojas Valiukas, viršaitis Šukys, nuovados viršininkas Ignotas, Pranas Kuliešius, Jonas Barysas, Vytautas Nanartonis, broliai Pinkevičiai ir Kvaraciejai. Glaudžiai bendradarbiavome su generolu T. Daukantu, kuris tuo metu mokytojavo Merkinės gimnazijoje.

Vokiečių karių tuo metu Merkinėje nebuvo, jie buvo įsirengę radijo stotį 5 km nuo Merkinės, Gudakiemio kaimo kalnelyje. Į policijos nuovadą gyventojų buvo sunešta gana daug įvairių tiek rusišku, tiek vokiškų ginklų, likusių po praūžusios karo audros 1941 metų birželio 22 dieną. Ginklai nuo vokiečių buvo suslėpti. Apylinkėse jau pasirodydavo rusų raudonųjų partizanų, kurie apiplėšinėjo vietinius gyventojus, todėl naktimis budėdavo ginkluoti LLA nariai ir Merkinės žmonės. Jau tada buvo aišku, kad vokiečiai karą pralaimi, todėl reikėjo ruoštis visiems netikėtumams.

1943 metais, rudenį, buvo pranešta, kad „raudonieji“ apsistoję 5 kilometrai nuo Merkinės, vienoje Pelekiškės kaimo sodyboje. Ignotas išvedė LLA būrį jiems išbaidyti. Apie 15 valandą sodyba buvo apsupta, bet žuvo Jakubauskas [mūšis su raudonaisiais parti-

zanais Pelekiškės k., kai žuvo policininkas Petras Jakubauskas, vyko 1944 m. vasario 29 d. – G. L.]. Dalis „raudonųjų“ buvo paimta gyvi ir nugabenti į Alytų.

Panašių įvykių buvo ir daugiau. Vėliau „raudonieji“ Merkinės apylinkių vengė.

1944 metais, prieš grįžtant frontui, atrodo, liepos 10–13 dienomis, LLA būriui buvo pasiūlyta iš Merkinės organizuotai pasitraukti Vakarų link, bet su tuo ne visi sutiko. Atidaryme ginklų sandėlius, mudu su Jonu Barysu išvežėme tris vežimus ginklų bei rašomąsias mašinėles iš valsčiaus į mano tėviškę Liškiavą. Visa amunicija buvo tvarkingai paslėpta ir per frontą nenukentėjo.

Grįžus rusams, jaunieji vyrai slapstėsi prie namų mažomis grupelėmis ir pavieniui, į rusų kariuomenę nėjo.

Į Liškiavą – savo tėviškę grįžo kadrinis Lietuvos kariuomenės karininkas Balys Šimkonis. Apžiūrėjęs padėtį gimtinėje, pradėjo organizuoti partizanų būrį.

1944 metų rugsėjo 16 dieną trečiame Šilėlyje susirinko iš Liškiavos, Žemimų, Jonionių kaimų pirmieji 22 vyrai. Pasirinkome slapyvardžius, B. Šimkonis iš visų priėmė partizano priesaiką. Reikėjo būrį kaip nors pavadinti. Kadangi Liškiavos pilies kuni-gaikštis buvo Šarūnas, tai vienbalsiai buvo nutarta pasivadinti Šarūno būriu, o būrio vadas B. Šimkonis – slapyvardžiu Šarūnas.

Ginklai iš sandėlio buvo atvežti ir tiems, kurie jų neturėjo. Taigi karinės amunicijos pagrindą sudarė parvežtoji iš LLA Merkinės skyriaus.

Merkinės vls. gyventojas, buvęs policijos pareigūnas Juozas Kvaraciejus (1908–1947), 1946–1947 m. atsiminimuose rašė:

[1944 m. kovo mėn.] Parvykus į tėviškę atostogauti, susipažinau su gimnazijos mokytojais ir kitais inteligentais. Mane pritraukia į slaptą organizaciją LLA (Lietuvos Laisvės Armija). Šios organizacijos tikslas iškovoti Lietuvai laisvę. Reikėjo užverbuoti tinkamus

narius, duoti jiems priesaiką ir ginkluotis. Mane skiria Merkinės kuopos vadu. Kiek galiu, dirbu ir verbuoju narius. Darome slaptus pasitarimus ir iš centro gauname informacijas.

1945 m. rudenį Merkinės vls. Masališkių būrio partizanai kovų kronikoje rašė:

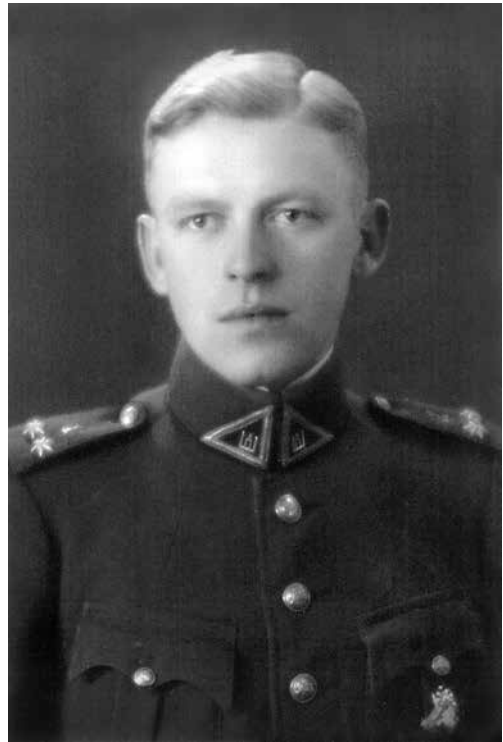
Priešbolševikinės veiklos reiškiniai buvo pastebimi jau 1940 m. komunistinės vergijos metu. Nepriklausomybės troškimas bujojo ir vokiečių okupacijos laikais. Šiai veiklai kovotojai buvo inspiruojami iš Merkinėje vokiečių okupacijos metais dirbusių, tėvynę mylinčių žmonių, pavyzdžiui, viršaičio, mokytojo. Šioje kovoje dalyvavo apie 25 žmonės ir apėmė ruožą Ilgininkų k. – Nedzingė. Su ginklu rankose tie patys asmenys padėdavo policijai nešti kovą su bolševikiniais banditais, veikusiais Merkinės valsčiaus ribose. Žlugus okupacinei vokiečių valdžiai ir krašte užviešpatavus bolševizmui, kovotojai nepadėjo ginklų

Kęstutis Valentukevičius-Kaributas (g. 1922 m. Marcinkonių vls. Kapiniškių k., gyv. Ratnyčios k., Druskininkų r.) 1991 m. birželio 20 d. atsiminimuose rašė:

1941 m. baigiau Vytauto Didžiojo gimnaziją Vilniuje. Pirmomis karo dienomis bėgau iš Vilniaus per fronto liniją į tėviškę. Kelis kartus vos nežuvau. Iš pradžių mokytojavau Kabelių pradinėje mokykloje (Marcinkonių valsč.), bet, vokiečiams gaudant darbams Reicho tarnyboje, įsidarbinau vokiečių kalbos ir gimnastikos mokytoju Merkinės gimnazijoje, kurioje tuo metu dirbo generolas T. Daukantas, rašytojas J. Butėnas, kunigas J. Kuzmickas, o direktoriumi buvo kunigas Mintaučkis. Aš su kitu mokytoju, atsargos leitenantu Pranu Grušausku, priklausiau LLA kuopelei. Artėjant frontui, norėjau trauktis į Vakarus, bet apsigalvojau, nenorėdamas palikti motinos ir seserų likimo valiai.

LLA SEINŲ (LAZDIJŲ) APYLINKĖ

LLA Seinų apylinkei vadovavo Lazdijų gimnazijos mokytojas ats. ltn. Kazys Batūra, jam talkino ats. mjr. Stasys Asevičius (g. 1895 m. Šventežerio vls., Kamisaruvkos k.). Vėliau juos pakeitė Dziviliškių kaimo mokyklos mokytojas Vincas Vikelis (g. 1916 m. Kalviškių k.). Su LLA veikla buvo susiję policininkas Ptakauskas iš Mizarų k. ir Jonas Stačiokas. 1943–1944 m. žiemą vienas LLA įkūrėjų ltn. L. Švalkus iš Vilniaus perėjo dirbti į Gardino lietuvių komitetą, vėliau mokytojavo Seinų apskrityje. Rudaminos vls. organizacijos narys K. Černiauskas, dirbantis Aštriosios Kirsnos žemės ūkio mokyklos buhalteriu, dažnai motociklu iš Kauno parveždavo pagrindinės LLA spaudos. Kapčiamiesčio vls. vadovavo

Ltn. Kazys Batūra. Nuotrauka iš LCV

kpt. A. Rugys, organizacijai priklausė Miciūnų k. mokytojas S. Skrabulis (1944 m. areštuotas), Veisiejų vls. – mokytojai J. Selickas-Seliūnas ir V. Ūsas (abu areštuoti), psk. Stasys Soroka Šernas iš Paviesiejų k., Lazdijuose – miškų ūkio buhalteris J. Lazauskas, F. Stankevičius. LLA nariais buvo: ltn. Mykolas Lukošius (1945 m. žuvo per mūšį Panaros miške), ltn. Vytautas Gontis (g. 1918 m. Šiauliuose, Šarūno rinktinės vadas, 1947 m. areštuotas), Juozas Jurelionis-Sakalas (g. 1922 m. Paserninkų k., žuvo su kitais partizanais 1951 m. vasario 6 d. Bestragiškės miške), Antanas Motiejūnas-Šamas (g. 1922 m. Paliūnų k., žuvo 1948 m. rugpjūčio 19 d. Graužų kaime), Adolfas Valavičius (g. 1919 m. Mikalinos k., 1945 m. areštuotas), Juozas Kudzys (g. 1920 m. Dulgininkų k., 1945 m. areštuotas).

Atsargos ltn. M. Lukošius, 1929 m.

Deja, nemažai buvo ir kitokių „kovos draugų“. Agentas „Kūlokas“ (g. 1888 m. Stankūnų k.) 1945 m. vasario 3 d. buvo užverbuotas NKGB. Šis valdžios pakalikas konspiraciniame susitikime vasario 10 d. papasakojo, kad Dziviliškių pradinės mokyklos mokytojas Vincas Vilkelis yra Vainiūnų kaime pas mokytoją Juozą Jurelionį. Patikrinus V. Vilkelio buvimą maršrutiniam agentui Petru, NKGB pasiuntė kariuomenę. Vasario 13 d. enkavedistai V. Vilkelį ten iš tikrųjų rado ir suėmė. Kovo 24 d. buvo suimtas ir mokytojas J. Jurelionis. Per tardymą V. Vilkelis pasakojo, kad palaikė ryšį su LLA štabu Kaune, valsčiuose kūrė šios organizacijos skyrius ir platino pogrindžio literatūrą, sakė, kad Alytaus ir Seinų aps. LLA skyriai priklauso Marijampolės LLA apygardos štabui, o partizanams, veikiančiams miškuose prie Nemuno, vadovauja pulkininkas Šarūnas, jo būryje – daugiau kaip 1600 lietuvių. „Kur jie yra?“ – klausinėjo tardytojas. „Jeigu aš patrauksiu nuo Leipalingio pasroviui Seiros arba nuo Kapčiamiesčio pasroviui Ančios, tai prieisiu jų žiotis, įtekančias į Nemuną. Ančia ir Seira turi aukštus krantus, apaugusius spygliuočiais medžiais. Ten turėtų būti kapitono Janukonio sargybiniai. Susitikdamas su jais, aš turėsiu pasakyti: „Kokios čia gražios pušys!“ Jie man atsakys: „Ne tokios gražios, kaip teikia ramybę“. Taip kalbėjo V. Vilkelis tardytojui Choldyrevui. 1954 m. laiške KBG iš Norilsko jis rašė kitaip, liudijo, kad visos tos žinios, pateiktos tardytojui, buvo išgalvotos, nes nepakėlęs kankinimų. Tardytojas vėrė durimis pirštus, nuogą sodino į vandeniui apsemtą rūsį, po paros laiko pusgyvį vėl tardė ir kankino.

Pasibaisėtinus kankinimus patyręs Adolfas Valavičius, parašė apie tai 1967 metais. Naktį jį išvedė į lauką sušaudyti. Tardytojas taikėsi į jį šautuvu, o paskui vėl įstūmė į ledinį rūsį. Kalinys, išgirdęs užsnūdusio tardytojo

knarkimą, ištrūko iš kalėjimo ir bėgo basas per sniegą ir šaltį. Už šešių kilometrų rado prieglobstį pas žmogų, bet ten jį aptiko enkavedistai ir vėl žiauriai kankino.

Juozas Jurelionis papasakojo tardytojui Platovui, kad nuo 1943 m. rugsėjo jis priklausė Laisvės kovotojų sąjungai. Sugrįžus rusams, organizacija pasivadino LLA vardu ir rengėsi ginkluotai kovai. LLA susiformavo šiame krašte 1944 m. liepą ir turėjo trejukės tipo struktūrą. Šis pagrindis greitai tapo visuotiniu ginkluotu pasipriešinimu ir, atrodo, kad jos narių kančios buvo kur kas didesnės už viltis. Tačiau, nepaisant nieko, Lietuvos laisvė jiems buvo ir liks šventa.

Vincas Vilkelis 1998 m. papasakojo:

1940 m. pradėjome veikti. Iš pradžių buvome skautai. Buvo toks Kazimieras Maciulevičius, kuris vadovavo skautų likučiams pogrindyje. Platino atsišaukimus. Prasidėjus mokslo metams, komunistai ėmė gaudyti. Toks Krutulius dirbo komisariate ir palaikė ryšius su Lietuvos Laisvės Frontu. Ką jis mums liepdavo, tą ir darydavome. Vokiečių laikais pradėjo veikti LLA. Su Veverskiu tiesioginį ryšį palaikė Kazimieras Černiauskas, tada Aštriosios Kirsnos žemės ūkio mokykloje dirbęs mokytoju. Aš taip pat važinėdavau į Kauną, ir mano byloje yra išgalvotas Leonas, tai ten Veverskis. Užėjus rusams, mes tęsėme veiklą toliau. Važinėjau pas Kazimierą Černiauską, ir mes sudarėme štabą. O tuo metu Batūra, veikęs LLA, pasitraukė į Vakarus. Su manimi veikė Jonas Aleščikas, Antanas Daugėla iš Laibgalių kaimo, Vytautas Vabalas – girininkas iš Lasavičių, Juozas Jurelionis – tai mano mokslo draugai.

Kai aš dirbau Dziviliškių pradinės mokyklos vedėju, tai ten mokytojavo tokia Melniekaitė. Užėjus rusams, ji tapo švietimo skyriaus sekretore, o Adolfas Valavičius, kuris priklausė LLA, buvo švietimo skyriaus vedėjas. Ta mokytoja ir atvedė pas mane emgėbistus. O pas mane kabėjo kryžius, Vytauto, Basanavičiaus

paveikslai. Manęs tada nerado namuose. Aš supratau, kad mane seka.

1944 metais lapkričio 6 d. nuvažiavau su užduotimi į Leipalingį, kur susitikau su Adolfu Valavičiumi, poetu Juozu Kudziu ir leitenantu Mykolu Lukošiu. Kai mane suėmė, Valavičius su Kudziu jau mėnesį buvo tardomi. Jie apie mane ir papasakojo emgėbistams.

Kai sausio 16 d. atvažiavo suimti, manęs namuose nerado. Sužinojęs, kad esu ieškomas, ėmiau slapstytis. Su tokiu Vladu Kazlausku slapstėmės Palazdijuose, o paskui nuėjau į Laibgalius. Iš ten Krūkono sūnus pavežėjo mane į Vainiūnus. Jie buvo Vilkelių tolimi giminės. Kai buvau Vainiūnuose pas Juozą Jurelionį, kuris tenai mokytojavo, vyko siaurimai. Užėjo kažkokia grupė, prikėlė iš miego, patikrino dokumentus ir mane palikus išėjo. Po trijų valandų atėjo kita, su politruku. Tas sako: „važiuojame su mumis, skyriuje patikrinsime“. Pasodino rogėse aukščiau ant šiaudų, kad partizanai matytų – savas žmogus. NKVD būstinėje pradėjo kankinti.

Alfonsas Janulevičius (g. 1922) 1995 m. papasakojo:

Baigęs Leipalingyje šeštą skyrių, persikėliau į Lazdijus. Ten visą laiką ir mokiausi. Mūsų gimnazijos mokytojai buvo labai geri, jaunimą auklėjo patriotiškai. Menų mokytoją Jurkšą, buvusį karininką, Nepriklausomybės kovų dalyvį. Jis visada stengėsi mokiniams kuo nors padėti. Rengdavom vakarus, statydavom spektaklius, bandydavom atkurti įvairias kovų scenas. Paskui, kai jau mūsų kraštą užklupo okupantai iš Rytų, kai patyrėme tuos nekaltų žmonių areštus, trėmimus, draugų ir inteligentų naikinimą, įnikom kurti pagrindines organizacijas. Žinoma, beginkles. Buvome sudarę būrelį: Gediminas Čeponis, Zigmas Šerkšnas, Vitas Asevičius, Albinas Ščebeta ir aš. Atsišaukimus rašydavome, bet kaire ranka ir spausdintomis raidėmis, kad neatpažintų. Lipdydavome matomose vietose. Raginame, kad nestotų į komjaunimą.

Pasirašinėjom, atrodo, „Laisvės kovotojai“. Aš buvau sienlaikraščio redaktorius. Visokių karikatūrų su užuominomis pripiešdavom – pašiepdavom komjaunuolius. Veikė ir vyresni žmonės, bet apie juos nelabai žinojom. Vadovas – Juozas Kutka.

Gimnaziją baigiau vokietmečiu, 1943 metais. Sugrįžau į tėviškę, tėvas buvo miręs, o namai sudegę. Gyvenau pas gimines. Vieną kartą sutikau savo draugą Petrą Subačių iš Mizarų kaimo. Jis organizavo Lietuvos Laisvės Armiją. Į ją įstojau be ilgų svarstymų, daviau priesaiką. Veiklos centru tapo Leipalingis. Gana energingai jame darbavosi buvę Lietuvos kariuomenės leitenantai Juozas Vitkauskas (Vitkus), kilęs iš netolimo Vilkininkų kaimo, ir Vytautas Gontis, pokaryje vadovavęs Dainavos partizanų apygardos Šarūno rinktinei ir žinomas slapyvardžiu Alseika. J. Vitkus vėliau dirbo mokytoju Merkinėje, įkūrė pagarsėjusį Merkinės kraštotyros muziejų. O tuo metu abu buvo Leipalingio gimnazijos mokytojai: J. Vitkus mokė geografijos, o V. Gontis – kūno kultūros. Jiems talkino gimnazijos raštininkas Petras Jarmala, buvęs Šaulių sąjungos narys. Leipalingiškiei užmezgė ryšius su Merkinės vyrais. Pas Volungevičius buvo sušauktas pasitarimas, į kurį iš Merkinės, kur mokytojavo, buvo atvykęs generolas Teodoras Daukantas.

Man vadovai pavesdavo konkrečius darbus. Prisimenu, važiavau net į Kučiūnus, Laibagalius, Klepočius, kur tik gyveno koks aktyvesnis buvusios Šaulių sąjungos būrio vadas ar kitas žinomesnis žmogus. Kvietėme juos į LLA organizaciją, skatinome sudaryti būrius. Barteliuose susitikau su Bolesium Virbaliu, norėjo, kad ir jis burtų vyrus. Žinoma, reikėjo apsiginkluoti. Pirkti ginklų mes vykdavome į Šapurus, pas ten gyvenusį Kelmelį. Ginklų jis gaudavęs iš Gudijos ar Lenkijos. Žinoma, už pinigų. O pinigų iš žmonių rinkdavo Ignas Jurkonis iš Dulgininkų kaimo. Aukodavę noriai, ypač pasiturintys. J. Jurko-

nis man minėjęs, jog Bučionis, prekybininkas iš Leipalingio, gana dosniai mus parėmė. Ginklus vežimu veždavome. Slėpdavau tėviškės kluone, į šiaudų kūlius sukaišiodavau.

Laikydamiesi konspiracijos, LLA narių sąrašų nesudarinėjome. Iš jaunimo niekas neatsisakė įstoti, į ką tik kreipdavomės. Ten taip pat buvau nuvykęs pas Merkinės po grindininkus. Kartą apsilankiau Šapuruose, gaunu ginklų iš Kelmelio. Jis man sako, jog daugiau jo nerasiąs, nes pasitraukiąs į Vokietiją. Rudeniop ir aš paklausiau savo vadų: „ką daro?“ Atsakė: „yra įsakymas pasilikti Lietuvoje“. Teisingai sakė, nes kas būtų buvę, jeigu visi būtų pasitraukę. Taip ir likom.

Nugriaudėjus frontui į Vakarus, sugrįžo sovietinė okupacija, vyrus gaudė į kariuomenę. Nuo kariuomenės atleidžiami mokytojai. Tai renkuosi mokytojo tarnybą. Mokytojauti mane paskyrė prie Kapčiamiesčio, kaime.

Buvęs Lietuvos vietinės rinktinės karys Kęstutis Asevičius (1925–2018) 2009 m. atsiminimuose rašė:

[1940 m.] Po pirmosios sovietinės okupacijos mokykloje mokslas prasidėjo normaliai, kaip visada. Mūsų kaimo mokykloje dirbo mokytojas Montvila su žmona. Mokytojas, norėdamas įtikti komunistams, o gal jų įsakymu, mokykloje įruošė raudonąjį kampelį. Toks kampelis kitose mokyklose nebuvo įrengiamas, buvo tik Verstaminuose. Aš su broliu Vytautu tariausi, ką reikia daryti. Sutarėme, kol mokytojas miegos, naktį išmušti langą. Apie tai tėvams nieko nesakėme, nes būtume gavę daug pylos. Vieną žiemos naktį, kai smarkiai pustė, nuėjome prie mokyklos. Radę didelį akmenį ir šiaip taip jį atplėšę nuo išalusios žemės, įmetėme pro langą, kol mokytojas miegojo. Sudužo visas langas. Tuomet pasilėidome bėgti į laukus, nes manėme, kad pasiliks pėdsakai. Tačiau smarkiai pustė ir pėdsakus užpustė – jų nesimatė. Parėjome per laukus iš sodybos kitos pusės. Mokytojas po savaitės buvo perkeltas į kitą mokyklą ir ten raudonojo

kampelio neruošė. Apie šį įvykį išgirdę kitų mokyklų mokytojai irgi saugojosi, kad jiems taip neatsitiktų.

Sovietų okupacijos laikais iš sodybos dviračiais važinėdavome į Lazdijų gimnaziją, esančią už 8,5 km. Niekas neatbaidė nuo važinėjimo dviračiais ir žiemą. Dviračiais važinėdavome ne mes vieni, o dar 5–6 mokiniai. Vieną dieną brolis Vytautas prikalbino grupę mokinių stoti į antisovietinio pagrindžio grupę. Tada važiuodami iš gimnazijos į namus, sustojome Papečių miškelyje ir davėme priesaiką. Buvome aš ir brolis Vytautas – Asevičiai, Juozas Bendoravičius, Juozas Minkevičius ir Marijonas Mileris. Kaip vėliau sužinojome, M. Mileris buvo užverbuotas NKVD ir, jeigu nebūtų buvę karo, tai mes visi būtume buvę „sutvarkyti“. Kaip vėliau sužinojome, jo brolis Kaune buvo vieno kvartalo milicijos vadas. Sovietams traukiantis iš Lietuvos, su jais pasitraukė abu broliukai. Grįžęs su frontu Marijonas pasikeitė pavardę ir dirbo kalėjimo sargu, o jo brolis vėl dirbo milicijoje.

Gaudavome proklamacijų, tekdavo jas išnešioti naktį po visą apylinkę. Nenorėjome, kad kas nors sužinotų, kas tas proklamacijas platina. Taip sulaukėme ir vokiečių okupacijos, tačiau nenustojome platinti proklamacijų ir tada. Kas jas rašė, mes, platintojai, nežinojome. Darėme savo darbą ir tylėjome. Mums pasitraukus iš Lietuvos, mano tėvas pasakė, kad prie vokiečių vadovybės vertėju buvo Aleksandras Lileikis, kuris, išgirdęs, kad vienoje ar kitoje teritorijoje gaudys žmones išvežti darbams į Vokietiją, pranešdavo apie tai asmenims, ruošusiems proklamacijas. Žmonės, sužinoję, kad atvyks gaudytojų dalinys, nuo jų pasislėpdavo. Sugaudytus vyrus išveždavo į Vokietiją.

1944 m. rudenį Lazdijų apskrityje NKGB areštavo 47 LLA narius, 49 LLA narių buvo ieškoma.

Iš archyvinių šaltinių žinome, kad Lietuvos SSR MGB Lazdijų apskrities sky-

riuje 1947 m. buvo pradėta paieškos byla Nr. 3868 – pagrindinės Lietuvos laisvės armijos nariui Stasiui Asevičiui. Ši byla buvo saugoma Valstybės saugumo komitete (KGB) operatyvinės įskaitos bylų fonde, tačiau iki mūsų dienų neišliko. 1989 m. LSSR KGB darbuotojams pradėjus masinį LTSR KGB archyvinių bylų naikinimą ir gabenimą į Rusiją, 1990 m. sausio–vasario mėn. 14 640 operatyvinės įskaitos bylų ir 468 nutrauktos paieškos bylos buvo sunaikintos Vilniuje, o 4688 operatyvinės įskaitos bylos buvo atrinktos išsiųsti į TSRS KGB Omsko srities valdybos archyvą.

LLA VEIKLA VEISIEJŲ VALSČIUJE

1945 m. balandžio mėn. Lazdijuose susitikę Veisiejų valsčiaus švietimo skyriaus vedėjas Feliksas Stankevičius, Kapčiamiesčio mokyklos mokytojas Viktoras Ūsas ir Lazdijų žemėtvarkos įstaigos darbuotojas Juozas Žakauskas nutarė atnaujinti vokiečių okupacijos laikais veikusią Lietuvos laisvės armiją. Ji veikė visuose valsčiuose, išskyrus Veisiejus.

„Kai mane išrinko vadovu, – parašyta F. Stankevičiaus tardymo protokole, – prireikė stojantiesiems priesaikos teksto. Čia pat jį parašė agronomas Butrimanskas.“ F. Stankevičius paliudijo, kad stojantieji tą tekstą turėjo perrašyti ir pasirašyti. Į LLA jis priėmė Veisiejų mokyklos mokytojus: Algirdą Ptakauską iš Sankonių kaimo, Uršulę Tamulevičienę ir Juozą Mickevičių iš Dainaviškių kaimo, progimnazijos direktorių Vytautą Būdavą, savo pavaduotoju paskyrė A. Ptakauską. LLA palaikė ryšį su partizanais, juos rėmė, platino atsišaukimus.

1945 m. LLA užmezgė ryšį su Siaubo būrio partizanais, o Pūščios miško partizanams teikė medikamentus ir popierių. Vėliau buvo priimti ir Antanas Varnelis, Kazys Valentas ir Juozas Lazauskas. Jų tardymo

metu MGB sumanė padaryti klastą: operatyvininkai, apsimesdami partizanais, patykojo į Lazdijus važiuojančio V. Būdavo ir jį suėmė. „Agentūrinei bylai „Podpolščiki“ buvo parengta agentūrinė kombinacija, – rašo MGB, – verbuojant vieną iš tyrimosekimo objektų V. Būdavą vidaus agentu.“ 1945 m. birželio 15 d., vykdydami klastą, persirengėliai nusivedė savo auką į mišką ir pradėjo tardyti. Yra išlikęs V. Būdavo parašytas tekstas „išvaduotojams partizanams“. MGB pažymi: „Bet kai tik operatyvininkai pareiškė V. Būdavui, kad jie ne banditai, o MGB darbuotojai, ir parodė V. Būdavui savo dokumentus, jisai vis tiek pareiškė, kad jis sovietų valdžios neapkentė ir neapkęs, ir pakartojo tai, ką sakė anksčiau: jis – LLA narys. Todėl verbavimas atkrito.“ Daugiau dokumentų apie V. Būdavą nerasta.

F. Stankevičius, J. Lazauskas ir A. Ptauskas buvo nuteisti 10-čiai metų lagerio.

LIETUVOS LAISVĖS ARMIJOS VEIKLA DŽŪKIOJE 1944–1945 METAIS

Apie pasirošimą aktyviai priešintis antrajai sovietų okupacijai ir atgauti nepriklausomybę liudija LLA planai: ginklu išlaikyti dalį teritorijos, joje skelbti nepriklausomybę ir iš čia organizuoti tolesnį pasipriešinimą; derėtis su rusais (tarpininkaujant Vakarų valstybėms) dėl armijos atitraukimo iš Lietuvos. Jei šių planų įgyvendinti nepavyktų, įsakoma pereiti į pogrindį, organizuoti spaudos leidybą ir platinimą, radijo ryšį ir laukti Taikos konferencijos sprendimų.

1944 m. liepos 1 d. LLA organizacijoje buvo paskelbta karinė parengtis: visi jos nariai, pajėgiantys naudoti ginklą, privalėjo pereiti į partizanų „vanagų“ rinktines, išsidėsčiusias miškuose. Organizacija buvo padalyta į du padalinius: veikiantįjį sektorių (VS), pavadintą „Vanagai“, ir organizacinį sektorių (OS). „Va-

nagai“ buvo ginkluoti partizanai, kariaujantys pozicinį ar partizaninį karą, OS – rezerviniai partizanai, užsiimantys veikiančiojo sektoriaus aprūpinimu maistu, transportu, informacija, ryšiais.

1944 m. liepos mėn. pabaigoje jau visa Džūkija buvo užimta Raudonosios armijos dalinių. Dauguma Džūkijos LLA vadų atsidūrė Rytprūsiuose, o vėliau pasitraukė į Vakarus. Galima tik spėti, kad priartėjus frontui jie prarado ryšį su LLA vyriausiąja vadovybe ir savo iniciatyva pasitraukė, o vadovybės įsakymas trauktis į Žemaitiją ir ten rengtis kovai jų nepasiekė.

1944 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. Pietų Lietuvoje LLA partizanų organizavimosi darbą ir veiklos pradėjimą ar atnaujinimą sunkino ir kurį laiką išvis neįmanomą darė artimos pafrontės padėtis. 1944 m. pabaigoje Kaune įsikūręs LLA Kauno apygardos (į kurią pagal LLA organizacinę struktūrą įėjo ir Alytaus apskritis) štabas, vadovaujamas plk. Aleksandro Listopadskio, stengėsi atkurti LLA struktūras Džūkijoje ir priskirti LLA vadovybei čia veikiančius partizanų būrius.

1944 m. spalio mėn. Simno, Merkinės, Alovės valsčiuose partizaninę veiklą pradėjo organizuoti centrinės LLA vadovybės (Kaune) ryšininkas Antanas Stačiokas-Liepa, su atitinkamomis instrukcijomis siunčiamas į Alytaus apskrities miškus. Jo uždavinys buvo sukurti partizanų grupes kiekviename valsčiuje, jas sujungti į kovos vienetus ir jiems vadovauti.

1945 m. pradžioje pradėjo veikti LLA Alytaus apylinkės, apimančios visą apskritį, štabas. Ryšį su Kauno apygardos štabu palaikė vienas iš apylinkės vadų A. Jauniškis-Šilas, gyvenantis ir dirbantis Jiezne.

1945 m. pradžioje LLA Alytaus apylinkės štabą sudarė nedidelė grupelė pogrindyje veikiančių LLA narių ir pasitraukę dėl suėmimo pavojaus iš Tauragės Jonas ir Vladas Pielikiai. Pastarasis vadovavo Alytaus

gimnazijoje apie 13 moksleivių pagrindžio grupei: LLA nariai rinko partizanams medikamentus, daiktus.

1945 m. sausio 28 d. LLA Alytaus apylinkės vadas išleido atsišaukimą „Į Alytaus apylinkės LLA vyrus!“, kuriame pabrėžė, kad „LLA veikia lygiai taip, kaip ir prie rudųjų okupantų“, tik daug sunkesnėmis sąlygomis. Organizacijos nariams buvo primenama duota priesaika kovoti dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės, negailint gyvybės. Raginama nebūti pasyviems ir kuo skubiau susisiekti su artimiausia LLA partizanų grupe, rajono ar net apylinkės štabu. 1945 m. vasario 6 d. pasirodė LLA Alytaus apylinkės vado instrukcija Nr. 1 partizanams, pradedantiems veikti LLA gretose. Čia buvo nurodyta apylinkės organizacinė struktūra: apylinkės štabo veikla apėmė visą apskritį, rajonų štabai – valsčius. Grupės štabas buvo steigiamas turint daugiau kaip būrį kovotojų, būrio štabas – turint nuo 10 iki 25 kovotojų. Rajonui ir grupei turėjo vadovauti apylinkės vado paskirtas asmuo. Štabams buvo numatomi organizaciniai, ginklavimosi, žvalgybos-ryšių ir ūkio skyriai. 1945 m. vasario 10 d. apylinkės vadas išleido ir pirmąjį įsakymą, kuriame konstatuojama, kad ne visi partizanų vadai palaiko ryšį su apylinkės štabu ir kad „organizaciniam darbe nesklaidumai ir netvarka“. Įsakoma, kad „veikiantys LLA vardu ir rimtai palaiką ryšį su apylinkės ir rajonų štabais privalo vadintis ir veikti LLA Vanagų vardu“. Kiek vėliau išleisti įsakymai dėl partizanų drausmės palaikymo, dėl plėšikų ir šnipų sutramdymo. Buvo siekiama, kad savarankiškai veikiantys partizanų būriai griežtai laikytųsi karinės drausmės. Visi šie dokumentai analogiškai 1944 m. vasarą ir rudenį LLA centrinio štabo parengtiems dokumentams.

Pirmieji Dzūkijos LLA organizatoriai ir partizanų vadai – Juozas Matukevičius-

Vilkas, ltn. Boleslovas Šimkonis-Šarūnas, Antanas Kušlys-Vilkas – žuvo 1945 m. pradžioje. 1945 m. gegužės mėn. LLA Alytaus apylinkės partizanų štabo viršininku tapo pasitraukęs iš Vilniaus Vincas Kukys-Šilas. Iki 1945 m. pavasario LLA Alytaus štabo vadovybei priklausė Simno, Miroslovo ir Alytaus (dalyje) valsčiuose veikiantys partizanų būriai. 1945 m. balandžio mėn. pradžioje čia susikūrė LLA Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio kuopa, turinti daugiau kaip 100 kovotojų. Dvi Dainavos apygardos rinktinės – Šarūno ir Dzūkų – prasidėjus kovoms veikė po LLA vėliava ir tik 1945 m. birželio mėn. Dzūkijos partizanai nutraukė ryšius su LLA ir veikė savarankiškai.

Nuo 1945 m. birželio iki rugsėjo mėn. Alytaus NKGB skyrius susekė ir areštavo 34 LLA organizacijos narius, tarp jų 5 mokytojus. Arešto metu V. Pielikui pavyko pasprukti iš Alytaus. Jis įstojo į partizanų gretas, veikė Butageidžio slapyvardžiu ir žuvo vykdydamas būrio vado pareigas.

Dėl dažnų legaliai gyvenančių LLA vadovų ir eilinių narių areštų pablogėjo ryšiai su ginkluotu pagrindžiu, sumažėjo tarpusavio pasitikėjimas. Senųjų LLA ir Lietuvos fronto (toliau – LF) Kęstučio padalinio struktūrų išlaikymą, neturint įtakingų ir autoritetingų asmenų vadovauti išsiplėtusiam partizaniniam sąjūdžiui, beprasmi darė dzūkų polinkis kurti partizanų dalinius, atsisakant formalus kurios nors organizacijos pripažinimo ir vadinantis tiesiog „Lietuvos partizanais“. Patriotiškai nusiteikusiam kaimo jaunimui, pasiryžusiam kovoti už Lietuvos nepriklausomybę, nebuvo taip jau svarbu, kaip vadinsis jo karinė organizacija.

Artėjant frontui prie Lietuvos, 1944 metų vasarą paspartėjo pagrindžio organizacijų vienijimasis. Jis dažniausiai vyko LLA iniciatyva perimant vadovavimą į savo rankas.

Liepos mėn. pabaigoje buvo įsteigtas Lietuvos gynimo komitetas (toliau – LGK), apjungiantis įvairias pasipriešinimo organizacijas vienam tikslui – kovai su sovietų okupacija. Komiteto pirmininku tapo K. Veverskis-Senis, nariais gen. M. Pečiulionis-Miškinis, inž. B. Snarskis-Šnairys, kurį netrukus pakeitė kun. B. Jurgutis. LLA tapo visatautine ginkluoto pasipriešinimo organizacija, o LGK perėmė politines VLIK'o funkcijas. LLA vadovybė uždraudė savo nariams trauktis į Vakarus, reikalavo, kad visi liktų kovoti su okupantais Lietuvoje, skatino stoti į LLA partizanų „vanagų“ gretas. „Vanagai“ tapo partizaninio karo Lietuvoje pradininkais. Dar buvo tikimasi, kad Vakarų sąjungininkai ryšis ginti Vi-

durio Europą nuo raudonojo maro. Deja. Prasidėjus nuožmiam partizaniniam karui prieš sovietų okupantus, LLA vaidmuo buvo primirštas. Istorijoje visos tautos pasipriešinimas okupantams tapatinamas su Lietuvos partizanų vardu, o LLA istorija lyg ir nutrūko.

Iš visų pavergtų Sovietų Sąjungos tautų nacionalinis pasipriešinimas okupantams aršiausias buvo Lietuvoje. Ginkluoto pasipriešinimo vadai ne tik vykdė kovines operacijas, bet ir turėjo laisvos Lietuvos viziją, o jos esmė ne kartą buvo išdėstyta įvairiuose programiniuose dokumentuose. Paskutinį kartą nepriklausomos Lietuvos vizija buvo patvirtinta LLKS Tarybos Prezidiumo deklaracijoje 1949 m. vasario 16 d.

Nuorodos:

S. Gvildys, *Plechavičiukų-emigrantų dalia*, Kaunas, 2010, p. 138–139.

A. Jarmala, *Veisiejai 500*, Vilnius, 2001, p. 67–68.

B. Kašelionis, *Dainavos partizanai. Šarūno rinktinė: dokumentai ir prisiminimai*, Vilnius, 1999, p. 72–73.

A. Kašėta, „Antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo ištakos Dzūkijoje (Lietuvos Laisvės Armija)“, *Laisvės kovų archyvas*, 1995, t. 15, p. 5–14.

D. Kuodytė, „Lietuvos Laisvės Armija ir jos reikšmė pokario pasipriešinimui“, *Laisvės kovų archyvas*, 1995, t. 14, p. 5–13.

K. Kasparas, *Lietuvos Laisvės Armija*, Kaunas, 2002, p. 53, 61–66, 74–79, 83–87, 127, 140, 187–190, 193, 278–279.

J. Kvaraciejus, *Policininko atsiminimai*, Merkinė, 2015, p. 178–179.

J. Kuckailis, *Dzūkai*, Vilnius, 2006, p. 110–112, 129, 177.

J. Kuckailis, *Dzūkai 2*, Vilnius, 2010, p. 149, 180, 184, 185.

V. Nanartonis, *Šarūno būrio kūrimasis Liškiauvoje. Dainavos apygardos partizanų takais* (autorių kolektyvas), Vilnius, 1997, p. 59–60.

A. Kudzys, „Kas trukdo pakabinti memorialines lentas“, *Laisvas laikraštis*, 2009, Nr. 44.

A. Lukšas, „Įžiebę pasipriešinimo ugnį“, *Lietuvos žinios*, 2010, Nr. 265.

K. Blaževičius, „Lietuvos laisvės armija okupacijų metais“, *XXI amžius*, 2003, Nr. 71.

G. Grabauskas-Karoblis, „Lietuvos laisvės armijos kovų keliais“, *XXI amžius*, 2010, Nr. 54; *Už laisvę*, Nr. 4.

I. Montvydaitė-Giedraitienė, „Tiesa apie Lietuvos laisvės armiją“, *XXI amžius*, 2010, Nr. 61.

G. Lučinsko asmeninis archyvas.

Memorialiniai ženklai Deklaracijos signatarams

Birželio 14-ąją, Gedulo ir vilties dieną, Raseiniuose, Nepriklausomybės gynėjų aikštėje, buvo atidengti 4 metrų aukščio memorialiniai ženklai Lietuvos laisvės

kovų sąjūdžio tarybos 1949 metų vasario 16-osios deklaracijos signatarams Jonui Žemaičiui-Vytautui ir Petru Bartkui-Žadgailai atminti.

Memorialiniai ženklai Raseiniuose Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16-osios Deklaracijos signatarams Jonui Žemaičiui-Vytautui ir Petru Bartkui-Žadgailai atminti. Skulpt. J. Jagėla

Šiais paminklais Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras įgyvendina savo siekį 1949 metų vasario 16-osios deklaracijos signatarus įamžinti jų tėviškėse.

Petras Bartkus-Žadgaila yra gimęs Raseinių rajono Pakapurnio kaime, o Palangoje gimęs Jonas Žemaitis-Vytautas vaikystėje su tėvais persikėlė į Raseinius ir čia baigė progimnaziją.

Atminimo ženklai pastatyti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro lėšomis, autoriai – LGGRTC darbuotojai a. a. skulptorius Jonas Jagėla ir architektas prof. Algis Vyšniūnas.

Atidaryme dalyvavo ir kalbėjo Raseinių rajono meras Andrius Bautronis, Seimo pirmininko pavaduotojas Arvydas Nekrošius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro atstovai – architektas prof. Al-

Paminklų atidengimo šventės akimirkos

gis Vyšniūnas ir Dalius Stancikas, Lietuvos šaulių sąjungos vado pavaduotojas ats. mjr. Žydrūnas Šadauskis, Jono Žemaičio-Vytauto

proanūké V. Juškaitė. Šventės metu skambėjo partizanų dainos, buvo skaitomos patriotiškos eilės.

Čikagoje atidengtas paminklas partizanų vadui Adolfui Ramanauskui-Vanagui

2019 m. gegužės 4 d. Čikagoje atidengtas paminklas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio ginkluotųjų pajėgų vadui Adolfui Ramanauskui-Vanagai. Paminklo idėją įgyvendino Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Užsienio reikalų ministerija ir JAV lietuvių bendruo-

menė. Autorius – skulptorius Jonas Jagėla. Anot iškilmėse dalyvavusio užsienio reikalų ministro Lino Linkevičiaus, Pasaulio lietuvių centre A. Ramanausko-Vanago atminimas bus puoselėjamas, o „didvyrio istorija bus perduodama iš kartos į kartą, liudydama heroizmą, meilę ir ištikimybę Tėvynei Lietuvai“.

Paminklas Adolfui Ramanauskui-Vanagai Čikagoje

Kompoziciją sudaro kovotojų už Lietuvos laisvę ženklas: vertikali ir dvi horizontalios lygiagrečios atitinka šakoto ąžuolo įvaizdį. Taip siekiama pabrėžti, kad dešimt metų miškas buvo Lietuvos partizanų namai, o ąžuolas yra lietuvių tautos stiprybės ir

nenugalimumo simbolis, plačiai naudotas partizaninio karo metu. Apatinėje paminklo dalyje – tekstas lietuvių ir anglų kalbomis, virš teksto iškaltas Vytis – Lietuvos valstybės herbas.

Kengyro sukilimo 65-osios metinės paminėtos Kazachstano respublikoje

2019 metais minime 1954 m. gegužės 16 d.–birželio 26 d. Kengyro ypatingojo režimo lageryje (Žezkazganas Karagandos sr., Kazachstano Respublika) vykusio politinių kalinių sukilimo 65-metį. Aktyviai šiame sukilime dalyvavo ir lageryje kalintys lietuviai – vyrai bei moterys. Daugiau kaip 40 dienų trukęs politinių kalinių sukilimas buvo žiauriai numalšintas. Tarp žuvusiųjų ir sužeistųjų buvo ir lietuvių.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (toliau LGGRTC) kartu su Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, Karagandos lietuvių bendruomene „Lituanica“, vadovaujama Lietuvos Respublikos garbės konsulo Kazachstane Vitalijaus Tvarijono, parengė priemones šiam reikšmingam istoriniam įvykiui paminėti:

2019 m. rugsėjo 11 d. Nur Sultano nacionalinėje akademinėje bibliotekoje atidaryta

Po parodos „Lietuviai Kengyro sukilime. 1954 m. gegužės 16–birželio 26 d.“ atidarymo Nur Sultano nacionalinėje akademinėje bibliotekoje. S. Vyšniūno nuotr.

LGGRTC Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus parengta paroda „Lietuviai Kengyro sukilime. 1954 m. gegužės 16–birželio 26 d.“;

2019 m. rugsėjo 14 d. – atidengtas memorialinis paminklas Kengyro sukilėliams atminti (Žezkazganas, Karagandos sr., Kazachstano Respublika).

Minėjimo renginiuose, kurie vyko Kazachstano Respublikoje, dalyvavo ir LGGRTC delegacija, vadovaujama LGGRTC generalinės direktorės T. B. Burauskaitės.

Kazachstano Respublikoje LGGRTC delegaciją į susitikimus ir renginius lydėjo Lietuvos Respublikos garbės konsulas Kazachstane, Karagandos lietuvių bendruomenės „Lituanica“ pirmininkas V. Tvarijonas, kuris rugsėjo 10 d. tarptautiniame Nur Sultano oro uoste pasitiko LGGRTC generalinę direktorę T. B. Burauskaitę, Memorialinio departamento direktorę G. Jakubonienę, Memorialinio meno ir ekspertizės skyriaus vedėją V. Kolonaitienę, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus Istorijos skyriaus vedėją R. Driaučiūnaitę, Ūkio skkyriaus vedėją G. M. Vapšienę, Memorialinio meno ir ekspertizės skyriaus vyriausiąjį architektą prof. A. Vyšniūną.

Pirmasis oficialus susitikimas vyko Lietuvos Respublikos ambasadoje Kazachstano Respublikoje. Čia su Lietuvos Respublikos nepaprastuoju ir įgaliojotuoju ambasadoriumi Kazachstano Respublikoje Gintautu Vasiuliu ir atašė Edgaru Jelanskiu buvo aptarta Kengyro sukilimo 65-mečiui skirtų renginių programa ir tolesnės bendradarbiavimo perspektyvos. Po susitikimo ambasadoje LGGRTC delegacija vyko į memorialinį kompleksą ALŽIR, kur apžiūrėjo muziejinę ekspoziciją.

Rugsėjo 11 d. Nur Sultano nacionalinėje akademinėje bibliotekoje vyko LGGRTC Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus parengtos parodos „Lietuviai Kengyro sukilime. 1954 m. gegužės 16–birželio 26 d.“ atida-

rymas. Į parodos atidarymą susirinkusius garbius svečius – Estijos, Latvijos, Ukrainos, Olandijos (Nyderlandų) ir Prancūzijos ambasadorius Kazachstano Respublikoje sveikino Lietuvos Respublikos garbės konsulas Kazachstane, Karagandos lietuvių bendruomenės „Lituanica“ pirmininkas V. Tvarijonas, Lietuvos Respublikos nepaprastasis ir įgaliojotasis ambasadorius Kazachstano Respublikoje G. Vasiulis. Kalbą pasakė LGGRTC generalinė direktorė T. B. Burauskaitė, pabrėždama tokių parodų svarbą. Parodos koncepciją pristatė LGGRTC Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus Istorijos skyriaus vedėjas R. Driaučiūnaitė. Apie paminklo Kengyro sukilėliams rekonstrukcijos projektą kalbėjo Memorialinio meno ir ekspertizės sk. vyriausiasis architektas prof. A. Vyšniūnas.

2019 m. parengta kilnojamoji paroda skirta 1954 m. gegužės 16 d.–birželio 26 d. Kengyro lageryje vykusiam politinių kalinių sukilimui atminti. Kengyro sukilimo kronika, fotografijos, dokumentai, schemas, žemėlapiai, kino filmo kadrai vaizdžiai ir įtaigiai atkuria politinių kalinių sukilimo mastą, jo malšinimo tankais ir ginkluota kariuomene žiaurumą ir susidorojimą su kaliniais po sukilimo numalšinimo.

Po parodos atidarymo LGGRTC delegacijai buvo surengta pažintinė ekskursija po Nur Sultano nacionalinę akademinę biblioteką, vėliau – po Nur Sultano sostinę, aplankant tokias įžymias vietas kaip nepriklausomo Kazachstano simbolį, 97 metrų aukščio Baitereko apžvalgos bokštą, paviljoną EXPO 2017, nacionalinį Kazachstano muziejų.

Rugsėjo 12 d. prie LGGRTC darbuotojų delegacijos prisijungė visuomeninės bendrijos „Lemtis“ nariai: ilgametis ekspedicijų ir tremties ir kalinimo vietas organizatorius ir vadovas Gintautas Alekna, ekspedicijų dalyvė Gražina Žukauskienė ir Mažeikių r. Židikų Marijos Pečkauskaitės gimnazijos

direktoriaus pavaduotoja ugdymui Laima Bartkuvienė. Delegacija išvyko į Karagandą. Karagandoje vyko oficialus susitikimas su Kazachstano tautos asamblėjos Karagandos srityje direktoriumi Kusainu Erlanu Beisembajevičiumi (*Кусайын Ерлан Бейсембаевич*) ir asamblėjos darbuotojais.

Po susitikimo lietuvių delegacija išvyko į Dolinkoje esantį politinių represijų aukų atminimo muziejų KARLAG. Pakeliui sustota prie vadinamųjų „Мамочкино“ kapinių, kuriose laidoti nuo bado, ligų ar gimdymo metu mirę politinių kalinių vaikai.

KARLAG'o muziejui LGGRTC delegacija padovanojo parengtą parodą „Lietuviai Kengyro sukilime. 1954 m. gegužės 16 d. – birželio 26 d.“, kuri artimiausiu metu taps šio muziejaus ekspozicijos dalimi. Iš Dolinkos lietuvių delegacija grįžo į Karagandą.

Rugsėjo 13 d. Karagandoje prie LGGRTC delegacijos prisijungė ambasadorius G. Vasiulis ir atašė E. Jelanskis. Delegacija išvyko į Žezkazganą. Pakeliui sustota Karabaso geležinkelio trasoje, šalia kurios projekto „Misija Sibiras“ dalyviai pastatė atminimo

kryžių. Aplankyta ir netoli Žezkazgano miesto esanti Rudnyko gyvenvietė, kuri šiuo metu yra intensyviai griunama, nes jos teritorijoje rasta vario rūdos gysla. Teritorija valoma ir ruošiamas iškasenų gavybai. Rudnyko gyvenvietėje yra kapinės, kuriose palaidota lietuvių. Lietuvių kapai prižiūrėti. Palaidoti asmenys identifikuoti. Svarstyta galimybė iškelti lietuvių palaikus iš naikinamos Rudnyko gyvenvietės teritorijos.

Rugsėjo 14 d. ambasadorius G. Vasiulis, atašė E. Jelanskis, LGGRTC delegacija ir Lietuvos Respublikos garbės konsulas Kazachstane, Karagandos lietuvių bendruomenės „Lituanica“ pirmininkas V. Tvarijonas susitiko su Žezkazgano miesto administracija – akimu Kajratu Bajandinovičiumi Begimovu (*Кайрат Баяндинович Бегимов*) ir akimo pavaduotoja Zina Akilbekova (*Зина Акилбекова*). Susitikimo metu svarstyti klausimai, susiję su lietuvių kapų, esančių Rudnyko gyvenvietės kapinėse, perkėlimu į kitą vietą.

Po oficialaus susitikimo svečiai išvyko į šalia Žezkazgano esantį Kengyro memorialą. Čia

Prie KARLAG'o muziejaus Dolinkoje. G. Alekno nuotr.

Rudnyko gyvenvietės kapinėse prie lietuvių kapų. G. Alekno nuotr.

vyko memorialinio paminklo, skirto Kengyro sukilimo metu žuvusiems atminti, atidarymas. Paminklo autorius – Memorialinio meno ir ekspertizės skyriaus vyriausiasis architektas prof. A. Vyšniūnas. Į minėjimo dalyvius kreipėsi Žezkazgano miesto akimo pavaduotoja Zina

Akylbekova, Lietuvos Respublikos nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Kazachstano Respublikoje G. Vasiulis, LGGRTC generalinė direktorė T. B. Burauskaitė. Po iškilmingo minėjimo padėtos gėlės. Delegacija vyko apžiūrėti Kengyro lagerio teritorijos. Šiuo metu

LGGRTC generalinė direktorė T. B. Burauskaitė sako kalbą memorialinio paminklo atidengimo ceremonijoje Kengyre. G. Alekno nuotr.

Prie memorialinio paminklo, skirto Kengyro sukilimo metu žuvusiems atminti. G. Alekno nuotr.

vyksta intensyvus lagerio teritorijos griuvėsių valymas. Iš Kengyro visa delegacija išvyko į Karagandą.

Rugsėjo 15 d. lietuvių delegacija išvyko į Balchašą. Pakeliui aplankytas Spasko me-

morialas. Svarstyta galimybė iš Rudnyko gyvenvietės kapinių perkelti lietuvių politinių kalinių palaikus būtent į Spasko memorialą.

Balchaše lietuvių delegaciją pasitiko miesto administracijos darbuotojai ir nusipelnusių

Spasko memoriale prie paminklo, skirto KARLAG'e kentėjusiems ir žuvusiems lietuviams atminti. G. Alekno nuotr.

Prie paminklų, skirtų žuvusiems Balchašo lageryje. G. Alekno nuotr.

Kazachstano žurnalistė Tamara Timofejevna Grigorjeva (*Тамара Тимофеевна Григорьева*). Visi vyko į buvusias politinių kalinių kapines prie atminimo paminklų politinių represijų aukoms atminti. Minėjimą malda pradėjo

katalikų kunigas Pavelas. LGGRTC generalinė direktorė T. B. Burauskaitė padėjo Kazachstano žmonėms, kad jie nenusisuko nuo lietuvių politinių kalinių, bet padėjo jiems pačiu sunkiausiu metu.

Prie Rytinio Kounrado lagerio vartų. G. Alekno nuotr.

Prie Lietuvos Respublikos generalinio konsulato Almatoje. Iš kairės pirmas stovi generalinis konsulas Darius Vitkauskas. G. M. Vapšienės nuotr.

Po apsilankymo Balchašo kapinėse buvo apžiūrėta apleista buvusio lagerio teritorija. Vėliau vykta į Balchašo miestą susitikti su miesto administracija – akimu Orazu Taurbekovu (*Ораз Кайсаевич Таврбеков*).

Po šio susitikimo delegacija vyko į Rytinio Kounrado lagerio teritoriją, esančią netoli Balchašo. Čia, prie buvusio lagerio vartų, ant vienos iš nuvirtusių kolonų pritvirtinta memorialinė lenta (architektas prof. A. Vyšniūnas), skirta šiame lageryje kalėjusiems atminti. LGGRTC delegacija apžiūrėjo lagerio teritorijoje esančius griuvėsius, padėjo gėlių. Iš Rytinio Kounrado išvyko į Balchašo mieste esantį krašto muziejų, kuriame viena ekspozicijos dalis skirta Balchašo lageryje kalėjusiems lietuviams atminti.

Rugsėjo 16 d. LGGRTC delegacija atsiveikino su visuomeninės bendrijos „Lemtis“ nariais ir išvyko į Almatą.

Rugsėjo 17 d. Lietuvos Respublikos generaliniame konsulate Almatoje vyko LGGRTC delegacijos, garbės konsulo Kazachstane, Karagandos lietuvių bendruomenės „Lituanica“ pirmininko V. Tvarijono susitikimas su generaliniu konsulu Dariumi Vitkausku. Aptartos LGGRTC ir generalinio konsulato bendradarbiavimo galimybės įamžinant Lietuvai svarbius istorinius įvykius. Po oficialaus susitikimo LGGRTC delegacija kartu su generalinio konsulo antruoju sekretoriumi Maksimu Davidiuku vyko į Almatos miesto centrinį parką, kuriame stovi atminimo skulptūra, skirta 1931–1933 m. Kazachstane vykusio holodomoro aukoms atminti. Tylos minute pagerbtos aukos, padėta gėlių.

Rugsėjo 18 d. LGGRTC delegacija sugrįžo į Vilnių.

Ramunė Driaučiūnaitė

Renginiai Tuskulėnų rimities parko memorialiniame komplekse

Liepos 15 d. Tuskulėnų rimities parko memorialiniame komplekse vyko dokumentų rinkinio „Miotla Stalina“ („Stalino šluota“)

pristatymas, kuriame buvo pateikta informacija apie 1945 m. liepos mėn. Augustavo apylinkėse (Lenkija) SSRS Raudonosios

LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius dr. Arūnas Bubnys susirinkusiems svečiams pristato dokumentų rinkinį „Miotla Stalina“ („Stalino šluota“)

armijos ir NKVD kariuomenės vykdytą naikinimo operaciją prieš lenkų ir lietuvių partizanus. Knygos pristatyme ir diskusijoje dalyvavo jos autoriai, Lietuvos Respublikos Seimo narys dr. Arvydas Anušauskas ir LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius dr. Arūnas Bubnys.

Rugpjūčio 23 d., minint Europos dieną stalinizmo ir nacizmo aukoms atminti ir

Baltijos kelio 30-metį, Tuskulėnų rimities parko memorialiniame komplekse lankytojai galėjo nemokamai aplankyti ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“ ir koplyčią-kolumbariumą. Komplekse apsilankė 60 lankytojų.

Rugsėjo 27–28 d. Tuskulėnų rimities parko memorialiniame komplekse paminėta Tuskulėnų aukų atminimo diena. Rugsėjo 27 d. Lietuvos kariuomenės Garbės sargybos

Akimirka iš Tuskulėnų aukų atminimo dienos minėjimo. Prie koplyčios-kolumbariumo stovi Lietuvos kariuomenės Garbės sargybos kuopos kariai

kuopos kariai iškilmingai įnešė vainiką, skirtą sovietinio totalitarinio režimo aukoms, buvo padėtos gėlės nuo visų susirinkusiųjų, uždegtos žvakės. Atvirų durų dienomis lankytojai galėjo aplankyti koplyčią-kolumba-

riumą, nemokamai susipažinti su muziejaus ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, dalyvauti ekskursijoje po muziejų. Komplekse apsilankė 155 lankytojai.

Beata Stanevičienė

Dr. Arūnas Bubnys, *Vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus ypatingasis būrys*, Vilnius: Lietuvos gyventojų ir genocido tyrimo centras, 2019, 82 p.

„Nacių okupacijos laikotarpio tyrinėjimų būklė iš tiesų paradoksali. Atrodo, paskelbta tiek daug darbų, tačiau apie nacistų represinių organų sandarą ir funkcijas 1941–1944 m. žinome nedaug“, – prieš dešimtmetį rašė dr. Arūnas Bubnys.

Ši jo knyga užpildo dar vieną istorinės atminties spragą ir yra ryškus nacizmo ir Holokausto tyrimų akcentas.

Pirmojoje dalyje aprašoma, kokiomis aplinkybėmis buvo įkurtas vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus ypatingasis būrys, jo uždaviniai, veiklos metodika, kaip jis buvo formuojamas, narių atranka ir jų „įsidarbinimo“ motyvai.

Svarbiausia Ypatingojo būrio paskirtis buvo masinis žydų naikinimas. Daugiausia jų sušaudyta ir užkasta Paneriuose: vien per du 1941 m. mėnesius ten sušaudyta beveik 19 tūkst., o kitose Vilniaus apylinkėse – dau-

giau kaip 13,5 tūkst. žmonių, kurių absoliuti dauguma buvo žydai (1941–1944 m. Paneriuose taip pat buvo nužudyta keli tūkstančiai įvairių tautybių komunistų ir sovietinių aktyvistų, sovietų karo belaisvių, lenkų pogrindžio narių ir 84 Lietuvos vietinės rinktinės kariai).

Knygoje nenurodoma tiksliai Ypatingojo būrio įkūrimo data, bet iš skelbiamų duomenų aiškėja, kad 1941 m. liepos pirmoje pusėje okupavę Vilnių naciai atrinko 150 vilniečių tarnautojų (dauguma jų lietuviai). Jų darbas buvo suiminėti žydus, varyti juos į koncentracijos stovyklą ir galiausiai – sušaudyti.

Po pirmųjų masinių žudynių Paneriuose nemažai jų išėjo iš būrio, „pasiliko tie, kuriems tokia veikla neatrodė baisi ir nusikaltama“, – rašo dr. A. Bubnys.

Nors knyga sudaryta vien iš sausų istorinių faktų ir liudijimų, šurpina ne tik atskleistas egzekucijų mechanizmas, nužudytų aukų skaičiai, bet ir žudikų motyvai: „nemažai būsimųjų būrio narių tokiais tapo neturėdami darbo ir pragyvenimo šaltinio“. Nagrinėjant būrio narių sąrašė nurodytas jų gyvenamąsias vietas akivaizdu, kad po įsidarbinimo jie apsigyvendavo prestižinėse vietose Vilniaus centre: Lukiškių, Vilniaus, Didžiojoje, Universiteto, J. Basanavičiaus, Ligoninės ir kitose gatvėse.

Artėjant frontui 1944 m. liepos pradžioje Ypatingasis būrys buvo išvežtas į Kauną ir įkurdintas IX forte. Po dar vienos šturpio egzekucijos būrys buvo pergabentas į Štuthofą, iš ten varomas šaudyti žydų į kitas Lenkijos vietas, bet priartėjus frontui 1945 m. balandžio pradžioje jis baigė savo nusikaltamą veiklą: pabėgus būrio viršininkui SS nariui Martinui Weissui, išsilakstė ir kiti.

Svarbiausia knygos dalis – pirmą kartą istoriografijoje skelbiamas Ypatingojo būrio narių sąrašas. Pateikiama 17-os nacių pareigūnų, atsakingų už masines žydų žudynes Paneriuose, taip pat 84-ių Ypatingojo būrio narių trumpi gyvenimo aprašymai.

Labai skirtingai susikostė šio būrio narių likimas pasibaigus Antrajam pasauliniam karui: vieni nuteisti ir sušaudyti, kiti atspirko nedidelėmis bausmėmis, dar kiti apskritai nesulaukė teisėto atpildo, nemažos dalies jų likimas liko nežinomas.

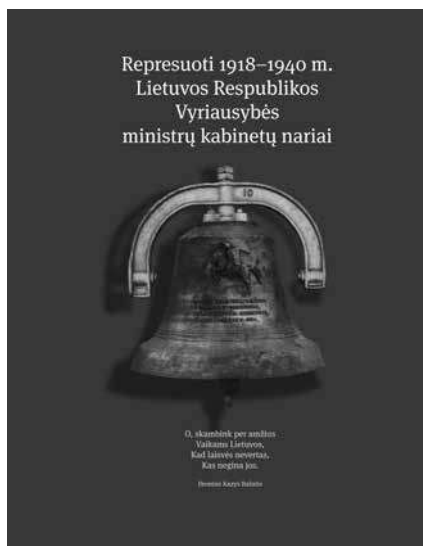
Sunku patikėti, bet iš žinomų septynių teistų Ypatingojo būrio vadovaujančių pareigūnų net keturi Vokietijos teismuose buvo išteisinti. Tai SS hauptšarfiureris Heinrichas Ditzas, organizavęs Lukiškių kalėjime kalinčių asmenų šaudymą Paneriuose, SS hauptšarfiureris Maxas Grossas, vienas iš Vilniaus saugumo policijos ir SD skyriaus viršininkų, dalyvavęs keliose Vilniaus žydų geto naikinimo operacijose ir žydų vaikų paėmimo akcijose, SS oberšarfiureris Horstas Schweinbergeras, organizavęs žydų suėmimo ir sušaudymo operacijas, kurių metu buvo

nužudyta apie 5 tūkst. žydų, SS oberšturmfiureris Erichas Wolffas, nacių saugumo policijos ir SS Vilniaus skyriaus vadas, duodavęs nurodymus Ypatingajam būriui.

Minėtas Ypatingojo būrio vadas Martinas Weissas, kaltinamas nužudant mažiausiai 30 tūkst. žmonių, buvo nuteistas iki gyvos galvos, bet iškalėjęs 27 metus buvo paleistas į laisvę.

Tuo tarpu Sovietų Sąjungoje ir komunistinėje Lenkijoje teisiamiems eiliniams Ypatingojo būrio nariams bausmės buvo visai kitokios: Wladyslawas Butkunas Lenkijoje nuteistas mirties bausme (nuosprendį pakeičiant 25 metams kalėjimo), o Viktoras Gilwinski – 25 metams kalėjimo, Petras Černiauskas sovietų teismo nuteistas 25 metams lagerio, Antanas Granickas ir Stasys Livčinas sovietų sušaudyti.

Represuoti 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ministrų kabinetų nariai, sudarytoja Ramunė Driaučiūnaitė, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019, p. 484

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Valstybės Taryba priėmė nutarimą, kuriame skelbė „atstatanti nepriklausomą demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis“. Šiuo nutarimu buvo teisiškai atkurta Lietuvos valstybė. Padėtas tvirtas valstybingumo pamatas skatino nesustoti ir daryti viską, kad būtų įgyvendintas priimtas nutarimas. Į didžiosios politikos areną žengusių jaunos valstybės diplomatų laukė ilgas derybų kelias dėl tarptautinio pripažinimo. Tebevyko Pirmasis pasaulinis karas. Lietuvos teritorijoje šeimininkavo karinė vokiečių valdžia, kuri kategoriškai atsisakė pripažinti Vasario 16-osios aktą ir vis dar turėjo vilčių aneksuoti Lietuvą. Derybos su Vokietija užtruko iki pat vėlyvo 1918 m. rudens. 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Taryba priėmė laikinąją Lietuvos Konstituciją, lapkričio

3 d. kaizeris Vilhelmas II pasirašė įsakymą pakeisti Lietuvoje karinę valdžią į civilinę.

1918 m. lapkričio 11 d. patvirtintas pirmasis ministrų kabinetas.

Nuo 1918 m. lapkričio 11 d. iki 1940 m. birželio 17 d. buvo suformuotas 21 ministrų kabinetas, kuriame skirtingu laikotarpiu atitinkamų ministerijų ministrais dirbo 100 politikų.

Ministrai buvo išsilavinę žmonės: teisininkai, finansininkai, gydytojai, pedagogai, karininkai, dvasininkai, inžinieriai, žemės ūkio srities specialistai ir kt., mokėjo ne vieną užsienio kalbą, aktyviai reikėsi periodinėje spaudoje kaip leidinių iniciatoriai ir redaktoriai, mokslinių straipsnių, darbų, metodinių instrukcijų ir vadovėlių autoriai ar vertėjai, aukštųjų mokyklų dėstytojai ar kursų lektoriai.

Kiekvienas jų įnešė savo indėlį į Lietuvos valstybės raidos ir visuotinės gerovės kūrimo procesą. Jų stiprybė buvo tikėjimas savo tėvynės ateitimi ir garbinga jos vieta tarp išsivysčiusių vakarietišku valstybių. Deja, visus pasiekimus sužlugdė sudėtinga politinė padėtis ir tarp didžiųjų Europos valstybių išaugusi konfrontacija, dėl jos ir kilo Antrasis pasaulinis karas. Lietuva atsi-

dūrė pačiame įvykių centre ir labai greitai neteko visko.

1940 m. birželio 15 d. Lietuvą okupavo kaimyninė Sovietų Sąjunga, 1941–1944 m. – nacistinė Vokietija, o 1944 m. nacistinę okupaciją vėl pakeitė sovietinė. Iškart po okupacijos prasidėjo neteisėti žmonių areštai. Jų pagrindas – „socialinis pavojingumas“ okupacinei totalitarinei valstybei ir jos valstybinei santvarkai.

Sovietinės ir nacistinės okupacijos represijų aukomis tapo 45 buvę 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos ministrų kabineto nariai: 16 jų sušaudyta, 10 mirė kalėjimuose ar lageriuose, 3 – tremtyje, 11 sugrįžo iš lagerio ar tremties, 5 – kalinti pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, išlaisvinti, karo pabaigoje pasitraukė į Vakarus.

Represuotų ministrų šeimos ištremtos į Komijos ASSR, Altajaus kraštą, Tomsko ir Novosibirsko sritis. 1942 m. dauguma šeimų iš Altajaus krašto perkeltos į Jakutijos šiaurę prie Laptevų jūros.

Šis leidinys skirtas sovietinės ir nacistinės okupacijos laikotarpiu represuotiems 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos ministrų kabinetų nariams atminti.

Ramunė Driaučiūnaitė

2020 m. atmintinos datos ir sukaktys

SAUSIS

Prieš 90 metų, 1930 m. sausio 1 d., Vilkaviškio aps. Žaliosios vls. Šūklių k. gimė neginkluotosios rezistencijos dalyvis, pogrindžio leidinio „Perspektyvos“ bendradarbis ir buvęs politinis kalinys **Gintautas Iešmantas** (mirė 2016 m. rugsėjo 4 d. Vilniuje).

Prieš 90 metų, 1920 m. sausio 2 d., Rokiškio aps. Sičiūnų k. gimė Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos signataras, LLKS Tarybos narys, Vakarų Lietuvos (Jūros) srities štabo viršininkas, kapitonas **Vytautas Gužas-Galiandra, Mindaugas, Kardas** (žuvo 1949 m. birželio 11 d. Tauragės aps. Skaudvilės vls. Kavadonių k.).

Prieš 100 metų, 1920 m. sausio 10 d., Ukmergės aps. Ukmergės vls. Žeimių k. gimė Vyčio apygardos Panevėžio rinktinės ir rajono vadas **Antanas Stimburys-Tankistas** (žuvo 1948 m. lapkričio 13 d. Ukmergės aps. Deltuvos vls. Kaušų k.).

Sausio 13-oji – Laisvės gynėjų diena. 1991 m. sausio 13 d., sovietų kariuomenei ir specialiesiems daliniams užimant Lietuvos radijo ir televizijos pastatą, Televizijos bokštą, **žuvo 14 laisvės gynėjų**, dar beveik tūkstantis žmonių buvo sužeista ar kitaip nukentėjo.

Prieš 70 metų, 1950 m. sausio 20 d., Kuršėnų aps. ir vls. Repšių k. žuvo Žemaičių apygardos Vytenio rinktinės vadas **Kajetonas Matijošaitis-Vaidila**.

Sausio 27-oji – Tarptautinė holokausto aukų atminimo diena. 1945 m. sausio 27 d. Lenkijoje buvo išlaisvinta Aušvico (Osvencimo) koncentracijos stovykla.

Prieš 100 metų, 1920 m. sausio 28 d., Biržų aps. Vabalninko vls. Gataučių k. gimė literatūros kritikas, poetas, Vytauto Šato bū-

rio partizanas Mamertas Indriliūnas (žuvo 1945 m. vasario 21 d. Biržų aps. Krinčino vls. Leliškių k.).

VASARIS

Prieš 100 metų, 1920 m. vasario 2 d., Naugarduko vaivadijoje Rodūnios vls. Pelesos k. (tuometinė Lenkija) gimė partizanų rėmėja, kovotoja už Baltarusijos lietuvių teises, lietuvių kalbos, kultūros ir švietimo puoselėtoja **Marija Kruopienė** (mirė 2003 m. liepos 29 d. Vilniaus r. Trakų Vokėje).

Prieš 70 metų, 1950 m. vasario 9 d., Vilkaviškio aps. Gižų vls. Vižaidų k. žuvo Tauro apygardos štabo pareigūnas ir Vytauto rinktinės vadas, vienas pirmųjų partizanų vadų ir apygardos kūrėjų **Vitalius Gavėnas-Vampyras**, jo adjutantas **Stasys Ališauskas-Kalinys** ir rinktinės Žvalgybos skyriaus viršininkas **Albinas Švedas-Radastas**.

Prieš 120 metų, 1900 m. vasario 10 d., Marijampolės aps. Padovinio vls. Geležinių k. gimė LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas, Pietų Lietuvos (Nemuno) partizanų srities vadas mjr. **Sergijus Staniškis-Litas, Viltis** (žuvo 1953 m. vasario 3 d. Prienų r. miške).

Prieš 90 metų, 1930 m. vasario 11 d., Raseinių aps. Jurbarko vls. Paantvardžio k. gimė paskutinis Kęstučio apygardos vadas **Jonas Algirdas Vilčinskas-Algirdas** (žuvo 1953 m. rugsėjo 19 d. naktį netoli Raseinių r. Antanavos k.).

Vasario 16 d. – Lietuvos valstybės atkūrimo diena. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. 1949 m. vasario 16 d. Radviliškio aps. Grinkiškio vls. Minaičių k. (dabar – Radviliškio r. Grinkiškio apylinkės sen. Minaičių k.) Miknių sodyboje Prisikėlimo apygardos

štabo bunkeryje paskelbta **Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos deklaracija** – konstitucinės reikšmės dokumentas, liudijantis Lietuvos valstybės tęstinumą okupacijos sąlygomis.

Prieš 40 metų, 1980 m. vasario 17 d., Kaune mirė kunigas, pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui ir tikinčiųjų teisių sąjūdžio dalyvis **Virgilijus Jaugelis**.

Prieš 30 metų, 1990 m. vasario 23 d., Vilniuje mirė neginkluotosios rezistencijos dalyvis, pogrindžio leidinio „Alma mater“ leidėjas, „Perspektyvų“ bendradarbis, buvęs politinis kalinys **Povilas Pečeliūnas**.

KOVAS

Prieš 100 metų, 1920 m. kovo 3 d., Šiaulių aps. Kruopių vls. Padarbių k. gimė paskutinis Prisikėlimo apygardos Kun. Žvelgaičio rinktinės vadas, vienas paskutinių Prisikėlimo apygardos partizanų, spaudos redaktorius **Steponas Erstikis-Patašonas** (žuvo 1959 (1960) m. (?)).

Prieš 70 metų, 1950 m. kovo 3 d., Tauragės aps. Tauragės vls. Ceikiškių k. žuvo Kęstučio apygardos Butigeidžio rinktinės vadai **Vladas Gudavičius-Vaišnora** ir **Antanas Kundrotas-Skaistgiris**, sodybos šeimininko dukte ryšininkė **Danutė Knatauskaitė**.

Kovo 11-oji – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena. **Prieš 30 metų**, 1990 m. kovo 11 d., Lietuvos Aukščiausioji Taryba priėmė Nepriklausomos valstybės atstatymo aktą.

BALANDIS

Prieš 90 metų, 1930 m. balandžio 9 d., Šakių aps. Griškabūdžio mstl. gimė prieš sovietų santvarką kovojęs pasipriešinimo akcijų dalyvis, 1970 m. pabėgęs į Vakarus, politinis kalinys **Simas Kudirka**.

Balandžio 11-oji – Tarptautinė koncentracijos stovyklų kalinių išlaisvinimo diena.

1945 m. balandžio 11 d. buvo išlaisvinti Buchenvaldo kaliniai Vokietijoje.

Prieš 70 metų, 1950 m. balandžio 12 d., Utenos aps. Leliūnų vls. Balteniškių k. išduotas žuvo Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) partizanų srities Visuomeninio skyriaus viršininkas, „Aukštaičių kovos“ laikraščio redaktorius **Bronislovas Kazikas-Krivaitis**.

Prieš 100 metų, 1920 m. balandžio 24 d., Panevėžio aps. Raguvos vls. Sodeliškių k. Girelės vnk. gimė Vyčio apygardos Krištonio rinktinės vadas **Antanas Vaičikonis-Šermukšnis**.

Prieš 30 metų, 1990 m. balandžio 26 d., protestuodamas prieš Sovietų Sąjungos vykdomą Lietuvos ekonominę blokadą, Maskvoje susidegino **Stanislovas Žemaitis**.

GEGUŽĖ

Prieš 70 metų, 1950 m. gegužės 2 d., Kelmės aps. Karklėnų vls. Žukaučiznos k. apylinkėse žuvo Žemaičių apygardos l. e. Vytenio rinktinės vado pareigas, Dubysos tėvūnijos vadas **Liudvikas Lukauskas-Jurginas** ir Dubysos tėvūnijos štabo Operatyvinio skyriaus viršininkas **Jonas Zelba-Šermukšnis**.

Gegužės 8-oji – Antrojo pasaulinio karo aukų atminimo diena. 1945 m. gegužės 8 d. Vokietija kapituliavo prieš antihitlerinę koaliciją.

Prieš 100 metų, 1920 m. gegužės 12 d., Utenos aps. Vyžuonų vls. Kunigiškių k. gimė Vytauto apygardos Liūto rinktinės vadas **Jonas Markūnas-Vėjas** (žuvo 1949 m. rugsėjo 28 d. Utenos aps. Alantos vls. Papiškių k. apylinkėse).

Gegužės 14-oji – Pilietinio pasipriešinimo diena. 1972 m. gegužės 14 d. Kaune, protestuodamas prieš sovietų santvarką, susidegino **Romas Kalanta**.

Prieš 90 metų, 1930 m. gegužės 16 d., Vilkaviškio aps. Keturvalakių vls. Karklinių k. gimė politinis kalinys, pogrindžio

spaudos leidėjas, nelegalaus leidinio „Laisvės šauklys“ iniciatorius ir leidėjas, Laisvosios Europos radijo lietuvių redakcijos darbuotojas **Kęstutis Jokubynas** (mirė 2016 m. spalio 6 d. Vilniuje).

Trečiasis gegužės sekmadienis (šiemet – gegužės 17 d.) – Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės diena.

Prieš 70 metų, 1950 m. gegužės 22 d., Telšių aps. ir vls. Jomantų miške žuvo Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės vadas **Kazys Andruška-Linksmutis**.

Prieš 120 metų, 1900 m. gegužės 29 d., Biržų aps. Vabalninko vls. Žadeikių k. gimė vienas iš pagrindinės „Kęstučio“ organizacijos vadovų **Bronius Vaivada** (sušaudytas 1946 m. birželio 7 d. Vilniuje).

Prieš 70 metų, 1950 m. gegužės 30 d., Vilniuje susprogdintas architekto Antano Vivulskio **Trijų Kryžių paminklas** (atstatytas 1989 m. birželio 14 d.).

BIRŽELIS

Prieš 70 metų, 1950 m. birželio 3 d., Kretingos aps. Darbėnų vls. Nausėdų apylinkių miške žuvo Žemaičių apygardos Kardo rinktinės vadas **Juozas Paulauskas-Bočius**, rinktinės štabo viršininkas **Kazimieras Martinkus-Saga** ir trys jų bendražygiai.

Prieš 70 metų, 1950 m. birželio 11 d., Klaipėdoje gimė neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvis, Lietuvos laisvės lygos narys **Algimantas Andreika** (mirė 2000 m. gegužės 20 d. Vilniuje).

Prieš 20 metų, 2000 m. birželio 12–14 d., Vilniuje vyko **Komunizmo nusikaltimų įvertinimo kongresas**. Jo metu buvo įsteigtas tarptautinis visuomeninis tribunolas, kurio tikslas išnagrinėti komunizmo laikotarpiu vykdytus nusikaltimus žmoniškumui, nubausiti jų organizatorius, pasmerkti komunizmą.

Prieš 80 metų, 1940 m. birželio 15 d., Alytaus aps. Varėnos vls. Ūtos k. žuvo Pasienio policijos Alytaus baro 6-ojo rajono

Ūtos sargybos viršininkas vyr. policininkas **Aleksandras Barauskas**.

Birželio 14-oji – Gedulo ir vilties diena. 1941 m. birželio 14 d. prasidėjo pirmasis masinis Lietuvos gyventojų trėmimas (išstremta apie 18 tūkst. žmonių).

Birželio 15-oji – Okupacijos ir genocido diena. Prieš **80 metų**, 1940 m. birželio 15 d., Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą.

Prieš 70 metų, 1950 m. birželio 16 d., Tauragės aps. Gaurės vls. apylinkių Sakalinės miške žuvo **11 Kęstučio apygardos Butigeidžio rinktinės Visvydo tėvūnijos partizanų**.

Prieš 70 metų, 1950 m. birželio 16-osios naktį, Joniškio aps. Skaistgirio vls. Bilžių k. apylinkėse žuvo Prisikėlimo apygardos Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės vadas **Petras Ulčinai-Uošvis**.

Prieš 140 metų, 1880 m. birželio 22 d., Rokiškio aps. Panemunio vls. Kuodiškių k. gimė 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, tarpukario Lietuvos Respublikos politikas ir buvęs politinės kalinys kun. **Vladas Mironas** (mirė 1953 m. vasario 17 (18) d. Vladimiro kalėjime (Rusija).

Prieš 70 metų, 1950 m. naktį iš birželio 22 į 23 d., Vilkaviškio r. Žiūrų ir Gudelių k. apylinkėse išduoti žuvo Tauro apygardos štabo narys **Juozas Tamaliūnas-Stumbras**, Vytauto rinktinės vadas **Anzelmas Algimantas Matusevičius-Neptūnas** ir trys jų bendražygiai.

Birželio 23-ioji – Birželio sukilimo diena. 1941 m. birželio 22–28 d. vyko Birželio sukilimas.

Prieš 70 metų, 1950 m. birželio 24 d., Žaliamiškių miške, prie Lazdijų aps. Leipalingio vls. ir Varėnos aps. Merkinės vls. ribos Vilkiautinio (kitais duomenimis – Karalinavos) k., žuvo Dainavos apygardos vadas **Lionginas Baliukevičius-Dzūkas**, jo adjutantas ir apygardos laikraščio redaktorius **Augustas Andrius Babrauskas-Radvila**, Šarūno rinktinės Juozapavičiaus tėvūnijos vadas

Antanas Vailionis-Špokas ir partizanas **Anastazas Kaknevičius-Švidrys**.

LIEPA

Prieš 70 metų, 1950 m. liepos 5 d., Panevėžio r. Vadoklių apyl. Girelės (Kačmiškio) miške įrengtame bunkeryje žuvo Vyčio apygardos vadas **Alfonsas Smetona-Žygaudas**, apygardos štabo Organizacinio skyriaus viršininkas **Alfonsas Gritėnas-Skalikas** ir apygardos štabo sekretorė **Bronė Tarutytė-Berniukas**.

Prieš 70 metų, 1950 m. liepos 21 d., Kaune nugriautas skulptoriaus Juozo Zikaro paminklas „Laisvė“ (atstatytas 1989 m. vasario 16 d.).

Prieš 70 metų, 1950 m. liepos 22 d., ties Ariogalos ir Vilkijos r. riba, Lęščių k. apylinkėse, Daugėliškių miško bunkeryje žuvo LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signataras, LLKS Tarybos prezidento narys **Leonardas Vilhelmas Grigonis-Užpalis**, Prisikėlimo apygardos būrio vadas **Aleksandras Petras Meškauskis-Alytis** ir keturi jų bendražygiai.

Prieš 70 metų, 1950 m. liepos 30 d., Biržų r. Obelaukio apyl. Medžvalakių k. žuvo Dariaus ir Girėno rinktinės vadas **Petras Tupėnas-Ažuolas** ir partizanas **Jonas Jurėnas-Jurgėnas**.

RUGPJŪTIS

Prieš 100 metų, 1920 m. rugpjūčio 1 d., Kauno aps. Čekiškės vls. Vencloviškių k. gimė Tauro apygardos vadas **Viktoras Vitkauskas-Karijotas** (žuvo 1951 m. vasario 2 d. Šakių r. Endrikių k. apylinkėse).

Prieš 80 metų, 1940 m. rugpjūčio 1 d., Kėdainių aps. Kėdainių vls. Zabieliškio k. gimė pogrindžio spaudos platintojas, politinis kalins, darbininkų teisių gynėjas, Lietuvos darbininkų sąjungos vienas steigėjų **Stanislovas Jakas** (mirė 1998 m. birželio 6 d. Vilniuje).

Rugpjūčio 2-oji – Tarptautinė romų holokausto atminimo diena. 1944 m. rugpjūčio 2 d. buvo sunaikintas čigonų lageris Aušvico-Birkenau koncentracijos stovykloje Lenkijoje. Nužudyta apie 3 tūkst. jame kalinčių romų tautybės žmonių.

Prieš 70 metų, 1950 m. naktį iš rugpjūčio 18 į 19 d., Joniškio r. Daunoravos miške žuvo Prisikėlimo apygardos vado pavaduotojas ir Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės vadas **Kazys Mikėnas-Gegužis**, rinktinės štabo viršininkas **Bonaventūras Leveika-Komaras**, Partizano Tautvydo tėvūnijos vadas **Jonas Kilčiauskas-Merkuras**, tėvūnijos štabo viršininkas **Karolis Galiauskas-Mėnulis** ir Bendrojo skyriaus viršininkas **Anicetas Lukšys-Polka**.

Prieš 100 metų, 1920 m. rugpjūčio 20 d., Trakų aps. Žaslių vls. Guronų k. gimė Bažnyčios ir tikinčiųjų teisių gynėjas kardinolas **Vincentas Sladkevičius** (mirė 2000 m. gegužės 28 d. Kaune).

Rugpjūčio 23-ioji – Europos diena stalinizmo ir nacizmo aukoms atminti ir Baltijos kelio diena. 1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašyti SSRS ir Vokietijos sutarčių slaptieji protokolai nubrėžė Vidurio ir Rytų Europos valstybių padalijimo liniją. 1989 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos persitvarkymo sąjūdis kartu su Estijos ir Latvijos liaudies frontais surengė „Baltijos kelio“ akciją, kurios metu 2 mln. žmonių, reikalaudami nepriklausomybės, susikibo į nenutrūkstamą grandinę nuo Vilniaus iki Talino.

Prieš 80 metų, 1940 m. rugpjūčio 28 d., Vilniuje gimė poetas, filosofas ir neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvis **Mindaugas Tomonis** (žuvo 1975 m. lapkričio 5 d. Vilniuje).

Prieš 70 metų, 1950 m. rugpjūčio 28 d., Kaune gimė kraštotyryninkas, politinis kalins, pogrindžio organizacijos veikėjas, nelegalios literatūros daugintojas ir platintojas **Šarūnas Žukauskas** (mirė 1983 m. gruodžio 14 d. Vilniuje).

Rugpjūčio 31-oji – Laisvės diena. 1993 m. rugpjūčio 31 d. iš Lietuvos buvo išvesta Rusijos kariuomenė.

RUGSĖJIS

Prieš 110 metų, 1910 m. rugsėjo 11 d., Rokiškio aps. Pandėlio vls. Gineišių k. gimė Dariaus ir Girėno rinktinės partizanų būrio vadas **Albinas Tindžiulis-Dėdė** (žuvo 1949 m. sausio 31 d. Kupiškio aps. Aukštupėnų vls. Ožkinių k.).

Prieš 70 metų, 1950 m. rugsėjo 17 d., Ramygalos r. Likėnų (Naujasodės) k. žuvo Vyčio apygardos Briedžio rinktinės vadas **Jonas Kalvaitis-Pažįstamas**, jo adjutantas **Antanas Valikonis-Slyvka** ir partizanas **Antanas Kadžys-Šešiapūdis**.

Prieš 100 metų, 1920 m. rugsėjo 20 d., Šakių aps. Lukšių vls. Lukšių k. gimė LLKS Tarybos narys, LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signataras, Tauro apygardos vadas **Aleksandras Antanas Grybinas-Faustas** (žuvo 1949 m. rugsėjo 28 d., Šakių aps. Jankų vls. Viliūšių k. apylinkių Šunkarių miške).

Rugsėjo 23-ioji – Lietuvos žydų genocido atminimo diena. 1943 m. rugsėjo 23 d. sunaikintas Vilniaus getas. Iš beveik 40 tūkst. Vilniaus geto kalinių žydų nacių okupacijos pabaigos sulaukė tik 2–3 tūkst.

Prieš 70 metų, 1950 m. rugsėjo 27 d., Kazlų Rūdos r. Ardžijauskų k. žuvo Tauro apygardos Žalgirio rinktinės vadas lt. **Feliksas Žindžius-Tigras**.

Rugsėjo 28-oji – Tuskulėnų aukų atminimo diena. 1944 m. rugsėjo 28 d. KGB rūmuose Vilniuje buvo nužudytos pirmosios aukos. Jų palaikai užkasti buvusio Tuskulėnų dvaro teritorijoje.

SPALIS

Prieš 70 metų, 1950 m. spalio 1 d., Troškūnų r. Margavonės k. žuvo Algimanto

apygardos Šarūno rinktinės vadas **Povilas Tunkevičius-Kastantas**, keturi Lengvenio būrio partizanai ir du partizanų ryšininkai.

Prieš 110 metų, 1910 m. spalio 6 d., Rokiškio aps. Panemunio vls. Pavyžuonių k. gimė Vyčio apygardos Panevėžio rinktinės vadas **Petras Blieka-Bliekinis** (žuvo 1947 m. lapkričio 13 d. Panevėžio aps. Ramygalos vls. Jotainėlių k.).

Prieš 20 metų, 2000 m. spalio 6 d., Šiauliuose mirė pagrindinės organizacijos narė, antisovietinės spaudos rengėja ir platintoja, politinė kalinė, ilgametė LGGRT centro darbuotoja **Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė**.

Prieš 110 metų, 1910 m. spalio 8 d., Šiaulių aps. Stačiūnų vls. Šukionių k. gimė Lietuvos kariuomenės kapitonas, Lietuvių tautinės tarybos įkūrėjas **Jonas Noreika-Generolas Vėtra** (sušaudytas 1947 m. vasario 26 d. Vilniuje)

Spalio 16-oji – Mažosios Lietuvos gyventojų genocido diena. 1944 m. spalio mėn. pagrindinėje Mažosios Lietuvos dalyje pradėtas vykdyti gyventojų genocidas – per 300 tūkst. gyventojų nužudyta, 100 tūkst. ištremta.

Prieš 70 metų, 1950 m. spalio 15 d., Kretingos r. Žutautų ir Mikoliškių k. apylinkių miške buvo suimtas sunkiai sužeistas Žemaičių apygardos Kardo rinktinės vadas **Juozas Jucys-Margis** (nuo kautynėse patirtų žaizdų po kelių dienų mirė).

Prieš 100 metų, 1920 m. spalio 20 d., Biržų aps. Pasvalio mstl. gimė 3-iosios LLA Šiaurės apygardos vadas **Vladas Jozokas (Juozokas)-Petraitis** (žuvo 1946 m. vasario 13 d. Panevėžio aps. Smilgių vls. Ažagų k.).

Prieš 110 metų, 1910 m. spalio 26 d., Panevėžio aps. Vadoklių vls. Geležių k. gimė kunigas, aktyvus kovotojas už tikinčiųjų ir Bažnyčios teises, pagrindžio spaudos bendradarbis **Jonas Buliauskas** (mirė 1987 m. sausio 8 d. Pakruojo r. Linkuvos mstl.).

Prieš 70 metų, 1950 m. spalio 27–28 d., Kretingos r. Vaineikių miške žuvo Žemaičių apygardos Kardo rinktinės vadas **Juozapas Katkus-Nikiforas** ir du jo bendražygiai.

LAPKRITIS

Prieš 110 metų, 1910 m. lapkričio 2 d., Seinų aps. Lazdijų vls. Kučiūnų k. gimė Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) partizanų srities vado pavaduotojas, LLKS) Tarybos prezidento narys **Vincentas Žaliaduonis-Rokas, Dijakonas, Cezaris** (žuvo 1952 m. kovo 27 d. Švenčionių r. Bujutiškės vnk.).

Prieš 90 metų, 1930 m. lapkričio 4 d., Kėdainių aps. Šėtos mstl. gimė neginkluotosios rezistencijos dalyvis, pagrindinės spaustuvės „ab“ įkūrėjas **Vytautas Andziulis** (mirė 2018 m. kovo 16 d. Kaune).

Prieš 120 metų, 1900 m. lapkričio 12 d., Šiaulių aps. Pašvitinio vls. Bučiūnų k. gimė aviacijos kapitonas, pirmasis Tauro apygardos vadas **Leonas Taunys-Kovas** (sušaudytas 1946 m. lapkričio 26 d. Vilniuje).

Prieš 80 metų, 1940 m. lapkričio 17 d., Berlyne (Vokietija) buvo įsteigta antisovietinio pasipriešinimo organizacija **Lietuvių aktyvistų frontas (LAF)**.

Prieš 100 metų, 1920 m. lapkričio 26 d., Raseinių aps. Šiluvos vls. Zbarų k. gimė Kęstučio apygardos vadas **Povilas Morkūnas-Černius, Kyras, Drakas, Rimantas** (žuvo 1953 m. birželio 19 d. Kelmės r. Plauginių k. apylinkių miške).

GRUODIS

Prieš 100 metų, 1920 m. Švenčionių aps. Švenčionėlių vls. Miežionių (Kirtokų) k. gimė ilgiausiai išsislapstęs Lietuvos partizanas **Stanislovas Guiga-Tarzanas** (mirė 1986 m. Švenčionių r. Činčikų k.).

Prieš 110 metų, 1910 m. gruodžio 10 d., Marijampolės aps. Raudenio vls. Pakirsnų k.

gimė Tauro apygardos Perkūno rinktinės vadas **Vaclovas Navickas-Rytas** (žuvo 1946 m. spalio 28 d. Lazdijų aps. Rudaminos vls. Paliūnų k.).

ŠIAIS METAIS

Prieš 110 metų, 1910 m. Panevėžio aps. Rozalimo vls. Maldžiūnų k. gimė Žaliosios rinktinės vadas **Juozas Skačkauskas-Strausas** (žuvo 1947 m. spalio 30-osios naktį Panevėžio aps. Šeduvos vls. Birutės k.).

Prieš 100 metų, 1920 m., Kretingos aps. Kartenos vls. Dauginčių k. gimė Žemaičių apygardos Kardo rinktinės vadas **Antanas Jonauskas-Genys** (žuvo 1951 m. lapkričio 23 d. Kretingos r. Anužių k.).

Prieš 100 metų, 1920 m., Telšių aps. Tverų vls. Skliausčių k. gimė Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės vadas **Liudas Rekašius-Vėtra** (mirė 1952 m. gruodžio 23 d. Telšiuose).

Prieš 40 metų, 1980-aisiais, į Vakarus pabėgo pasipriešinimo sovietų okupacijai dalyvis, vienas Lietuvos laisvės lygos įsteigimo bei 45 pabaltiečių memorandumo sukūrimo iniciatorių, pagrindinio leidinio „Vytis“ redaktorius **Vladas Šakalys**.

Darbo grupės „Dėl kasmetinių Atmintinų datų, susijusių su Lietuvos gyventojų genocidu ir rezistenciniu bei disidentiniu judėjimu, sąrašo parengimo“ pirmininkė

Rūta Trimonienė

Darbo grupės „Dėl kasmetinių Atmintinų datų, susijusių su Lietuvos gyventojų genocidu ir rezistenciniu bei disidentiniu judėjimu, sąrašo parengimo“ narė

Ramunė Driaučiūnaitė

Darbo grupės „Dėl kasmetinių Atmintinų datų, susijusių su Lietuvos gyventojų genocidu ir rezistenciniu bei disidentiniu judėjimu, sąrašo parengimo“ narys

Arvydas Gelžinis

MŪŠŲ AUTORIAI

ARŪNAS BUBNYS

*Humanitarinių mokslų daktaras,
LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo
departamento direktorius*

ARTŪRAS GRICKEVIČIUS

LGGRTC vyresnysis istorikas

RIMANTAS ZAGRECKAS

LGGRTC vyriausiasis istorikas

MINGAILĖ JURKUTĖ

*Humanitarinių mokslų daktarė,
LGGRTC vyriausioji istorikė*

MONIKA KARENIAUSKAITĖ

*Humanitarinių mokslų daktarė,
LGGRTC vyriausioji istorikė*

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO
IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO
LEIDYBOS SKYRIUJE
GALITE ĮSIGYTI
LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO LEIDINIŲ
UŽ MAŽIAUSIĄ KAINĄ

MŪŠŲ ADRESAS:
DIDŽIOJI G. 17, VILNIUS

DARBO LAIKAS
PIRMADIENĮ–KETVIRTADIENĮ
8–17 VAL.
PENKTADIENĮ
8–16 VAL.
ŠEŠTADIENĮ, SEKMADIENĮ
NEDIRBAME

Išsamesnės informacijos
apie išleistus leidinius
galite teirautis tel. 279 1038 arba
apsilankykite interneto svetainėje
www.genocid.lt

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ AUTORIŲ DĖMESIUI

Tekstas turi atitikti moksliniam straipsniui keliamus reikalavimus: nurodomas tyrimų tikslas, objektas, metodas, pateikiamos išvados ir trumpa santrauka lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą; įvadinėje dalyje turi būti istoriografijos apžvalga. Straipsnių apimtis neturėtų būti didesnė negu 1,0–1,5 autorinio lanko.

Žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ redakcijos adresas:

Didžioji g. 17,
LT-01128 Vilnius
Lietuva

Adresas internete www.genocid.lt

Elektroninio pašto adresas arunas.bubnys@genocid.lt

Faksas (370-5) 279 1033

Telefonai: (370-5) 266 1521, (370-5) 279 1038

Ketvirtame viršelyje – paminklas Adolfui Ramanauskui-Vanagai,
atidengtas 2019 m. gegužės 4 d. Čikagoje.
Autorius – skulptorius Jonas Jagėla

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA
LGGRTC leidinys
2019, 2 (46)

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Redaktorės: *Audronė Gečiauskienė, Sigita Šimelionytė*
Maketuotoja *Danutė Navickienė*

2019 12 12. Tiražas 200 egz. 10,5 sp. l.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
www.genocid.lt
Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,
LT-02189 Vilnius
Kaina sutartinė